

BELGİ DERGİSİ

Pamukkale Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi

Araştırma Makaleleri

- Mevlüt Çelebi** 1016
Atatürk Biyografisine Katkı: "Gazi Paşa'yı Nasıl Tanıdınız?"
- Sezen Karabulut** 1042
Cumhuriyet Dönemi'nin Uzun Süreli İlk Popüler Tarih Dergisi:
Resimli Tarih Mecmuası
- Volkan Marttin** 1072
Dil Devriminin Halkçılık Boyutu
- Mithat Aydın** 1094
Arnavutluk'un Osmanlı Devleti'nden Kopuşu Sorunu (1912-1913)
- Mustafa Çabuk** 1130
İngiliz Belgelerine Göre İngiltere'nin Ortadoğu'daki İstihbarat
Merkezi: Arap Büro(1916-1920)
- Süleyman Âşık** 1148
Türk Basınında Yol Ayrımına Bir Örnek:Cavid Oral ve Hüreses
Gazetesi
- Khalida Devrisheva** 1170
Türk ve Rus Kaynakları Işığında 1989 Fergana Olayları
- Özel Bölüm: Necat Çetin Anısına**
- Necat Çetin** 1188
Mursallılı İsmail Efe ve Destanı
- Yazım Kuralları** 1203

BELGİ

Cilt/Volume 2

Sayı/Number 17

Kış/Winter 2019

ISSN 2146-4456

BELGİ DERGİSİ

Pamukkale Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi

Cilt/Volume 2 Sayı/Number 17 Kış/Winter 2019

ISSN 2146-4456

BELGİ DERGİSİ

Pamukkale Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

Cilt/Volume 2 Sayı/Number 17 Kış/Winter 2019

Sahibi/Owner

Merkez adına Müdür
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU

Yazı İşleri Müdürü/ Journal Administrator
Prof. Dr. Tahir KODAL

Editörler/Editors

Prof. Dr. Mithat AYDIN- Öğr. Gör. Cengiz AKSEKİ

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Mithat AYDIN
(Pamukkale Üniversitesi-Eğitim Fakültesi)
Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN
(Atatürk Üniversitesi-Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü)
Prof. Dr. Zafer ÇAKMAK
(Fırat Üniversitesi- Eğitim Fakültesi)
Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ
(Ege Üniversitesi-Edebiyat Fakültesi)
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU
(Pamukkale Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi)
Prof. Dr. Süleyman İNAN
(Pamukkale Üniversitesi-Eğitim Fakültesi)
Prof. Dr. Tahir KODAL
(Pamukkale Üniversitesi-Eğitim Fakültesi)
Doç. Dr. Hayri ÇAPRAZ
(Süleyman Demirel Üniversitesi- Fen Edebiyat Fakültesi)
Doç. Dr. Umut KARABULUT
(Pamukkale Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi)

İletişim Adresi/Contact Adresse

Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve
Uygulama Merkezi (Dergi Editörlüğü)
Kınıklı Yerleşkesi 20070, Denizli

Kapak Resmi/Picture of Cover

Birinci Türk Tarih Kongresi

**Dizgi ve Kapak Tasarımı/Typographical and
Cover Design**

Öğr. Gör. Gülderen ÇAVUŞ
Cansu EKİNCİ

İngilizce Redaktör/ Copy Editing

Öğr. Gör. Ayşe YAVUZ

Basım Yeri ve Tarihi/Place and Date of Printing

Denizli- 01.01.2019

İletişim için Kurumsal E-posta:

belgidergisi@pau.edu.tr

BELGİ DERGİSİ, Ulakbim, Asosindex ve Sobiad tarafından taranmakta
ve Dergipark'ta yer almaktadır.

Belgi (ISSN 21464456), yılda iki kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
Her hakkı saklıdır. Dergide yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

DANIŐMA KURULU/ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Erdal AÇIKSES (Fırat Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet AKGÜN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet ALPARGU (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Kemal ARI (Dokuz Eylül Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mithat AYDIN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN (Atatürk Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Atatürk Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Engin BERBER (Ege Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Üçler BULDUK (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Zafer ÇAKMAK (Fırat Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ (Ege Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK (Türk Tarih Kurumu/TÜRKİYE)
Prof. Dr. H. Aliyar DEMİRCİ (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Orazpolat EKEBAHARLI (TÜRKMENİSTAN)
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN (İstanbul Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Yavuz ERCAN (Emekli Öğretim Üyesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet EVSİLE (Ondokuz Mayıs Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Önder GÖÇGÜN (Emekli Öğretim Üyesi /TÜRKİYE)
Prof. Dr. Sadettin GÖMEÇ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Necdet HAYTA (Gazi Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Osman HORATA (Hacettepe Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Süleyman İNAN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Bekir KOÇ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Tahir KODAL (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Enver KONUKÇU (Atatürk Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Necmettin Erbakan Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Solmaz RÜSTEMOVA (Azerbaycan Millî İlimler Akademisi/AZERBAJYCAN)
Prof. Dr. Orlin SABEV (Bulgaristan Bilimler Akd./BULGARİSTAN)
Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Associate Professor Grigoriy SHKUNDİN (Moskova Üni./RUSYA)
Prof. Dr. Satay SIZDIKOVA (KAZAKİSTAN)
Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Enis ŞAHİN (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Zaza TSURTSUMIA (Tiflis Tamar Mepe Ün./GÜRCİSTAN)
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ (Hacettepe Ün./TÜRKİYE)
Doç. Dr. Roza ABDİKULOVA (Kırgızistan-Türkiye Manas Ün./KIRGIZİSTAN)
Associate Professor Gheorghe CALCAN (ROMANYA)
Doç. Dr. Umut KARABULUT (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Associate Professor Gavriil PREDA (ROMANYA)
Doç. Dr. İsmail TÜRKOĞLU (Mimar Sinan Ün./TÜRKİYE)
Associate Professor Denis VOVCHENKO (Oclahoma Northeastern State Un./USA)
Associate Professor Entela MUÇO (Devlet Arşivleri Genel Müd./ARNAVUTLUK)

BU SAYININ HAKEMLERİ/BOARD OF REFEREES FOR THIS VOLUME

- Prof. Dr. Ahmet AKSİN (Fırat Üniversitesi /TÜRKİYE)
Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN (Atatürk Üniversitesi /TÜRKİYE)
Prof. Dr. Zafer ÇAKMAK (Fırat Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU (Pamukkale Üniversitesi /TÜRKİYE)
Prof. Dr. Süleyman İNAN (Pamukkale Üniversitesi /TÜRKİYE)
Prof. Dr. Turgut TOK (Pamukkale Üniversitesi /TÜRKİYE)
Doç. Dr. Durmuş AKALIN (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Nejdet BİLGİ (Celal Bayar Üniversitesi / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Doğan DUMAN, (Dokuz Eylül Üniversitesi /TÜRKİYE)
Doç. Dr. Umut KARABULUT (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Hasan Taner KERİMOĞLU (Dokuz Eylül Üniversitesi /TÜRKİYE)
Doç. Dr. İsmail TÜRKÖĞLU (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi /TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet GÜÇLÜ (Akdeniz Üniversitesi /TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait KORKMAZ (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi /TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Erdal TAŞBAŞ (Akdeniz Üniversitesi /TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Özgür TÜRKER (Süleyman Demirel Üniversitesi/TÜRKİYE)

Amaç ve Kapsam

Belgi, Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından yayımlanan yakın dönem Osmanlı Tarihi, Atatürk ve Cumhuriyet dönemini içeren özgün, bilimsel makalelere yer verir. Uluslararası hakemli bir dergi olan Belgi, kış ve yaz olmak üzere yılda iki defa yayımlanır.

Yayımlanacak yazılarda bilimsel araştırma ölçütlerine uyma, alana bir yenilik getirme ve başka yerde yayımlanmamış olma şartı istenir. Yayımlanmamış olmak şartıyla daha önce bilimsel toplantılarda sunulmuş olan bildiriler de kabul edilebilir. Yayımlanan makaleler için telif ücreti ödenmez. Editör, gerekli görmesi halinde makaller üzerinde düzeltme yapabilir.

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri

Mevlüt Çelebi **1016**
Atatürk Biyografisine Katkı: “Gazi Paşa’yı Nasıl Tanıdınız?”

Sezen Karabulut **1042**
Cumhuriyet Dönemi’nin Uzun Süreli İlk Popüler Tarih Dergisi:
Resimli Tarih Mecmuası

Volkan Marttin **1072**
Dil Devriminin Halkçılık Boyutu

Mithat Aydın **1094**
Arnavutluk’un Osmanlı Devleti’nden Kopuşu Sorunu (1912-1913)

Mustafa Çabuk **1130**
İngiliz Belgelerine Göre İngiltere’nin Ortadoğu’daki İstihbarat
Merkezi: Arap Büro(1916-1920)

Süleyman Âşık **1148**
Türk Basınında Yol Ayrımına Bir Örnek:Cavid Oral ve Hürses
Gazetesi

Khalida Devrisheva **1170**
Türk ve Rus Kaynakları Işığında 1989 Fergana Olayları

Özel Bölüm: Necat Çetin Anısına

Necat Çetin **1188**
Mursallılı İsmail Efe ve Destanı

Yazım Kuralları **1203**

EDİTÖRDEN

Değerli bilim insanları,

Belgi Dergisi 17. Sayıda, 7 araştırma makalesiyle akademi dünyasına katkıda bulunmaya devam ediyor.

Bu sayımızda aramızdan ayrılan merhum Necat Çetin için bir saygı bölümü düzenledik. Necat Çetin beyin vefatından önce gönderdiği bir makaleye bu sayıda yer verdik. Ruhu şad olsun.

Dergi kapağında 1931 Türk Tarih Kongresine katılanların yer aldığı fotoğrafı kullandık. Birinci Türk Tarih Kongresine ulu önder Atatürk ile birlikte Türk tarihinin ve kültürünün araştırılmasına önemli katkılar yapan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti üyeleri, Darülfünun mensupları ve bazı siyasetçiler de katılmışlardı. Yeni Türk devletinin kuruluşunda öğretmenlere aslî bir rol veren Atatürk lise ve ortaokullardaki tarih ve coğrafya öğretmenlerinin de bu kongreye katılmasını istemişti. Fotoğraf ülkemizde modern tarihçiliği başlatan, cumhuriyetimizin aydınlarını göstermesi açısından anlamlıdır.

Fotoğrafı bize ulaştıran ve kullanmamıza izin veren Sayın Müzeyyen Açıkalın ve Can Akalın'a teşekkür ediyoruz. Fotoğrafta sol arkada mermer sütun önünde başı hafif sağa eğik öğretmen Denizli Tavas doğumlu Hüseyin Faik (Açıkalın) Bey olup, Müzeyyen Açıkalın'ın babası, Can Akalın'ın dedesidir. Gaziantep'te Ortaokul öğretmeni iken kongreye katılmıştır.

18. sayıda birlikte olmak dileğiyle.

ATATÜRK BİYOGRAFİSİNE KATKI: “GAZİ PAŞA’YI NASIL TANIDINIZ?”

CONTRIBUTION TO ATATÜRK BIOGRAPHY: “HOW DID YOU GET TO RECOGNISE GHAZİ PASHA?”

Mevlüt ÇELEBİ*

Geliş Tarihi/Received:19.12.2018

Kabul Tarihi/Accepted: 28.12.2018

ÇELEBİ, Mevlüt, (2019), Atatürk Biyografisine Katkı: “Gazi Paşa’yı Nasıl Tanıdınız?”, Belgi Dergisi, C.2, S.17, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Kış 2019/1, ss. 1016-1041

Öz

Araştırmacılar, Atatürk hakkında yeni bilgi ve belgeler ortaya çıkartmaya devam ediyorlar. Bu, kendisini daha iyi ve yakından tanımamıza yardımcı oluyor. Atatürk’ü bize sadece belgeler anlatmıyor, tanıtmıyor. Aynı zamanda onu tanıyan kişilerin anlattıkları da son derece önemlidir. 1926’da, dönemin tanınmış gazetecilerinden Ârif Oruç, Atatürk’ü kamuoyuna daha yakından tanıtmak amacıyla mülakatlar yaptı. Hâriciye Vekili Tevfik Rüşdü, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ve Maarif Vekili Mustafa Necati ile yapılan mülakatta Atatürk hakkında çok önemli bilgiler elde edildi. Gazeteci, muhataplarına Atatürk ile nasıl tanıştıklarını, onun askerlik ve siyaset sahnesindeki yerini ve hitabeti hakkında sorular sordu. Bu üç bakan verdikleri bilgilerle Atatürk ile birlikte yakın dönem Türk tarihinin bilinmeyenlerini de aydınlatıldılar.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Hatıralar, Tevfik Rüşdü, Şükrü Kaya, Mustafa Necati

Abstract

Researchers continue to reveal new information and documents about Atatürk. This helps us get to know him better and better. We do not recognize Atatürk only from documents. memories are also very important for us to get to know Atatürk more closely. In 1926, one of the most renowned journalists of the time, Ârif Oruç made interviews with Atatürk in order to introduce the public more closely. During the interview with Minister of Foreign Affairs Tevfik Rüşdü, Minister of Internal Affairs Şükrü Kaya and Minister of Education Mustafa Necati, important information about Atatürk was obtained. The journalist asked his interlocutors about his acquaintance with Atatürk, his place in military service and politics, and questions about his oratory. The ministers also illuminated the unknowns of recent Turkish history.

Keywords: Atatürk, Hatıralar, Tevfik Rüşdü, Şükrü Kaya, Mustafa Necati

GİRİŞ

Türk İstiklal Savaşı’nın muzaffer başkomutanı ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, yaşadığı dönemde de Türk ve kamuoyunun ilgisini çekmiş, hakkında pek çok araştırma yapılmış bir liderdir. Atatürk gibi liderler hakkında yapılacak araştırmalarda, kendileriyle tanışan, mesai arkadaşlığı yapan, hatta karşı karşıya gelen insanların hatıraları da önemli bir yer tutar. Resmiyete veya belgelere yansımayan ancak Atatürk’ü çeşitli cephelerden ve daha yakından tanıma fırsatı veren yaşanmışlıklar, anılarla ilgili metodolojik hassasiyet çerçevesinde tarihçiler için vaz geçilmez kaynaklardır. Atatürk ile ister bir kez karşılaşmış olsun, isterse yakın hizmetinde bulunsun, hakkında verilecek

*Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti ABD, mevlut.celebi@ege.edu.tr, (orcid.org/0000-0001-8244-661X)

her bilgi onun biyografisine katkı olacaktır. Buradan hareketle, Atatürk ile çok yakın ilişki içerisinde bulunan ve literatürde “mutad zevat” olarak anılan kişilerin anlattıklarının Atatürk biyografisine yapacağı katkı çok büyük olacaktır.

Üzerinde durduğumuz bu husus, elbette günümüz açısından önemlidir. Hemen hemen her yıl ülkemizde veya dünyada Atatürk hakkında kitaplar yayınlanmaya devam etmektedir.¹ Ancak ele alacağımız hatıraların göz ardı edilmemesi gereken bazı yönleri vardır. Anıların ve Mustafa Kemal Paşa'nın çeşitli yönleri hakkında bilgileri kamuoyuyla paylaştıkları 1926'da, Atatürk, Türkiye ve dünyada tanınan bir devlet adamı olmakla birlikte, hayatı hakkında çok fazla bilgiye sahip değildik. Bu bilgi eksikliği sadece Atatürk'ün hayatı hakkında değildi. Aynı zamanda, henüz Gazi'nin Büyük Nutuk'u okumadığını da hatırlayacak olursak, Vakıf gazetesinde Tefik Rüşdü Aras, Şükrü Kaya ve Mustafa Necati'nin İstiklal Savaşı hakkında verdikleri bilgiler de son derece önemlidir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında karşılaşılan iç ve dış sorunların kısmen aşılma başladığı dönemde, kamuoyunun, Atatürk hakkında basın yoluyla bilgilendirilmesi faaliyetleri dikkat çekmektedir. Bu bağlamda basında 1926 yılı yoğun fakat Mustafa Kemal Paşa'nın daha iyi ve yakından tanınması çabalarına sahne olmuştur. Kastımız; tam metnini aşağıda vereceğimiz Ârif Oruç'un, Tefik Rüşdü Aras, Şükrü Kaya ve Mustafa Necati ile mülakatlarının Vakıf gazetesinde ve aynı günlerde Falih Rıfkı (Atay) ile Mahmut'un (Soydan) Mustafa Kemal Paşa ile röportajlarının Hâkimiyet-i Milliye ve Milliyet gazetelerinde yayınlanmasıdır.

Dönemin Türk basınının önde gelen üç gazetesinde aynı günlerde Atatürk'ün hayatı hakkında yayın yapmasının bir rastlantı olmadığını düşünüyoruz. Kendiliğinden olmadığını sandığımız bu bilinçli yayında; Atatürk'ü Türk kamuoyuna daha yakından tanıtmaya çabasıyla birlikte, bir basın rekabeti olarak görmek de mümkündür. Bu yayınlar Atatürk propagandası yapmak gibi bir hedef de gütmüş olsa bile, kesin olan bir şey var ki, o da Gazi'nin daha yakından tanınmasına, hayatı ve hakkında bilinmeyen pek çok yeni bilginin ortaya çıkmasına da hizmet ettiği.

Gazi'nin hayatının ilk dönemlerine ait anlattıklarının yayınlanacağına dair ilk haber Milliyet gazetesinde 10 Mart 1926 günü duyuruldu. Adı geçen gazete “*Gazi'mizin Hatıratı. Cumartesi gününden itibaren sütunlarımızı süsleyecektir*”² başlığıyla, 13 Mart 1926'dan itibaren anıların yayınlanacağını dile getirdi. Ertesi gün hem Milliyet, hem de Hâkimiyet-i Milliye gazetesi hatıraların yayınlanacağını ikisi birden duyurdu. Milliyet, “*Gazi'mizin Hatıratı. Cumartesi günü dercine başlıyoruz*”³ şeklinde kısa bir açıklamayla bildirirken, Hâkimiyet-i Milliye'de bu şu şekilde yer aldı: “*Büyük Gazi'mizin Hâkimiyet-i Milliye ile İstanbul'da Milliyet gazetesine hatıra ve notlarından lütf buyurdıkları sahifelerin Cumartesi gününden itibaren neşrine başlıyoruz. Bu hatırat İstanbul ve Ankara'da aynı günde neşrolunacaktır.*”⁴ Milliyet, “*Gazi Paşa'mızın Hatırat Sahifeleri. Yarından itibaren sütunlarımızı tezyin edecektir*”⁵ diye haber verdiği yazı dizisine 13 Mart 1926 Cumartesi günü “*Büyük Gazi'nin Hatırat Sahifeleri*” başlığıyla ilk sayfadan yayınlanmaya başladı.⁶ Atatürk'ün hatıralarının Milliyet'te yayınlanmaya başladığı gün Hâkimiyet-i Milliye'de

1 İçinde bulunduğumuz 2018 yılı için, kamuoyunda olumlu tepki yaratan iki örnek vermek mümkündür: İlber Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Kronik Kitap, İstanbul 2018 ve Yılmaz Özdil, *Mustafa Kemal*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2018.

2 *Milliyet*, 10 Mart 1926.

3 *Milliyet*, 11 Mart 1926.

4 *Hâkimiyet-i Milliye*, 11,12 Mart 1926.

5 *Milliyet*, 12 Mart 1926.

6 *Milliyet*, 13 Mart 1926; Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, (1918-1938)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988, s.452.

mülakatı yapan Mahmut ve Falih Rifkî Beyler, “Başlamadan Evvel” başlıklı yazıyla, mülakat hakkında bilgi vermişlerdir. İki gazeteci kaleme aldıkları yazıyla, Gazi’nin diğer Türk devlet adamlarında çok rastlanmayan bir özelliğine dikkat çekilerek genç yaşından itibaren, devlet meseleleri hakkında notlar tuttuğuna vurgu yapılmıştır. “Fevkalbeşer” (insan üstü) olarak niteledikleri Mustafa Kemal Paşa’nın hayatını anlatmak gibi bir iddialarının olmadığını, böyle bir iş için en az iki yıla ihtiyaç duyulacağını altını çizmişlerdir. Kendisinin, Anadolu’ya geçmeden önceki hayatı ve oynadığı rollere dair bir “gırizgâh” niyetinde bir yazı dizisi hazırladıklarını dile getirmişlerdir.⁷ Adı geçen gazete de mülakatı 14 Mart’tan itibaren “Büyük Gazi’nin Hatıratından Sahifeler” başlığıyla yayınlanmaya başlamıştır.⁸

Milliyet ve Hâkimiyet-i Milliye gazeteleri bu mülakatı sütunlarına taşıyarak büyük bir gazetecilik örneği sergilerken, Vakit gazetesi de, Atatürk’ü, yakınındaki kişilerin anılarıyla okuyucularına daha yakından tanıtmak için bir yayın başlattı.

Gazete, mülakatları yayınlamaya başlamadan birkaç günce önce başlayan şu açıklamayla bilgi verdi: “Gazi Paşa’yı Nasıl Tanıdınız? İnkılâbımızın ricâli, Reiscumhurumuzla ilk temaslarına ait hâtıralarını anlatıyorlar. Suale ilk olarak cevap verenlerden birkaç isim: Tevfik Rüşdü Bey, Şükrü Kaya Bey, Mustafa Necati Bey. Gazi ile ilk karşılaşmanın verdiği tesir, onunla temastan sonra hâsıl olan iman ve ümitler karilerimize yakın bir mâziye ait bütün heyecanları dağıtacaktır. Gazi Paşa’yı Nasıl Tanıdınız? Bu memleketin ricaline ve büyük kumandanlarına tevcih edilmiş bir sualdir. Alınan cevaplar bir iki gün kadar gazetemizde neşredilecektir. Suale ilk cevap verenlerden birkaç isim: Hâriciye Vekili Tevfik Rüşdü, Maarif Vekili Mustafa Necati ve Şükrü Kaya Beyler.”⁹

Bu tanıtların ardından gazete, Ârif Oruç’un mülakatlarını, 13 Mart 1926 günü yayınlamaya başladı.¹⁰ II. Meşrutiyet devrinde başladığı gazeteciliği çeşitli gazetelerde sürdüren Ârif Oruç, bilhassa yaptığı mülakatlarla tanınmış bir gazetecidir. Milli Mücadele döneminde cepheden yaptığı röportajlar ses getirmiştir. Bir ara Eskişehir’de çıkarttığı sol görüşlü Yeni Dünya gazetesi ve Çerkez Ethem ile ilişkileri nedeniyle yargılanıp sürgünle cezalandırılmıştır. Affedildikten sonra mesleğe devam eden Ârif Oruç, dönemin önde gelen üç siyasetçisiyle yaptığı bu mülakatlarla bir kez daha adından söz ettirmeyi başarmıştır.

7 Mahmud-Falih Rifkî, “Başlamadan Evvel”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Mart 1926.

8 *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Mart 1926; Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999, s.388. 32 sayı olarak yayımlanan hatırat, Falih Rifkî’nin kısa bir açıklama yazısıyla 12 Nisan 1926’da sona erdi. *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Nisan 1926; *Milliyet*, 12 Nisan 1926. Bu hatıralar daha sonra sadeleştirilmiş olarak yayımlandı: Ahmet Almaz, *Büyük Gazi’nin Hatırat Sahifeleri, Atatürk’ün Hatıraları*, Oku Yayınları, İstanbul 2003; *Atatürk’ün Anıları (1917-1919)*, Anlatan: Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Kaleme Alanlar: Falih Rifkî (Atay)-Mahmut (Soydan), Bilgi Yayınevi, Ankara 1982; Mustafa Kemal Atatürk, *Hatırat Sayfaları*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2016.

9 *Vakit*, 10, 11,12 Mart 1926.

10 Yıllar önce, 2007’de yüksek lisans öğrencim olan Fehim Kuruoğlu’na, künyesini verdiğim Vakit gazetesindeki bu mülakatları ödev olarak vermiştim. Bu yazıyı hazırlarken, adı geçen öğrencinin o ödevi bir yazı haline getirip Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi’nde yayınladığını tespit ettim. (Fehim Kuruoğlu, “Devrinin Üç Bakanı Gözünden Mustafa Kemal Paşa”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXXIV, Sayı: 97 (Bahar 2018), ss.55-80.) Mülakatın çok az kısmından faydalanarak hazırlanan bir yazı olduğunu görünce, heder edilen ve kaynak değeri bulunan mülakatları bu haliyle yayınlamayı uygun buldum. Geniş kitlelerin ilgisini çekeceğini düşündüğümüz mülakatta geçen bazı anlaşılmasının zor olduğunu düşündüğümüz kelimelerin karşılıklarını parantez içerisinde vermeyi faydalı bulduk. Metinde köşeli parantez içerisinde yapılan açıklamalar yazara aittir.

A- Tevfik Rüşdü Aras:

Ârif Oruç'un Hâriciye Vekili Tevfik Rüşdü ile yaptığı mülakata geçmeden hakkında kısa bilgi vereceğiz. 1883'te Çanakkale'de dünyaya gelen Tevfik Rüşdü, Babası Hasan Rüştü Bey'in hâkim olması nedeniyle ilk öğrenimini İzmir'de, lise eğitimini Üsküp'te tamamladı. İstanbul'da Nümune-i Terakki Mektebi'nden birincilikle mezun olduktan sonra Beyrut'ta Fransız okuluna devam etti. Burada yüksek öğrenimini Beyrut Tıbbiye Mektebi'nde tamamlayan Tevfik Rüşdü, uzmanlığını da Paris'te yaptı. Trabzon, İzmir, İstanbul, Üsküp ve Çanakkale'de mesleği doktorluğu icra etti. İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde de mesleğiyle ilgili bürokratik görevler alan Tevfik Rüşdü, bu arada siyasi faaliyetlerde de bulundu. 1907'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. Tevfik Rüşdü, genel sekreterliğini yaptığı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1909'da Selanik'te yaptığı ve genel sekreterliğini üstlendiği kongresinde Mustafa Kemal ile tanıştı. Mondros Mütarekesi'nden sonra toplanan İttihat ve Terakki kongresinde partinin yerine yeni bir parti kurulmasına karar verildi. Kurulan Teceddüt Fırkası'nda siyasete devam eden Tevfik Rüşdü, İttihatçıları savaş suçlusuz olarak gören İngilizler tarafından 30 Ocak 1919'da tarafından tutuklanarak Bekirağa Bölüğüne hapsedildi. İlaç ticareti yaptığı dönemde tanıştığı, Drogverie Central adlı ecza deposunun sahibi La Fontaine'nin yardımı ile beş gün için serbest bırakılan Tevfik Rüştü Bey, tutuklu bulunduğu Bekirağa Bölüğü'nden çıkar çıkmaz, Milli Mücadele'ye katılmak üzere Anadolu'ya geçti. Böylece diğer İttihatçılarla birlikte Malta'ya gönderilmekten kurtuldu. Anadolu'ya geçtikten sonra Eskişehir ve Afyon'da Milli Mücadele için çalışmalarda bulunan Tevfik Rüştü Bey bir süre sonra yeniden İstanbul'a döndüyse de İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edilmesiyle yeniden Anadolu'ya geçme kararı olarak İzmir üzerinden Rodos'a buradan da Köyceğiz'e gitti. Bir süre sonra da Menteşe Mebusu olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katıldı. Kastamonu İstiklâl Mahkemesi'nde çalıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın direktifiyle kurulan Türkiye Komünist Partisi'ne girdi. 1923 seçimlerinde İzmir milletvekili seçilen Tevfik Rüşdü, Sağlık Bakanlığına getirildi. 4 Mart 1925'te kurulan İsmet Paşa hükümetinde Hâriciye Vekili olarak görev alan Tevfik Rüşdü, 1938'e kadar bu görevde kaldı. Atatürk'ün sağlığının bozulduğu dönemde, yerine kimin geçeceği ya da kimin geçmemesi kulis çalışmalarında Tevfik Rüşdü, İsmet Paşa'nın karşısında yer aldı. 11 Kasım 1938'de İnönü cumhurbaşkanı seçilince hükümet istifa etti. İnönü, kendisini siyasi hayattan uzaklaştırmak istedikleri gerekçesiyle Tevfik Rüşdü ve Şükrü Kaya'nın dışarıda bırakıldığı Celal Bayar kabinesini onayladı. Tevfik Rüşdü, Londra'ya büyükelçi olarak gönderilmek suretiyle siyasetten uzaklaştırıldı. 1942'de emekli olan Tevfik Rüşdü, ülkeye döndükten sonra liberal eğilimli Vatan gazetesi ile Zekeriya Sertel'in sol eğilimli Tan gazetesinde iç ve dış politikayla ilgili yazılar yazmaya başladı. Aras, İkinci Dünya Savaşı'nın ilk günlerinden itibaren liberal demokrasilerle, Sovyet Rusya'nın bu savaştan galip olarak ayrılacağını düşünüyordu. Savaşın sonlarına doğru bu düşüncesine paralel olarak iç politikada yeni düzenlemeler yapılması ve ülke içinde demokratik bir yönetim biçiminin kurulmasını savundu. Dış politikada Sovyetler Birliği ile işbirliğinin önemine vurgu yapan yazıları ve İnsan Hakları Derneği'nin kurucuları arasında da yer alması yüzünden Aras, kamuoyunda eleştirilere uğradı. Sol düşüncenin önemli bir ismi haline gelen Aras, siyasi hayattan tamamen uzaklaşarak, Filistin Uzlaştırma Komisyonu üyeliğine, daha sonra da İş Bankası yönetim kurulu üyeliğine getirildi. 1960 sonrasında bu görevinden de ayrılmak zorunda kalan Aras, 6 Ocak 1972 tarihinde vefat etti.¹¹ Yaşadıklarını kitaplaştıran¹² Tevfik

11 Melih Tinal, "Atatürk'ün Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras", *Türkler*, Cilt: 12, Editörler: Hasan Celâl Güzel-Cem Oğuz-Osman Karatay, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.1260-1278.

12 Tevfik Rüştü Aras, *Lozanın İzlerinde 10 Yıl*, Akşam Matbaası, İstanbul 1935; Tevfik Rüştü Aras, *Görüşlerim*, İstanbul 1945; Tevfik Rüştü Aras, *Görüşlerim*, İkinci Kitap, Yörük Matbaası, İstanbul 1968.

Rüşdü Aras, Türkiye Cumhuriyeti’nin en zor döneminde çok başarılı bir dış işleri bakanlığı yapmıştır.

Hakkında ana hatlarıyla bilgi verdiğimiz Tefik Rüşdü’nün anlattıklarına geçmeden, Vakit’te yer alan kısa açıklama genel mahiyette bilgiler içermektedir: *“İnkılâbımızın ricâli, Reiscumhurumuzla ilk temaslarına ait hatıraları. Hâriciye Vekilimiz Tefik Rüşdü Bey, dâhi-i müncimizle İttihat ve Terakki Kongresinde başlayan ilk mülakatını anlatıyor. “Gazi’yi nasıl tanıdınız?” Ankara’da bulunan Arif Oruç Bey, bu suali memleketimizin ricaline ve büyük kumandanlarına tevcih etmiş, onlardan birer birer hatıralarını sormuş, bu cevapları birer makale şeklinde tespit ederek gazetemize vermiştir. Bu cevapların birincisi Hâriciye Vekilimize aittir. Aynen karilerimize takdim ediyoruz.*

Bu mülâkatlarla bu makaleler Gâzi Paşa Hazretleri’nin muhtelif zamanlardaki hayat ve hissiyatının harekât ve sekenâtının intibâlarını ve hepsinin ruhunda ve fevkinde (üstünde) büyük dâhi-i müncinin (kurtarıcı dâhinin) istikbâli tenvîr (aydınlatma) ve teshîr eden (büyüleyen) kudret ve inkişâf şaşasını ihtiva etmek itibarıyla fevkâlade ehemmiyeti hâiz olduğu gibi dolayısıyla mülâkatı veren hükûmet ricâlimizin de geçirdikleri hayat safhaları hakkında lezzetle okunacak malumâtı hâvi olacaktır. (toplayacaktır.)

Karilerimizin bunları merakla takip edeceklerine kâni bulunuyor ve bunu gazetemizin karilerine naçiz hürmetlerinden biri addediyoruz.”

Tefik Rüşdü Bey’in Beyanatı:

-Merhaba!

Vekâlet odası kapısının önündeki kırmızı paravananın arkasından, matruş yüzü sevimli bir kuklaya benzeyen Hâriciye Vekili pesden (alçak sesle) söylüyordu:

-Merhaba, dedim. Sağ elini kalbi üzerine bastırmış hiç de ümit etmediği bir zamanda beni karşısında gördüğüne mütehayyir (şaşırmış) gibi duruyordu. Galiba Çekoslovak sefirini henüz savmıştı. Şükrü Kaya Bey’le bir ziyafete gitmeye hazırlandıklarını Kalem-i Mahsus (Özel kalem) Müdürü Hamid Bey’den işitmiştim. Arkadan her zamanki ciddi tavrıyla Şükrü Kaya Bey görüldü. Tefik Rüşdü Bey Kalem-i Mahsus Müdürüne paravan önünde emirler veriyordu. Saat on dokuz buçuktaki ziyafetten bahsediyorlardı. Söz tekrar bana intikal etti. Şükrü Kaya Bey elindeki mazrufu yırtarken Türkiye Hâriciye Vekili, Kalem-i Mahsus Müdürüne dedi ki:

-Yeni tanış değil ya canım. Eski... Yarın için bir saat tayin et...

Hâriciye Vekili ile Hâriciye Encümeni Reisi gittikten sonra Hamid Bey anlattı:

-İşler o kadar çokmuş ki vekil böyle geç vakitlere kadar başını kaşımaya fırsat bulamazmış. Bazı geceler olurmuş ki, saat 23’e kadar mülakatlara gelen sefirlerin birini diğeri takip edermiş.

Anlaşılıyordu ki, Hâriciye Vekili, gece yarısından sonra yemek yiyip, sabaha karşı yatabiliyor, öğle üzeri de işine bakmaya muvaffak oluyordu. Ertesi akşam memûlün (beklenenin) hilafına bir ziyaret çıkmazsa tam saat on sekiz buçukta Tefik Rüşdü Bey’e mülaki olabilecektim...

-Buyurun, dediler... Vekâlet odasına girerken Hâriciye vekilini kapının kenarında

selamladım: Simasını küçülten Amerikan gözlükleri altından gülümseyen iri gözleri pek neşeliydi; Sordu, söyledim. Bahis Gazi'ye intikal etti. Wilson'un karşımdaki gümüş elbiseli, nahif tipi asabiyetle yüzüme baktı:

-Gazi'yi mi soruyorsun dedi? Sarardı...

-Sana ne söyleyeyim, dedi. Sen onun gözlerini gördün mü hiç? {dişlerini sıkıp, küçük ve sevimli başını iki tarafına sallayarak} O gözler, diye devam etti: Şüphesiz bilirsin. Onlar her şeyi ifadeye kadirdir.

Ve karşımda küçücük çevik vücuduyla fırlayan Tevfik Rüşdü'yü mesai yazıhanesinin fevkinde (üstünde) duran yağız çehreli, çatık kaşlı, mehîb (heybetli) Gazi'nin resminin karşısında buldum. Sağ elini uzatarak:

-Bak, diyordu... Bu bîtbâb memleketi düvel-i muazzama sırasına sokan büyük adamın gözlerine bak...

Baktım. Hâriciye Vekili heyecanından titriyordu: Birden kapı açıldı ve onun son söyleyeceklerini dinlemeye vakit bulamadım:

-Fransız Sefiri geldi, dediler, çıkmaya davrandım. Bu inkılâbın bidayetinde bir gazetede çalıştığımız dür-bîn (uzağı gören) adam ellerimi tuttu ve seri karar vermiştik:

-İki gün sonra onunla öğle yemeği yiyecek ve uzun, çok uzun görüşecektik. Fransız sefiri, Hâriciye Vekilinin yanına girerken ben çıktım.

Tevfik Rüşdü Bey'in Çankaya'daki evini görmeyenler elbette bilmezler. Yanında Hâriciye Konağı inşa edilen bu küçük bağ evinin, belki iki odasıyla iki küçük salonu vardı: Bu salonda Gazi'nin menâkıbını dinleyeceğim. Kapıdan giriniz. Gazi'nin agrandisman (büyütölmüş) çatık kaşlı resmiyle karşılaşacaksınız. Solda bir kütüphane vardır. Ortada üzerinde altı kollu alüminyum küçük bir şamdan parıldayan iki küçük masa. Yanında bir

soba. İsmet Paşa'dan başlayarak vekiller ve sefirlerden bazılarının fotoğraflarında nihayetlenen temiz kireç sıvalı bir duvar. Karşıda üzerinde Rus Sefiri Suriç'in, Rus masnûâtından (sanatından yapılmış) çerçevesiz küçük bir portresi bulunan Hâriciye Vekilinin yazıhanesi. İşte burada vekil ile Hâriciye encümeni reisi baş başa kalarak uzun ve soğuk gecelerde memleketin mukadderatını dertleşiyorlardı. Tevfik Rüşdü Bey'in refikasının eliyle işlediği, ipek ve sırmalı yuvarlaklar, pembe dallı ipek koltukları süslüyordu. Kalem-i mahsus başkâtibi izahat veriyordu:

- Şu portre, kerimleri Emel Hanım'ın, beriki Bükreş Sefirinin, öteki Viyana Sefiri Hamdi Bey'in...

Küçük salonda yeni temizlenen soba hararetleniyorken gürbüz bir çocuk yemek masasını tanzim etti. Hâriciye Vekili ancak saat ikide yemeğe oturabiliyormuş. Soba yanmaya yüz tutarken, elleri pantolonunun ceplerinde olarak

Hâriciye Vekili geldi. Çankaya’nın en yüksek tepelerinde güneşli havalarda bile böyle soğuk olduğunu söylüyordu. Elindeki koca maşa ile sobanın üst kapağını açtı. O tuttu, ben odun doldurdum: Yemeğe oturduk. Hâriciye Encümeni Reisi Şükrü Kaya Bey içeride tıraş oluyormuş. Biz çorba içerken onun yeri ve tabağı boş duruyordu. Hizmet eden çatık kaşlı, al yüzlü Anadolu uşağı, Paris lokantalarındaki garsonlar kadar mümâreseli, (alışık) hindi dolmasının kenarlarından taşıdığı kayık tabağı sundu. Kalem-i mahsus başkâtibi soğukta hâlâ titreyen Hâriciye Vekiline hatırlattı:

-Emel Hanım olsaydı, dedi.

Sonra bana döndü:

-Tevfik Rüşdü Bey’in kerimesi (kızı) hindi buduna bayılmış. Karşımda oturan Hâriciye Vekili, tabağıma göğüs tarafından bir parça koyarken içini çekti:

-Ah, Emel, dedi.

Sonra pest, göğüs geçirdi.

-Emelcik...

Her şeye katlanan bu zavallı adam, küçük kızının hasretine tahammül edemiyordu: Yan kapı gıcırdadı. Şükrü Kaya Bey, iri yeşil gözleri gülümseyerek ilerliyordu.

-Hoş geldiniz...

Yemek masasına yerleşirken ilave etti:

-Nasılsınız?

Bu mütevazı salonun sade yemeklerinden, bir vakitler cepheden cepheye koşan, beyaz gözlüklü, kesik bıyıklı, zayıf Tevfik Rüşdü’yü hatırladım. Afyon’dan Konya’ya, Konya’dan Bolvadin’e koşar dururdu. Uşak’a baskın yapılacakmış. Aziziye’de isyan olmuş. İstanbul’da teşekkülü düşünülen ilk milli Meclis-i Mebusan’a ahalinin intihâbı lazım imiş. 336 (1920) senesinde bir çalıkuşu gibi cepheden şehirlere ve şehirlerden köylere sıçrayıp cıvıldaayan şuh Tevfik Rüşdü, 926 senesi Şubat’ında muazzam cumhuriyetin Hâriciye işleriyle uğraşılana, basık damlı bağ evinde, soluk yüzlü, ağır başlı idi.

Kahve içerken sordum.

-Gazi’yi ne zaman ve nasıl tanıdınız?

Şükrü Kaya elleri cebinde, yemek masasının etrafını arşınlayarak ağır ağır dolaşıyordu. Tevfik Rüşdü Bey kısık ve biraz da batî (ağır ağır) cevap verdi.

-325’de (1909) azimim, dedi. Hani şu İttihad ve Terakki Kongresinde {parmağıyla hesap ederek} galiba on yedi sene evvel diye tebessüm etti. Öyle değil mi? On yedi sene evvel olacak. O zaman Gazi, kolağası idi, azimim. Bu genç adam, koca İttihad ve Terakki Kongresi’nde, tek başına, öyle ya, bir başına ordunun siyasetten tecridini iddia ediyordu. Ben kongre kâtib-i umumisi (genel sekreteri) idim.

Titreyen eliyle kahvesinden bir yudum daha aldı. Ceviz yazıhane üzerindeki telefon çaldı.

-İngiliz Ataşemiliteri, Gazi'nin çiftliğini ziyarete müsaade rica ediyordu. Bir lahza durduk. İradesi çıktı. Devam ettik.

Hâriciye Vekili:

-Sigara almadınız, Ârif Bey, dedi.

Sigara yakarken serian anlatmaya başladı.

-Nasıldı? Evet... Düşününüz ki, Heyet-i Umumiye, Kolağası Mustafa Kemal Bey'e zıt idi. Düşünün birader. Ben de dâhil olduğum halde, ekseriyet Mustafa Kemal Bey'in fikirlerinin ve kendisinin aleyhinde hazırlanmış olmasına rağmen, o çok büyük bir tahammül göstermişti. Size nasıl anlatayım. Çok, çok büyük bir tahammül. Sırasıyla fikirlerini develope ede ede, bir gün geldi ki, monşer, birkaç celse sonra bizzat kongre riyasetine geldi.

Tevfik Rüşdü Bey, iri gözlüklerinin parlak camlarının altında parlayan gözlerini kırıştırarak devam etti:

-Burası o kadar müşkildir ki, kendisi anlatmalı ve Hâriciye Encümeni Reisine döndü:

-Öyle değil mi Şükrü Kaya? Sen dinledin değil mi?

Şükrü Bey başıyla tasdik etti ve Rüşdü Bey devam etti.

-325'te şimdi mevki pek de hatırımda değil: Gazinomsu bir yerde, şöyle bir kenarda, onunla baş başa oturuyorduk. Münakaşa ettik. Tabi ne üzerine münakaşa olduğunu anladınız, monşer. İşte canım. Hani, İttihad ve Terakki'nin genç Mustafa Kemal'le muarız olduğu ordu ve siyaset meselesini...

Hâriciye Vekili burada gözlerini süzdü. Bir lahza on yedi senelik mâziye avdet eder gibi oldu. Dudakları titriyordu. Pes (alçak ses) ve ahenkdar anlattı:

-İlk ve son münakaşa azizim. Bu tarihten sonra kendileriyle herhangi bir şey üzerine münakaşa ettiğimizi bilmiyorum. Evet, bugünkü gibi hatırımdadır. Davası ve mantığı o kadar kuvvetli idi ki, nasıl söyleyeyim Ârif Bey. Az ve çok selamet-i fikir sahibi bir adam için, o iddiaları kabul etmemek kabil değildi. Nasıl ki, kâtib-i umumi sıfatıyla benimle ilk ve son münakaşa da, muvaffak oldu ise, birkaç celse zarfında, çok değil üç dört celselik kısa bir müddette vaziyete tamamen hâkim oldu. Fikri kabul edildi. {Tevfik Rüşdü Bey mırıldanarak tekrarladı} Kabul edildi. Fakat merkez-i umumi, gizliden gizliye ordu ile münasebetini idame etti (sürdüdü). Hayfa (yazık) ki, erkân-ı harbiye (kurmay) Kolağası Mustafa Kemal Bey'in kongre tarafından kabul edilen tezi tatbik edilmedi.

-Yani? Dedim.

-Yani o zamandan beri, kendisine, fikrine, şahsına meftun oldum.

Rengi sarararak dudakları titreyen muhatabım birden, ayağa kalktı ve katî kestirdi:

-Onun fikirlerinin tesirinden bir an kurtulduğumu bilmiyorum.

Ve hep birden irkildik. İlerideki Çankaya Caddesinden taşıp, ılık güneşin soğuk yamaçlarına süzülüp sinmeye çalıştığı sıralarda, bir gulgule (gürültülü ses) dalgalanıyordu:

"Dünyalara bedeldir, mâh cemalin,

Allahım’a emanettir Kemal’im...”

Bir müddet, Çankaya sırtlarına tırmanan otomobillerin gürültüleri arasında vakit vakit kesilip canlanan aynı mısraları ve aynı gür sesleri dinledik. İlerideki çıplak yolda şeritlenip, bağların dirseklerini dolanan bir bölük askerin gittiği anca seçiliyordu.

Hâriciye Vekiline sordum:

-Siyaset sahasında Gazi?

Daha pencere önünden çekilmemişti. Ötede Adliye Vekilinin bağının cephesini dolanan askeri kitanın son sırasını da gözlerinden kaybettikten sonra döndü:

-O kadar çok misal söyleyebilirim ki, diye tebessüm etti. Mesela. Karakteristik dört beş vaka zikredebim. Harb-i Umumi infilak ettiği zaman, Paşa, Sofya Ataşemiliteri idi ve sen bunu iyi bilirsin...

-Evet, dedim.

-İşte birader. Lütfen bana yazdığı on sekiz sahifelik mektubunda Harb-i Umumi macerasının şekli-i cereyanını ve neticesini kâmilen haber vermişti. Balkan hükümetlerinin vaziyetlerini birer birer tetkik ediyordu.

Tevfik Rüşdü Bey o zaman bu mektubu merkez-i umumide Doktor Nazım Bey’e ve galiba da diğer arkadaşlarına göstermiş, Sofya Ataşemiliteri Mustafa Kemal Bey’in mektubunu önüne gelene okumuş, bir taraftan Nazım Bey de çalışmış, kimse dinlememiş ya dinlemek istememişler. Nihayet kurban bayramı hadisesi, o meşum emr-i vaki ihdas etmiş. Bu hadiseden teessürle bahseden Tevfik Rüşdü Bey devam etti:

-İkinci büyük hadise; Paşa’nın Samsun’a çıkarak milli hareketi tanzim ve müsmir (faydalı) kılmasıdır. Fakat Gazi’nin dehasını size en canlı bir misalle daha ispat etmek isterim: Milli hareketten doğan Türkiye’yi nazar-ı dikkate alınız. Bir yeni Türkiye ki, onu hazinesinin ve ordusunun en kuvvetli zamanına îsal ettiği gün Mustafa Kemal, sulhü istihsal ediyor. Öyle zayıf olarak değil, kuvvetli hem de çok kuvvetli olarak. Bunlar ne büyük teşhislerdir? Ezcümle: Moskova Muahadenâmesiyle Ankara İtilafnâmesi, Gazi’nin şahsen bunlara karar veriş ve bu kararların neticeye tesiri... Onun öyle herkes gibi görüp, düşünmediğini tamamen göstermez mi? Ne zannediyorsunuz? Bu tadâd ettiklerim (saydıklarım) arasında yekûnu yüz binlere varan hergünkü kuvvetli vakalar ve teşhisler ayrıdır.

Bu aralık telefon çaldı. Tevfik Rüşdü Bey üç dakika kadar telefonla meşgul oldu. Yerine avdet ettiğinde Gazi’nin idare sahasındaki dehasını sordum.

-Teşkilat-ı Esasiye’nin yaşadığı bütün safahat, onun işidir. Bu memleketin yegâne efendisinin köylü olduğunu o, herkese öğretmiştir.

Karşımda söyledikçe çoşan tecrübeli adamın ağzından Gazi’nin askerlik hususundaki kudretini işitmek merak ve zevkinden kendimi alamadım. O da, ben de ve bütün âlem de Mustafa Kemal’in askerliğine vakıftık. Hâriciye Vekili:

-Bunu bilmeyen var mı? diye başladı. Trablusgarp, Anafartalar, Bitlis. İlave etim:

-Ve hassaten 26 Ağustos. Tasdik etti:

- Yoksulluk içinde dehasıyla memlekete şeref getiren zaferleri herkes hatırlar. Yalnız size şunu söyleyeyim azizim ki, son yirmi sene zarfında memleket, birçok felaketli harpler görmüştür. {Burada yumruğuyla masaya vurdu, dişlerini sıkarak} Hep felaket ve mağlubiyet. Dikkat etiniz mi bilemem? Gazi'nin cephelelerinde daima zaferden başka bir şey görülmuş değildir. Balkan Harbi'nde eseflerle kaydedeyim: Bir takım esbap (sebepler) dolayısıyla memleket kahrolmuştur. Lakin. Bir şanlı ve fakat kanlı Bolayır olduğu da unutulmamalıdır.

Vekil Bey, bir sigara uzattı:

-Hele, yak, dedi. Kendisi de bir sigara yaktı. Dışarıya çıkmış olan Şükrü Kaya Bey içeriye geldi. Can kulağıyla bizi dinliyordu. Sıcak oda da rehavet veren mavimtrak sigara dumanlarının dalgaları arasında sordum:

-Beyefendi Gazi'nin hitabet kudreti hakkında ihtisâsınız nedir?

Matruş yüzlü muhababım, gözlüğünün çerçevesini oynatarak güldü ve kuvvetli kuvvetli söylemeye koyuldu.

-Nutukları meydandadır a birader. Bilhassa işaret edeyim ki: Gazi'nin halk arasında söylemeye başladığı anda, kuvvetli şahsiyeti o kadar tebarüz eder ki... Memleket için en son, bence çok mühim bir reha (kurtuluş) ve temeddün (medenileşme) eseri olan şapka hadisesini hatırlayınız. Millet, Gazi'nin nutuklarıyla şapkayı kendiliğinden kabul etmiş, Meclis-i Milli ancak bunu ancak kayıt ve tescile memur olmuştur.

Sol tarafına döndü:

-Öyle değil mi Şükrü Kaya?

-Öyle... Tamamen öyle.

Yine bana teveccüh etti (döndü). Yarım kalan sigarasını parmakları arasında sıkıp çekiştirerek dedi:

-Halk, Gazi'nin arkasından şuurla gider. Mantiği çok kuvvetli, sözleri herkes tarafından behemehal anlaşılır. O, söz söylerken iğlak (anlaşılmaz) ve ibhâm (sözün anlaşılmayacak derecede kapalı olması) sevmediği şeylerdir, birader. Gazi, muayyen maksadına varmak için zemin ve zamanı ölçmeyi bilir. Söyler ve mutlaka yaptırır. Gazi'nin bütün bu muzafferiyetlerini, bütün bu büyük eserlerini muhakeme ederseniz azizim, görürsünüz ki, hadisâtla vekayiyle tecrübelerle alemşümül bir deha teşkil eder. O, dimağında evelden tersim eylemiş (çizilmiş) olan bir gayeye varmak için muayyen merâhil (aşamalar) kateder. Bunların arasında en küçük bir tarz-i fikir (fikir ayrılığı) bulmak kabil değildir. Ancak bunların her biri bir safhadır.

Tevfik Rüşdü Bey artık bir çağlayan gibi tatlı akıyordu. Ben sormadan o söyledi: Gazi'nin kudret-i kalemiyesine intikal etti. Gazi'nin kudret-i tahririyesi (yazı gücü) resmi ve hususi muharreratında (yazışmalarında) tamamen bir sehl-i mümtenî (sade görüldüğü halde taklit edilmesi zor söz) teşkil eylemekte imiş...

Yalnız selâsette (akıcılıkta) değil, kelime intihabında da göze çarpar, diyordu. Gazi daima en veciz ve şedid kelimeleri intihab eder, tahrir kudretini metin tâbiyla telif edermiş. Şirin muhababım eliyle göğsüne vurdu.

-Ayaktayken bana not ettirdiği birçok muharrerat-ı siyasiye ve resmîye, yeni edebiyatımızın en celi (açık), en canlı ve en vezir birer nümunesi olmaya lâyıktır, dedi.

-Ah, Ârif Bey; hususi meclislerde vakit vakit söyledikleri not edilse, onlar da başlı başına bir servet-i fikriye ve edebîye teşkil eder, Monşer.

Yine yan tarafına döndü:

-Neydi o, geceki Şükrü Kaya?

-Evet...

-Yazık, not edemedik diye, dinleyenlerin hisleri, fikirleri üzerine tahakküm etmişti. Zaten Gazi, çok tetkik etmeden, çok kuvvetli kanaat haline gelmemiş olan bir şey söylemez ki.

{Tevfik Rüşdü Bey, burada kendi kendisine söylenmeye başladı}Fakat bana öyle geliyor ki, bu dâhiyane fikirler esasen ve haddizatında kendisinde doğmuştur. O, fikri bulmak için değil, ispat etmek için delâil (deliller) arar.

-Mademki böyledir, biraz da inkılâpta Gazi’yi araştırmak istemez misiniz?

-Hay, hay. Fakat inkılâpta Gazi demek, nâ-mütenâhîyi (sonsuzu) tasvir gibi bir şeydir. Acz (beceriksizlik) ve taab (yorgunluk) tanımayan Gazi’nin iradesiyle Türkiye’nin yılmaz aşkı ve menba-ı inkılâbı, mütemadiyen hâl-i heyecanıdadır. Nasıl ve nerede tevakkuf edeceğini (duracağını) ancak kendisi bilir. Emin olunuz ki, aralık yerdeki muvakkat vakfe-gâhlar (duraklar) birer merhaleden ibaret kalacaktır. İnsanları efendi görmek, insanların saadeti... Türkiye’nin tam manâsıyla istiklal ve saadeti ve bir âmil-i medeniyet olmuş. İşte Onun en büyük maşuku (sevgilisi).

-Bu itibarla, Gazi’yi tarihte kimlerle mukayese kabil olduğuna kailsiniz?

İki ellerini birden açıp muhayyel (hayal edilen) bir şey keser gibi iki yanına salladı ve:

-Asla... Asla... Bence hiç kimseyle... Çünkü Gazi, azizim, asırlar arasından vakit vakit milletlere gelen âlemşümül dehalardan en sonuncu ve binaenaleyh, en mütekâmilidir. Talih, o dehayı bu defa Türk milletine bahşetmiştir. Bu itibarla Gazi için paralizm yapmak bence mümkün değildir. Anladınız mı Ârif Bey? dedi...

Büyük Millet Meclisi Reisi Kazım Paşa için mülakat saati tayin etmesi rica edilirken, Doktor Tevfik Rüşdü Beyle şehre inmek üzere Çankaya’daki Hâriciye Bağını terk ettik.¹³

B- Şükrü Kaya

Ârif Oruç, Tevfik Rüşdü ile mülakat yaparken yanında bulunan Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ile yaptığı sohbet iki tefrika halinde yayınlandı. Atatürk döneminin önemli siyasetçilerinden Şükrü Kaya (1883-1959) ilk ve ortaöğrenimini doğduğu İstanbul’da yaptı. Midilli İdadisi’ni bitirdikten sonra 1902’de İstanbul’a giderek Galatasaray Sultanisi’ne kaydoldu. Ertesi yıl, aynı zamanda Hukuk Mektebi’ne de devam etmeye başladı ve 1908’de mezun oldu. Mezun olduktan sonra Paris’e gidip orada da Hukuk Fakültesi’nden mezun olarak yurda döndü (1912). Çeşitli bakanlıklarda görev yaptı; yargıç olarak Edirne’de de çalışan Şükrü Kaya, Mülkiye Müfettişliği ve Muhacirin Genel Müdürlüğü görevlerinde de

¹³ *Vakit*, 13 Mart 1926.

bulundu. Mondros Mütarekesi'nden sonra Ocak 1918'de istifa ederek yerleştiği İzmir'de kurulan Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin harici işlerine bakma görevi kendisine verildi. Ne var ki, Şubat 1919 sonunda tevkif edilerek Bekirağa Bölüğü'ne kapatıldı. 10 Haziran 1919'da Bekirağa Bölüğü'nden alınarak 67 arkadaşı ile birlikte Malta'ya gönderildi. 16 arkadaşıyla birlikte Malta'dan kaçarak İtalya ve Almanya üzerinden Anadolu'ya geldi. Birinci Lozan Konferansına danışman olarak katıldı. 1923'te yenilenen seçimlerde Menteşe milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girdi. Hâriciye ve Adliye komisyonlarında çalıştı. Hâriciye Komisyonu Başkanlığına seçildi. Kısa bir süre Ziraat (Ağustos-Kasım 1924) ve Hâriciye Vekilliği (Kasım 1924-Mart 1925) görevlerini yürüttü. 1927-1938 tarihleri arasında kesintisiz Dâhiliye Vekili olarak görev yaptı. Bundan dolayıdır ki "Atatürk'ün Dâhiliye Vekili" olarak anılır. Bakanlığı süresince modern Belediyecilik anlayışını yerleştirdi. Toprak Reformu yasa tasarıları hazırladı. Laikliğin kurumsallaşması için pek çok kanunun çıkarılmasına öncülük etti. Şükrü Kaya da Tevfik Rüşdü Aras gibi, İsmet İnönü cumhurbaşkanı seçilince siyasi hayattan çekilerek Gemlik'teki zeytinlikleriyle meşgul oldu ve 1959'da vefat etti.¹⁴ Çok iyi derecede Fransızca bilen ve bu dilden pek çok kitabı dilimize kazandıran Şükrü Kaya, zengin bir kütüphaneye sahipti.¹⁵

Vakit, Şükrü Kaya ile yapılan mülakatı da sütunlarına şöyle taşımıştır:

"Gazi Paşa'yı Nasıl Tanıdınız? Şükrü Kaya Bey Hatıra ve İhtisâslarını (duygularını) Anlatıyorlar.

Yine Tevfik Rüşdü Bey'in bağında: İlık nefesleriyle küçük salonu ısıtan soba, tatlı tatlı çıtırdıyor. Dar ve basık pencerelerden, uzakta ağarıp beneklenen beyaz binalarıyla toprak renklerinin alacaladığı Ankara görünüyordu. Açık ve tok havada renksiz güneş, soğuktan sinmiş gibi üzerlerinde hareket ve hayat eseri görünmeyen Çankaya tepelerini gölgelendiriyor; önümde duran uzun masaya, Tevfik Rüşdü Bey'in genç sofracısı beyaz örtü sermekle meşgul görünüyordu. Tevfik Rüşdü Bey ile Şükrü Kaya Bey, daha yemek yememişlerdi.

Birkaç gün evvelinden bronşitinden rahatsız olan Şükrü Kaya Bey'in öksürükleri, iç odadan salona kadar geliyordu... Sonra yemeğe oturduk ve neşeli bir yemeğin yarısındanayken telefon çaldı; Tevfik Rüşdü Bey isticâlle (aceleyle) söyledi:

-Başvekil Paşa, geliyormuş...

Bir lahzada yemek tabaklarıyla çatal ve bıçaklar birbirine karıştı. Bir misafirle biz içeriye çekildik. Şükrü Kaya Bey tuvaletini yapmaya seğirtti. Tevfik Rüşdü Bey kravatını düzelterek tekrar salon kapısına ilerledi. Salonla yatak odasını ayıran iç kapının aralığında süratle içeriye giren Başvekilin zinde çehresini gördük: Saçları hafif ağarmış, bastonuyla siyah şapkasını elinden bırakmaya lüzum görmemişti. Geldi, yüksek sesle görüştü ve gitti. Sekiz dakika sonra, biraz evvel bozulan sofraya yeniden kuruldu. Tabakların muhteviyatı yeni baştan tazelandı ve tekrardan telefon urdu (çaldı).

-Mösyö De Jouvenel, saat on beşte Tevfik Rüşdü Bey'i görmek istiyormuş. Hâriciye Vekiline bugün için rahat yemek yemek nasip olmayacaktı. Şapkasını aldı, paltosunu

¹⁴ Şükrü Kaya'nın siyasi hayatı hakkında bakınız: Mustafa Solak, *Atatürk'ün Bakanı Şükrü Kaya*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2013; *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM II. Dönem (1933-1927), III. Cilt, TBMM Vakfı Yayını, Ankara 1993, s.616-618.

¹⁵ Murat Turan, "Bir Cumhuriyet Bürokratının Entelektüel Birikimi Tek Parti Dönemi Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Kitaplığı", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 284 (Ağustos 2017), ss.58-65.

giydi ve arkasında Kalem-i Mahsus Müdürü ile misafiri olduğu halde küçük bir katar teşkil ederek salondan çıktılar...

Yalnızca kahveleri içerken Şükrü Kaya Bey’e sordum:

-Gazi’yi ne zaman tanıdınız?

Yutkunup düşünerek cevap vermeye başlarken, öksürük tuttu:

-Ben dedi, size anlatayım: Gazi, 14 Temmuz inkılâbı esnasında, rüfekası arasında isabet reyiyile temeyyüz etmiş (kendini göstermiş) bir rical-i inkılâp olarak tanınmıştı. Ârif Bey, ben Gazi’yi şahsen ilk defa olarak Hareket Ordusu Erkan-ı Harbiye Reisliği’ni ifa ve hareket icra ederken gördüm: fakat o sırada ben, bir nefer olduğum için kendileriyle temasım mümkün olamamıştı.

Hâriciye Encümeni Reisi, hizmetçiye seslendi. Bir kibrit istedi. Sigarasını yaktı ve tane tane anlattı:

-Bilahare Gazi’yi, Gazi’nin âli (yüksek) vasıflarını ve seciyelerini, bitmek ve tükenmek bilmez menkıbelerini, Fethi Bey’den işitirdim. Lakin Gazi, Anafartalar, Bolayırlar, Bitlisleri yaratırken, yine Onu çok yakından takip ediyordum...

Menteşe mebusu, burada bir lahza için tevakkuf etti (durdu). Ta gözlerimin içine bakarak nakle başladı:

Hani bir vakitler, Ferid Paşa Hükümeti birçok münevverânı (aydınları) Bekirağa’ya sevk etmişti. Bu meyanda Şükrü Kaya Bey de varmış. Orada arkadaşlarını ziyaret eden daima mağmum (tasalı) yüzlü, müteessir, Mirliya Mustafa Kemal Paşa, Bekirağa’ya çok tarihi bir nam izafe eden arkadaşlarını, arada sırada ziyarete gelir, onları teselli ederek kalplerini ümitlerle doldurup gidermiş. Şükrü Kaya Bey de Gazi’yi böyle kapkara ve ümitsiz bir günde Bekirağa’da görmüş. Sâbık Hâriciye Vekili diyordu ki:

-O menhûs (uğursuz), meyûs (ümitsiz), karanlık günlerde Gazi’nin ziyaretleri takip ettikçe bizim de halâs (kurtuluş) ümitlerimiz artıyordu. Ve ben birader, Gazi’yi ilk halâskâr (kurtarıcı) olmak üzere orada tanıdım. Mefkûrelerini fiiliyata îsâl edecek (ulaştırıcak) kuvvetli bir dehaya sahip olduğuna daha oradayken inandım.

Sana çok çok mühim bir vakadan bahsedeyim: Gazi, Anadolu’ya geçmeden bir iki gün evvel yine Bekirağa’yı ziyarete gelmişti: Fethi Bey’le bir müddet hususi görüştükten sonra ayrıldı. Fethi Bey, o gün ve geceyi heyecan içerisinde geçirdi. Fakat heyecanı başka şeylere atfediyordu. Ertesi gün, gazeteler Gazi’nin Samsun’a hareketini yazdı. Ben de bu havadisi, Fethi Bey’e okumuştum. Sadece, ‘İnşallah, selametle vâsil olur’ dedi. Bir müddet sonra, Fethi Bey bana Gazi’nin yüksek tasavvurlarını anlattı. Fethi Bey, son derece müteheyhiç (heyecanlı) idi. Vahidettin’in bu tayinden pişman olarak Mustafa Kemal’i geri çevirmesinden korkuyordu. Fethi Bey sonra İngilizlerin Gazi’yi çevirerek tevkif etmelerinden de çok ürküyordu.

Şükrü Kaya Bey, iri yeşil gözlerini sabit bir noktaya dikerek heyecanlı:

-O saniyeden itibaren Paşa’nın Samsun’a muvasalatı haberi gelinceye kadar, Fethi Bey ve bazı arkadaşlar günlerimizi heyecan ve asabiyet içerisinde geçirdik. Çünkü efendim, Paşa’nın tevkifi ve geri çevrilmesi gibi bir facia, memleketin, Anadolu’nun başsız kalmasına mücip olacak, milletin istinat edebileceği son ümit de kırılmış bulunacaktır.

Burada, sana ne söylesem tasvir ve ifhâm edemem (anlatamam) birader. 'Ah. Hele, bir varsa' sözü, aramızda ardı arkası kesilmez bir temenni ve bir parola olmuştu ve temin ederim ki, Gazi'nin Samsun'a muvasâlatı haberi, bizim için teranesi takip edecek ilk müjde-i zafer oldu. Bence hala bugün dahi, gerek saraya gerek düşmanlara indirilen ilk darbe-i muvaffakiyet de budur: Yani, Gazi'nin Samsun'a sâlimen ve muvaffakiyetle çıkabilmesi hadisesi.

Tebessüm ederek:

-Gazi Paşa, dedi, bizim de halâsımızı (kurtuluşumuzu) ve Anadolu'ya geçmemiz planını tertip etmişti. Fakat onun Samsun'a muvasâlatından birkaç gün sonra, bizi de Malta'ya nakleyemiş bulunuyorlardı.

-Ya siyaset sahasında Gazi, dedim.

Vakur ve çok ciddi duran muhabatım tekrarladi:

-Siyasette Gazi, yalnız bir dâhi olarak değil; bir şahika-i dehadır (deha zirvesidir). Eseri: Müstakil ve dâhilde müterakki ve münkeşif (gelişmiş) hariçte kuvvetli ve şayan-ı hürmet Türkiye Cumhuriyeti'dir. Tarihte kimseye böyle katî, serî ve sağlam bir muvaffakiyet nasip olmamıştır. Eğer, siyaset demek, yüksek bir mefkûrenin şu ve bu sahada fiiliyata inkılâbı demekse, Gazi bunların hepsini birden, bidâyetten (başlangıçtan) sonuna kadar birer, birer tasavvur etmiş, düşünmüş ve mevki-i icra ve tatbika koymuş büyük bir inkılâpçıdır. Türkiye İstiklali, hilafetin ilgası, Teşkilat-ı Esasiye, cumhuriyetle nihayetlenir. Bugünkü medeni harekât ve icraat, dün en şîâniyetçi (şöhretli) mefkûrecilerimiz için uzak bir hayal

idi. Bugün Gazi'nin deha-i siyasisi sayesinde bunlar birer hakikattir.

Şükrü Kaya Bey, bir iki saniye kadar muvaffakiyetli ve mağrur nazarla yüzüme baktıktan sonra dedi ki:

-Emin olunuz Gazi bu mefkûreyi; tesadüfî olarak değil, günü gününe, ta uzun senelerden beri düşünüp tasavvur ederek, hatta hadisât ve muhiti tedvir (dönüştürerek) ve ihzar ederek (hazırlayarak) mevki-i tatbika koymuştur. Gazi, bence tasviri değil, tasavvuru bile güç bir şahsiyettir. Onu, kendi hatıralarından ve eserlerinden okumak ve anlamak lazımdır. Ben size tahassüsâtımın (duygularımın) yalnız hulâsasını söyleyebiliyorum...

Ve Büyük Millet Meclisi Hâriciye Encümeni Reisi'ne, askerlikte Gazi'yi soracaktım. Askerlikte... Kelimesi dudaklarımdan dökülürken yeni rendeleri üzerinde gıcırdayıp yarım daire çeviren kapı açıldı: Hizmetçi girdi. Geldi. Küçük sobanın ateşini tazeledi. Bir lahza susmuştuk. O çıktı. Ben sordum:

-Askerlikte Gazi ne demektir?

Muhatabım birbiri arka sıra kesik ve boğuk birkaç defa daha öksürdü. Yutkundu ve kelimeleri çekinmeyerek birer birer söyledi:

-Gazi’nin asırların yetiştirmediği en büyük bir kumandan olduğunda, Avrupa generalleri de, rical-i askeriyesi de müttefiktir. Ben asker olmadığım için, bir askerın iktidarını gayet tabii olarak basit bir muhakemeyle, yani muvaffakiyetin neticesiyle ölçerim.

Şükrü Kaya Bey’in yeşil gözleri yine büyüdü:

-Ve düşününüz birader, dedi. Bir kumandanın şöhretine ‘Anafartalar’ kâfiyen, Gazi bin bir müşkilat ve yoksulluk içerisinde, mücehhez (donanımlı) ve kuvvetli bir düşmana karşı Sakaryaları, Afyonları yarattı ve büyük nâmına, İstanbul’un, Trakya’nın ve Anadolu’nun istihlâsını (kurtuluşunu) ilave etti. Hülâsa: Vatanımızı kurtardı. Bence dünyanın ve tarihin en büyük askeri Mustafa Kemal’dir.

-Askerlikteki Gazi ile idaredeki Gazi’yi nasıl bulursunuz. Şükrü Kaya Beyefendi?

Şükrü Kaya Bey bu suale:

-Buna ne hacet vardı birader, diyordu... Mustafa Kemal bir devleti ve milleti kurtarmakla kalmadı. Hiç yoktan yeni bir devlet kurdu. Onu en muasır teşkilatla, en medeni usullerle teçhiz etti. (donattı)

Ve iki eliyle birden pencereden dışarılarını harici ve bütün âfaki işaretle başını salladı:

-Değil mi?

-Tamamen, dedim ve sordum:

-Askerlik ve idaredeki Gazi’den sonra, bu büyük adamı hitabetteki vechesinden tetkik edebilir miyiz?

-Hay, hay, dedi.

-Not ediyorum beyefendi...

-Buyurun ve yavaş yavaş kelimeleri tartarak anlatmaya başladı:

-Ben tarihin büyük hatiplerini okuduğum, Garb’ın da bazı kudretli hatiplerini bizzat dinlemeye muvaffak olduğum zaman, kalbimi bir üzüntü kemirirdi: Milletimizin, her meslekte şayan-ı hürmet zevât yetiştirdiği halde büyük hatipler yetiştiremediğine müteessir olur ve bunu, lisanımızın teşekkülündeki kusura atfederdim. Size şurasını itiraf edeyim ki, lisan müşkülâtı bâki olmakla beraber, Gazi’yi dinledikten sonra, bu teessürüm zâil oldu (yok oldu). Gazi çok derin, çok heyecan-âver, (heyecanlandırıcı) çok mukni (inandırıcı) ve {eliyle işaret ederek} çok zarif bir hatiptir. Gazi en büyük deha-i hitabetini irticalen söylediği ve bir münakaşa-i siyasiye sırasında ve hususiyile halka hitap ettiği nutuklarında gösterir. Evet birader. Gazi’nin nutuklarında nesilden nesile intikal edecek vecizeler; esasat-ı ilmiyede birer bürhândır (ispattır) diye zikredilecek pek çok, pek çok hakikatler vardır. Bunları toplamak erbab-ı ilmimize düşen bir vazifedir. Eğer siz bu mülakatları yazacak kitabın herhangi bir tarafına bu güzide cümleleri toplar ve derç ederseniz, hem ilme hizmet etmiş olur ve hem de benim mütalaamda ne dereceye kadar haklı olduğumu, maddi delilleriyle ispat etmiş bulunursunuz.

Sâbık Hâriciye Vekilinin, ciddiyetle ittisâ peyda eden (genişleyen) gözleri üzerime dikildi ve nezaketle tebessüm etti:

-Başka sorulacak bir şeyiniz var mıydı Ârif Bey?

-Şüphesiz, pek çok, dedim. Ve mesela bir müşkilim daha var?

Öksürerek:

-Nedir?

-Gazi'nin kudret-i kalemiyesi?

-O, bunu teyide ne hacet? Şüphesiz Gazi, yüksek bir kudret-i üsluba maliktir. Vuzûh (anlaşılır olma), kudret ve kelimelerde isabet onun güzide ve ince üslubunun en seciyeli bir harikasıdır.

Şükrü Bey, burada aşağı yukarı gezinmekten fâriğ oldu (vaz geçti). Ve önümde dikilerek şevkle anlattı.

- Daha Gazi'nin mektepteyken edebiyatla iştigal ettiğini kendisinden işitmişim dedi. Ezcümle idadide şiir ve tiyatro yazarlarmış. Ben de bunlara ilave edeyim ki; O, bugün dahi edebiyat ve şiir okumaktan zevk alır ve dünya hareket-i edebiyesini çok yakından takip eder. Gazi'nin resmi emirleri, hususi muhabereleleri ve neşrolunan bazı hâtıraları ifadesindeki kudret ve kuvvete bir delil değil midir?

Ve masanın başında durdu:

-Daha efendim?

-İki sualim kaldı...

Burada telefonla Hâriciye Hukuk Müşaviri Veli Bey'le görüştüler: Şubat'ın on yedinci Çarşamba günü mecliste, Kanun-ı Medeni müzakere edilecekti. Şükrü Kaya Bey çalışacağını söylüyordu. Sonra:

-Evet diye, yüzüme baktı.

-Gazi'yi inkılâp cephesinden tetkik etmenizi isterdik.

Şükrü Bey, bizim, nesil diye bir sigara daha yaktı... Evet, bizim nesil dedi... İnkılâp tarihlerini, hususuyla Fransa İnkılâbını, çok okumuş ve çok sevmiş bir nesildir. Fransa'nın (89) İnkılâbına, 1830, 1848 ve 1870 İnkılâplarını her safhasında tetkik edenlerimiz, inkılâp prensiplerini benimseyenlerimiz pek çoktur. Bu itibarladır ki, Gazi'nin İnkılâp Tarihindeki mevki-i bülendini (yüksek yerini) temin etmek bugünkü nesil için o kadar güç değildir. İnkılâbımızı, ne 1848 ve ne de 1870 ihtilalleriyle mukayese edebiliriz. Çünkü onlar, mevzî ve hedef ittihaz ettikleri mesailde (meselelerde) mahdûtdur (sınırlıdır). Biz inkılâbımızı, ancak Fransa'nın 1789 İhtilali ve bir de bugünkü Rusya İnkılâbı ile mukayese edebiliriz. Size şu ciheti de samimiyetle ilave ederim ki, elbette çok kısa olarak kalması lazım gelen bir mülakatta bu mukayesenin yapılmasına imkan yoktur. Fakat, sana katıyyen iddia edebilmek sarahatle (açıklıkla) söylüyorum: Türkiye İnkılabı hârici ve dâhili şeraitteki müşkilat itibarıyla bunların her ikisine de mütefeviktir (üstündür). Bir vakitler müebbet kürek mahkumlarının ayak ve boyunlarına takılan lâle (demir halka) ve tokalardan daha

kavi (kuvvetli) râbitalarla (bağlarla) Türkü kurûn-ı vustâyâ (Orta Çağa) bağlayan zincirlerin hepsi birden ve bir lahzada Türk’ün İnkılabı kırdı, yok etti.

Şükrü Kaya Bey burada sesini biraz daha yükseltti:

-Düne kadar, sarayın ve hurafelerin esiri gibi görünen Türk milleti, îfası ve icrası çok güç ve herkese nasip olmayan bir hamle-i istihlâsıyla (kurtuluş hamlesiyle) dünyanın ve bütün milletlerin huzuruna hür, mukadderatına hâkim ve temiz bir nasiye (alın) olarak çıktı. Bu istihlâs hamlesi arkasından da vatanın istiklâlîni ve vahdetini (birliğini) kazandı. Düşününüz ki, istila devirlerinden beri, varlığından her gün biraz daha kaybede kaybede şayan-ı ihmal bir kemiyet haline gelmiş olan Türk, dört senelik cidali neticesinde varlığının, benliğinin, haysiyet ve gururunu bütün bir cihana tanıttı.

Şükrü Bey’i yine bir öksürük silsilesi sarstı. İki yudum su aldı ve:

-Fransa İhtilali, netice itibarıyla âlemşümuldür. Türkiye İhtilalinin de âlemşümul olmayacağını kimse iddia edemez, dedi...

Devam etti:

-Nitekim Rusya İhtilali, çok şümulü ve aynı zamanda içtimai, iktisadi bir ihtilal ve cidaldir. Fakat henüz seyrini ikmal etmiş addolunamaz. Ben sana burada küçük bir mukayese yapmak isterim: Fransa İhtilali-i Kebiri safahatını elbette bilirsin. Düşünmeli ki, Fransa İhtilali-i Kebirinde âmil (etkin) olan rüesa (liderler), çok fedakâr, çok azimkâr ve yüksek mefkûrecidirler. Buna rağmen hiçbirisi, inkılâbı tam ve kâmil olarak düşünememişler, zamanın ve hâdiselerin ruşenine (belirsizliğine) tâbii olup gitmişlerdi. Onlar hadiselere değil, hadise ve vakalar onlara hâkim olmuştur.

{Dârülfünunda (üniversitede) ders taktır eder gibi ağır ve vâkıfane} Mesela:

-Küçük bir hadise 10 Ağustos’u doğurabiliyor, reissiz ve başsız halk kitleleri inkılâba hâkim oluyordu. Emin olun, XVI. Lui’nin tereddüdü olmasaydı ve hele Varen’e kaçsaydı, yeni cumhuriyet Fransa’ya giremezdi.

Fransa İnkılâpçılarının diğer bir zaafı da, politikaya kapılmaları ve maksatlarında, gayelerinde ittihat edememeleriydi (birleşememeleriydi). İşte bu iki zaaf, hem o büyük inkılâpçıların ve hem de inkılâbın mahvına sebep oldu. Hâlbuki inkılâbımızda her şey ve her şey, evvelce tasamim (tasarlanmış) ve tasavvur edilmiş ve daima en muvâfık (uygun) zamanlarında tatbik olunmuştur.

Bizim inkılâbımızda, inkılâbın takip etmesi lazım gelen seyri tasavvur ve tasamim ederek rüfeka-yı mesaisine (çalışma arkadaşlarına) telkin eden ve icraatın en muvâfık zamanını intihâb eden (seçen) ve ettiren yalnız, Mustafa Kemal’dir.

Gazi’nin bütün inkılâpçılara tefevvuk eden (üstün olan) diğer en büyük seciyesi de, mefkûresindeki vuzûh (açıklık) ve katiyet ve bilhassa ifade ve tatbikteki doğruluğu, dürüstî-i hareketidir. Hilafetin ilgası ve cumhuriyet mefhumunu, resmen en açık olarak ifade eden O’dur. Giyilecek medeni serpuşun adına ‘şapka’ denildiğini de halka ilk söyleyen yine O’dur.

-Oğlum şu sobaya odun at...

İçeriye giren hizmetçiye üşüdüğünü îma eden Şükrü Bey, yine belîğ ve fâsîh (düzgün) muhakemesine ceryan verdi:

-Yarın, belki çocuklarımız bunun o kadar tehlikeli ve şayan-ı hayret bir kuvvet ve kudreti müeddî (doğuran) bir hadise olduğuna inanmak istemeyeceklerdir. Fakat bizim nesil, bu harekette lazım gelen yükseklik ve kıymeti verecek mülâhazâta bâlîgan-mâ-belag (ziyadesiyle) mâliktir.

Ve tekrar bana döndü:

Bu da bu kadar kâfidir. Şimdi diğer sualinize geçelim, diye tebessüm etti ve söyledim:

-Gazî'yi tarihtekilerle mukayese kâbil midir?

-Bu son mudur?

-Evet son.

-Öyleyse dinle: Ben evvela, kendi milletimizin tarihini, hiçbir milletin tarihiyle mukayeseye imkân görmüyorum. Türk'ün tarihi, Türk Milleti'nin menâkıbı, mâzisinin en karanlık günlerinden bugüne kadar, her milletten ziyade tarihin sahifelerini işgal etmiştir. Birçok milletler vardır ki, birader, hayatlarından Türk münasebetini kaldıracak olursanız tarihleri kalmaz. Diğer bir kısım milletler vardır ki, tarihleri parlak olmakla beraber, tarih olabilmek için henüz çok yenidir. Yine diğer bir kısım millet vardır ki, parlak talihleri muayyen bir zaman içinde parlamış ve sönmüş, gitmiştir.

Türk milletinin tarihi, daima ve daima âlemşümül olmuş, uzaktan ve yakından her harekâtı bütün dünyayı meşgul ve alakadar etmiştir. Ufak tefek tevakkuflardan (duraklamalardan) sarf-ı nazar, Türk milleti, tâ bidayetten beri, uzun, uzak ve daimi bir medd (yayıma) halinde, evet, şarktan garba doğru muzaffer bir istila halinde uzamış, taşmış ve kabarmış. Bu meddin biri kurun-ı vustada Atilla'nın kumandasında Fransa'da Şalon'da, diğeri de 17. Asırda Kanuni Süleyman zamanında Viyana'da durmuştur. Burada kâmil kumandanlar Kılıç Arslan gibi bazıları müstesna olmak üzere hepsi de bizzârûre (ister istemez) istilâ kumandanları idiler, müsellaah ve mücehhez orduları vardı. Fakat Türk tarihinde Viyana'dan sonra, bir cezr (geri çekiliş) başlamış ve bu cezr son Yunan istilası hal ve şeklinde Sakarya'ya kadar dayanmıştır. İşte bu iki tarih esnasında –Viyana ile Sakarya tarihi arasında- Türkler, cihanın husumetine maruz kalmışlar, zaman zaman dünyanın bütün ordularıyla çarpışa çarpışa kazandıkları ve anavatan ittihaz eyledikleri münbit (verimli) ve güzel toprakları bırakarak çekilmişlerdi.

Son düşman, Anadolu'ya ayak bastığı zaman Türk orduları dağılmış, silahları ve topları toplanmış bir haldeydi. Fazla olarak padişah ve halife de düşmanlarla birleşmiş, milleti boğmaya azmetmişti. Ve Türk milletinin artık tarihteki talihi kapanmış, sönmüş gibi görünüyordu. Bu cezrin Sakarya'yı da geçerek bütün Anadolu'yu istila edeceği ve yeryüzünde hür ve müstakil bir Türkün teneffüs edemeyeceği zannı tamamen umumi idi.

İşte birader, Mustafa Kemal yalnız ve yalnız kendi dehasına ve Türk milletinin celadet ve mertliğine, onun hırs ve istiklal aşkına istinat ederek ilk neferden ve ilk tüfekten başlamak üzere orduları yaptı, teçhiz ettirdi. Şuur-ı millinin intibahı (uyanması), milletin her ferdinin tarihinin makus talihini, evvela Sakarya'da tevkif ve sonra geri çevirerek tarihin ceryan-ı tabi'isini değiştirdi, bozdu...

Büyük Millet Meclisi Hâriciye Encümeni Reisi bir müddet derin derin düşündükten sonra kati ve sarih bir vuzûhla ağır ağır:

-Vatanımızın istiklalini temin eden, milletimizi esaret ve hakarettten ve hatta ölümden kurtaran kumandana karşı, zaaf-ı minnetle itham edilmekten korkmayarak diyebilirim ki, Mustafa Kemal; Türk tarihinin -zaman zaman milletine büyük adamlar yetiştirmekte hiç de uzak olmayan bu tarihin- en yüksek ve en mümtaz şahsiyetidir, dedi...

-Ve ben, Şükrü Kaya Bey’i meclise ait bir yığın evrak kümesi arasında bırakarak, Çankaya’nın çok muntazam yolarına çıktım.¹⁶

C- Mustafa Necati

Ârif Oruç’un mülakatlarına bir süre ara verildikten sonra Mustafa Necati ile yapılan röportajla devam edildi. Diğerleri gibi Maarif Vekili hakkında da kısa bilgi vereceğiz: Mustafa Necati (1894-1929): İzmir’de doğdu. İlk ve orta öğrenimini burada tamamladıktan sonra İstanbul’a giderek Hukuk Mektebi’nden mezun oldu. (1913) İzmir’e dönerek “Şark” adında lise derecesinde bir okul açtı ve Müdürlüğünü üstlendi. Ayrıca Kız Öğretmen Okulunda Tarih-Coğrafya öğretmenliği ve avukatlık yaptı. İzmir-Aydın Demiryolları Şirketi Hukuk Müşavirliğinde bulundu. 15 Mayıs 1919’da İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali üzerine İstanbul’a kaçarak İzmir ve Balıkesir yöresindeki silahlı direnişe katıldı. Balıkesir’de arkadaşı Vasif Çınar ile birlikte “İzmir’e Doğru” gazetesini çıkardı. Ayrıca Soma-Bergama-Akhisar Cephelelerinde düşmana karşı savaştı. İlk Mecliste Saruhan’dan Milletvekili olarak hizmet etti. Millî Savunma, Bayındırlık ve Malî Kanunlar Komisyonlarında çalıştı. Savunma ve Bayındırlık Komisyonlarının Sözcülüğünü yaptı. 21 Eylül 1920’de Sivas İstiklâl Mahkemesi üyeliğine seçildi. 1921’de Kastamonu İstiklâl Mahkemesi Başkanı oldu. 1923’te İzmir’den Milletvekili seçildi. 30 Ekim 1923-6 Mart 1924 arası Mübadele, İmar ve İskân Vekilliği; 6 Mart-22 Kasım 1924 arasında Adliye Vekilliği yaptı. Millî Mücadele’de cephede fedakârca hizmeti nedeniyle Meclisin 21 Kasım 1923 tarihli kararıyla ilk 25 kişi arasında Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklâl Madalyası ile ödüllendirildi. Madalyası 23 Mart 1925’te Meclis Genel Kurulunda ilk kez yapılan törenle göğsüne takıldı. 1925’te İsmet Paşa’nın kurduğu hükümette Maarif Vekili oldu. Öğretmen okullarının yeniden düzenlenmesi ve geliştirilmesine ağırlık verdi. Gazi Eğitim Enstitüsü’nün kurulmasına, Tevhid- i Tedrisat Kanunu’nun etkili biçimde uygulanmasına öncülük etti. Öğretmen okullarının Özel İdare bütçelerinden pay alması için yasa hazırladı. İlmî Heyet, Tâlim ve Terbiye Kurulu, Maarif Eminliği gibi kuruluşlarla Maarif Vekâleti’nin üst kademe örgütlenmesini gerçekleştirdi. Latin Harflerinin kabulünde (1 Kasım 1928) etkili oldu. Yeni harflerin kullanılmasını yaygınlaştırmaya yoğun çaba gösterdi. 29 Aralık 1928 günü bakanlığındaki işleriyle uğraşırken rahatsızlanarak hastaneye kaldırıldı. 31 Aralıkta yapılan apandisit ameliyatından sonra 1 Ocak 1929 günü öldü. Ölümü başta Atatürk olmak üzere devlet adamlarında ve kamuoyunda büyük üzüntü yarattı.¹⁷

Erken yaşta vefatı ülke için de büyük kayıp olan Mustafa Necati ile yapılan mülakat aşağıdadır:

“Gazi Paşa’yı Nasıl Tanıdınız? Mustafa Necati Bey Hatıra ve İhtisâslarını Anlatıyor:

16 *Vakit*, 14-15 Mart 1926.

17 *Türk Parlamento Tarihi*, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, III. Cilt, TBMM Vakfı Yayını, Ankara 1995, s.841-842; Mustafa Eski, “Mustafa Necati”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XII, Sayı: 35 (Temmuz 1996), ss.463-481; Mustafa Eski, *Cumhuriyet Döneminde bir Devlet Adamı Mustafa Necati*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999. Mustafa Necati’nin hayatını roman tarzında ele alan bir eser: Cumhuriyet Utku, *Devrimin Çoban Yıldızı Mustafa Necati*, Güner Yayınları, İstanbul 2010

Gazi hakkındaki duygularını tespit için geldiğimi söyledim.

-Ben, dedi, Gazi Paşa'yı ilk defa Birinci Millet Meclisi'ne Saruhan Mebusu olarak geldiğim zaman, riyaset (başkanlık) odasında görmüştüm. Ondan evvel Çanakkale müdafaası zamanında işittiğim bu büyük isim, ruhumda çok derin bir intiba bırakmıştı.

Vekil Bey burada biraz durdu. Bir parça düşündükten sonra nakle başladı:

-Milli Mücadele'nin ilk zamanlarındaydı. Balıkesir'de Teşkilat-ı Milliye'de çalışıyordum. O zaman mıntıkamızın yegâne kumandanı, Şimal Cephesi kumandanı olan Meclis Reisi Kazım Paşa'ya Gazi'den bazı tahriratlar (yazılar) geliyordu. Tahriratlarda onun ne kuvvetli bir nazara, ne derin bir tahmin kabiliyetine mâlik (sahip) olduğunu görmüş; vaziyeti bu kadar ihatalı (tam kavrayışla) gören bir insan tasavvur edememeye başlamıştım.

İşte bu hislerle Gazi Paşa'nın yanına geldiğim zaman, kudretli gözleriyle herkesin ümitsizlik içinde çırpınan ruhuna nur ve iman veren ilhamkâr ve harikulade bir insan olduğunu anlamıştım. Gazi Paşa'ya beni Yaveri Muzaffer Bey götürmüş ve takdim etmiştim.

Bugünkü gibi hatırımdadır. Keskin gözleriyle bir yeri işaret edip, tannân (çınlayan) sesiyle oturmaklığımı emretmişti ve oturdum. Cepheye ait ufak tefek sualler sordu. Sonra kudretli nazarlarını gözlerimin içine dikti ve bir müddet gözleriyle karşı karşıya kaldım. Hayalimde ve ruhumda o kadar hâkim bir tesir yapan bu büyük ve yaratıcı insanla temastan sonra kuvvetle kâni oldum ki, başlanan işi nihayete erdirecek irade onda tecelli etmiştir.

Necati Bey sesini gittikçe yükselterek mütemadiyen anlatıyordu:

-Diyebilirim ki, Gazi, Türk milletinin asalet, cesaret ve medeniyet kabiliyetinin mümessilidir. Gözlerinde tarihin bütün kahramanlıklarını ve asaletlerini okursunuz. Çehresinde zarif, kibar ve fakat icabında tunçlaşan bir kahraman azmi görürsünüz. Tavırlarında; bir işi hazırlarken, o işin bütün akıbetlerini ve neticelerini gösteren bir vuzûh ve katiyet hissedersiniz.

Ve bir saniye sonra heyecanla ilave etti.

-Gazi, resmi hayatıyla hususi hayatında başka başka birer adamdır. Resmîyetle hususiyeti icabında birleştiren ve yine istediği anda ayıran böyle bir şahsiyeti tarih pek az kaydeder.

Sordum:

-Siyaset sahasındaki Gazi'yi anlatır mısınız?

-Ben siyaset sahasındaki Gazi'yi tasvir edemem. İlk feyzi ondan almış bir adamım. Siyasette Gazi'yi tasvir etmek, onu siyasette anlayabilmek için tarihi okumak, tarihteki büyük şahsiyetlerle Gazi'yi yan yana koyarak üzerinde uzun uzadıya düşünmek lazımdır.

Necati Bey: -Bir devr-i tarihi tasavvur edin ki, diye insicâm ve talâkatla (düzgün bir şekilde) söylemeye başladı. Bir devr-i tarihi tasavvur edin ki, o devirde bütün bir millet, bin bir felaketten sonra bütün dünyanın hûnrîz (kan dökücü) ve amansız hücumları karşısında, her türlü yoksulluklar içinde çırpınırken, kendisinin bir an bile mağlup olmayacağına ve muhakkak muvaffak ve muzaffer olacağına kani olsun. İşte Türk milletine bu kuvveti veren Gazi'dir.

Bu tarzda, vaziyete hâkim olan, akıbetlerini keşfeden ve hattâ işe başlarken onun kademe kademe varacağı neticeyi gören ve onu hazırlayan bir adamın siyasetindeki mevkiini sormak; beni, insan lisanıyla anlatılması mümkün olmayan bir mesele ve bir muâdele (içinden çıkılmaz iş) karşısında bırakmak demektir.

Bırakınız ki, gelecek nesiller, Gazi’nin hayatını mütâlaaya çalıştıkları zaman: ‘Böyle bir reisimiz vardı!’ diyerek yıllarca ve asırlarca iftihar etsinler.

-Askerlikteki Gazi’yi elbette çok yakından tetkike fırsat bulmuşsunuzdur, dedim.

-Onu da erbabından sormak lazımdır, dedi. Fakat ben milli davanın başından sonuna kadar içinde yaşamış bir adam sıfatıyla, milli kahramanların her biriyle görüşmüş, her birinden Gazi hakkında uzun ve canlı menkıbeler işitmişim. Bunlardan birini kısaca anlatayım sana: Sakarya Muharebesinde idi. Kumandanlar arasında Sakarya Zaferi anlatılıyordu. Müttefikan (hep birlikte) hepsinden işittiğim söz şudur: ‘Bu emri ancak O verebilir.’ Elindeki mahdut bir kuvveti, muzaffer bir düşmanın karşısına galip çıkarmak! Bu olur şey mi? Bakınız Sakarya kumandanlarının Gazi hakkındaki hükmü ne idi? ‘Gazi askerlikte emir vermek ve bütün harekât-ı harbiyeye hâkim olmak için yaratılmış bir insandır.’

İşte benim, erbabından kulak dolusu işittiğim bu kanaat, vakalar ve zaferlerle bir kazıyye-i muhkeme (kesin hüküm) haline girmiştir. Ve bunu, tarihin içinde en nankör doğmuş bir insan bile inkâr etmek cüretini duymaz.

Necati Bey burada bir müddet durdu. Odada hızlı adımlarla gezinerek:

- Dinle, dedi. Burada sana bir vaka daha söyleyeyim: Gazi’yi askerlikte iyice tasvir edebilmekliğim için, başımdan geçen bir hâdiseyi anlatayım: Balıkesir cephesinde, düşmanla şedid (şiddetli) ve kanlı bir muharebeden sonra büyük kuvvetlerle temas ede ede Bursa’ya gelmiştik. Kumandanımız Meclis Reisi Ferik (General) Kazım Paşa idi. Bu sırada Eskişehir’e doğru çekildik. Etrafımızda mahdûd (sınırlı) bir kuvvet kalmıştı. Diğer gruplar da müteferrik (ayrı ayrı) bir halde Afyon ve Bursa’dan çekilmiş, hepsi Eskişehir’e toplanmıştı. Eskişehir bir mahşeri andırıyordu. Ümitsizlik kalpleri yakıyor, düşmanın muhakkak olan hücumu endişesiyle herkes telaş ve heyecan içinde kıvranıyordu. Fakat tamamen gayr-i şuuri bir ilham, içimizden gelen bir ses, bu ümitsiz kalpleri, bu heyecandan yanan tutuşan mevcudiyetleri güya rabbani bir kuvvetin müdahalesi vâki olacakmış gibi ümitlere düşürüyordu. O esnada ağırdan ağıra bir fısıltı dolaştı ve bütün ümitsiz kalpleri neşe ve sürûr (sevinç) kapladı: Mustafa Kemal Paşa geliyormuş!

Herkes büyük fırkalarla gelen bir kumandan bekliyordu. Mihrâkını (odak noktasını) kaybetmiş, yıldızlar gibi boşlukta dolaşan kuvvetler, sönük gözlerle ümit arayan perişan ve pejmürde kıyafetli insanlar gibi, doğacak bir güneş bekler gibi Eskişehir istasyonuna toplanmışlar ve Mustafa Kemal, mağlup ve müteessir insan kümeleri içine yaveri ve iki neferi ile yalnız başına gelmişti.

Orada o gün gördüğüm Mustafa Kemal ile Ankara’da tanıştığım Paşa, başka başka şahsiyetlerdi. Eskişehir’de halk, onu arkasında ordularla bekliyordu. O; yalnız gelmişti. Gözleri, şerareler (kıvılcımlar) fıskıran bir ateşti. Yüzü

üzerinden yanardağlar geçmiş gibi kızışmıştı. Tavrında muhabbet vardı. Sert adımlarla istasyona ilerledi. Takip ettik. İstasyon kumandanının masasına oturdu. Karşısında Kazım Paşa, Vali Fatih Bey ve tanıdığım birkaç kumandan vardı. İstasyon kumandanına çelik bir emir verdi: 'Yirmi dördüncü fırka gelecek. Filan ve filan mıntıkalara yerleşecektir.' Onlar, birer ordunun başındaymış gibi, fakat tek başlarına gösterilen mıntıklarına gittiler. Gazi sonra valiye emirler verdi ve arkasına döndü de katıyetle: 'Efendiler, vaziyet tespit edilmiştir. Düşman Kestel Dağlarından ileriye geçemez. Vazifemizi yapacağız' dedi.

İşte benim bildiğime göre o gün orduda, kumandan da hepsi de kendisiydi. Mustafa Kemal Paşa'nın askeri dehası budur. Düşman hakikaten bir seneden fazla Kestel'de kaldı.

-Nasıl, daha misaller ister misin? diye Necati Bey sordu. Bir gün Erkân-ı Harbiye (Genelkurmay) Riyaset odasında oturuyorlarmış. Gazi, Necati Bey'e demiş ki:

-Hakikaten, iki ay sonra düşman, Afyon ve Eskişehir önüne geldi ve orada kaldı, dedi. Şimdi sana soruyorum; askerlikte vakaları, günleri ve saatleri evvelden tespit edebilen böyle bir kumandanı neyle tavsif etmelidir?

-Ya, hitabette, dedim, hitabette Gazi?

-Gazi, siyasette ve askerlikte nasıl insanların çok fevkinde (üstünde) bir adamsa, hitabetteki kuvveti itibarıyla da o kadar büyüktür. Gazi, keskin nazarlarıyla sâmiîlerinin (dinleyenlerinin) ruhlarını okuyarak, samimi ifadelerle düşündüğünü, arzu ettiği bir şeyi muhataplarına kabul ettirmek için, tavrı ve lisanını da yerinde idare eden en kuvvetli bir hatiptir. Sâmiîlerinin ruhlarını onun kadar iyi anlayan ve gören bir insan tasavvur edemem. Ne düşünürse, düşündüklerini, bilâ-kayd ü şart insanlara kabul ettiren bir adamdır ki kuvveti 'hitabet'ten başka bir şeyle tavsif etmek (nitelemek) lazımdır. Gazi'yi saatlerce dinleyiniz. Tatlı şarılıtlarla akan bir nehrin cereyanına kapılmış gibi, sizi alır ve istediği yerlere kadar götürür. Dinledikçe nefsinize itimat gelir ve kanaatlerinizin kuvvetlendiğini, canlandığını hissedersiniz. Gazi böyle bir hatiptir.

Bundan sonra Maarif Vekili ile Gazi'nin tahrir kudreti hakkındaki mütalaasını sordum:

-Ben dedi, Gazi'nin asıl yazılarını emirlerinde gördüm: {Hâriciye Vekili de aynı suretle söylemişti} Gazi herhalde çok kudretli bir yazıcıdır. Çok yazmaz fakat yazdıkları şeyler, insanların hafızalarında saklamaktan en büyük bir zevk duyduğu yazılardandır. İnönü muzafferiyetinde İsmet Paşa'ya yazdığı telgraf... O ne şaheserdir? Gazi'nin herhangi bir müesseseyi ziyareti esnasında, hatıra defterine yazdığı bir iki satırı okuyanlar, kalemindeki kudreti kabulde müttefikler. Gazi bir sanat mektebine girer. Önüne bir defter koyarlar ve hatırasını yazmasını istirham ederler. Bakarsınız, hiç alâkası olmadığı halde, o bir sanatın gavâmızını (anlaşılmaz, karışık şeylerini) bütün inceliklerine kadar deftere kaydetmiştir. Hulâsa; askerlikte, siyasette Gazi ne ise, yazıcılığında da aynı dehayı haizdir.

Artık sorulacak bir şey kalmamıştı. Bütün milletin kalbine hakk olmuş (kazınmış) olan bu kanaatleri, inkılâbın yüksek rüknlerinden (önde gelen kişilerinden) biri ağzından dinlemenin ayrı bir zevki vardı. En fazla bu hale ve biraz da genç maarif vekilimizin gösterdiği samimi alâkadan mütevellit (ileri gelen) bir neşeyle son sualimi sordum:

-Ya inkılâpta Gazi?

Necati Bey, yavaş yavaş tekrar başladı:

-Öyle sualler intihap etmişsiniz ki, yaşayan bir hakikati yaradanın kudretinden bahsetmek lâzım gelecek. Gözlerinizi şu pencereden dışarı çıkarıp bakacak olursanız, beş sene evvelki Ankara ile bugünkü Ankara arasındaki farkı görürsünüz. Bu eser tamamen onun yarattığı eserdir. Düşününüz, boyunları bükük, hayatı sabır ve tevekkülle karşılayan ve her gün gaipten gelecek bir ümide bağlanan beş sene evvelki insanlar ne idi, sonra mütemadiyen koşan, çalışan ve hayatını kendi faaliyetinde arayan bugünkü insanlar nedir? Bunlar Gazi'nin kudretli ruhundan feyz ve nur alan insanlardır.

Maarif Vekili bir an için sordu:

-Teceddüt (yenileşme) ve inkılâbın bu baş döndürücü sürati önünde, bu millet ve onu yaratan kuvvet tabii bir cereyanla yürüyüp gitmektedir, dedi ve devam etti:

-Tarihte bu kadar seri ve bu kadar kuvvetli inkılâp yapan bir adam ve millet yoktur, denilebilir. İnebolu ve Kastamonu’da Gazi'nin irat ettiği nutukları gazetelerden okumuştum. İdare-i maslahatla yapılan işleri, bütün vuzûhu ve bütün çıplaklığıyla meydana koyan büyük Gazi’yi bir tasavvur etmeli. Bu gibi hareketler tarihte kaç milli kahramana nasip olmuştur? Fakat Gazi, o mıntıkada o nutku söylerken, buradaki insanlar Türk, hem de hakiki Türk olduklarını düşünmüştü. Onlar, taassubun kahriyle asırlardan beri eziliyorlardı. Elbette büyük, çok büyük adamın işaret ettiği yolun halâs yolu olduğunu anlayacaklardı. Nitekim anladılar. Kabul ettiler ve yaptılar.

Hulâsa, denebilir ki: Türk milleti için mukadder olan mesut istikbalin Gazi Paşa, bir işaretidir. Bugünkü varlığımızın kuvvetli esaslarını kuran büyük mimarın, asırlarca sonra bütün insanlar tarafından nazar-ı hayretle bakılıp görülecek olan eserinin azametini (büyüklüğünü) ancak o zamanın nesli anlayacaktır. Tarih, mukadderat-ı beşer, daima yüksek milletlere, yüksek reisler ihdâ’ (hediye) eder. Türk milletinin asaleti ve büyüklüğü Gazi'nin şahsiyetinde tecelli etmiş ve o büyük milletin, büyük müncîsi (kurtarıcısı) bir reisten çok fazla bir şeyi, milletin istikbalini hazırlayan bir mübdi (yeni şeyler söyleyen) ve müceddit (yenilikçi) olmuştur.

Masa üzerinde biriken evrak yığınlarını tetkike hazırlanan Necati Bey, Gazi hakkındaki hissiyatını şu sözlerle ikmal etti. (tamamladı)

-Artık bırakın da, bugünün tarihini yazan nesil, ‘o büyük adamı nasıl tebci (yüceltme) ve takdis edeceğiz? (kutsayacağız)’ diye düşünsün.”¹⁸

Sonuç

Yerli ve yabancı araştırmacıların ilgisi devam etmekte olan Atatürk’ün hayatı hakkında elde edilecek her bilgi, ulaşılabilecek her belge, aynı zamanda yakın tarihimizin aydınlatılmasına da hizmet edecektir. 1919-1938 döneminde fiilen, ölümünden sonra fikirleriyle Türkiye’ye ışık vermeye devam eden Atatürk, bir imparatorluğun tasfiyesinden yeni bir devlete geçiş sürecinin her aşamasında yer almıştır. Dolayısıyla döneme ait bizzat fikir ve gözlemleri, aynı zamanda o döneme ışık tutmaktadır. Ayrıca verilen bilgilerin, Atatürk hakkında bilgilerimizin çok sınırlı olduğu, Nutuk’un okunmadığı dönemde kamuoyuyla paylaşıldığı göz önünde bulundurulursa, kıymeti daha iyi anlaşılacaktır.

Ârif Oruç’un yapıp Vakit gazetesinde yayınlanan röportajı da bu açıdan ele almak mümkündür. Tevfik Rüşdü Aras, Şükrü Kaya ve Mustafa Necati’nin verdikleri bilgiler, sadece Atatürk’ün şahsi hayatını aydınlatmaya yardımcı olmuyor aynı zamanda yakın
18 *Vakit*, 23-24 Mart 1926.

geçmişin bilinmeyen pek çok noktasına da ışık tutuyor. Mülakat vesilesiyle, yukarıda belirttiğimiz tarihsel sürece tanıklık etmiş bu üç devlet adamının sadece Türkiye, Atatürk, yakın tarihle ilgili sınırlı olmayan düşünceleri de öğrenilmiş oluyor. Her ne kadar merkezde Atatürk hakkındaki düşünceleri yer alıyorsa da, Fransız İhtilalinden yakın dönem Avrupa tarihine kadar pek çok konu hakkında fikirlerini öğrenmemize fırsat veriyor. Şükrü Kaya'nın şu sözleri buna güzel bir misal olacaktır: "Ben evvela, kendi milletimizin tarihini, hiçbir milletin tarihiyle mukayeseye imkân görmüyorum. Türk'ün tarihi, Türk Milleti'nin menâkıbı, mâzisinin en karanlık günlerinden bugüne kadar, her milletten ziyade tarihin sahifelerini işgal etmiştir. Birçok milletler vardır ki, birader, hayatlarından Türk münasebetini kaldıracak olursanız tarihleri kalmaz. Diğer bir kısım milletler vardır ki, tarihleri parlak olmakla beraber, tarih olabilmek için henüz çok yenidir. Yine diğer bir kısım millet vardır ki, parlak talihleri muayyen bir zaman içinde parlamış ve sönmüş, gitmiştir."

Mülakatın önemli bir katkısı da, dönemin en önemli üç bakanının yaşam biçimleri, heyecanları ve ideallerini de görmemizi sağlamasıdır. Mülakatlar, ülkeyi yöneten cumhuriyet kadrolarının, bürokrasiden uzak, sade ve resmîsiz hayatına da bir örnek olarak verilebilir. Yaşadıkları mekandan sofralarına, ilişkilerinden lüks hayattan uzak oluşlarına kadar pek çok konuda örnek hayatlar sürdürdükleri görülmektedir. Sonuç itibarıyla mülakat yapılan üç siyasetçinin anlattıkları ve mülakatı yapan Ârif Oruç'un mülakat arasında serpiştirdikleri, dönemi bakımından çok yeni ve bilinmeyenler içermektedir.

Ne var ki, hem Vakit'teki bu mülakat, hem de Milliyet ve Hâkimiyet-i Milliyet'deki Gazi'nin hatıralarının bazı çevrelerde, en azından bir rahatsızlık yarattığı anlaşılmaktadır. Dönemin önde gelen gazeteci siyasetçilerinden Yunus Nâdi'nin bir yazısı buna örnek olarak verilebilir. Yunus Nâdi'nin yazısından anlaşıldığına göre, Atatürk hakkında, kendisini tanıyanların anlattıklarından meydana getirilecek bir "Altın Kitap" çalışması yapılmaktaymış. Yunus Nâdi'den de hatıralarını bildirmesi istenmiş. Yazar, konu hakkında şu bilgiyi veriyor: "Maarif Kütüphanesi, uzaktan ve yakından temas ve muârefesi (tanışıklığı) olanlardan Gazi Mustafa Kemal Paşa hakkındaki fikir ve intibalarını almak ve bunları bir arada cem' ederek bir 'Altın Kitap' vücuda getirmeyi tasavvur etmiş. Birkaç ay var ki, kütüphaneden ben de bu maksadı nâtik (ifade eden) bir mektup aldım. Kütüphane mektuplarına cevap almakta müşkilat çekmiş veya hâlâ çekmekte olsa gerektir. Ezcümle işte bir iki mektuptan sonra bilvasıta mükerrer ricalara rağmen ben de henüz cevap yazmamış bulunuyorum." Bunun Gazi'yi anlatmaktaki zorluktan ileri geldiğini belirten yazar, bir arkadaşını örnek olarak veriyor. Arkadaşının Gazi'yi ifade etmek için bulduğu "kocaman bir dağ", bununla tatmin olmayıp "güneş" kelimesini tercih ettiğini anlatıyor. Yunus Nâdi, kendisi için "güneş" kelimesinin de yeterli olmadığını belirterek fikrini şöyle açıklıyor: "*Benim gördüğüme ve hissettiğime göre Mustafa Kemal olsa olsa bin bir cepheli bir menşûra (prizmaya) müşâbihtir (benzer).*" Her cephesinin araştırılması gerektiğine dikkat çektikten sonra, Mustafa Kemal'i çağlar içinde oluşan bir "fikir" olarak niteliyor ve şöyle devam ediyor: "*Bir fikir ki, eșhâs ve efkâr içinde dâir ve sâirdir (döner ve dolaşır). Bir fikir ki, muhitâtın (çevrenin) esrarına nâfiz (sözü geçer) ve hakimdir. Bir fikir ki, önündeki muayyen bir meseleyi her fânî gibi mütâlâa eder fakat mutlaka her fâniden kati bir vuzûh ve sarahatle kestirir. Bir fikir ki, hâli ve muhiti olduğu kadar istikbali de şâmil (kapsar) gibidir.*" Sözü tekrar Maarif Kütüphanesine getiren Yunus Nâdi şöyle tamamlıyor: "*İşte Maarif Kütüphanesi'nin hakkında fikir ve intiba istediği şahsiyet budur. İtiraf etmelidir ki, kendisini bilen hiçbir kalem Gazi'yi hakkıyla tarif ve ifade etmek iddiasında bulunamayacaktır. Gazi hakkında yazılacak, söylenecek sözler bazı müşahedelerin, bazı hadiselerin, bazı mütâlâaların şöyle böyle hikayesinden ibaret olabilir. Bilmem ki bunlar büyük bir hakikat*

güneşinin uzaktan uzağa aksetmiş hafif lemaları (parıltıları) rolünü olsun oynayabilirler mi? Gazi o şahsiyettir ki, ne kadar fazla bilinirse o kadar yazılması müşkil olur.”¹⁹

Bazı çekincelere rağmen, başta yayınladığımız mülakatlar olmak üzere Atatürk hakkında yazılacak her satır, anlatılacak her anı, bulunacak her belge kıymetlidir. Çünkü bilgilerimize eklenecek yeni bilgi, belge, anı, Atatürk’ü, içinden çıktığı Türk milletini, dolayısıyla yakın tarihimizi daha iyi anlamamıza ve anlatmamıza yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

A-Gazeteler

Hâkimiyet-i Milliye, 11, 12, 13, 14 Mart 1926; 12 Nisan 1926.

Milliyet, 10, 11, 12, 13 Mart 1926; 12 Nisan 1926.

Vakit, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 23, 24 Mart 1926.

B-Kitap ve Makaleler

Almaz, Ahmet, (2003), *Büyük Gazi’nin Hatırat Sahifeleri, Atatürk’ün Hatıraları*, Oku Yayınları, İstanbul.

Aras, Tevfik Rüştü, (1935), *Lozanın İzlerinde 10 Yıl*, Akşam Matbaası, İstanbul.

Aras, Tevfik Rüştü, (1945), *Görüşlerim*, İstanbul.

Aras, Tevfik Rüştü, (1968), *Görüşlerim*, İkinci Kitap, Yörük Matbaası, İstanbul.

Atatürk’ün Anıları (1917-1919), (1982), Anlatan: Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Kaleme Alanlar: Falih Rıfkı (Atay)-Mahmut (Soydan), Sadeleştiren: İsmet Bozdağ, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Eski, Mustafa, (1996), “Mustafa Necati”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XII, Sayı: 35, s.463-481.

Eski, Mustafa, (1999), *Cumhuriyet Döneminde bir Devlet Adamı Mustafa Necati*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara.

İlber, Ortaylı, (2018), *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Kronik Kitap, İstanbul.

Kocatürk, Utkan, (1988), *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, (1918-1938)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.

Kocatürk, Utkan, (1999) *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara.

Kuruloğlu, Fehim, (2018) “Devrinin Üç Bakanı Gözünden Mustafa Kemal Paşa”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXXIV, Sayı: 97, s. 55-80.

Mahmud-Falih Rıfkı, “Başlamadan Evvel” *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Mart 1926.

Mustafa Kemal Atatürk, (2016), *Hatırat Sayfaları*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Özgül, Yılmaz, (2018), *Mustafa Kemal*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul.

Solak, Mustafa, (2013), *Atatürk’ün Bakanı Şükrü Kaya*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

---

19 Yunus Nadi, “Gazi Üzerinde Etüd”, *Cumhuriyet*, 13 Mart 1926. Yunus Nâdi, yazısının sonunda, adeta fikirlerini tekzip edercesine bir olayı anlatıyor. Sakarya Muharebesi günlerinde Mustafa Kemal Paşa’yı Çankaya’da ziyaret eder. Bu sırada bir subay, cepheden gönderilen bir telgraf getirir. Bunda, cephedeki komutanlardan biri Seyitgazi veya Döner civarında bir düşman tümeni olduğunu bildirmektedir. Gazi, bu habere itiraz ederek “*hayır, orada düşman fırkası olamaz, yoktur. Yazınız, iyi baksınlar*” der. Birkaç saat sonra aynı subay tekrar gelerek, orada düşman olmadığı cevabını aldığını bildirir.

- Tinal, Melih, (2002), "Atatürk'ün Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras", *Türkler*, Cilt: 12, Editörler: Hasan Celâl Güzel- C. Cem Oğuz-Osman Karatay, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.1260-1278.
- Turan, Murat, (1997), "Bir Cumhuriyet Bürokratinin Entelektüel Birikimi Tek Parti Dönemi Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Kitaplığı", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 284, s.58-65.
- Türk Parlamento Tarihi*, (1993), TBMM II. Dönem (1933-1927), III. Cilt, TBMM Vakfı Yayını, Ankara, s.616-618.
- Türk Parlamento Tarihi*, (1995), Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, III. Cilt, TBMM Vakfı Yayını, Ankara, s.841-842;
- Utku, Cumhur, *Devrimin Çoban Yıldızı Mustafa Necati*, Güner Yayınları, İstanbul.
- Yunus Nadi, "Gazi Üzerinde Etüd", *Cumhuriyet*, 13 Mart 1926.

CUMHURİYET DÖNEMİ'NİN UZUN SÜRELİ İLK POPÜLER TARİH DERGİSİ: *RESİMLİ TARİH MECMUASI*

THE FIRST LONG-LASTING POPULAR HISTORICAL MAGAZINE OF THE REPUBLIC ERA: RESİMLİ TARİH MECMUASI (THE ILLUSTRATED HISTORY MAGAZINE)

Sezen KARABULUT*

Geliş Tarihi/Received:20.12.2018

Kabul Tarihi/Accepted: 24.12.2018

KARABULUT, Sezen, (2019), "Cumhuriyet Dönemi'nin Uzun Süreli İlk Popüler Tarih Dergisi: Resimli Tarih Mecmuası", Belgi Dergisi, C.2, S.17, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Kış 2019/I, ss. 1042-1071.

Öz

Akademik bir yazım tarzının dışında sade ve anlaşılabilir bir tarzda yazılmış tarihi metinler aracılığı ile halk arasında tarihi konulara merak uyandırmak ve milli duyguları beslemek amacıyla yayınlanan Cumhuriyet döneminin uzun süreli ilk popüler tarih dergisi olan Resimli Tarih Mecmuası'nın incelenmesi çalışmanın ana konusu olacaktır. Derginin içerdiği konular dönemin siyasi, toplumsal ve ekonomik yapısı ile de karşılaştırılarak döneme ışık tutulmaya çalışılacaktır. Bunun için dönemin siyasi yapısını analiz eden ikincil kaynaklar ile çalışma desteklenecektir. Ayrıca 1950'li yıllar popüler tarih dergiciliğinin de Türkiye'de geliştiği bir süreç olmuştur. Bu durumun analizini yapabilmek için Türk basın tarihine kısaca yer verilerek bunların arasında tarih dergilerinin yeri ve önemi değerlendirilecektir. Okuyucuya derginin içeriği hakkında fikir vermesi ve bundan sonraki çalışmalara kaynak oluşturabilmesi için Resimli Tarih Mecmuasının ilk on sayısının fihristi hazırlanarak ekler bölümünde sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Resimli Tarih Mecmuası, Cumhuriyet Dönemi Basını, Cumhuriyet Dönemi Süreli Yayınları, Popüler Tarih Dergileri, Türkiye'de Dergiler, Demokrat Parti ve Basın*

Abstract

The examination of Resimli Tarih Mecmuası (The Illustrated History Magazine), which was the first long-lasting popular historical magazine of the Republic era and published to foster national sentiments along with arousing interest among people through the historical texts written in a simple and comprehensible style apart from an academic writing style, will constitute the main subject of the study. Besides, the study aims to shed light on the political, social and economic structures through comparing them with the subjects that the magazine contains. Therefore, the study will be supported by the secondary sources, analyzing the political structure of the period. Moreover, 1950s have been also a process when popular historical journal publishing has developed in Turkey. In order to analyze this situation, the study will briefly mention the history of Turkish press and evaluate the place and importance of historical journals among them. In order to give the reader an idea about the content of the journal and to be able to constitute resources for the studies in the future, the index of the first ten issues of the illustrated History Magazine was prepared and presented in the appendix.

Keywords: *Illustrated History Magazine, Republic Era Press, Republic Era Periodicals, Popular Historical Journals, Journals in Turkey, Democratic Party and Press*

*Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti ABD, Kınıklı Yerleşkesi, Denizli, skarabulut@pau.edu.tr, (orcid.org/0000-0001-5416-8800).

GİRİŞ

İnsanlığın yayıncılık serüveni coğrafyalar arasında farklılıklar gösterir. Batıda yayıncılığın başlangıcı 15. yüzyılda Gutenberg'in matbaayı icat etmesi ile gerçekleşmiştir. Basım teknolojisinde yaşanan bu gelişme Batıda medya ve iletişim alanında yeni bir dönemin başlangıcı olmuş ve 1600-1650 yılları arasında bütün Avrupa kentlerinde günlük gazeteler çıkmaya başlamıştır. Ancak Türk basın tarihinin gelişim süreci Batı dünyasından çok sonraki dönemlerde gerçekleşebilmiştir. Her ne kadar Batıda matbaanın kullanımı basın-yayın hayatının başlangıcını sağlamışsa da Osmanlı topraklarında süreç aynı şekilde gelişim göstermemiştir.

Bu durumun en önemli nedeni, matbaanın yaklaşık üç yüz yıl kadar sonra Türkler arasında kullanılmaya başlanması ile açıklanabilir. 18. yüzyılda ilk Türk matbaası kurulmadan önce, Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıklar tarafından 15. yüzyılda matbaa kullanılmış ve basımevleri kurulmuştur. Ancak azınlıklar tarafından kurulan basımevlerindeki yayınlar kendi dillerinde yapıldığı için sınırlı bir çevre tarafından görülmüş ve bu nedenle de yaygınlık kazanamamıştır. Ancak 18. yüzyıla gelindiğinde ilk basımevi oluşturma çabaları Osmanlı Türkleri arasında da görülmüştür. Padişah III. Ahmet ve veziri Damat İbrahim Paşa'nın destekleriyle, İbrahim Müteferrika ve Sait Efendi ilk Türk basımevini kurabilmişlerdir (1727). Türkiye'de ilk gazete ise 1795 yılının ortalarında Fransız elçiliğinde kurulan basımevinde çıkarılmıştır. Özel bir teşebbüs tarafından çıkarılan ilk gazete de yine Fransızca olup İzmir'de basılan *Spectateur Oriental* (Doğu Gözlemcisi) olmuştur. Osmanlı ülkesinde Türkçe olarak çıkarılan ilk gazete ise, II. Mahmut'un öncülüğünde 11 Kasım 1831'de İstanbul'da yayınlanan *Takvim-i Vakayi'dir*. Devlet böylece, halka olaylar hakkında bilgi akışı sağlamıştır. Bu özelliğinden dolayı *Takvim-i Vakayi* bir süre sonra resmi gazete niteliği kazanmıştır.¹

Türkçe ilk özel gazete olan *Ceride-i Havadis* 1840 yılında William Churchill tarafından yayınlanmıştır. Türk yurttaşların kendi girişimleri ile özel olarak bir Türkçe gazete yayınlamaları 1860'larda gerçekleşmiştir. 1860 yılında Agâh Efendi tarafından *Tercüman-ı Ahval* yayın hayatına başlamıştır. Tanzimat'la birlikte başlayan yeni ortam giderek yeni aydın kesimleri ortaya çıkarmıştır. Bu aydınlar da kendi fikirlerini topluma yansıtmak amacıyla gazeteler çıkarmaya başlamışlardır. 1862'de Şinasi tarafından *Tasvir-i Efkâr*, 1866'da Filip Efendi tarafından *Muhbir* yayınlanmaya başlamıştır. Ardından yurt dışında bazı Türkçe gazeteler yayınlanmaya başlamıştır. 1867'de Ali Suavi Londra'da *Muhbir*'i yayınlarken Namık Kemal de *Hürriyet*'i yayınlamıştır.²

1876 yılında Kanun-ı Esasi ilan edilmiş, anayasal sürecin başlaması ve ilk meclisin açılması ile yaşanan özgürlük ortamı etkisini basın alanında da hissettirmiştir. Ancak bu durum çok uzun sürmemiştir. Önce Mithat Paşa'nın görevden uzaklaştırılması daha sonra 1877'de çıkarılan sıkıyönetim nizamnamesi ile basın üzerinde sıkı bir denetim başlamıştır. Bu durum Türk basın tarihi açısından bir durgunluk dönemi olarak tanımlanabilir.

1908'de anayasal düzene geri dönüş Türkiye'deki basın hayatında da canlı bir ortam yaratmıştır. *Tanin*, *Tasvir-i Efkâr*, *Yeni Gazete* gibi gazeteler yayın hayatına başladığı gibi Hüseyin Cahit Yalçın, Yunus Nadi, Zekeriya Sertel, Ahmet Emin Yalman gibi önemli gazeteciler bu alanda kalem oynatmaya başlamıştır. İkinci Meşrutiyet, gazetelerin yanı sıra

¹Ali Gevgilili, "Türkiye Basını", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 203-204.

²Ali Gevgilili, "Türkiye Basını", s. 205.

dergi yayıncılığında da etkin bir dönem olmuştur. *Genç Kalemler, Yeni Mecmua, İctihad, Türk Yurdu, Servet-i Fünûn* dönemin başlıca sanat ve edebiyat yayınları olmuştur.³

Birinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan süreç Türk basınında da yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Savaş sonrasında yaşanan işgallere karşı kamuoyunda çeşitli tepkiler ortaya çıkmıştır. Bir tarafta işgallere karşı çıkarak bağımsızlık için çaba harcayanlar diğer taraf da İstanbul Hükümetinin aldığı kararlara bağlı kalan bir grup oluşmuş ve bu durum basına da yansımıştır. Bu dönem İstanbul basını ve Anadolu basını olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bazı kaynaklarda Mütareke basını olarak tanımlanan bu dönem Milli Mücadele yanlısı ve Milli Mücadele karşıtı olarak ikiye ayrılarak da değerlendirilmiştir. Mustafa Kemal'in Milli Mücadele'nin lideri olarak belirmesi ve İzmir'in işgali ile başlayan süreç, basının bu ikili ayrımını netleştirmiştir.⁴ Bu süreçte İstanbul'da *Peyam-ı Sabah, Alemdar, Aydede, Yeni Gün, İkdam, Tanin, Vakit, Akşam* gibi gazeteler yayın hayatında boy gösterirken, Ankara'da da *Hâkimiyet-i Milliye* ve *Anadolu Ajansı* yayın hayatına başlamıştır. Kurtuluş Savaşı devam ederken Yunus Nadi Ankara'ya gelerek burada *Yeni Gün* gazetesini çıkarmıştır. Tüm bunların yanı sıra Anadolu'nun çeşitli yerlerinde de Milli Mücadeleyi destekleyen yerel gazete ve dergiler çıkarılmıştır.⁵

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yeni bir yönetimin kurulması, çeşitli alanlarda devrimlerin yapılması ve iç siyasette yaşanan hareketlilik basını etkilemiştir. Yeni yönetimin gerçekleştirdiği devrimsel adımların halk tarafından benimsenmesi ve öğrenilmesi için destekleyici yayın yapan bir grup olduğu gibi muhalif olan ve ülkede gerçekleşen değişiklikleri eleştiren birçok dergi ve gazete de yayın hayatında boy göstermiştir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında değişen uluslararası denge Türkiye'nin iç politikasını da etkilemiş ve bu durumun sonuçları basın üzerinde de görülmüştür. 1925 yılında yaşanan Takrir-i Sükun sürecinde kapatılan *Tasvir-i Efkâr, Vatan, Tanin, Akşam* gibi gazeteler tekrardan yayın hayatına başlamıştır. Ayrıca Necip Fazıl Kısakürek *Büyük Doğu*'yu, Behice Boran, Niyazi Berkes ise *Yurt* ve *Dünya* isimli dergileri yayınlamaya başlamışlardır.⁶

19. yüzyılın başında oluşmaya başlayan Türk basın yaşamı 20. yüzyılda bir takım iniş ve çıkışlar yaşasa da önemli sayılabilecek bir gelişme göstermiştir. Türk basını, günlük gazeteler, sanat ve edebiyat içerikli süreli yayınlar ve mizah-karikatür dergileri aracılığıyla önemli çeşitlilik göstermiştir. Tüm bunların yanında tarih içerikli süreli yayınlar da belli dönemlerde yayın hayatında yer almıştır.

Malumdur ki 19. yüzyıl Avrupası bilhassa sosyal bilimler alanında önemli gelişmelere tanıklık etmiştir. Sosyolojinin bir bilim olarak ortaya çıkması ve tarihçilik alanında daha derinlemesine araştırmaların gelişmesi, bu dönemki değişikliklerin en fazla dikkat çekenleri arasında yer bulur. Nitekim bilhassa Fransız tarihçilerin Osmanlı Türklerinin tarihini, İslamiyet öncesi dönemlerde araştıran ve dünya tarihi içerisinde değerlendiren çalışmaları, Osmanlı münevverleri arasında da tartışılmaya başlanmıştır⁷. Çok geçmeden bu gelişmelerin etkisiyle Türkler arasında da tarih yazıcılığı yeniden tasarlanmış ve bunun sonucunda Tarih-i Osmani Encümeni kurulmuştur (1909).

3 Ali Gevgilili, "Türkiye Basını", s. 211.

4 Bülent Varlık, "Mütareke ve Milli Mücadele Basını", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 1200.

5 Ali Gevgilili, "Türkiye Basını", s. 211-213.

6 Ali Gevgilili, "Türkiye Basını", s. 218.

7 Zeki Arkan, "Tarihçilik ve Tarih Anlayışı", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 6, s. 1587.

Böylece Osmanlı tarih yazımı yeni bir döneme girmiş, kurumsal olarak tarih araştırmalarını üstlenen Tarih-i Osmani Encümeni, üretilen tarih bilgisini dergi, kitap gibi iletişim araçları vasıtasıyla yayın haline getirmekle görevlendirilmiştir. Bu görev encümenin aynı isimle çıkardığı, 1 Nisan 1326 (14 Nisan 1910) tarihinde ilk sayısı ile yayın hayatına giren *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası* aracılığı ile yerine getirilmiştir. Bu gelişme ile birlikte tarih yazma görevi devlet tarafından görevlendirilen vakanüvislerden çıkarak tarih yazarların ve okuyanların çeşitlendiği bir sürecin başlangıcı olmuştur.⁸ Daha sonra benzer dergiler de yayınlanmaya devam etmiştir. İstanbul Darülfünunu tarafından çıkarılan *Edebiyat Fakültesi Dergisi* ile *Milli Tettebbular Mecmuası ve Tarih ve Edebiyat* dergileri, tarih içerikli yayınlar yapan dergiler olmuşlardır.⁹ Şunu da belirtmek gerekir ki 20. yüzyılın başında Osmanlı topraklarında hareketlenen Türkçülük fikri tarih yazımında da etkili olmuştur. Bu etkinin Cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte yayın hayatına giren tarih dergilerinde de ön plana çıktığı gözlenmektedir.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde tarih adını taşımamakla birlikte bu alanda önemli yazılar yayınlayan dergiler çıkarılmıştır. Bunlar arasında Türk askeri güçleri tarafından yayınlanan *Askeri Mecmua*, denizcilik tarihine dair araştırmaları içeren *Donanma ve Risale-i Mevkute-i Bahriyye'yi* sayabiliriz.¹⁰ Her ne kadar adı geçen dergilerde tarihi konuları içeren yazılar yazılmış olsa da, Cumhuriyet döneminde tarihçilik çalışmalarında ilk önemli adım 12 Kasım 1924'de Fuat Köprülü'nün başkanlığında kurulan Türkiyat Enstitüsü olmuştur.¹¹ Enstitü tarafından *Türkiyat Mecmuası* yayınlanmıştır. Türk Dünyasına dair konuların yanı sıra dil, iktisat, coğrafya, sanat gibi konulara da sayılarında yer vermiştir. Dergi ilk sayılarının yayımından sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin Tarih ile Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinin yönetimine bırakılmıştır.¹² Daha sonra birinci sayısı Temmuz 1933'de yayınlanan *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*'ni söyleyebiliriz. 1949 yılına kadar ancak beş sayı çıkan dergi, sonraki süreçte Türk Tarih Kurumu'nun desteklemesiyle yayın hayatına devam edebilmiştir.¹³ Her ne kadar bu süreç içerisinde önemli bir çaba söz konusu ise de ismini sayabileceğimiz dergi sayısı birkaç tanesinin ötesine geçememiştir. Şakiroğlu, bu durumun gerekçesini Cumhuriyet yönetiminin tarih çalışmaları alanında devraldığı miras ile açıklamakta ve sözlerine şöyle devam devam etmektedir;

“...Görülüyor ki Cumhuriyet dönemimiz tarih alanında zengin bir yana vasat bir miras bile alamamıştır. Ne cemiyetler devamlı kalabilmiş ne de ismi yaşatılacak bir dergi sonraki nesillere aktarılmıştır. Sürekli yenilgiler, umursamazlıklar, yokluklar, harplerde çok üretken nesillerin bir biri ardı yok olması bilimsel çalışmaları etkilemiş ve organizasyon bozukluğu mevcut kapasiteyi bile tam olarak işletememiştir. Ayrıca malzeme ve hammadde sıkıntıları basımevlerimizi de etkilemiş, işletme zorlukları yeni bir nesil yetişmesini engellemiştir. Bununla beraber dinamik ve enerjik Cumhuriyet idaresi bu eksiklikler yüzünden bir yılgınlık içine girmek yerine üretici bir

8 Ahmet Özcan, *Türkiye'de Popüler Tarihçilik (1908-1960)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 131.

9 Mahmut Şakiroğlu, “Cumhuriyet Tarihimizde Süreli Yayınlarla Kısa Bir Bakış II: Tarih Dergileri ve Belleten”, *Bellekten*, C. XLVII, Sayı: 188, 1983, s. 1208.

10 Mahmut Şakiroğlu, “Cumhuriyet Tarihimizde Süreli Yayınlarla Kısa Bir Bakış II: Tarih Dergileri ve Bellekten”, s. 1209.

11 Mahmut Şakiroğlu, “Memleketimizde Toplu Tarih Çalışmaları II”, *Tarih ve Toplum*, Ocak/1987, Sayı: 38, s. 73.

12 Mahmut Şakiroğlu, “Cumhuriyet Tarihimizde Süreli Yayınlarla Kısa Bir Bakış II: Tarih Dergileri ve Bellekten”, s. 1210.

13 Mahmut Şakiroğlu, “Cumhuriyet Tarihimizde Süreli Yayınlarla Kısa Bir Bakış II: Tarih Dergileri ve Bellekten”, s. 1211.

havaya girmeye ve eldeki malzemeyi en iyi değerlendirme yoluna gitmiştir. Bu eksikliğin giderilmesi ve bir üretici sınıfın yaratılması için yapılan girişimler (sonucunda) 1932 yılında gene Atatürk'ün direktif ve koruyuculuğunda faaliyete geçen Halkevleri aracılığı ile hamle dönemi başlatılmıştır..."¹⁴

Şakiroğlu'nun da belirttiği gibi Cumhuriyet döneminde tarih yayıncılığına en önemli katkıyı veren kurumlardan biri de Halkevleri olmuştur. Cumhuriyet yönetiminin temelini oluşturan Halkçılık, İnkılapçılık, Laiklik, Milliyetçilik gibi ilkelerin yaygınlaşmasında Halkevlerinin kamusal alan dışındaki faaliyetleri etkili olmuştur. Halkevlerinin bu faaliyetleri arasında tarihle ilgili çalışmalara da yer verilmiştir. Bu çalışmalar Cumhuriyet döneminde tarihin popülerleşmesine katkı sağlamıştır. Bu çalışmalar içerisinde en önemlisi Ülkü dergisi olmak üzere halkevleri tarafından çıkarılan dergilerdir.¹⁵ Ankara Halkevi tarafından Ülkü, İstanbul Halkevi tarafından *Yeni Türk* dergileri yayınlanırken yerel tarihçilik çalışmalarına büyük katkı sağlayacak nitelikte; Isparta Halkevi tarafından Ün, Konya Halkevi tarafından *Konya*, Çorum Halkevi tarafından Çorumlu, Manisa Halkevi tarafından *Gediz*, Bursa Halkevi tarafından *Uludağ*, Gaziantep Halkevi tarafından *Taşpınar*, Diyarbakır Halkevi tarafından *Karacadağ*, İzmir Halkevi tarafından *Fikirler* dergileri yayın hayatına başlamıştır.¹⁶

Bu süreçte tarih çalışmaları alanında en önemli girişim elbette ki Türk Tarih Kurumunun kurulması ve kurum tarafından günümüze kadar devam eden *Belleten* dergisinin yayınlanmasıdır. 1937 yılının başında ilk sayısı piyasaya sürülen *Belleten*, İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan ekonomik zorlukları da aşarak günümüze kadar yayın hayatına devam etmiştir.¹⁷

Bu dönemki tarih süreli yayınları içinde *Yıllık Araştırmalar Dergisi'ni* de sayabiliriz. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi tarafından hazırlanan bu dergi 1940-1941 yılında hazırlanmış ancak basım sorunları nedeniyle 1944 yılında basılabilmıştır. Dergi tek sayıda kalmış, kısa bir süre sonra *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* yayına başlamıştır. Bu dergide tarih çalışmalarına önemli ölçüde yer ayrılmıştır. Daha sonra her bölümün kendi dergisini çıkarması kararı üzerine 1957 yılında *Tarih Araştırmaları I* başlığını taşıyan dergi yayın hayatına başlamıştır.¹⁸

Tüm bunların dışında *Tarih Enstitüsü Dergisi*, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, *Sanat Tarihi Yıllığı*, *Vakıflar Dergisi*, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, *Fatih ve İstanbul* gibi dergileri de tarihçilik çalışmalarına katkı sağlayan yayınlar arasında sayabiliriz.¹⁹

Kurumlar tarafından desteklenerek çıkan tarih dergilerinin yanında kişisel girişimler ile çıkan dergiler de olmuştur. Ali Emiri tarafından çıkarılan *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, kurumlar haricinde çıkarılmış tarih adını kullanan ilk dergidir. Bu derginin tarih adını kullanması ve içeriğinde az da olsa tarih konularını ele almasının yanında özel yayın olması bu derginin popüler olarak değerlendirilmesini sağlar. Modern yayıncılık

14 Mahmut Şakiroğlu, "Cumhuriyet Tarihimizde Süreli Yayınlar Kısa Bir Bakış II: Tarih Dergileri ve Belleten", s. 1211.

15 Nurcan Toksoy, *Bir Kalkınma Modeli Olarak Halkevleri*, Orion Yayınevi, Ankara, 2007, s. 30-51.

16 Mahmut Şakiroğlu, "Memleketimizde Toplu Tarih Çalışmaları II", s. 74-75.

17 Mahmut Şakiroğlu, "Cumhuriyet Tarihimizde Süreli Yayınlar Kısa Bir Bakış II: Tarih Dergileri ve Belleten", s. 1214.

18 Mahmut Şakiroğlu, "Cumhuriyet Tarihimizde Süreli Yayınlar Kısa Bir Bakış II: Tarih Dergileri ve Belleten", s. 1215.

19 Mahmut Şakiroğlu, "Cumhuriyet Tarihimizde Süreli Yayınlar Kısa Bir Bakış II: Tarih Dergileri ve Belleten", s. 1217.

imkânlarını kullanma ve biçimsel olarak popüler tarih dergisi izlenimi veren ilk derginin çıkışı daha sonra olacaktır. 1943 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın zorlu günlerinin yaşandığı bir zamanda yayınlanmaya başlayan ve yirmi beş sayı yayınlandıktan sonra 1945 yılında yayını sona eren *Tarihten Sesler* dergisi, popüler tarih dergilerinin ilki sayılmaktadır. Ancak derginin kurucusu İskender Fahrettin Sertelli'nin ölümü üzerine yaşanan idari sorunlardan dolayı dergi yayın hayatına son vermek zorunda kalmıştır. Dergi, popüler tarih dergisinin ilk örneğini oluşturmasına rağmen uzun ömürlü olamamıştır.²⁰

Sürelî popüler tarih dergilerinin yayını ancak 1950 yılından sonra hız kazanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sıkıntılarının atılması ve belirli bir refah düzeyine ulaşılması üzerine halk tipi tarih dergileri yayın hayatında hızla yerlerini almışlardır. Birinci; 1950 yılını tarih dergiciliğinin altın çağı olarak değerlendirmiştir.²¹

1950 yılında yayın hayatına başlayan tarih dergilerinden biri; *Tarih Dünyası'dır*. Bir diğeri ise, 1950 Nisanında Cemal Kutay tarafından çıkarılan *Tarih Orduya Sesleniyor* dergisidir. Derginin ilk sayısı Nisan-Mayıs, ikinci sayısı Mayıs-Haziran da çıktıktan sonra, sayfa sayısı ve ebadı küçültülerek ismi *Tarih Sesleniyor* şeklinde kısaltılmıştır. İbrahim Hakkı Konyalı tarafından 1950 yılının Kasım ayında *Tarih Hazinesi* isimli dergi yayın hayatına başlamıştır. Başlangıçta on beş günlük olarak çıkarılmış, ancak onuncu sayıdan sonra aylık hâle getirilmiştir. Faruk Rıza Güloğlu tarafından 1951 yılının Ağustos ayında *Tarih Aynası*, Niyazi Ahmet Banoğlu tarafından 1953 yılının Şubat ayında *Yeni Tarih Dünyası* isimli dergiler yayınlanmıştır.²²

Yukarıda adı geçen popüler tarih dergilerinin en önemli ortak özelliği kısa ömürlü olmalarıdır. Hatta belli dönemlerde yayınlarına ara vermişler daha sonra farklı isimler altında yayınlarına devam etmeye çalışmışlardır. Bahsi geçen dergiler içinde sadece *Tarih Dünyası* dergisi otuz sekiz sayı yayın yapabilmiş, diğerleri ise bu sayının altında kalmıştır. Ancak 1950'li yıllarda popüler tarih dergileri içerisinde seksen sayı yayın yaparak bir ilki gerçekleşen dergi ise *Resimli Tarih Mecmuası* olmuştur. Şakiroğlu bu durumu şu cümleler ile açıklamıştır;

“...bu dergiler arasında yaşayanı bulunmamaktadır. On yılı geçen bile büyük bir başarı sağlamaktadır. ...dergilere göz atacak olursak en baş sırayı *Resimli Tarih Mecmuasının* aldığını görmekteyiz ...*Hazırlanışı, düzeni, bulduğu ilginç konular ile büyük bir atılım içinde yayınına gerçekleştiren bu dergi....yayıncılığa büyük bir değişiklik getirmiştir.*”²³

Resimli Tarih Mecmuasının önemi ve ayrıca incelemeye değer bir özelliğe sahip olduğunu Birinci şu cümleler ile dile getirmiştir; “...*tertip ve düzen bakımından öncekilerden kıyaslanmayacak kadar daha mükemmel olan bu mecmuayı altı sene boyunca muntazaman çıkardı. Bu sahanın ilk uzun ömürlü temsilcisi Resimli Tarih Mecmuası olmuştur.*”²⁴

Alanının uzman isimleri tarafından önemli özelliklere sahip olduğu vurgulanan *Resimli Tarih Mecmuasının* yayınlandığı dönemin konjonktürü, derginin yazarları ve hem biçimsel özellikleri hem de içeriğinde yer alan yazılar çalışmada detaylı olarak değerlendirilecektir.

20 Ahmet Özcan, *Türkiye’de Popüler Tarihçilik (1908-1960)*, s. 207-208.

21 Ali Birinci, “Babiâli’nin Tarih Mecmuaları (1943-1965)”, *Tarih Yolunda*, İstanbul, 2001, s. 30-41.

22 Ali Birinci, “Babiâli’nin Tarih Mecmuaları (1943-1965)”, s. 30-41.

23 Mahmut Şakiroğlu, “Türkiye’de Şimdiye Kadar Çıkan Popüler Tarih Dergileri”, *Tarih ve Toplum*, Sayı:1, Ocak/1984, s. 67.

24 Ali Birinci, “Babiâli’nin Tarih Mecmuaları (1943-1965)”, s. 30-41.

Resimli Tarih Mecmuasının Yazarları - Biçimsel Özellikleri ve Çıkış Amacı

Dergi Ocak 1950'de 50 kuruş ve 40 sayfa olarak yayın hayatına başlamış ve düzenli olarak yayınladığı toplam 84 sayı ile yayınına son vermiştir. Dergi, Server İskit tarafından yayınlanmıştır. Derginin uzun ömürlü ve düzenli yayın yapabilmesini sağlayan en önemli faktörlerden biri derginin sahibi olan Server İskit'tir.²⁵ Çünkü İskit'in *Resimli Tarih Mecmuasını* çıkarmadan önce uzun bir gazetecilik ve yazarlık hayatı olmuştur. İskit; *Gidik* adlı mizah dergisinde karikatür çizerek Babıali'ye ilk adımını atmış ve 1913'de görevli olarak gittiği Muş'ta *Peyâm* gazetesinin muhabirliğini yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Kayseri *Vilayet Gazetesi'nde* yazılar yazmış, daha sonra bu işine Konya'da yayınlanan *Babalık* gazetesinde devam etmiştir. Sırasıyla *Hâkimiyet-i Milliye*, *Son Posta*, *Yeni Asır*, *Milliyet*, *Ankara Postası*, *Yedigün*, *Ülkü*, *Tasvir-i Efkâr*, *Hürriyet ve Yeni Gazete'de* muhabir, mizah yazarı, sekreter ve yazar olarak çalışmıştır. 1944 yılında İstanbul'da kurduğu İskit Yayınevi yayınladığı ansiklopedi, dergi ve kitaplar ile Türk kültür hayatına önemli katkılarda bulunmuştur.²⁶

Derginin kurucusunun yanı sıra yazarları da, derginin yayın hayatında önemli yere sahip olmasında etkili olmuşlardır. Çünkü her biri hem tarihçilik hem de yayıncılık alanında deneyimli isimlerdir. Stefan Lozan, Feridun Fazıl Tülbentçi, Ahmet Rasim, Halûk Y. Şehsuvaroğlu, Reşat Ekrem Koçu, Sermet Muhtar Aluş, Ömer Rıza Doğrul, Şevket Rado, Ali Kemal Aksüt, Feridun Kandemir, Ziya Şakir, Sadi Kocabaş, Semih Mümtaz, Zafer Hasan Aybek, Ali Galip Öztürkmen, Süreyya Ergin, Bahtiyar Cemil, Rıdvan Güneş, Osman Nuri Aladağ, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Celal Esat Arseven gibi dönemin önemli isimleri tarafından yazılar yazılmıştır. Ayrıca derginin mimarlık ile ilgili yazıları Tahsin Öz tarafından yazılmıştır. Tahsin Öz 1928'den 1953 yılına kadar Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü görevini sürdürmüştür. Aynı zamanda 1946-1948 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Sanat Tarihi ve Tarih bölümü öğrencileri için Osmanlı sanatı ağırlıklı seminerler düzenledi. Türk Tarih Kurumu ve Alman Arkeoloji Enstitüsü üyeliklerine seçildi. Tüm bunların yanı sıra Öz, Yedigün, Aylık Ansiklopedi, İstanbul, Resimli Tarih Mecmuası, Türk Hazinesi, Tarih Konuşuyor, Tarih Dünyası, Türk Dili, Ülkü, Cumhuriyet, Tan, Tanin, Vatan gibi yayın organlarında çok sayı da yazı yazmıştır.²⁷ Görüldüğü gibi derginin yazar kadrosunda bulunan isimler alanında yetkin ve uzman kişilerden oluşmaktadır.

Dergi görsel olarak da dikkat çekici özelliklere sahiptir. Özellikle kapak resimlerinin özenle hazırlandığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Popüler olması amacıyla hazırlandığından halkın ilgisini çekebilmek için öncelikle kapak sayfasının dikkat çekici olması gerekmektedir. Derginin kapak resimlerinin önemli bir kısmı Osmanlı padişahlarının ve bazı Türk büyüklerinin portrelerinden oluşmaktadır. Sözlü ve yazılı propaganda araçlarının yanı sıra görsel malzemeler de çoğu zaman propaganda amacıyla kullanılmıştır. Dergiyi yayınladığı dönemin siyasal konjonktürü içinde değerlendirdiğimizde, seçilen kapak resimlerinin gerekçesi daha iyi anlaşılabilir. Ayrıca derginin iç sayfalarında da tarihi resimlere geniş ölçüde yer ayrılmıştır. Derginin resimleri dönemin önemli ressamlarından biri olan Münif Fehim²⁸ tarafından çizilmiştir. Okuyucular tarafından beğenildiği ve çok ilgi gördüğünden ressamın dergiye yaptığı resimler için dergi yönetimi tarafından bir sergi düzenlenmiş

25 Sever İskit'in Hayatı için detaylı bilgi bakınız: Ali Birinci, "Server İskit", *Kebikeç*, Sayı:3, 1996, s. 57-66.

26 Ali Birinci, "İskit, Server Rifat (1894-1975)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, 2000, s. 584-585.

27 Erdem Yücel, "Öz, Tahsin (1887-1973)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34, 2007, s. 104.

28 Münif Fehim; Aydede ve Akbaba dergilerinin de resimlerini yapmıştır. "Yüz Türk Büyüğü", "Dünden Hatıralar", "Şiir Bahçesi" adlı kitapların kapaklarının resimlerini çizmiştir. Gazete ve dergilerde karikatürler ve resimli romanlar hazırlamıştır. Detaylı bilgi için bakınız: *Geçiş Dönemi Tasarımcısı: Münif Fehim*, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap, Erişim Tarihi: 28.11.2018, 15:13.

ve okuyucular arasında yapılan çekilişin sonunda şanslı okuyuculara bu tablolar hediye edilmiştir.²⁹

Ocak 1950 de ilk sayısını yayınlayarak yayın hayatına başlayan dergi yayın amacını birinci sayının “İlk Sayımıza Başlarken” köşesinde şu cümleler ile açıklamıştır: “... Resimli Tarih Mecmuası yazının icadından günümüze kadar geçen tarihi vakalardan en enteresanlarını alıp, bunları mümkün olduğu kadar sürükleyici ve tatlı bir üslupla işleyecek ve asırları bütün renkleriyle odanızın içinde aksettirmeye çalışacaktır...”³⁰

Halka tarihi sevdirebilmek amacıyla ilgi çekici bir takım köşeler hazırlanmıştır. “Tarihten Fıkralar”, “Dünya tarihinden Garip Fıkralar”, “Gözlüğün Tarihi”, “Çatalın Tarihçesi”, “Otomobilin Tarihi”, çoktan seçmeli beş sorudan oluşan “Tarihi Bilgilerinizi Tazeleyin” köşesi ve “Tarihte Bu Ay” köşesi bunlardan bazılarıdır. Ayrıca dikkat çekici önemli köşelerden biri de “Tarihi Hatıralarınızı Bize Yazın” dır. Birinci sayıda bu konu ile ilgili halka yönelik bir bilgilendirme yapılmış ve başlarından geçen tarihi bir olayı yazıp dergiye göndermeleri istenmiştir. Gönderilecek yazılar için telif ücreti ödeneceği de belirtilmiştir.³¹ Böylece halkın tarih şuurunu açık tutarak, tarihe olan ilgi arttırılmaya çalışılmıştır.

Dergi daha ilk sayısında okuyucudan büyük ilgi görmüştür. Bu durum derginin ikinci sayısında “Okuyucularımız ile Baş başa Bir Konuşma” köşesinde şöyle paylaşılmıştır: “Resimli Tarih Mecmuası, memlekette hiçbir mecmuaya nasip olamamış bir rağbet gördü. Yüksek miktarda basmamıza rağmen iki gün içinde tam manasıyla kapışıldı. Bugün elimizde tek nüsha yoktur; tekrar bastırıyoruz. Bu ikinci sayıyı da iki misline çıkardık... Daha ilk ilanlarımızda bize abone parası yollayan yüzlerce okuyucuya müteşekkirimiz. Bu, İskit yayınevini altı senelik dürüst çalışmalarının verdiği emniyet ve itimatı göstermek bakımından bizi memnun etmiştir...”³² Derginin ikinci sayısında yer alan bu yazıda, yukarıda da değinildiği üzere, Server İskit’in katkısına yapılan vurgu dikkat çekicidir.

Derginin satış rakamları da dergiye olan ilgiyi göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu konu ile ilgili en sağlıklı bilgiyi derginin dördüncü sayısında “Okuyucularımız ile Konuşma” köşesinde bulabiliyoruz. “...Mecmuamızın ilk nüshasını 10.000 basmıştık. Türk matbuat tarihinde görülmemiş bir vaka oldu; iki gün içinde tek nüshası kalmadı. Aldığımız telgraf ve mektuplar üzerine tekrar dizdirerek 10.000 daha bastık. Bu arada ikinci sayının zamanı gelmişti; bunu 20.000 bastırdık. Bir hafta zarfında her ikisi de tükendi... Üçüncü sayımızı 40.000 baskı ile çıkardık... Bu rağbet karşısında birinci ve ikinci sayıları 40.000’e iblağ için yeniden dizdirdik ve baskıya verdik. Bu dördüncü sayıyı da gene 40.000 tabettirdik...”³³ 1950 yılında Türkiye nüfusunun 20.947.188 kişi³⁴ olduğu ve okuryazar oranının günümüze göre düşüklüğü hesaplandığında, derginin gördüğü ilginin hayli ciddi düzeyde olduğu ortaya çıkmaktadır.

Resimli Tarih Mecmuası'nın İçeriği

Derginin yayınlanmaya başladığı süreç, Türk Siyasi hayatının da dönüm noktası sayılacak bir dönem olmuştur. Dönemin kısa bir analizini yapmak, derginin içeriğini ve konu dağılımını anlamaya ışık tutacaktır. İkinci Dünya Savaşı sonrası değişen dünya koşullarından Türkiye de etkilenmiş ve toplumsal kesimlerde gözle görülür bir hareketlilik

29 Resimli Tarih Mecmuası, Sayı:10, Ekim 1950.

30 Resimli Tarih Mecmuası, Sayı:1, Ocak 1950.

31 Resimli Tarih Mecmuası, Sayı:1, Ocak 1950.

32 Resimli Tarih Mecmuası, Sayı:2, Şubat 1950.

33 Resimli Tarih Mecmuası, Sayı:4, Nisan 1950.

34 <https://tr.wikipedia.org>, Erişim tarihi: 04.12.2018, 10:45.

meydana gelmişti. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na girmemesine rağmen ortaya çıkan büyük kargaşadan etkilenmiştir. Çünkü bir taraftan her an seferber olmaya hazır büyük bir ordu beslemiş, toplumsal alanı koruyucu önlemler alınmış³⁵, diğer taraftan da ülke içinde sıkı bir rejim kurmuştur. Siyasi olarak demokrasiden ödün verilen bir süreç yaşanırken ekonomik olarak da toplumsal gelir dağılımı arasındaki makas açılmıştır. Bir tarafta ekonomik sıkıntı içinde olan yoksul halk kitleleri görülürken diğer tarafta da karaborsadan yararlanarak zenginleşen bir burjuva sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu durum, ülke içinde ciddi bir muhalefetin oluşmasına neden olmuş ve 7 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti, 14 Mayıs 1950'de iktidara gelmiştir.³⁶

Demokrat Parti'nin iktidara geldikten sonra yaptığı ilk işlerden biri Arapça Ezan yasağını kaldırmasıdır. Daha sonra Anayasanın dili değiştirilmiş ve eski haline dönülmüştür. 1954 seçimlerinde iktidarını kuvvetlendiren Demokrat Parti, Atatürk devrimlerden taviz vermiştir.³⁷ Bu dönemde ortaya konan demokrat anlayış maalesef ki gerçek anlamda bir demokratik anlayışı yansıtmaktan uzak kalmış ve sol partiler kapatılmış, sol propaganda yasaklanmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak ülke genelinde eskiye dönüş eğilimi ortaya çıkmaya başlamış ve bu eğilim basın hayatına da yansımıştır. Dönemin siyasi konjonktürünün bir getirisi olarak ortaya çıkan fikirler, yayın hayatında yer alan dergi ve gazetelerin içeriklerini de etkilemiştir.

Bu konjonktür içinde yayınlanmış olan *Resimli Tarih Mecmuası*'nın konu dağılımını incelediğimizde ilk sırada Osmanlı Tarihi ile ilgili çalışmaların yer aldığını görüyoruz. Birinci sayının ilk yazısı "Abdülhamid'in Selanik'ten Getirilişi"³⁸ başlığını taşımaktadır. İkinci yazı, "Misli Görülmemiş Bir Meydan Muharebesi: Haçova" başlığını taşıyor ve yazı şu cümleler ile devam ediyordu;

"Yemen fatihi Koca Sinan Paşa üçüncü defa sadrazam olunca altmış bu kadar yıllık askeri hayatını yeni bir zaferle süslemek istiyor:

- 'Yarabbi, bana bir zafer kazandırmadan canımı alma'.

diye Allaha dua ediyordu.... Bosna Valisi Hasan Paşa'nın Avusturya hududunda yaptığı bir akında kendisi ile beraber birçok akıncılar şehit düşmüşlerdi. Bu hadise ihtiyar Sinan Paşayı harekete getirmeye kâfi geldi... Avusturya imparatoru Rudolf... Türk akınlarına karşı Hıristiyanların Allahtan merhamet dilemelerini emretmiş ve Türk düşmanlığını telkin için elinden ne geldi ise yapmıştı..."³⁹

Yazının içeriğini incelediğimizde, dilinin sade ve okuyucunun anlayabileceği şekilde yazıldığını görürüz. Bu şekilde tercih edilmesinin nedenini, halkın rahatlıkla okuyabilmesi ve anlayabilmesi olarak açıklayabiliriz. Ayrıca metin içerisinde yer alan ifadeler halkın milli ve dini duygularını coşturmaya yönelik olarak yazılmıştır.

Birinci sayının Türk tarihi ile ilgili bölümlerinin tamamı Osmanlı dönemine ayrılmıştır. Diğer sayılarda da benzer bir durum görülmektedir. İkinci sayının ilk yazısı da yine Osmanlı

35 Umur Karabulut, "Davetsiz Misafiri Beklerken: İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Pasif Güvenlik Önlemleri" Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları, Cilt: 14, Sayı: 28 (Bahar, 2014), s. 199-223.

36 Cem Eroğlu, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 15-18.

37 Cem Eroğlu, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s. 129-149.

38 Stefan Lozan, "Abdülhamid'in Selanik'ten Getirilişi", *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:1, Ocak 1950, s.1-3.

39 Feridun Fazıl Tülbentçi, "Misli Görülmemiş Bir Meydan Muharebesi: Haçova", *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:1, Ocak 1950, s. 4-6.

dönemi ile ilgili olup, “Yazık, Cihan Bir Kahraman Kaybetti”⁴⁰ başlığını taşımakta ve yazının içeriğinde Ankara Savaşı sırasında Yıldırım Bayezid’in vefatından söz etmektedir. Aynı sayının ikinci yazısı “Üçüncü Sultan Selim’in İleri Düşünceleri ve Feci Akıbeti” başlığını taşımaktadır.

“...13 Nisan pazartesi günü yeni padişah Eyüpsultan’da kılıç kuşandı. O gün payitaht halkı büyük bir heyecan içindeydi. Cepheden gelen kötü haberler unutulmuş, yeni bir devrin başlayacağı ümidi herkesi sevindirmişti. Padişah yol boyunca paralar serptirdi. Borçlarını veremeyen mahpuslar serbest bırakıldı...Üçüncü Selim işlere büyük bir ciddiyetle sarılmıştı...1787 harbi kötü bir şekilde neticelenmiş ve Üçüncü Selim ordunun, donanmanın ıslahına kati surette azmetmişti.... Fransa’dan tersane ve ordu işlerinde çalışacak mütehassıslar celbettirdi... İyi tambur çalan ve muhtelif makamlardan besteleri olan Üçüncü Selim, devrinin mahir musiki üstatlarından...⁴¹ Yazının içeriğinden de anlaşıldığı üzere Osmanlı padişahlarını övgü dolu sözler ile yüceltmek amacı görülmektedir. Derginin halka hitap etmek amacıyla yazıldığı düşünüldüğünde dönemin siyasi yapısına uygun bir algı oluşturulmaya çalışıldığı söylenebilir.

İkinci sayının dikkat çekici bir diğer yazısı ise “İmparatorluk Zamanında Şahane Hediyeler” başlıklı yazıdır.

“O zaman dünyanın her tarafından kudretli padişahlara hediyeler yağardı. Karşılıkları da gönderilirdi. 1639 da Hint Padişahı Hürrem Şah’tan gelen elçi vasıtasıyla Dördüncü Murad’a... 1641’de gelen Acem sefiri ile Birinci İbrahim’e: Mükemmel birkaç at, pek çok ipekli halı ve diğer kıymetli eşya yollanmıştı... 1653’de Dördüncü Mehmed’e Hint padişahı Şah Cihan tarafından... 1657’de Dördüncü Mehmed’e İran Şahından...⁴² Yazının dikkat çekici taraflarından ilki; 17. yüzyıl Osmanlı Devleti’nin eski gücünü yitirmeye başladığı ve duraklama dönemi olarak tanımlanan bir sürece girmiş olmasına rağmen güçlü bir yapıya sahip olduğuna vurgu yapılmasıdır. İkincisi ise; dış ülkeler nazarında da eski itibarını koruyan güçlü bir devlet gibi anlatılmasıdır.

Derginin dördüncü sayısında yer alan “Sultan Abdülaziz’in Avrupa Seyahati” başlıklı yazı da dikkat çekici yazılardan biridir. Dergiye göre; “Sultan Aziz’in Avrupa seyahati oraları yerinden oynatmıştı... 1 Temmuz 1867’de Paris’e vasil olan padişah çok parlak bir surette karşılandı. Elize sarayına misafir edildi... Napolyon, Sultan Aziz şerefine bir de büyük geçit resmi yaptırmıştır...⁴³ Yazının geneline baktığımızda bu seyahatin Avrupa’da büyük yankılar uyandırdığı ve ihtişamlı günler yaşayan bir imparatorluğun yöneticisi algılandığı şeklinde değerlendirmeler yapılmıştır. Abdülaziz’in seyahatinin görünürdeki sebebi Fransa imparatoru III. Napoleon tarafından davet edildiği Milletlerarası Paris Sergisine katılmaktır. Ancak seyahatin İngiltere’ye kadar uzanması, gerek devletin kendi iç durumu, gerek bu ülkelerle ilişkileri dikkate alındığında başka bazı nedenlerin de ziyarette rol oynadığını göstermektedir. Ziyaretin gerçekleştiği sırada Osmanlı Devleti, Balkan topraklarında bir dizi ayrılıkçı hareketlerle karşı karşıyadır. Sırbistan, Karadağ, Hersek, Bulgaristan gibi Türk hâkimiyetindeki Balkan coğrafyasında süregelen milliyetçi direnişlere bir de Girit bunalımı eklenmiş, bunların hemen hepsi Avrupa’da siyasî alanda

40 Feridun Fazıl Tülbentçi, “Yazık Cihan Bir Kahraman Kaybetti”, *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:2, Şubat 1950, s. 41-44.

41 Haluk Şehsuvaroğlu, “Üçüncü Selim’in İleri Düşünceleri ve Feci Akıbeti”, *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:2, Şubat 1950, s. 45-48.

42 *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:2, Şubat 1950, s. 68-69.

43 Ali Kemali Aksüt, “Sultan Aziz’in Avrupa Seyahati”, *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:4, Nisan 1950, s. 125-127.

bu devletler nazarında destek bulmuştur. Balkanlardaki iç gerginlikler karşısında yeni bir Rus müdahalesine engel olmak, Avrupalı yöneticilerle yüz yüze müzakere etmek ve söz konusu meselelerin Osmanlı Devleti lehine çözümlenmesini kolaylaştıracak bir zemin hazırlamak için böyle bir gezi önemli bir fırsat olmuştur.⁴⁴

Feridun Fazıl Tülbentçi tarafından, derginin altıncı sayısının ilk yazısı olarak *"Türk Olarak Ölmek"*⁴⁵ başlıklı bir makale kaleme alınmıştır. Yazının temel konusunu 15. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Macarlar ile yaptığı mücadele oluşturmaktadır. Bu yazıyı destekleyen ve tarihsel süreçte de konu bütünlüğünü sağlayabilecek nitelikte olan bir diğer yazı, aynı sayıda Sadi Kocabaş tarafından kaleme alınan *"Kanuni Sultan Süleyman'ın Mohaç Meydan Muharebesi"* dir.⁴⁶ Her iki yazının da temel ortak özelliği Osmanlı Devleti'nin bu mücadelelerde büyük başarılar gösterdiği, düşmanın üzerinde büyük korku yarattığıdır. Yazıda verilen bu bilgiler coşku dolu ve milli duyguları canlandırarak nitelikte yazılmıştır.

Ahmed Bedevi tarafından *"Bizde Demokrasi Tarihi"*⁴⁷ başlığı ile yedinci sayıda başlayıp 10. ve 11. sayılarda devam eden bir yazı dizisi yayınlanmıştır. Bu yazı dizisinde Tanzimat Fermanı ile başlayıp o tarihe kadar devam eden Türkiye'deki demokratikleşme süreci hakkında bilgiler verilmiştir. Bu sürecin gerçekleşmesinde önemli bir role sahip olan Ziya Paşa, Mithat Paşa gibi Osmanlı aydınları hakkında da detaylı bilgilere rastlanır. Burada dikkat çekici unsur ise bu yazı dizisinin yayınlandığı dönemdir. Türkiye'de demokratikleşmenin en önemli adımı olan Demokrat Parti'nin iktidara gelişinin hemen sonrasında yayınlanmıştır. Derginin böylelikle, önemli bir gelişmenin tarihsel arka planını halka anlatarak yaşanan gelişmeyi halkın daha iyi anlamalarını sağlamayı hedeflediğini söyleyebiliriz.

Derginin, Osmanlı tarihinde yer verdiği yazılarda rastlanan dikkat çekici bir diğer unsur ise Osmanlı Devleti'nin başarısız olduğu olayların veya olumsuzluk yaşadığı dönemlerin olumlu yanlarını ön plana çıkarmasıdır. Bu durumu bir örnek ile açıklamak gerekirse, derginin onuncu sayısında yer alan ve Feridun Kandemir tarafından yazılan *"Birinci Dünya Savaşı'nda Medine Müdafaası"* başlıklı yazıdır. *"...Medine Müdafaası, Birinci Dünya Savaşı'nın en mühim kahramanlık hadiselerinden biridir. Bu savaş muazzam bir ihanete karşı yapılmıştır..."*⁴⁸ ifadelerinden de anlaşıldığı gibi Osmanlı Devleti için büyük kayıplar ile sonuçlanan Birinci Dünya Savaşı'nın olumlu tarafı anlatılmaya çalışılmıştır. Aynı şekilde Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde padişahlık yapmış ve Birinci Dünya Savaşı'nda alınan yenilgiden sorumlu tutulan Beşinci Mehmed Reşad'ın olumlu özelliklerini ön plana çıkaran yazı Haluk Y. Şehsuvaroğlu tarafından kaleme alınmış ve şu ifadelerle yer verilmiştir: *"...İyi niyet sahibiydi; derviş meşrepti..."*⁴⁹

Derginin 1951 yılındaki sayılarını incelediğimizde özellikle ikinci altı aylık süreçte II. Abdülhamid ile ilgili yazıların daha çok yer aldığını görüyoruz. Ayrıca Osmanlı padişahlarının Napolyon, İskender gibi önemli liderler ile kıyaslandığı ve onlardan daha üstün olduğunu vurgulayan yazılara da derginin çeşitli sayılarında yer verilmiştir. Bu duruma bir örnek

44 Osman Köksal, "Sultan Aziz'in Avrupa Seyahati Dönüşü Münasebetiyle Yapılan Kutlamalar ve Bir Manzum Tarihçe", *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 4 Sayı: 1, Haziran 2003, s. 117-136.

45 Feridun Fazıl Tülbentçi, "Türk Olarak Ölmek", *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı: 6, Haziran 1950, s.201-202.

46 Sadi Kocabaş, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Mohaç Meydan Muharebesi", *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:6, Haziran 1950, s. 207-210.

47 Ahmed Bedevi, "Bizde Demokrasi Tarihi", *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:7, Temmuz 1950, s. 250-251.

48 Feridun Kandemir, "Birinci Dünya Savaşı'nda Medine Müdafaası", *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:10, Ekim 1950, s. 367-370.

49 Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "Beşinci Sultan Mehmed Reşad", *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:12, Ocak 1950, s.524-527.

verecek olursak otuz üçüncü sayıda Ahmed Refik (Altınay) tarafından kaleme alınan “Yavuz Sultan Selim’in Askeri Dehası”⁵⁰ başlıklı yazıyı verebiliriz. Bu tarz yazıların yanında okuyucuya Osmanlı tarihi hakkında bilgi vermek amacı ile de yazılar yazılmıştır. Osmanlı divan heyeti, arazi sistemi gibi konular hakkında bilgi veren yazılara da yer verilmiştir.⁵¹

Derginin konu dağılımında ikinci sırayı Atatürk dönemi diye tanımlayabileceğimiz 1919-1938 yıllarının değerlendirildiği dönem alır. Burada ise ağırlıklı kısım Milli Mücadele yıllarından oluşmaktadır. Özellikle Batı Cephesi’nde verilen mücadele, kahramanlık hikâyeleri, Yunan askerlerinin mağlubiyeti ve kaçıış gibi yazılara yer verilmiştir.

Sadi Kocabaş tarafından altıncı sayıda kaleme alınan “İstiklal Savaşının ‘Uzunbeyli’ Baskınında Yunan Kumandanı Papulas Pijama ile Kaçmıştı” başlıklı yazıda;

“...dört yıl içinde akılların alamayacağı kadar büyük kahramanlıklar ve bunların yanında da vahşetler arz eden birçok hadiseler olmuştur. Uzunbeyli baskını da bu hadiselerden bir tanesidir... Sıcak ve parlak bir Ağustos gecesi idi. General Papulas karargahta akşam yemeğini neşe içinde yemiş, soyunmuş ve pijamalarını giyerek portatif karyolasında rahat bir uykuya dalmıştı... Sabaha karşı, birdenbire artan ve yaklaşan bir gürültü ile yerinden fırladı... Türk süvarileri köyü bastı... General Papulas kaçarak hayatını zor kurtarabilmişti...⁵² ifadelerine yer verilmiştir.

Milli Mücadele sırasında en önemli düşmanlardan bir tanesi olan Yunanlıların büyük mağlubiyeti coşkulu olarak anlatılarak halkın milli duygularına hitap etmek amaçlanmıştır. Benzer içerikli yazılara derginin diğer sayılarında da yer verilmiştir. Örnek verecek olursak “Yunan Başkumandanı Trikopis’in Teslim Oluşu”⁵³ başlıklı yazı söylenebilir.

Ayrıca Milli Mücadele sırasında kahramanlık göstermiş önemli isimleri anlatan yazılara da yer verilmiştir. “Cenup Cephesinde İlk Şerefli Kurşunu Atan Kahraman Sütçü Hacı İmam” başlıklı yazıda; “...Onun attığı ilk kurşunla Türk namusu kurtarılmıştı ve o parola, zaferle biten bir savaş yaratmıştı. Türk İstiklal Savaşının milletçe kazanılmasında öncülük yapan kahramanlardan birisi de Maraşlı Sütçü Hacı İmam olmuştur...⁵⁴ ifadeleri ile Güney cephesi kahramanı hakkında bilgi verilmiştir. Bir başka sayıda ise Batı Cephesindeki mücadelesi ile adını duyuran Hasan Tahsin’e yer verilmiştir.⁵⁵

1919-1938 arası dönemde derginin konu dağılımına baktığımızda Atatürk ile ilgili konuların çok sınırlı olduğu ve çoğunlukla Milli Mücadele sırasındaki rolü ile ilgili yazıların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bunun yanında derginin her sayısının son sayfasında Osmanlı padişahlarına ait portrelere yer verilirken Atatürk’e ait ilk portreye on ikinci sayıda yer verilmiştir. Ayrıca cumhurbaşkanı değişikliği nedeni ile Mustafa Kemal, İsmet İnönü ve Celal Bayar’ın portreleri yan yana verilmiştir.⁵⁶

50 Ahmed Refik, “Yavuz Sultan Selim’in Askeri Dehası”, *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:33, Eylül 1952, s.1715-1717.

51 Mithat Sertoğlu, “Kubbealtı ve Divan-ı Hümayun”, *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı: 31, Temmuz 1952, s.1599-1602.

52 Sadi Kocabaş, “İstiklal Savaşının ‘Uzunbeyli’ Baskınında Yunan Kumandanı Papulas Pijama ile Kaçmıştı”, *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:6, Haziran 1950, s.223-225.

53 *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı: 8, Ağustos 1950, s. 304-306.

54 Ali Galip Öztürkmen, “Cenup Cephesinde İlk Şerefli Kurşunu Atan Kahraman Sütçü İmam”, *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:9, Eylül 1950, s.338-339.

55 Hamza Osman Erkan, “İzmir’e Çıkan Düşmana İlk Kurşunu Atan Hasan Tahsin”, *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:14, Şubat 1951, s.596-597.

56 *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:12, Aralık 1950.

Derginin konu dağılımında üçüncü sırada “Dünya Tarihi” konuları yer bulmaktadır. Burada da özellikle İkinci Dünya Savaşı konularına ağırlık verilmiştir. Türkiye fiilen savaşa katılmamış olsa da özellikle ekonomik alanda önemli etkilere maruz kalmıştır. Yakın zamanda dünyada yaşanan bu gelişme hakkında halkı bilgilendirmek amacıyla çeşitli yazılar kaleme alınmıştır. Burada en dikkat çekici yazılardan biri savaşı bizzat yaşayan bir komutanın anılarını dergiye göndermesidir. “Ölüm Adası: İvo Jima” başlıklı yazı buna güzel bir örnek oluşturmaktadır. Yazı; “Ufak bir Pasifik Adası İkinci Cihan Savaşının kanlı çarpışmalarından birine sahne oldu. Bu ufacık kara parçasında tam 100.000 insan dövüştü. Savaşın sonunda adada mevcut 22.000 Japon’dan ancak 217’si Amerikalılara teslim olmuştu. İvo Jima Savaşının hikâyesini onun idarecilerinden General Holland M. Smith’in kaleminden okuyacaksınız...”⁵⁷ bilgi notu ile dergi de yer almıştır. Dergide yer alan yazılarda dikkat çeken bir diğer konu ise “Türk-Amerikan Dostluğunun Tarihi”⁵⁸ başlıklı yazılara yer verilmesidir. 1950’li yıllar Türk-Amerikan ilişkilerinin yakınlaştığı bir dönemdir. Böyle bir konjonktürde olayın tarihsel arka planı hakkında bilgiler verilmiştir.

Kadın konusu da dergi de sıkça yer alan konular arasındadır. Bu konuda yer alan yazıları incelediğimizde ilginç bir sonuç ortaya çıkıyor. Kadınlar, toplumsal hayattaki rollerinden ziyade görsel obje olarak kullanılmışlar, genellikle fiziksel özellikleri ile ön plana çıkarılmış, baştan çıkarıcı bazı özellikler taşıyan bir anlatım ile müstehcen görsel malzemeler olarak kullanılmışlardır. Daha anlaşılır olması için konuyu birkaç örnek üzerinden inceleyebiliriz. “İhtiraslarını Kanla Sulayan Hain, Fakat Güzel Kraliçe: Messalina”; “...Messalina, kalbe, insanlık hisleriyle ilgisi olmayan bir kadındı. O yalnız etinin zevki için yaşadı ve şehvet ummanları içinde boğuldu...”⁵⁹ İfadelerinin yer aldığı yazı aynı zamanda vücut hatlarını ortaya koyan bir kadın portresi ile tamamlanmıştır.

“Birinci Cihan Harbinin Meşhur Casusu: Mata Hari” başlıklı yazıda benzer nitelikler taşımaktadır. “Çırlıçıplak dans ediyor ve güzelliği sayesinde milletlerin en gizli sırlarını elde etmesini gayet kolay başarıyor... Onun birinci sınıf bir casus olarak tanınmasına her şeyden fazla mesleği sebep olmuştur. Çırlıçıplak dans ediyordu. Avrupa’nın büyük şehirlerinde cazibesini kullanarak, vücudunu teşhir ederek herkesi kendine çekiyordu...”⁶⁰ Yazıda yer alan ifadelerde kadının başarısı fiziksel özelliklerini cinsel amaçlar ile kullanmasına bağlanmıştır. Bu durum her ne kadar kadının (Özelde de Mata Hari’nin) başarısına bir örnekmiş gibi sunulsa da halkın geneline ve hatta daha ziyade muhafazakâr kitlelere hitap eden bir dergide bu tür anlatımların ve içeriklerin kullanılması, olumsuz algılar da yaratmış olabilir.

Reşat Ekrem Koçu tarafından sekizinci sayı da “Alemdar Mustafa Paşa ve Kamertap” başlıklı yazı kaleme alınmıştır. Bu yazıda; “Mert ve cesur Alemdar Paşa bir kadın vasıtasıyla nasıl baştan çıkarıldı? Bu ibret verici olaydır. Alemdar Mustafa mert, samimi, gayet sert ve haşin bir adamdı. Gürcü Kamertap, güzelliğiyle, işvesiyle, füsuniyle ve muhakkak ki buna eklenen cesaret ve cüretiyle, kısa zaman zarfında o kükremiş aslanı, bir sirk aslanı haline koydu, Alemdar, süratle değişti, divana, selamlık alaylarına pürsilah giden, sokaklarda pürsilah dolaşan, elini silahlığının üstüne koyarak pürheybet konuşan vezir, silahlarını çıkardı....Yumuşadı, uysal bir adam oldu, hatta erkani devletin elinde oyuncak oldu....”⁶¹

57 General Holland M. Smith, “Ölüm Adası: İvo Jima”, *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:1, Ocak 1950, s.24-25.

58 Ali Kemal Sunman, “Türk Amerikan Dostluğunun Tarihi”, *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:12, Aralık 1950, s.456-457.

59 *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı: 1, Ocak 1950.

60 *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı: 2, Şubat 1950.

61 Reşat Ekrem Koçu, “Alemdar Mustafa Paşa ve Kamertap”, *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:8, Ağustos 1950, s. 287-288.

ifadeleri ile bir erkeğin başarısız olmasının nedenleri bir kadına bağlanarak açıklanmıştır.

1951 yılının Şubat ayında yayınlanan on dördüncü sayı da “*Elli Senelik Değişimler*” başlıklı yazı ile sadece Türk kadınlarının değil Batılı kadınların da giyim tarzları eleştirilmiştir. Yazının altına 1900 yılından 1950 yılına kadar olan mayo modelleri görsel olarak verilmiştir;

“...Birincide her taraf kapalı ve ayak dahi çoraplıdır. İkincide inkişaf pek hissedilmez. Üçüncüde, vücudun hatları biraz meydandadır ve çorap çıkmıştır. Fakat sonra iş büyüyecektir; dördüncüde vücut örtüsü kısalmış, beşinci de pek azalmış... Yalnız hiçbir geri düşünceye kapılmadan ve sadece hakiki ifadesine uyarak cesaretle şunu bildirebiliriz ki; eskiden kadınlar ev hanımlığı ile yahut basit düşünceliler de elbiseleriyle övünürlerdi. Şimdi ise bütün dünyayı vücutlarının güzelliği ile övünme modası sardı...”⁶²

ifadeleri ile diğer yazılarda olduğu gibi kadının fiziksel özelliklerine, kıyafetlerine vurgu yapılarak bir değerlendirme yapılmıştır. Burada dikkat çeken diğer bir ifade ise “*ev hanımlığı*”dır. 1950 yılına gelene kadar kadınlar büyük oranda çalışma hayatının içinde yer almış olmalarına rağmen bu yazıda kadını sınırlayıcı ve pasif bir konumda değerlendiren ifadelere yer verilmiştir.

1951 yılının Eylül ayında yayınlanan derginin yirmi birinci sayısında peçeli kadınların haremde misafir kabul törenini anlatan bir tablonun altında “*Bir buçuk asır evvelki İstanbul’da, kibar Türk kadınlarının hayatı*” başlıklı yazı ile haremde bulunan peçeli kadınların övgüyle anlatıldığı bir yazı kaleme alınmıştır.⁶³

1952 yılının Ocak ayında yirmi beşinci sayıda Reşat Ekrem Koçu tarafından “*Leydi Montegü ve Eski Kibar Türk Kadınları*” başlıklı bir yazı kaleme alınmıştır. Burada, Üçüncü Ahmed zamanında İstanbul’a gelen İngiliz elçisi Edward Wortley Montegu’nun eşi Mary Wortley Montegu’nun (Lady), İngiltere’ye yazdığı mektuplarda Türk kadınlarının giyimlerinden övgüyle bahsettiğine vurgu yapılmaktadır.⁶⁴ Dikkatimizi çeken nokta ise diğer yazılarda olduğu gibi kadınının biçimsel tasviri ve bu şekilde ön plana çıkarılmasıdır.

Derginin kadınlar ile ilgili yazılarını incelediğimizde genellikle fiziksel özellikleri ile tasvir edildikleri, bu özelliklerini ön plana çıkaran kadınların olumsuz olarak tanımlandığı, Osmanlı dönemi kadınlarının ise kibar, hanımefendi gibi olumlu ifadeler aracılığıyla tasvir edildiği yazıların çoğunlukta olduğunu görmekteyiz. 20. yüzyılın başından itibaren Türk kadınları sosyal ve ekonomik alanlarda başarı sağlayarak kamusal hayatın içinde yer almıştır. Bundan sonraki süreçte de kadınların daha ileri düzeyde kamusal hayatın içinde yer alabilmeleri için geçmişteki bu olumlu örnekler yer verilmesi gerekirken bunlardan hiç bahsedilmediğini görüyoruz. Bu durum sadece *Resimli Tarih Mecmuası*’na özgü bir özellik taşımamaktadır. Helvacıoğlu, benzer tasvirlerin dönemin ders kitaplarında da yer bulduğunu şu şekilde aktarmıştır; “...1945-50 arası anneler artık mutfak önlükleriyle iş yaparken, küçük kız çocukları da anneleriyle birlikte resimlenmeye başlanıyordu...1950’den sonra ise, hızla artan sayıda örnekte, kadınlar yalnızca ev içi alanla tanımlanmakta....Ders kitaplarındaki kadınlara toplumsal yaşamda edilgen, erkeklere etken kimlikler veriliyor...”⁶⁵

62 *Resimli Tarih Mecmuası*, Şubat 1951, Sayı:14, s. 617.

63 *Resimli Tarih Mecmuası*, Eylül 1951, Sayı:21, s. 995-1000.

64 Reşat Ekrem Koçu, “Leydi Montegü ve Eski Kibar Türk Kadınları”, *Resimli tarih Mecmuası*, Sayı.25, Ocak 1952, s.1220-1223.

65 Firdevs Helvacıoğlu, *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik 1928-1995*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996, s.17.

Dergi de yer alan bir başka konu ise mimari içerikli yazılardır. İkinci sayıda "Camilerimiz" başlığı ile bu alandaki yazıların daha sonraki sayılarda da devam edeceği; "*Camilerimiz cidden büyük birer mimari abidesidir. Bunlar silüetini en iyi şekilde süslemektedir. Mecmuamızda her ay bir caminin tarihçesini vereceğiz.*"⁶⁶ ifadeleri ile duyurulmuştur. İlk yazıda Süleymaniye Camisi'nin tarihi ve mimari özellikleri tanıtılırken daha sonraki sayılarda da Sultanahmet Camii, Bayezid Camii, Üsküdar İskele Camii gibi camiler tanıtılmıştır. Bazı sayılarda ise İstanbul'da yer alan Kapalıçarşı gibi tarihi yapılarında tanıtıldığı yazılara da yer verilmiştir.

Dergi on dokuzuncu ve kırk birinci sayılarını "Özel Sayı" olarak yayınlamıştır. Temmuz 1951 tarihli on dokuzuncu sayı "*Türk Kahramanlığı Şeref Sayısı*" adı ile yayınlanmıştır. Bu sayının amacını "*Okuyucularımız ile Konuşma*" başlığı altında dergi yönetimi şu ifadeler ile açıklamaktadır;

*"Türk'ün tarihi zafer menkıbeleriyle doludur. Dün, kahramanlığını dünyaya tanıtan Türk, bugün de, aynı dede ve babanın çocukları olduğunu dünyaya gösteriyor. Arslan Türk erleriyle komutanlarının tarihe şan veren altın yazılı destanlarından birer parça alıp bir nüshada toplayarak okuyucularımızın hamasi hislerini bir daha coşturmayı ve onların göğüslerini kabartmayı düşündük; bu güzel sayı işte o düşüncelerimizin mahsulüdür. Bu teşebbüsümüzde; yavrularımızı da düşünmüştük, çünkü bilhassa onlar için bu pek lazımdır..."*⁶⁷

Derginin giriş yazısından da anlaşıldığı üzere, bu sayı özellikle çocukların Türk Tarihi hakkında bilgi edinmelerini ve milli duygularının oluşmasını sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Bu nedenle olacak ki ilk sayfada İstiklal Marşı'na yer verilmiştir. Daha sonra Faruk Sümer tarafından "*Avrupa'yı Titreten Türkler Hunlar ve Atilla*", "*Zaferler Silsilesinin Sembölü Atatürk*", "*Çanakkale ve Kahramanları*", "*Kore de Türkler*", "*İnönü Muharebeleri*" gibi başlıklar taşıyan ve tarih boyunca Türklerin kahramanlıklarını anlatan yazılara yer verilmiştir.⁶⁸

Kırk birinci sayı ise İstanbul'un fethinin beş yüzüncü fetih yılı anısına hazırlanmıştır. "İstanbul'un Muhasara ve Zaptı", "İstanbul'un Fethinde Fatih'in Donanması ve İstanbul Kıyılarındaki Deniz Ceng", "Fatih Ordusunda Top ve Topçuluk", "Anadolu ve Rumeli Hisarları" gibi İstanbul'u ve fethini anlatan çeşitli yazılara yer verilmiştir.⁶⁹

Sonuç

Türk basın tarihi 19. yüzyılın ilk yarısından günümüze kadar önemli gelişme göstermiştir. 19. Yüzyılda *Takvim-i Vekayi'nin* yayın hayatına girmesi ile başlayan süreç Meşrutiyet'in ilanı ile ivme kazanması beklenirken kısa süren meşrutiyet yönetimi ve ardından yaşanan istibdat süreci ile sekteye uğramıştır. Türk basın yaşamının tekrar hareketlenmesi II. Meşrutiyet'in ilanı ile ortaya çıkan göreceli özgürlük ortamında sağlanabilmiştir. 20. yüzyılın başında uzun yıllar süren savaşlar ve ekonomik problemlerden dolayı Cumhuriyet yönetimi Osmanlı Devleti'nden zengin bir basın mirası devralamamıştır.

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte gerçekleşen yasal düzenlemeler ile birlikte basın hayatında hareketlilik yaşanmıştır. Bundan sonraki süreçte yayınlanan gazete ve dergi sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır. Ulusal düzeyde çıkan siyasi gazetelerin yanı sıra

66 *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:2, Şubat 1950, s.72.

67 *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:19, Temmuz 1951.

68 *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:19, Temmuz 1951.

69 *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:41, Mayıs 1953.

halkevleri ile birlikte yerel basında da ayrıca bir gelişme gözlenmiştir. Bunların dışında kadınlara yönelik dergiler, çocuk eğitimi içerikli dergiler, eğitim dergileri de bu dönemde basın hayatının canlanmasında önemli rol oynamıştır.

Cumhuriyet yönetiminin dil ve tarih çalışmalarına önem vermesinden dolayı tarih konularını içeren yayınlar da yapılmıştır. Ancak müstakil bir tarih dergisinin yayınlanması 1930'lu yıllardan sonra gerçekleşebilmişse de *Belleten* dışındakiler çeşitli nedenlerden dolayı uzun süreli olamamışlardır. 1930'lu yıllarda çıkan tarih dergileri akademik nitelikte hazırlanmışlardır. Halk tarafından ilgi görebilecek ve okunabilecek popüler tarih dergilerinin yayınlanması ise 1950 sonrasında gerçekleşebilmiştir. 1940'lı yıllarda yayın hayatına giren "*Tarihten Sesler*" dergisi bu özelliğe sahip ilk dergi olsa da İkinci Dünya Savaşı'nın sıkıntılı yıllarında yayın hayatına uzun süre devam edememiştir. Bu nedenle *Resimli Tarih Mecmuası*, Türk basın Tarihi çalışmalarının uzman isimlerinden olan Mahmut Şakiroğlu ve günümüzün önemli tarihçilerden biri olan Ali Birinci tarafından da Cumhuriyet döneminin uzun süreli ilk popüler tarih dergisi olarak tanımlanmıştır. Yukarıda derginin satış rakamları hakkında da bilgiler verilmiştir. Bu rakamlara baktığımızda da derginin yaygın etkisini rahatlıkla görebiliriz. Derginin dilinin sade oluşu, görselliğinin zengin olması ve halkın milli duygularına hitap eden yazıları içermesi, ilgi görmesinin en temel nedenleri olarak açıklanabilir.

Kaynakça

Birincil Kaynaklar

- Aksüt, Ali Kemal, "Sultan Aziz'in Avrupa Seyahati", *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:4, Nisan 1950, s. 125-127.
- Erkan, Hamza Osman, "İzmir'e Çıkan Düşmana İlk Kurşunu Atan Hasan Tahsin", *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:14, Şubat 1951, s.596-597.
- Kocabaş, Sadi, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Mohaç Meydan Muharebesi", *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:6, Haziran 1950, s. 207-210.
- Koçu, Reşat Ekrem, "Alemdar Mustafa Paşa ve Kamertap", *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:8, Ağustos 1950, s. 287-288.
- Koçu, Reşat Ekrem, "Leydi Montegü ve Eski Kibar Türk Kadınları", *Resimli tarih Mecmuası*, Sayı.25, Ocak 1952, s.1220-1223.
- Lozan Stefan, "Abdülhamit'in Selanik'ten Getirilişi", *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:1, Ocak 1950, s.1-3.
- Öztürkmen, Ali Galip, "Cenup Cephesinde İlk Şerefli Kuşunu Atan Kahraman Sütçü İmam", *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:9, Eylül 1950, s.338-339.
- Smith, General Holland M., "Ölüm Adası: İvo Jima", *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:1, Ocak 1950, s.24-25.
- Sunman, Ali Kemal, "Türk Amerikan Dostluğunun Tarihi", *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:12, Aralık 1950, s.456-457.
- Şehsuvaroğlu, Haluk, "Üçüncü Selim'in İleri Düşünceleri ve Feci Akıbeti", *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:2, Şubat 1950, s. 45-48.
- Tülbentçi Feridun Fazıl, "Misli Görülmemiş Bir Meydan Muharebesi: Haçova", *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:1, Ocak 1950, s. 4-6.
- Tülbentçi, Feridun Fazıl, "Yazık Cihan Bir Kahraman Kaybetti", *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı:2, Şubat 1950, s. 41-44.

- Tülbentçi, Feridun Fazıl, "Türk Olarak Ölmek", *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı: 6, Haziran 1950, s.201-202.
- İkincil Kaynaklar
- Arıkan, Zeki, "Tarihçilik ve Tarih Anlayışı", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 6.
- Birinci, Ali, "Babiâli'nin Tarih Mecmuaları (1943-1965)", *Tarih Yolunda*, İstanbul, 2001.
- Birinci, Ali, "Server İskit", *Kebikeç*, Sayı:3, 1996.
- Birinci, Ali, "İskit, Server Rifat (1894-1975)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, 2000.
- Eroğlu, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- Gevgilili, Ali, "Türkiye Basını", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
- Helvacıoğlu, Firdevs, *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik 1928-1995*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996.
- Karabulut, Umut, "Davetsiz Misafiri Beklerken: İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Pasif Güvenlik Önlemleri" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*, Cilt: 14, Sayı: 28 (Bahar, 2014).
- Özcan, Ahmet, *Türkiye'de Popüler Tarihçilik (1908-1960)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2008.
- Şakiroğlu, Mahmut, "Cumhuriyet Tarihimizde Süreli Yayınlarla Kısa Bir Bakış II: Tarih Dergileri ve Bellekten", *Bellekten*, C. XLVII, Sayı: 188, 1983.
- Şakiroğlu, Mahmut, "Memleketimizde Toplu Tarih Çalışmaları II", *Tarih ve Toplum*, Ocak/1987, Sayı: 38.
- Şakiroğlu, Mahmut, "Türkiye'de Şimdiye Kadar Çıkan Popüler Tarih Dergileri", *Tarih ve Toplum*, Sayı:1, Ocak/1984.
- Toksoy, Nurcan, *Bir Kalkınma Modeli Olarak Halkevleri*, Orion Yayınevi, Ankara, 2007.
- Varlık, Bülent, "Mütareke ve Milli Mücadele Basını", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
- Yücel, Erdem, "Öz, Tahsin (1887-1973)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34, 2007.

EK 1:
DERGİ FİHRİSTİ

SAYI 1 / OCAK 1950		
Yazarın Adı	Makalenin Adı	Sayfa Numarası
Stefen LOZAN	Abdülhamit'in Selanik'ten Getirilişi	1
Feridun Fazıl TÜLBENTÇİ	Misli Görülmemiş Bir Meydan Muharebesi: Haçova	4
Ahmet RASİM	Geçen Asrın Sonunda Bir Çapkınlık Hikâyesi: Baskın	7
	Tarihten Fıkralar	11
M.Z	Cemal Paşa'nın Sultanlığı Meselesi	12
	İhtiraslarını Kanla Sulayan Hain Fakat Güzel Kraliçe: Messaline	16
Haluk ŞEHİSUVAROĞLU	Abdülmeçid'in Ölümü	18
	Darılmaca Yok!	23
	Ölüm Adası İvo Jima	24
Holland M. SMITH	İmparator Maksimilyen ve İmparatoriçe Şarlot	26
	Tarihi Hatıralarımızı Bize Yazınız	31
	Tarih Bilgilerinizi Tazeleyiniz	31
	Nasıl Eğlenirlermiş?	32
	Tarih Bilgilerinizi Tazeleyiniz (31. Sayfadaki bilgilerin cevapları)	34
	Tarihte Bu Ay	35
	Bibliyografyamız	35
Reşat Ekrem KOÇU	Budin Paşasının Kızı	36
Reşat Ekrem KOÇU	Garip Tesadüflere Dair Üç Fıkra	39
Holland M. SMITH	İvo Jima (25. Sayfadan devam)	40
	İmparator Maksimilyen ve İmparatoriçe Şarlot	40
Ahmet RASİM	Baskın (10. sayfadan devam)	40

SAYI 2 / ŞUBAT 1950		
Yazarın Adı	Makalenin Adı	Sayfa Numarası
Feridun Fazıl TÜLBENTÇİ	Yazık, Cihan Bir Kahraman Kaybetti	41
Haluk Y. ŞEHSUVAROĞLU	Üçüncü Sultan Selim'in İleri Düşünceleri ve Feci Akıbeti	45
Sermet Muhtar ALUS	Osmanlı Tarihinden İbretli Fıkralar	49
	Margrit Fehim Paşa	50
	Enver Paşa'nın Atatürk Hakkında Bir Mektubu	53
Elen VAKARESKO	Dünya Tarihinden Garip Fıkralar	57
	Kleoparta	58
Ziya ŞAKİR	Tarihe Dair	61
	Sarayın Şımarttığı Bir Baş Belası: Çerkes Hasan	62
Ercüment Ekrem TALU	Eski İstanbul'da Kadın Hamamları	65
	İmparatorluk Zamanında Şahane Hediyeler	68
Con ÇEMBERLAYN	Son Harbin Korkunç Baskını: Pörl Harbor	70
	Camilerimiz	72
	Tarih Hatıralarınızı Bize Yazınız	73
H.R. HOYT	Tarih Bilginizi Tazeleyiniz	73
	Birinci Cihan Harbinin Meşhur Casusu: Mata Hari	74
Reşat Ekrem KOÇU	Budin Paşasının Kızı	76
	Tarih Bilginizi Tazeleyiniz (73. sayfadaki bilmecelelerin cevapları)	78
	Tarihte Bu Ay	79
Ziya ŞAKİR	Bibliyografyamız	79
Ercüment Ekrem TALU	Çerkes Hasan (64. sayfadan devam)	80
H.R. HOYT	Eski İstanbul'da Kadın Hamamları (67. sayfadan devam)	80
	Mata Hari (75. sayfadan devam)	80
	Tarihten Kalan Miras	80

SAYI 3/ MART 1950		
Yazarın Adı	Makalenin Adı	Sayfa Numarası
Haluk Y. ŞEHİSUAROĞLU	Cem Sultan ve Acıklı Hayatı	81
	Türk Subayı İçin Namus Borcu	85
Ömer Rıza DOĞRUL	Peygamberimizin Veda Haccı	86
	Osmanlı Tarihinde İbretli Fıkralar	89
Reşat Ekrem KOÇU	Gayet Mühim Bir Sır İfşa Ediyoruz	90
Ahmet RASİM	Eski Palavracı Kabadayılar	92
	Türkler ve Kan Kardeşliği	95
Andre MORUVA	İngiliz Kraliçesi Viktorya	96
Ziya ŞAKİR	Osmanlılar Devrinde Odalıklar	100
	Dünya Tarihinden Garip Fıkralar	103
Sermet Muhtar ALUS	Mınakyan'ın "Osmanlı Tiyatrosu"	104
	Tarih Nedir?	106
	Okuyucularımızın Tarihi Hatıralarından Atatürk'e Ait Olanlar	107
Ziya ŞAKİR	Eski Roma İmparatorlarının Çılgınlıkları	108
	Deli Petro ve Oğlu Aleksi	110
	Camilerimiz	113
Nuri Hüseyin TUĞRUL	Tarih Bilginizi Tazeleyiniz	113
	Bu Harbin Korkunç Müdafaası: Stalingrad	114
Reşat Ekrem KOÇU	Budin Paşasının Kızı	116
	Tarihte Bu Ay	119
	Bibliyografyamız	119
Nuri Hüseyin TUĞRUL	Stalingrad (115. sayfadan devam)	120
Haluk Y. ŞEHİSUAROĞLU	Cem Sultan ve Acıklı Hayatı (84. sayfadan devam)	120
	Tarih Bilginizi Tazeleyiniz (113. sayfadaki bilmecelelerin cevapları)	120

SAYI 4 / NİSAN 1950		
Yazarın Adı	Makalenin Adı	Sayfa Numarası
Şevket RADO	Varna Meydan Muharebesi	121
	Fatih'in Mumyası Meselesi	122
	Dünya Tarihinden Garip Fıkralar	124
Ali Kemali AKSÜT	Sultan Aziz'in Avrupa Seyahati	125
Abdullah UYGUR	Siyah Sancağı Şerif Ak Sancağı Şerif	128
	Padişahlara Hediye ve Cülus Bahşişi	131
Mehmet ENİS	Napolyon'un Aşk Mektupları	132
Ahmet RASİM	İstanbul'un Yakın Tarihinde Bir Eğlence Âlemi	136
	Osmanlı Tarihinden İbretli Fıkralar	139
Feridun KANDEMİR	Enver Paşa'nın Ölümü	140
Ziya ŞAKİR	İşkence ve Ölüm Yeri: Yedikule	144
	Okuyucuların Tarihi Hatıralara Ait Yazılarını Neşre Başladık	147
Ziya ŞAKİR	Katerina ve Baltacı Mehmet Paşa	149
	Camilerimiz	153
	Tarih Bilginizi Tazeleyiniz	153
Sadi KOÇAŞ	Son Harbin Cehennem Adası: Okinava'nın Zaptı	154
	Tarihte Bu Ay	157
	Bibliyografyamız	157
Ahmet RASİM	Budin Paşasının Kızı	158
Reşat Ekrem KOÇU	Bir Eğlence Âlemi (138. sayfadan devam)	160
Mehmet ENİS	Budin Paşasının Kızı (159. sayfadan devamı)	160
	Napolyon'un Aşk Mektupları (135. sayfadan devamı)	160
	Tarih Bilginizi Tazeleyiniz (153. sayfadaki bilmecelerin cevapları)	160

SAYI 5 / MAYIS 1950		
Yazarın Adı	Makalenin Adı	Sayfa Numarası
Hasan Aşır TUGAY	Çanakale Geçilmez!	161
	Osmanlı Tarihinden İbretlik Fıkralar	165
Zuhuri DANIŞMAN	Evliya Çelebi	166
	Gene Fatih'in Mumyası Meselesi	168
Abdullah UYGUR	Hazreti Muhammed'in Vefatı ve İlk Halifenin Seçilişi	169
Yakup ÖZDEMİR	İmparatoriçe Öjeni ve Sultan Aziz	172
	Tarih Bilginizi Tazeleyiniz	175
Haluk Y. ŞEHSUVAROĞLU	Hürrem Sultan ve Sultan Süleyman	176
	Camilerimiz	179
Ziya ŞAKİR	Spor Tarihimizin Şanlı Pehlivanı: Kara Ahmet	180
	Bunları Biliyor Musunuz?	183
Reşat Ekrem KOÇU	Kahraman Yurdu Estergon	184
Sermet Muhtar ALUS	Kel Hasan'ın "Hayalhane-i Osmani" Kumpanyası	186
Reşat Ekrem KOÇU	Osmanlı İmparatorluğu'nda Cellatlar	190
	Dünya Tarihinden Garip Fıkralar	193
Reşat Ekrem KOÇU	Kadın Güzellik ve Cazibesinin, Aşkın Mabudesi: Afrodit (Venüs)	194
	Okuyucularımızın Tarihi Fıkraları	196
Reşat Ekrem KOÇU	Tarihte Bu Ay	197
	Bibliyografyamız	197
	Budin Paşasının Kızı	198
	Tarih Bilginizi Tazeleyiniz (175. sayfadaki bilmecelelerin cevapları)	200

SAYI 6 / HAZİRAN 1950		
Yazarın Adı	Makalenin Adı	Sayfa Numarası
Feridun Fazıl TÜLBENTÇİ	Türk Olarak Ölmek	201
	Osmanlı Padişahlarında Tenasül Bereketi	203
Reşat Ekrem KOÇU	Sultan İbrahim'in Katli	204
Sadi KOÇAŞ	Kanuni Süleyman'ın Mohaç Meydan Muharebesi	207
Haluk Y. ŞEHSUVAROĞLU	Veliht Murat Efendi	211
	Dünya Tarihinden Garip Fıkralar	213
Sadi KOÇAŞ	Arabistan'ın Taçsız Kralı Lavrens	214
Ziya ŞAKİR	Zeybekler	216
	Osmanlı Tarihinden İbretli Fıkralar	219
Ahmet RASİM	Zevalini Sevinçle Gördüğümüz Fena İtiyatlardan; Akşamcılık	220
Sadi KOÇAŞ	İstiklal Savaşının "Uzunbeyli" Baskınında Yunan Kumandanı	223
Zuhuri DANIŞMAN	İslam Dininde Adalet	225
	Evliya Çelebi ve Seyahatnamesinden Garip Fıkralar	226
	Camilerimiz	229
	Tarih Bilginizi Tazeleyiniz	229
	Bu Tabirler Nereden Kalmış?	230
Röne Jan	Bunları Biliyor Musunuz?	231
Reşat Ekrem KOÇU	Sinemanın Doğuş Günü Tarihi	232
	Eski ve Yeni Diyanalar	234
	Okuyucularımızın Tarihi Fıkraları	236
	Tarihte Bu Ay	237
Reşat Ekrem KOÇU	Bibliyografyamız	237
	Budin Paşasının Kızı	238
	Tarih Bilginizi Tazeleyiniz (229. sayfadaki bilmecelerin cevapları)	240

SAYI 7 / TEMMUZ 1950		
Yazarın Adı	Makalenin Adı	Sayfa Numarası
Feridun Fazıl TÜLBENTÇİ	At Üstünde Doğduk At Üstünde Ölelim!	241
Semih MÜMTAZ	Sultan Hamid'in Hususiyetleri	244
	Dünya Tarihinden Garip Fıkralar	247
Tahsin ÖZ	Kapalıçarşının Tarihi	248
Ahmet BEDEVİ	Bizde Demokrasi Tarihi	250
Zuhuri DANIŞMAN	Afyonla Öldürülen Hekimbaşı	252
Ahmet BEDEVİ	Bizde Demokrasi Tarihi (devamı)	254
	Osmanlı Tarihinden İbretli Fıkralar	255
Ziya ŞAKİR	Padişahlar Nasıl Evlenirlerdi?	256
Zafer Hasan AYBEK	Cemal Paşa; Afganistan'ın Teşkilatlanma ve Hindistan Meseleleri	260
Ali Galip ÖZTÜRKMEN	Kurtuluş Savaşımızın Şanlı Şehitlerinden Nazım Bey	264
	Sermet Muhtar ALUS	Tarih Bilginizi Yoklayınız
Haluk Y. ŞEHSUVAROĞLU	Eski Milli Tiyatromuz: Orta Oyunu	266
	Bunları Biliyor Musunuz?	269
Amiral LİHİY	Osmanlı Padişahlarının Kılıç Kuşanma Merasimi	270
	Bu Tabirler Nereden Kalmış?	273
Reşat Ekrem KOÇU	Bu Harbin Sırları Çözülüyor	274
	Okuyucularımızın Tarihi Fıkraları	276
	Tarihte Bu Ay	277
	Bibliyografyamız	277
Sermet Muhtar ALUS	Budin Paşasının Kızı	278
	Eski Milli Tiyatromuz: Orta Oyunu (268. sayfadan devam)	280
	Tarih Bilginizi Yoklayınız (265. sayfadaki resimlerin izahı)	280
	Ek: Osmanlı Padişahlarının Resimleri	

SAYI 8 / AĞUSTOS 1950		
Yazarın Adı	Makalenin Adı	Sayfa Numarası
Feridun Fazıl TÜLBENTÇİ	Biz Silistire'yi Böyle Müdafaa Ettik!	281
Haluk Y. ŞEHSUVAROĞLU	İlk Meclisi Mebusanın Açılışı	284
Reşat Ekrem KOÇU	Alemdar Mustafa Paşa ve Kamertap	287
	Dünya Tarihinden Garip Fıkralar	289
Abidin DAV'ER	Barbaros'un Zafer Rüyası	290
Reşat Ekrem KOÇU	Alemdar Mustafa Paşa ve Kamertap (288. sayfadan devam)	292
Ziya ŞAKİR	İslamların Mukaddes Yeri: Kâbe	293
General Tavnsend	I. Cihan Harbinin Sonunda Gizlice Yaptığımız	296
Sermet Muhtar ALUS	Mondros Mütarekesi	
	Karagöz	298
Halit AKMANSÜ	Osmanlı Tarihinden İbretli Fıkralar	301
Hüseyin Namık ORKUN	Yunan Başkumandanı Trikopis'in Teslim Oluşu	304
Z. MELEK	Bu Tabirler Nereden Kalmış?	307
Şarl TİTZ	Kurtdereli	308
	İngiltere Kralı Birinci Şarl'ın İdamı	310
	Okuyucularımızın Tarihi Fıkraları	312
	Bunları Biliyor Musunuz?	313
	Camilerimiz	316
	Tarih Bilginizi Yoklayınız	316
	Tarihte Bu Ay	317
	Bibliyografyamız	317
	Budin Paşasının Kızı	318
	Tarih Bilginizi Yoklayınız (316. Sayfadaki resimlerin izahı)	320
Ek: Padişahların Resimleri		

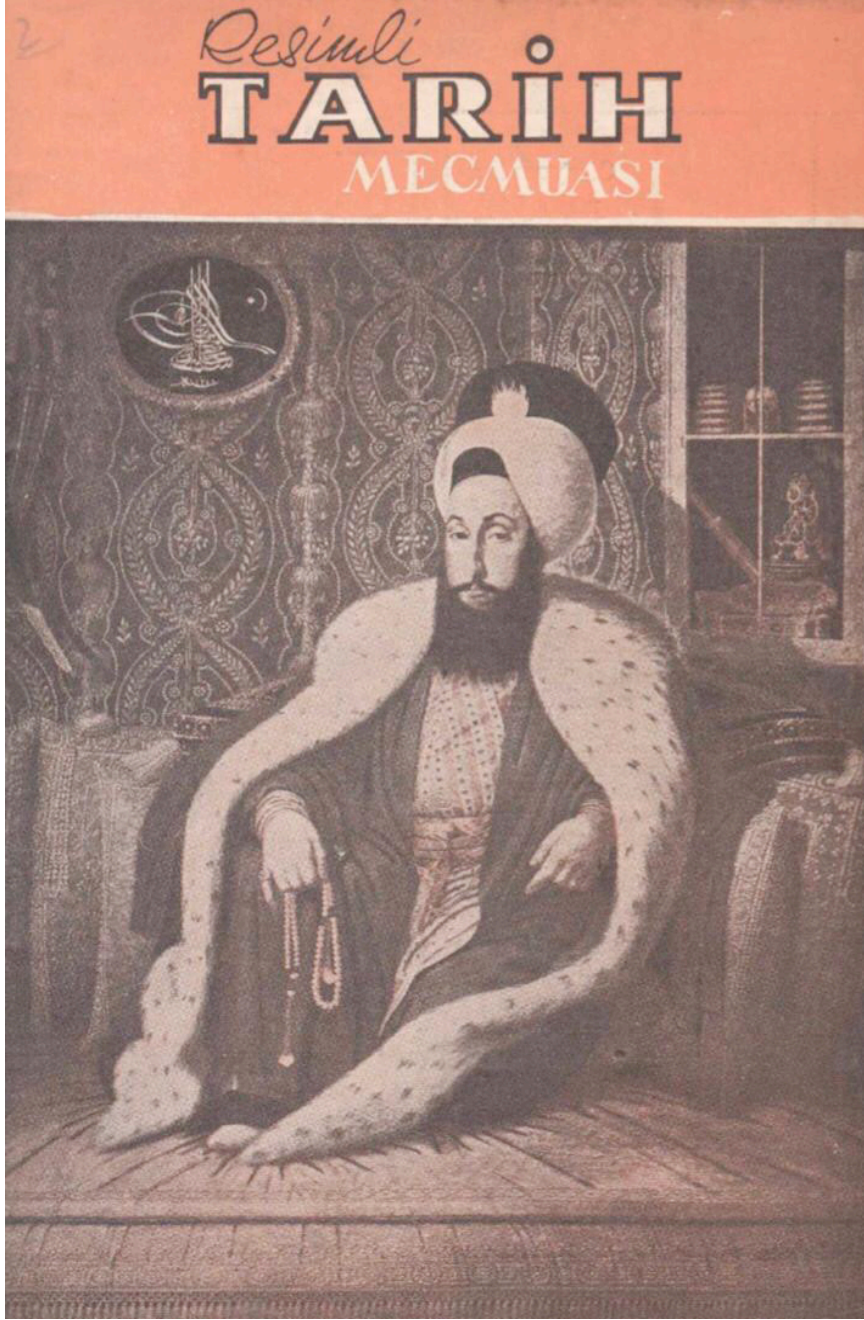
SAYI 9 / EYLÜL 1950		
Yazarın Adı	Makalenin Adı	Sayfa Numarası
Feridun Fazıl TÜLBENTÇİ	Turgud'umu Dünyalara Değişmem!	321
Haluk Y. ŞEHİSUVAROĞLU	Sultan Reşad'ı Ziyaret Eden Hükümdarlar	324
Ziya ŞAKİR	"Hac" cın Tarihi	327
Ferik Esat Paşa	Balkan Harbinde Yanya Müdafaası	330
	Dünya Tarihinden Garip Fıkralar	334
Z. MELEK	Osmanlı Padişahlarının En Zalimi: Dördüncü Murat	335
Ali Galip ÖZTÜRKMEN	İlk Şerefli Kurşunu Atan Kahraman Sütçü Hacı İmam	338
Ahmet RASİM	Otuz Kırk Sene Evvelki İstanbul'da Bir Baskın Hikâyesi	340
Semih Mümtaz S.	II. Hamid'in Damadı İle V. Murad'ın Kızı Arasında Bir Aşk Macerası	343
Ragıp AKYAVAŞ		
Ahmet RASİM	Tüyle Ürpertici Bir Ceza: Recim	345
Semih Mümtaz S.	Bir Baskın Hikâyesi (342. sayfadan devam)	347
	İkinci Hamid'in Damadı (344. sayfadan devam)	347
	Osmanlı Tarihinden İbretli Fıkralar	348
	Bunları Biliyor Musunuz?	351
	Camilerimiz	353
Sadi KOÇAŞ	Tarih Bilginizi Yoklayınız	353
	En Büyük Denizaşırı Harekâtı: Normandi Çıkarması	354
	Tarihte Bu Ay	357
Reşat Ekrem KOÇU	Bibliyografyamız	357
	Budin Paşasının Kızı	358
	Tarih Bilginizi Yoklayınız (353. sayfadaki resimlerin izahı)	360
	Ek: Padişahların Resimleri	

SAYI 10 / EKİM 1950		
Yazarın Adı	Makalenin Adı	Sayfa Numarası
Feridun Fazıl TÜLBENTÇİ	Osman Gazi'nin Vasiyeti	361
Haluk Y. ŞEHSUVAROĞLU	Beşinci Murat	364
Feridun KANDEMİR	Birinci Dünya Savaşından Medine Müdafaası	367
	Dünya Tarihinden Garip Fıkralar	371
Aydın SİNANOĞLU	Tarihin Meşhur Yusuf ve Züleyha Hikâyesi	372
	Osmanlı Tarihinde İbretli Fıkralar	375
Ziya ŞAKİR	Enver Paşa ile Naciye Sultan Nasıl Evlendiler?	376
	Bunları Biliyor Musunuz?	379
	Mevlevilik Tarikatının Tarihçesi ve Adabı	380
	Okuyucularımızın Tarihi Fıkraları	383
Ahmet BEDEVİ	Bizde Demokrasi Tarihi	384
Sermet Muhtar ALUS	Yarım Asır Evvelki İstanbul'da Yangın	386
Selami İzzet SEDES	Farer'in Bizi Görüşü Bir İkazdır	390
Ahmet BEDEVİ	Bizde Demokrasi Tarihi (285. sayfadan devam)	392
	Camilerimiz	393
	Tarih Bilginizi Yoklayınız	393
Sadi KOÇAŞ	Son Harbin En Büyük Başarısı: Dünkerk Tahliyesi	394
	Tarihte Bu Ay	397
	Bibliyografyamız	397
Reşat Ekrem KOÇU	Budin Paşasının Kızı	398
	Tarih Bilginizi Yoklayınız (393. sayfadaki resimlerin izahı)	400
	Ek: Padişahların Resimleri	

EK 2:

Resimli Tarih Mecmuası, Sayı: 1, Ocak/1950

EK 3:

Resimli Tarih Mecmuası, Sayı: 2, Şubat/1950

Kadınların haremden misafir kabulü merasimi (Bu pek güzel tablonun ressamı Madam Hanriyet Brovn'dur)

Bir buçuk asır evvelki İstanbul'da,
kibar Türk kadınlarının hayatı

EK 4:

Resimli Tarih Mecmuası, Sayı: 21, Eylül/1951

DİL DEVRİMİNİN HALKÇILIK BOYUTU

POPULISM DIMENSION OF LANGUAGE REVOLUTION

Volkan MARTTİN*

Geliş Tarihi/Received:05.11.2018

Kabul Tarihi/Accepted: 09.12.2018

MARTTİN, Volkan, (2019), "Dil Devriminin Halkçılık Boyutu", Belgi Dergisi, C.2, S.17, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Kış 2019/1, ss. 1072-1092.

Öz

Yeni Türk devletinin ideallerinden biri, halkın yönetime katılması, kendi yararına davranabilmesiydi. Gerçekleştirilecek kültür devrimi sayesinde halkın ulaşacağı kültürel ve entelektüel düzey ile bu ideale ulaşılabilirdi. Halkın devletle ve aydınlarla yakınlaşması, dilde yapılacak devrimle mümkündü. Bu ihtiyaç, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında açıkça görülmüştü. Ancak bu gereksinimi gideren hareket, milli uyanışın gerçekleşmesiydi. Dil devriminin özünde halka doğru gitmek, onun kolayca okuyup yazmasını kolaylaştırmaktı. Bunun için yalnız yazıda Latin kökenli yeni Türk alfabesinin kabulü yeterli değildi. Hukukta olduğu gibi halkın hayatının içindeki her noktada dilin kullanılabilir ve anlaşılabilir olması gerekiyordu. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Milli Mücadele'nin başından itibaren olduğu gibi halk için halkla beraber hareket etmiş; dil konusunda bu tutumunu sürdürmüştü. Kanun önünde olduğu gibi eşit, ayrımsız, ayrıcalıksız bir toplum için, hayat içinde fırsat eşitliğinin korunmasında toplum fertlerinin her birinin diğerinin yazdıklarını kolayca okuyup anlayabilmeleri Türk kültür devriminin bir gereği idi. Bu yaklaşım bağlamında dil devriminin halkçı bir tarafının olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Halkçılık İlkesi, Dil Devrimi, Harf Devrimi, Türk Kültür Devrimi

Abstract

One of the ideals of the new Turkish state was the popular participation of the people in the government and the ability to act for their own benefit. Thanks to the cultural revolution to be realized, this ideal could be reached with the cultural and intellectual level to be reached by the public. The convergence of the people with the state and the intellectuals was possible with the "purification" of the language by a reduction of the number of words of foreign origin. This requirement was clearly felt in the last century of the Ottoman Empire. However, the remedy came after the national awakening took place. The essence of the language revolution was to go to the people, making it easy for them to read and write. For this, only the acceptance of the new Turkish alphabet of Latin origin was not enough. As in law, the language should be able to be used and understandable at any moment in the life of the people. Atatürk has acted with the people for the public as it was from the beginning of the National Struggle. He maintained his attitude towards language. It was a requirement of the Turkish cultural revolution that every member of the society could read and understand the writings of the other easily in the protection of equality of opportunity in life. In the context of this approach, it is possible to say that there is a populist side of the language revolution.

Keywords: Atatürk, Populism, Language Revolution, Alphabet Revolution, Turkish Cultural Revolution

*Dr. Öğretim Üyesi. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ABD, Meşelik Yerleşkesi, ESKİŞEHİR, vmartin@ogu.edu.tr, (ORCID ID: 0000-0002-4264-4838)

G. GİRİŞ

Bu çalışma, dil devriminin gerçekleşme aşamalarında halkın rolüne odaklanmaktadır. Farklı boyutlarıyla, başlangıçta görülen devrim gereksiniminde halkın etkisi, devrimin ilerleyen aşamalarında halkın süreci yönlendirmesi ve kaynaklık etmesi çalışmanın genel çerçevesini oluşturmaktadır. Bu bağlamda paralel bir süreçte ilerleyen Halkçılık ilkesinin ortaya çıkışı, yaygınlaşması değerlendirilmiştir. Özellikle eşitlik kavramı ekleninde halkın okur-yazar olarak devletin olanaklarından yararlandırılması çalışmalarının yanında, aydınlar ile halk arasındaki kültürel kopukluğun giderilmesi yönündeki faaliyetlerin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Günümüzde genel olarak Atatürk'ün Milliyetçilik ilkesi kapsamında ele alınan Dil Devrimi'nin Halkçılık boyutu üzerinde durulmaktadır. Kapsam bakımından iki farklı alan gibi görülen Dil Devrimi ile Halkçılık ilkesinin örtüşen yanları çeşitli kaynaklardaki kayıtlar, anı ve anekdotlara göre işlenmiştir.

1. Dil Devrimini Hazırlayan Etmeler

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin giriştiği yenileşme hareketleri içinde dil ve yazımda düzenleme yapma gereksiniminden doğan çalışmaların yapıldığı bilinmektedir.¹ Alışık özelliğiyle güçlü bir temele dayanmayan yapay bir dilin halkla bütünleşmesi mümkün değildi. Adeta “*Enderun lisanı*” haline gelen “*Osmanlıca*”, milliyetçilik akımı karşısında direnecekti.² Özellikle Sultan II. Mahmut döneminden Meşrutiyet dönemine uzanan süreçte gerçekleştirilen eğitim alanındaki yenileşmenin bir boyutunu dilde ve yazında düzenlemeler oluşturmuştur.³ Halkın gazete veya dergilerde kullanılan dili anlaması isteğiyle ilk bilinçli tepki Tanzimat'ta ortaya çıkmıştır.⁴ Tanzimatçılar dille ilgili girişimleri, yetersiz kalmıştır.⁵ I. Meşrutiyet döneminin siyasi ve askeri gerekçelerle sonlandırılmasının ardından Sultan II. Abdülhamit'in ülke genelinde okullara verdiği önemden dolayı, Osmanlı Devleti'nin her köşesinde eğitim alanında bir canlanma görülmüştür. Bu canlanmaya bağlı olarak eğitimin halka ulaştırılması, halkın okur-yazar yapılması yönünde çalışmalar da başlamıştır. Ancak bu konudaki çalışmaların yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu durumu II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan eğitime yönelik yayınlarda görmek mümkündür. Asıl Türkçecilik faaliyetleri, Millî Edebiyat akımıyla başlamıştır.⁶ Devletin ve aydınların kullandığı dilin halk tarafından anlaşılmadığı, ortada büyük bir kopukluğun olduğu sıkça vurgulanmıştır.⁷ Öğreticilerinin yakındığı, çocuklara bir eziyet haline gelen, yazı yazmayı öğrenme süreci II. Meşrutiyet'in eğitim alanındaki yayınlarında ele alınmıştır.

Dilde gerçekleştirilmek istenenlerin “*tasfiyecilik*”ten “*vulgarize*” olamamış yeni sözcük türetmeleri arasında gidip geldiği görülmektedir. Tasfiyeciliğe karşı, “*Arabinkini Araba, Aceminkini Aceme geri verirsek bize uzun kollu bir Buhara hırkasından başka bir şey kalmaz*” diyenler olmuştur.⁸ Aynı şekilde yazıya ilişkin öneriler de oldukça fazladır. Bu iki gereksinimi doğuran ortamın Fransız Devrimi ile siyaset ve toplum hayatında öne çıkan milliyetçilik, eşitlik gibi kavramların etkisiyle ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

1 Sadi İrmak, *Atatürk Devrimleri Tarihi (İdeoloji ve Tarih Açısından İnceleme)*, İstanbul 1973, s.236.

2 Zafer Toprak, *Türkiye'de Popülizm 1908-1923*, Doğan Kitap, İstanbul 2013, s.186.

3 Tahsin Yücel, *Dil Devrimi ve Sonuçları*, Türk Dil Kurumu (TDK) Yay., Ankara 1982, s.24.

4 Ağâh Sırrı Levend, “Dilde Özleşme Hareketinin Tarihçesi”, *Dil Devrimi Üzerine*, TDK Yay., Ankara 1967, s.16.

5 Zeynep Korkmaz, “Dilde ‘Doğal Gelişme’ ve ‘Devrim’ Açısından Türk Dil Devrimi”, *Türkoloji Dergisi*, C. 4, Sayı: 1 (1972), s.105.

6 Vahit Türk, *Türkçe Yazılar*, Berikan Yay., Ankara 2014, s.185.

7 İsmet Zeki Eyuboğlu, *Atatürk İlkeleri*, İkinci bs., Uygur Yay., İstanbul 1984, s.35.

8 Mehmet Ali Ağakay, *Atatürk'ten 20 Anı*, 7. bs., TDK Yay., Ankara 2015, s.13.

Osmanlı Devleti'nin bilinen düşünürleri dil ve yazı üzerinde önerilerde bulunmuşlardır. II. Meşrutiyet döneminde "*halkçılık*" üzerine görüşler ortaya atılmıştır. 24 Nisan 1913 tarihinde yayımlanmaya başlanan "*Halka Doğru*" dergisindeki yazılarında Yusuf Akçura, halkçılığı yoksul kesimlerin milli bilinçlerinin pekiştirilmesinin ardından toplumsal gelişimlerinin sağlanması ve diğer kesimlerle eşit koşullarda yönetim mekanizmasında yer alması olarak tanımlamaktadır.⁹

Ziya Gökalp'in kültürle ilgili sorunların başında "*dil*"i görmektedir. Gökalp, milliyetçiliğin atılımını sağlayan basamağın dil egemenliğinin sağlanmasının siyasal egemenliğin önkoşulu saymaktadır. Ziya Gökalp, erken tarihlerde Selanik'te "*Genç Kalemler*"deki makalelerinde açıkça görüldüğü gibi, yazılarında halkın anlayacağı yalın bir dil kullanmaya özen göstermiştir. Aydınların halkın dilini, halk edebiyatını aşağılamasını kabul etmez.¹⁰ Edebiyat da dâhil olmak üzere tek bir dilin kullanılmasını salık verir.¹¹ Bu kullanılacak ortak dil, İstanbul'un ve özellikle İstanbul hanımefendilerinin kullandığı konuşma diline dayanmalıdır.¹²

Ziya Gökalp, halkın benimsediği artık yabancılığı kalmamış, hatta yaygınlaşmış, Türkçe eklerle türetilmiş sözcüklerin "*milli bir servet*" olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla Farsça olan "*ayna*" sözcüğü yerine aslen Türkçe olan "*gözü*"nün kullanımının yaygınlaşmadığına dikkat çekmiştir. "*Ak*" ve "*Kara*"nın, "*Beyaz*" ve "*Siyah*"ın tam karşılığı olmadığı bugün açıkça görülmektedir. Halkın yaşayışı içinde farklı anlamlar kazanan sözcüklerin dikkatlice değerlendirilmesi gerekmektedir. "*Tengri*"den gelen "*Tanrı*" sözcüğü, "*Allah*" yerine kullanılmak istenirse ve bunun için ısrar edilirse; şaşkınlık ifadesi olan "*Allah Allah*" yerine "*Tanrı Tanrı*" kullanma gibi büyük bir çelişki içine düşülecektir. Ziya Gökalp, "*galat-ı meşhur*" olmuş sözcüklerin Türkçe'nin özümseme gücünün bir kanıtı olarak görmüştür.¹³

Falih Rıfkı'nın 1914'te öne sürdüğü düşüncelere göre; Osmanlıca, Osmanlı aydını ve genç entelektüelleriyle halk arasında "*esrarlı bir perde*" şeklinde bulunduğundan halkla bağlantı ve iletişim kurmak olanaksızdı. Selanik'te başlatılan "*yeni lisan*" hareketi, halkla temas için ilk adımdı.¹⁴

Dilin sadeleştirilmesi, aynı süreçte, yabancı kelimelerin karşılıklarının bulunarak dilin zenginleştirilmesi bu dönemin önerilerinin ortak noktasıdır. Dilde olduğu kadar alfabede de öneriler ortaya atılmıştır.¹⁵ Ancak köklü bir değişikliğin gerçekleştirilmesi göze alınamamıştır.

Bu yönde çeşitli girişimlere rastlanılmaktadır. Belki de en bilineni, "*Enveriye*" olarak adlandırılan Türkçe'nin her sesinin bir Arap harfiyle gösterildiği ve her harfin ayrı yazıldığı alfabe değişikliği girişimidir.¹⁶ Bunun girişimden öteye gidememesinin nedenlerinden biri alfabe değişikliğinin savaş ortamında yapılmak istenmesi, diğeri ise halka ulaşmamış olmasıdır.¹⁷

9 Toprak, *age.*, s.173; Türk, *age.*, s.195; Kemal Şenoğlu, *Yusuf Akçura: Kemalizmin İdeoloğu*, Kaynak Yay., İstanbul 2009, s.45.

10 Türk, *age.*, s.107-108.

11 Yücel, *age.*, s.30; Levend, *agy.*, s.19.

12 Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, çev. Kadir Günay, 2. bs., Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002, s.116.

13 Heyd, *age.*, s.117; Türk, *age.*, s.109.

14 Toprak, *age.*, s.185; *Dil Devriminin 30 Yılı*, Türk Dil Kurumu Tanıtma Yay., Ankara 1962, s.11; Ömer Asım Aksoy, *Dil Gerçeği*, TDK Yay., Ankara 1982, s.10.

15 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, 7. bs., TTK Yay., Ankara 1998, s.421-423.

16 Lewis, *age.*, s.424.

17 *Dil Devriminin 30 Yılı*, s.13.

Tarihte her devrim hareketinin az veya çok süren bir düşünce ortamında gerçekleşen bir olgunlaşma evresi vardır.¹⁸ Başta Gazi Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) olmak üzere, dil devrimine dair öneriler sunan her düşünürün zihninde Osmanlı Devleti'nin girişimleri ve deneyimlerinin olduğuna şüphe yoktur. İsmet İnönü'nün yıllar sonra yaptığı bir röportajda alfabe çalışmalarındaki endişesini dile getirmesi bu bakımdan önemlidir.¹⁹ Yalnız alfabe konusunda değil dilin sadeleştirilmesi ve aynı zamanda zenginleştirilmesine yönelik çalışmalarda karşıt görüşlerin her aşamada öne sürüldüğü bilinmektedir. Halkla bütünleşen bir önder olan Atatürk'ün bu türden endişeleri dikkate almadığını, karşıt görüşlerin kaynağının halk olup olmadığına özen gösterdiğini görmekteyiz. Atatürk, Türklerin anayurtlarından zengin bir dil varlığıyla ayrıldığı düşüncesinde olduğundan milli benliğine kavuşulduğu gibi öz dile kavuşmak için devrim kaçınılmazdı, milletin varlığı ve geleceği için gerekliydi.²⁰

Dil devriminin başlangıcı 1924'e kadar götürülebilir.²¹ Bilindiği üzere bu tarihte Tevhid-i Tedrisat'ın kabulüyle öğretim birliği sağlanmış; bir kültür birliği ortamının varoluşu okul ve devletin birleşmesiyle gerçekleşmiştir. Öğretim birliği, kültür birliği; kültür birliği, dil birliği demektir.²² Kültür birliği için gerçekleştirilen her yenilik, kültür devriminin önemli bir basamağını oluşturmuştur. 18 Mart 1924 tarihinde kabul edilen köy kanununda kullanılan dile bakıldığında devletle halkın birleştiğini söylemek mümkündür.²³ Halkın yaşamını doğrudan etkileyen takvim ve saatin değiştirilmesi adımı bu noktadan değerlendirilmelidir. 1926'da çıkarılan bir kanunla ticarete Türkçe kullanılması yine bu yolda atılan önemli bir diğer adımdır.²⁴ Halkın sosyal ve kültür hayatında köklü bir değişimi gerçekleştirecek olan harf devrimi sayesinde dil devrimi ivme kazanmıştır.

1928'de, Atatürk'ün *"Her araçtan evvel, büyük Türk milletine kolay bir okuma yazma anahtarı vermek gerekir. Büyük Türk milleti bilgisizlikten, az emekle kısa yoldan, ancak kendi güzel ve soylu diline kolay uyan böyle bir araç ile sıyrılabilir. Bu okuma yazma anahtarı, ancak Lâtin esasından alınan Türk alfabesidir"* şeklindeki demecinde dil devriminin odak noktasında halkın yer aldığı görülmektedir.²⁵ Dil devriminin bir süre Samih Rifat'ın etkisinde kaldığı söylenmektedir.²⁶ Ancak, başka bir eserde, Samih Rifat gibi İsmail Müştak Mayakon, İbrahim Necmi Dilmen, Ruşen Eşref Ünaydın, Falih Rıfkı Atay'ın Atatürk'ün sayılı sözcüleri olduğu dile getirilmektedir.²⁷ 1936'dan itibaren bilimsel terimler üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda, *"açı, boyut, uzay, gerekçe, kesit, konum, üçgen, dikey, yatay, düşey, yöndeş açılar, açılı ortay, ikiz kenar üçgen, eşkenar üçgen, dik üçgen, dörtgen, yüzey, teğet, izdüşüm, ayırıt, iç bükey, dış bükey, yanay, artı, eksi, pay, payda, türev, düzey, çap, yarıçap, kesek, yay, kiriş, çember, taban, eğik, beşgen, köşegen, eşkenar, ikiz kenar, paralel kenar, yamuk, eşit, çarpı, bölü, oran, orantı, alan, varsayı"* terimleri, 1937-1938 eğitim-öğretim yılında ders kitaplarında yer almıştır.²⁸ Ancak, 1928'den 1938'e kadar aralıksız olarak dil devriminin uygulama öncülüğü yapan, başlıca

18 Ercümen Kuran, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981, s.5.

19 Abdi İpekçi, İnönü Atatürk'ü Anlatıyor, Dünya Yay., İstanbul 2004, s.33.

20 Eyuboğlu, *age.*, s.21; Ağakay, *age.*, s.14; Arar, *age.*, s.20.

21 Aksoy, *age.*, s.39.

22 Vecihe Hatiboğlu, *Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi*, 2. bs., TDK Yay., Ankara 1981, s.20-21.

23 Sevük, *age.*, s.97.

24 Hatiboğlu, *age.*, s.23.

25 Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, s.257; *Dil Devriminin 30 Yılı*, s.17.

26 Kuran, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, s.63.

27 Hatiboğlu, *age.*, s.34; Celal Nuri'nin yazı devrimine etkisi için bk. Kuran, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, s.72-74.

28 *Dil Devriminin 30 Yılı*, s.33; Aksoy, *age.*, s.137-138.

dil sorunlarını çözen ve Türkçenin güzelliğine yaraşır halkın benimsediği yeni sözcükler armağan eden Atatürk olmuştur.²⁹

2. Halkçılık İlkesinin Temel Özellikleri

“Halk” sözcük olarak yaratılmış anlamına gelmektedir. 1789’da Fransa’da halk “vatandaş” olmuş; 1917’de Rusya’da “yoldaş” adıyla anılmıştır. Bu iki adlandırmanın ortak yönü, yönetenlerin yönetilenlerin arasından çıkmış olmalarıdır.³⁰ En genel anlamıyla halkın faydasını her alanda ön planda tutmak ve göz ardı etmemek esasına dayanan halkçılık, Rusya’da, Kuzey ve Latin Amerika’da, Doğu Avrupa’da, Afrika’da çeşitli gruplar tarafından ortaya atılmış, farklı çözüm yolları için önerilmiştir.³¹

Osmanlı Devleti’nde “halkçılık” sözcüğü bir düşünce hareketi olarak ilk kez Balkan Harbinin akabinde Baha Tevfik’in “Zekâ” dergisinde, Falih Rifki tarafından kullanıldı. Falih Rifki, “Halk için çalışmak” başlıklı yazısında Selanik’teki Genç Kalemler’in başlattığı “yeni lisan” hareketini halkçılık olarak nitelemiştir.³² Falih Rifki’nin önemle vurguladığı nokta, halkla bütünleşmenin “kati bir mecburiyet” olduğu, halksız hiçbir şey olamayacağıydı.³³ Onun için halkçılık, “milli, iktisadi, ictimai, fikri yükselmenin en kestirme” yolu oldu.³⁴

Dönemin kaynaklarında, halkçı bir kişinin, “tahakküm ve tecebbürden müteneffir, halkın duyduğu ve düşündüğü gibi duyar ve düşünür, kendi hâli ve mevkii ne olursa olsun kendisini halkın efradından hiç ayırmaz, halûk bir adam” olduğu ifade edilmektedir.³⁵

Atatürk’ün bütün ilkeleri gibi Halkçılık ilkesi de kaynağını milletten almış, halkın ihtiyaçlarından doğmuş, halk için ortaya konulmuştur. Halkçılık ilkesi, halkın herhangi bir sınıf veya zümre tarafından sömürülmesini reddetmekte, halk yararını, zümre yararının üstünde tutmaktadır.³⁶ Türk devriminin halkçılık prensibi, bütün millet fertlerini ayrımsız olarak memleketin öz evladı sayar.³⁷ Her ferdin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alır, devlet yönetimine eşit olarak katılmalarını sağlar, herkesi kanun önünde eşit görür.³⁸ Çağdaş hukuk düzeni kurulurken kuruluşların eşitlik ilkesine dayanmıştır. Çağdaş hukukta, ayrıcalıklı kesim ve toplulukların varlığı reddedilmiştir. Bu sayede Atatürk’ün 1919 yılından beri takip ettiği halkçı yaklaşımı, hukuk düzeninin şekillenmesinde etkili olmuştur.³⁹ O, 1920 yılı gibi erken bir tarihte, “Bugünkü varlığımızın asıl niteliği, milletin genel eğilimlerini kanıtlamıştır, o da halkçılıktır” demiştir.⁴⁰

Atatürk’ün sosyal ve ekonomik alanlarda takip ettiği halkçılık ilkesinin milliyetçilikle yakından ilişkisi vardır. Türk milletini bir bütün olarak gören Atatürk’ün halkçılığı, sınıf çatışmalarına meydan vermeyen, demokrasinin bir gereği olarak ortaya çıkmaktadır.⁴¹ Bu bağlamda halkçılık siyasal olmaktan çok sosyal bir harekettir.⁴²

29 Hatiboğlu, *age.*, s.7; Aksoy, *age.*, s.114.

30 Tanyol, *age.*, s.68.

31 Cezmi Erarslan, *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk*, Kum Saati Yay., İstanbul 2003, s.16.

32 Toprak, *age.*, s.183.

33 Toprak, *age.*, s.184.

34 Toprak, *age.*, s.185.

35 Halil Nimetullah, *Halkçılık ve Cumhuriyet, Türk Halkçılığı ve Cumhuriyeti*, İstanbul 1930, s.18.

36 Cahit Tanyol, *Atatürk ve Halkçılık*, 2. bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1984, s.6.

37 Eyuboğlu, *age.*, s.191; Genelkurmay Başkanlığı (haz.), *Atatürkçülük (Atatürk’ün Görüş ve Direktifleri)*, MEB Yay., İstanbul 1998, s.90-91.

38 Utkan Kocatürk, *Atatürk, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.*, Ankara 1987, s.67; Halil Nimetullah, *age.*, s.36.

39 Eyuboğlu, *age.*, s.136-137.

40 Utkan Kocatürk, *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, İkinci bs., ATAM Yay., Ankara 2005, s.150.

41 Kuran, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, s.20, 54.

42 Tanyol, *age.*, s.6; Halil Nimetullah, *age.*, s.89.

Atatürk için devrim amaç değil araç olmuştur. O'nun değişmez olarak amaçladığı halkın ihtiyaçlarına cevap veren bir düzen kurmaktır.⁴³ O'na göre, "*Milleti temsil ve idare eden, Büyük Millet Meclisinin ve Hükümetinin istinat ettiği fırka (parti) da bu esasi prensip dahilinde, tefriksiz bütün Türkiye halkına şamil, milletin umumî menfaati alakadardır*".⁴⁴

Atatürk'e göre, halkçılığın temelinde emek vardır.⁴⁵ Atatürk'ün kurduğu devlet, "*halkın halk için halk tarafından yönetimi*" esasına dayanmaktadır.⁴⁶ Atatürk, çalışan halkın sosyal düzenine "*Halk Devleti*" demektedir. Bu bakımdan kişilerin çalışarak düşünür duruma gelmesi, kültürel olarak kendisini zenginleştirmesi gereklidir. İşe köydeki, mahalledeki halktan başlayan Atatürk, "*...kişiler düşünür olmadıkça, hangi haklara sahip olduğunu anlamadıkça, kitleler istenilen yöne, herkes tarafından iyi veya kötü yönlere yöneltilenirler*" demektedir.⁴⁷

İsim babası Falih Rıfkı olsa da halkçılık düşüncesini benimseyen ve devamını sağlayan Ziya Gökalp'in Atatürk'ün halkçılıkla ilgili görüşlerine esin kaynağı olduğu söylenebilir.⁴⁸ Elbette iki halkçılık yaklaşımında farklılıklar vardır: Ziya Gökalp halkla değil, halkın kültürüyle ilgilenirken; Atatürk, doğrudan doğruya halkın kendisini esas almıştır. Tanyol'un bir yorumuna göre, "*biri halkı türkçülük ve turancılığı kendisine ülkü*" yapan "*Türk Ocağı*"nda, diğeri "*Halkevleri*"nde aramaktadır.⁴⁹ Elbette bu yorum üzerinde çok şey söylenebilir. Özellikle Tanyol'un, "*Türkçülük, Yurtçuluk, Turancılık...*" gibi ülkü ve düşüncelerin ruhunda halkçılık olduğunu görmemiş olması büyük bir talihsizliktir. Burada Ziya Gökalp ile Atatürk'ün ayrıldığı nokta halkçılık olmayıp dil ve tarih konularındaki yaklaşım farklılığıdır.⁵⁰

Atatürk'ün Halkçılık ilkesinin temel özellikleri arasında halkın memleketin gerçek sahibi sayılması, demokratik bir yaklaşımla halkın siyasal erkin kaynağı olarak görülmesi, her ferдин kanun önünde eşitliği, devlet ile halk arasındaki ilişkilerin hukuksal bağlamda çağdaşlığın gerektirdiği şekilde düzenlenmesi, sınıfsal ayrımı ve toplumsal çatışmayı reddetmesi yer almaktadır.⁵¹

Bu doğrultuda halkçılığın bir boyutu da, "*halkla hem dilde, hem de kaleimde bütünleşmek*".⁵² Halkçılık, yalnız düşünce değil, eylemsel yanıyla toplumun yapısında yenileşmenin ve devrimi gerçekleştirmenin gereği idi.⁵³ Halka giden yolların engelleri arasın da dil ve alfabe vardı.⁵⁴

B. DİL DEVRİMİNDE HALKIN KONUMU

Halkçılık hareketlerinde görülen özelliklerden biri, halkın isteklerinin yüceltilmesi; diğeri tartışmalı olsa da seçkinci olmayan bir önerme sunmasıdır. Bu ikinci özelliğin tartışmalı yanı, uygulanabilmesindeki düşük olasılıktır. Bu düşük olasılığın nedeni, halka gidilmesi ve bunun ardından halkın eğitim düzeyinin yukarı çıkarılmasından sonra egemenliği halka

43 Tanyol, *age.*, s.65.

44 *Atatürkçülük (Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri)*, s.90.

45 Tanyol, *age.*, s.71.

46 Tanyol, *age.*, s.66.

47 Genelkurmay Başkanlığı (haz.), *Atatürkçülük (Atatürkçü Düşünce Sistemi)*, MEB Yay., İstanbul 2001, s. 41.

48 Toprak, *age.*, s.284.

49 Tanyol, *age.*, s.151.

50 Kuran, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, s.61.

51 *Atatürkçülük (Atatürkçü Düşünce Sistemi)*, s.37-45.

52 Toprak, *age.*, s.186.

53 Eyuboğlu, *age.*, s.141.

54 Tanyol, *age.*, s.117.

verenlerin halkın yönetimi altına girmesinin sık rastlanılmayan bir durum olmasıdır.⁵⁵ Bu nedenden dolayı, halkçılık ister istemez seçkin bir boyutu içinde barındırmaktadır.

Bu devrimin yapılabilmesi için Atatürk'ün coşkusuna, otoritesine ve prestijine ihtiyaç vardı.⁵⁶ 1926 yılında Yusuf Akçura, Türk Ocağı çatısı altında Atatürk'ün önderliğine bağlılığı övdüğü konuşmasında şunları söylemiştir: “*Halkçı, inkılapçı, cumhuriyetçi, yenilik taraftarı, asrılık taraftarı bütün Türkler, bütün Türk müesseseleri, fırka, matbuat, ocaklar, cemiyetler, hepsi birleşmeli ve tam bir ahenkle müncinin ilahi sesine ayak uydurarak yürümelidir*”.⁵⁷

Halkçılık, iki önemli görevi yerine getirmektedir. Bunlardan ilki, sosyal hayatın değişim sürecinde toplumda beliren uyum sorunlarının çözülmesindeki rolüdür. Diğeri ise hantallaşan sosyal yapıların sınıflara evrilmesinin önüne geçebilmesidir.⁵⁸

“*Halk*” sözcüğü Osmanlı Dönemi'nde yaygın olarak kullanılmışsa da II. Meşrutiyet ile birlikte farklı anlamlar kazanmıştır. Bu sayede “*cemiyet*” ve “*halk*” sözcükleri dünyevileşmiştir.⁵⁹ II. Meşrutiyet'ten itibaren milletin yükseltilmesi için halka gidilmesi, halk ve millet kavramlarının birbirini yerine kullanılması yaygınlaşmıştır. Bu dönemde Türk Ocağı tarafından yayınlanan “*Halka Doğru*”, köylünün diliyle yaşanan sıkıntıları ifade etmiştir. Halkın ağdalı olarak yazılmış şiirden bir şey anlamadığının altı çizilmiştir. 1913 tarihli bir yazısında Yusuf Akçura, halk ifadesiyle köylü ve esnaf kesimini işaret ederek, halkın sıkıntılarının kurtarılması yolunda adım attıklarını ifade etmektedir.⁶⁰ Halka doğru gitmeyi, halkı görüp, ona öğretmeyi ilke edilen Türklerin genç “*münevverler*”inden kurulu Türk Ocağı, “*halkın ahvalinin öğrenilmesini, öğrenildikten sonra elden geldiği kadar halkın yararlarına merhem vurulmasını*” benimsemiş, aydınları görev başına çağırarak onları teşvik etmiştir.⁶¹

1914'te Ömer Seyfettin'in dile getirdiği gibi halkın okuma alışkanlığının olmamasında kendi diliyle yazılmış eserlerin ortaya konulmaması önemli bir nedendir. Ömer Seyfettin yazılarında halkın aydınlar ve devlet görevlileri tarafından tanınmadığını, bir yabancılaşma sürecinin yaşandığını vurgulamıştır. Ömer Seyfettin, halkın kendine özgü halinden kaynaklanan bilgelikle Arapça-Farsça tamlamaları kendi kullanımına uygun hale getirdikten sonra benimsediğini dile getirmektedir.⁶²

Bu dönemde Tevfik Fikret gibi yazarların “*ümmîler için yazı yazan muharrir yoktur. A'malar için resim yapan musavvir olmadığı gibi*” şeklindeki açıklamaları, aydınlar arasında halkın sınırlı bilgi ve kültür düzeyinde olmasının bir sakınca oluşturmadığını

55 Eraslan, *age.*, s.21.

56 İrmak, *age.*, s.236; Yücel, *age.*, s.37; İsmail Habib Sevük, *Dil Da'vâsı*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1949, s.26; Yunanistan'daki “*dil işi*” için aktarılan bir anıda, Yunan yazı dilini halkın anlayacağı şekilde düzenleme girişiminin zorluğu konu edilmektedir. Türkiye'de aynı davanın “*pekâlâ yürüdüğü*” söylenen Yunanlı profesörün, “*Yürür, çünkü sizde Atatürk var*” demesi anlamlıdır (Ağakay, *age.*, s.36-37).

57 Şenoğlu, *age.*, s.64.

58 Eraslan, *age.*, s.25.

59 Toprak, *age.*, s.165.

60 Eraslan, *age.*, s.74-79.

61 Toprak, *age.*, s.173.

62 Eraslan, *age.*, s.86.

göstermektedir.⁶³ Zaten Osmanlı Devleti'nde kullanılan dil, "Türk halkının dilini etkilemeyen bir zümre dili"dir.⁶⁴

Ziya Gökalp'te milli ruhun unsurlarını tarih, dil ve sanat oluşturmaktaydı.⁶⁵ O, hayatının bir döneminde halkın yetiştirilmesi ve halkçı okullarda okutulmasını iktidar sahiplerinde istemiştir. Gökalp'in sloganlaşmış tavsiyesi şudur: "Mektebinde halkı okut çalıştır, yavaş yavaş halkçılığa alıştır".⁶⁶ Türk dilini canlı bir varlık olarak kabul eden Gökalp, Türk Edebiyatı'na konuşma dilinden ya da halkın kullandığı dilden sözcükler alınmasını önerirken, Türkiye dışındaki Türk coğrafyalarından sözcük derlenmesine karşıdır. Hatta devlet kurumlarının yapay olarak, doğrudan ve aşırı şekilde dile müdahalesini uygun görmez.⁶⁷ Ziya Gökalp'in dil devrimine ilişkin yaklaşımını şu şekilde ifade etmek mümkündür: "Dilin kavramlar yönünden Çağdaşlaşması ve Batılılaşması, bilimsel deyimler yönünden İslamlaşması ve diğer sözcükler, gramer, sözdizimi ve yazım yönünden Türkçeleşmesi".⁶⁸ Gökalp'in bu yaklaşımlarının eksiksiz takip edildiği söylenemez. Kuşkusuz, yabancı sözcük ve dil kurallarına ilişkin bir milli duruş gösterilmiştir. Ancak, bilimsel deyimler konusunda Müslüman dillerinden kelime derlemek yerine Avrupalı deyimlerin yaygınlaşmasına engel olunamamıştır.⁶⁹

Türk Ocağı'nın faaliyetleri doğrultusunda 18 Mart 1919 tarihinde kurulan "Köycüler Cemiyeti"nin, Amerikan Halkçılığı üzerine takip ettiği hareketini Halide Edip ve Reşit Galip'in yönlendirdiği görülmektedir. Çalışma, sağlık ve eğitim konularında düşünceler ortaya koyan cemiyet, halkın içinde "amelî" çalışan bir yapı isteğiyle meydana çıkmıştır.⁷⁰

1918 yılının yaz aylarında İzmir'de faaliyete başlayan "Halka Doğru Cemiyeti", halka gitmek, halkı anlamak ve milleti yüceltmek şiarıyla hareket etmiştir. Halkı, milletin eğitim, öğretim, anlayış ve kültür bakımından orta sınıfı olarak tanımlayan cemiyetin yayınları arasında, Ziya Gökalp ve arkadaşlarının İstanbul'da aynı isimle çıkardıkları dergiden farklı olan "Halka Doğru" adlı "hars mecmuası" vardır. Bu dergi halk için çıkarılmakta; halkı, "...milletin tahsil ve terbiye, idrâk ve irfanca orta sınıfını teşkil eden tabaka" olarak tanımlamaktadır.⁷¹ Halka Doğru Cemiyeti'nin halk için kitapları hazırladığı bir halk kütüphanesi oluşturmak için gayret ettiği bilinmektedir.⁷² Modernitenin uğramadığı, özgün kalabilmiş yörelerdeki maddi, manevi, kültür, sanat ve inanç değerlerini bilimsel bir yaklaşımla folklorik bağlamda kaydedilmesine girişilmişti. Halka ulaşmak adına 1927 yılında Ankara'da Halk Bilgisi Derneği kurulmuştu. Dernek, İstanbul'da şube açmıştı. Etkinliklerin halka duyurulmak amacıyla yazı işleri müdürlüğünü Pertev Naili Boratav'ın yaptığı bir dergi çıkarılmıştı.⁷³ 1929'dan 1941'e kadar 120 sayı çıkan bu derginin dili halkın anlayacağı şekilde basitti.⁷⁴

63 Yücel, *age.*, s.32; 26 Kasım 1945'te toplanan Beşinci Kurultay'da alınan kararlardan birisinin, "Pek dar çevreler içinde, ancak uzmanlar arasında kullanılan ve halkı ilgilendirmeyen terimler ayrı tutulmak üzere, geri kalanları Türkçeleştirmek" olması düşündürücüdür (*Dil Devriminin 30 Yılı*, s.41-42). Buna göre, halkı ilgilendirmeyen terimler nasıl belirlenecektir?, halk ile aydınlar arasında ortadan kaldırılmaya çalışılan duvar bu kararlar yeniden yükselmeyecek midir?.

64 Tanyol, *age.*, s.118; Yücel, *age.*, s.113.

65 Kuran, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, s.6.

66 Eraslan, *age.*, s.91, 96.

67 Heyd, *age.*, s.119.

68 Heyd, *age.*, s.120.

69 Eyuboğlu, *age.*, s.180.

70 Eraslan, *age.*, s.88.

71 Celâl Bayar, *Ben de Yazdım: Millî Mücadeleye Giriş*, C. 5, İstanbul 1997, s.88.

72 Eraslan, *age.*, s.89; Bayar, *age.*, s.88-89.

73 Shaw-Shaw, *age.*, s.455.

74 Eraslan, *age.*, s.134.

Aktarılan bir anıda Atatürk'ün dilin sadeleşmesine dair Yahya Kemal'e yönelttiği soruya; Yahya Kemal'in "*dilin içtimai bir kaynağı olduğunu*" dile getirdikten sonra halkın kullanmadığı, dimağında yer etmemiş kelimelerin toplumun süzgecinde "*tasfiye*"ye uğrayacağını, geriye kalanların Türkçenin söz varlığını oluşturacağını belirtmesi önemlidir.⁷⁵

Atatürk devrimleri insan ve dünyaya ilişkin yeni bir yorumu barındırıyordu. Dil devrimi bu yorumdan hareketle, halkla birlikte bir düzen kurmakta yararlı olabilirdi.⁷⁶ Rönesans'ı halkın diliyle konuşan, yazan bilgiyi sade bir açıklıkla anlaşılır kılan düşünürler ve yazarlar sağlamıştı.⁷⁷ Atatürk, dilin toplumdaki düşünce birliğini sağlama gücünün farkındaydı; halka ulaşmak ve onunla birlikte yürümek için dil devrimi bir fırsattı.⁷⁸ Okuma ve öğrenmeye yeniden başlayan halkın devlet kuruluşlarıyla bir bütünleşmesi mümkündü. Halk için yayınlanan eserlerde inkılap anlatılabilirdi. Bu yüzden Atatürk, kitap yazmak ve çeviri eserler ortaya koymanın milli egemenliğin dayanağı ve milli kültürün en önemli yayılma aracı olduğunu açıkça ifade etmiştir.⁷⁹ Millet Mektepleri bu alandaki en önemli işlevi üstlenmişti. Milli Eğitim Bakanlığı'nın halk için yayınladığı "*Halk Mecmuası*"nın ilk sayısı, fikir babası Mustafa Necati Bey'e ithaf edilmişti. Dergi, haftalık olarak 124 sayı yayınlanmıştı. Dergide Millet Mekteplerinin faaliyetlerinin yanında, bilimsel yeniliklere, folklor ve spora ilişkin haberlere yer verilmişti. Halk ile aydınlar arasındaki ayrımın ortadan kaldırılması bu sayede gerçekleştirilebilirdi.⁸⁰ Zira toplumsal hayatı meydana getiren sosyal kurumların basında "*lisan*" bulunmaktadır.⁸¹

1. DİL DEVRİMİNİN YERLEŞTİRİLMESİ İÇİN HALKLA BÜTÜNLEŞME ÇABALARI

Halkın eğitiminde Türk Ocakları'nın ve Muallim (Öğretmen) Birliklerinin faaliyetleri yadsınamaz.⁸²

Türk Ocakları ve Öğretmen Birlikleri halk dershaneleri açarak, kütüphaneler kurarak, temsil ve konferanslar düzenleyerek dergi-broşür çıkarmak gibi yayın faaliyetlerinde bulunarak devrimin halkla bütünleşmesi için çalışmalar yürütmüştür.⁸³

Tam Bağımsızlık Savaşı'nın ardından Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'in gayretleriyle yeniden çalışmaya başlayan Türk Ocakları, milliyetçi-halkçı-aydınlıkçı bir yaklaşımla bünyesinde "*Serbest Halk Dersleri*"ne yer vermiştir. Serbest Halk Derslerinin en önde gelen isimlerinden olan Yusuf Akçura, bu derslerin başlangıcında yaptığı konuşmada "*maddi ve manevi medeniyet*"e değinmiştir. Akçura'nın üzerinde durduğu nokta, halkın eğitimi ve bu eğitimde uygulanacak yöntemler olmuştur. Derslerin birinci devresi bitiminde yaptığı konuşmada Akçura'nın demokrasi ve milli egemenlik konularını ele aldığı görülmektedir. İkinci devrenin açılışında ise, verilen eğitimin hedeflerini üç kelimedede anlatmıştır: "*milliyetçilik, halkçılık ve aydınlık*". Görüldüğü üzere, Türk Ocağı, milli bilincin

75 Tanyol, *age.*, s.111.

76 Yücel, *age.*, s.155.

77 İsmet Zeki Eyüboğlu, "Dil Bayramı", *Dil Devrimi Üzerine*, TDK Yay., Ankara 1967, s.221.

78 Hatiboğlu, *age.*, s.14; Atatürk'ün Balkanlar'la ilgili söylediği, "*Bizim Balkanlar'ı terk edişimizin resmî tarihi 1912 Balkan Savaşı mağlubiyetidir. Ancak bu tarihten bir asır önce bu bölgelerde kurulan dil enstitüleri ile biz Balkanlar'ı fiili olarak kaybetmiştik*" sözlerinde bu durum açıkta ortadadır, (Türk, *age.*, s.103).

79 Eyüboğlu, *age.*, s.157; İsmail Arar, *Atatürk'ün Halkçılık Programı ve Halkçılık İlkesinin Tarihçesi*, İstanbul 1963, s.18.

80 Eraslan, *age.*, s.134-135.

81 Halil Nimetullah, *age.*, s.71, 87.

82 Eraslan, *age.*, s.136; İnan, *age.*, s.51.

83 Eraslan, *age.*, s.136-137.

yerleşmesinde, demokratik anlayışın yaygınlaşmasında, cehalete karşı kültür devriminin benimsenmesinde önemli etkinliklerde bulunmuştur.⁸⁴

Atatürk, Samsun'a ayak bastığı andan itibaren halkçı bir anlayışla sürdürdüğü Milli Mücadele'nin her aşamasında halkın geleneksel yapısı ve anlayışı ile aydınların durağanlaşmış düşüncelerini göz önünde tutmuş; uygun yer ve zamanda devrimin kabulü için halkın benimseyeceği ölçüde açıklamalarda bulunmuştur.⁸⁵ 1920 yılında Maarif Vekili Dr. Rıza Nur'un isteğiyle çıkarılan bir yönetmelikle Anadolu ağzlarındaki öz Türkçe sözcüklerin derlenmeye başlanması, halk için halkla birlikte gerçekleştirilen Milli Mücadele'nin gözden kaçan önemli bir yanındır.⁸⁶

Halkçı bir yaklaşımla halkın esenliği için halka yaptığı konuşma ve söyleşiler, Atatürk'ün halkla kaynaştığının en açık göstergesidir.⁸⁷ Atatürk'ün, her şeyi halkla birlikte yaptığını ısrarla vurguladığı görülmektedir.⁸⁸ Örneğin, 12 Temmuz 1920 tarihinde "*İç Yönetim Konusundaki Güçlüklerin*" aşılmasının milli varlığın özü konumunda bulunan halkın eğilimleriyle şekillenen halkçılık düşüncesi ve "*halk hükümeti*"yle gerçekleşeceğini dile getirmiş; 1 Mart 1921'de yine iç politika için halkçılığın takibi, 13 Ağustos 1923'te "*Yeni Türkiye Devleti'nin, bir halk devleti*" olduğunu açıkça ifade etmiştir.⁸⁹

16 Temmuz 1921 tarihinde toplanan Maarif Kongresi'nde halkın milli karakterine uygun olarak eğitim almasına değinen Atatürk, milli eğitimin önündeki en büyük engelin Türkçe okuyup-yazmaya uygun olmayan harflerin değiştirilmesi olduğunu farkındaydı.⁹⁰

Bütün toplumun yeni harfleri öğrenmesinin gerekliliği, bütün vatani seven yetişkin evlatların en önemli görevinin yurttaşlara sade bir öğretmenin duyacağı vicdani bir zevkle okuma yazma öğretmek olduğu çeşitli yerlerde Atatürk tarafından dile getirilmiştir. Bu sayede dil devriminin önemli bir basamağı olan yeni harfler, "*memleketin genel yaşamına tamamen uygulanmıştır*".⁹¹ Burada dönemin Maarif Vekili Mustafa Necati'nin öğretmenlere gönderdiği mektuplarında kullandığı ifadeler sözü edilen yaklaşımı açıkça göstermektedir. Mektupların birinde şu ifadeler yer almaktadır, "...*Türk harflerini çabuk öğren ve hemen herkese öğretmeye başla. Bu hedefe varmak için kürsü, mektep lazım değildir. Her yerde her gördüğüne kadın, erkek, fakir, zengin, çiftçi, tüccar, köylü ve şehirlî tefrik etmiyerek derhal öğreteceksin.*"⁹²

Atatürk yapacağı devrimlerin yerleşmesinde halkla bütünleşmenin yollarını aramıştır. Örneğin, Ziya Gökalp esas alınacak dilin İstanbul Türkçesi olmasına karşın Atatürk, Anadolu Türkçesine önem vermiştir.⁹³ Atatürk, Anadolu'nun kültür değerlerine ait eski ve yeni kaynakların taranmasını, konuşulmakta olan ağzaların derlenmesini yeni Türkçenin temeli

84 Şenoğlu, *age.*, s.37; Kuran, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, s.20; Millet mekteplerinin örgütlenmesinde il ve ilçelerde Türk Ocağı başkanlarının yer aldığını burada belirtmek gerekmektedir, (İnan, *agy.*, s.59).

85 Eraslan, *age.*, s.197; Sedat Cerci, "Halkın İçinde Halkçı Bir Önder", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XIV, Sayı: 32 (Kasım 1998), s.285.

86 *Dil Devriminin 30 Yılı*, s.11; Türk, *age.*, s.110.

87 Eyuboğlu, *age.*, s.138.

88 Eyuboğlu, *age.*, s.39; Eraslan, *age.*, s.213.

89 Eyuboğlu, *age.*, s.133; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Üçüncü Cilt: 1922-1938, 26. bs., Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s.424.

90 Gülru Çelen, *Atatürk'ün Düşünce Dünyasında Halkın Yeri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2013, s.36-37.

91 Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, s.259.

92 Tanyol, *age.*, s.132; M. Rauf İnan, "Atatürk Devrimleri ve Yazı Değişimi, Yazı Devrimi", *Yazı Devrimi*, TDK Yay., yy., 1978, s.53.

93 Kuran, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, s.7.

için uygun görmüştür.⁹⁴ Devrim, sadece düşünce-inanç alanında kalmayarak Anadolu'daki toplumun yapısını, özünü etkileyerek yenileşme yolunda gerçekleştirilmiştir.⁹⁵ Düşüncenin belirli bir topluluğun tekelinde olmaması, elden geldiğince toplumun tüm kesimlerine ulaştırılması gerekmektedir.⁹⁶ 1932 yılından sonra bütün iller, ilçeler, köyler birer etkin derleme kurulu gibi çalışmış, halka ait kenarda köşede kalmış, nadiren kullanılan sözcükler dahi Ankara'ya gönderilmiştir. Bu toplumsal seferberliğin en açık göstergesiydi, halk Atatürk'ün önderliğinde dil devrimine dört elle sarılmıştı.⁹⁷ Bir "*derleme imecesi*" gibi yapılan çalışmaların ürünleri, söz derleme dergilerine, derleme sözlüklerine, tarama dergilerine kaynaklık etmiştir.⁹⁸ Burada yazarların "*susamış bir istekle*" bu kaynaklardan sözler alıp yazılarında kullanmaya başlamaları, halktan gelenin işlenerek halka verilmesi bakımından değerli olsa da bu işlemlerde belirli bir seçim yönteminin takip edilmemesi, zaman zaman ölçünün kaçmasına neden olmuştur.⁹⁹

Atatürk'ün kültür politikaları hakkında "*Tercüman-ı Hakikat*" verdiği demecinde, "*Memleket behemahal askeri, medeni ve müteceddit olacaktır. Bizim için bu hayat davasıdır. (...) Halk ile çok temasım vardır. O saf kitle, bilmezsiniz ne kadar teceddüt taraftarıdır*" demiştir.¹⁰⁰ 1 Mart 1922 tarihinde verdiği bir demecinde Atatürk, eğitimin en temel amacının her köylüye okuma, yazma ve yurdunu, milletini, dinini, dünyasını tanıyıp bilecek kadar coğrafi, tarihi, dini, ahlaki bilgi vermek, dört işlem başta olmak üzere hesap öğretmek olduğunu dile getirmiştir.¹⁰¹ Atatürk'ün savaşlarla kendini kanıtlamış halkın, kendine güvenen, yarından umutlu, iradesine sahip bilinçli bir topluluk haline gelmesi düşüncesi, çevresi tarafından takip edilmiştir. Samih Rifat'ın Büyük Taarruz öncesinde "*mühim bir keşif*" olarak değerlendirilen, Türkçenin "*bütün dillerin anası*" iddiası, halkın kendine güvenin pekiştirilmesinde etkisi olacağı inkâr edilemez.¹⁰² Halkın saklı (potansiyel) gücüne dair verdiği 14 Temmuz 1922 tarihli bir demeçte Atatürk'ün, "*Fransız Büyük İhtilâli yüz otuz sene evvel hürriyet ve istiklâl aşkıyla harekete geçen halkın ne gibi harikalar yaratabileceğini ispat etmiştir...*" sözleri önemlidir.¹⁰³

Atatürk'e göre başarılı olmak için aydınlarla halkın düşünce ve görüşlerinde bir uyumun gerçekleştirilmesi gerekmektedir.¹⁰⁴ Osmanlı Devleti'nin siyasal yaşamının son yüzyılında halk ile aydınlar arasındaki uçurum derinleşmişti. Osmanlı aydınları bütün dünyayı bildikleri halde halkı tanımıyorlardı.¹⁰⁵ Atatürk'e göre Osmanlı aydınları toplumu yükseltmek için "*...başka milletler nasıl olmuşsa onu da aynen öyle yapalım*" demelerinden dolayı başarısız olunmuştu.¹⁰⁶ Halka karşı açık olma yanlısı olan Atatürk, "*Hakikaten millete hizmet etmek isteyenlerin kalbi açık olmalıdır. Açık söylemelidirler. Milletle milleti sevk ve idare eden insanlar açık kalple görüşmelidirler. Yapılacak şeyler*

94 Hatiboğlu, *age.*, s.40.

95 Eyuboğlu, *age.*, s.15.

96 Eyuboğlu, *age.*, s.17.

97 Aksoy, *age.*, s.9.

98 Hatiboğlu, *age.*, s.41; Sevük, *age.*, s.112.

99 *Dil Devriminin 30 Yılı*, s.24.

100 Eraslan, *age.*, s.175.

101 Eyuboğlu, *age.*, s.137-138; Halil Nimetullah, *age.*, s.59.

102 Sevük, *age.*, s.39.

103 Ercüment Kuran, *Türk Çağdaşlaşması: Çileli Bir Yolda İlerleyiş*, der. Mehmet Erdoğan, Akçağ Yay., Ankara 1997, s.276.

104 Eyuboğlu, *age.*, s.135; Eraslan, *age.*, s.183; 20 Mart 1923 tarihinde Konya Türk Ocağı'nda verilen çay ziyafetinde gençlerle yaptığı konuşmada Atatürk, "*...muvaffak olmak için münevver sınıfla halkın zihniyet ve hedefi tabii bir intibak olmak lâzımdır*" demiş, aydınların Türk milli kültürünü, tarihini, dilini, geleneği bilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır (Bk. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. II, 5. bs., Ankara 1997, s. 144).

105 Eyuboğlu, *age.*, s.46.

106 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. II, s.145.

olduğu gibi ifade olunmalıdır. Yoksa safsatalarla milleti iğfal etmek, ifsat etmek demektir. Şiarımız daima, millete karşı hakayıkı ifade olmalıdır. Ve ancak bu tarz, milleti tenvire badi olabilir. Millete hakikati izah edenlerin, kendisinin de aldanmadığına emniyeti olmalıdır” demiştir.¹⁰⁷ “Yeni Dil”in benimsenmesi sırasında halk ve aydınlar arasındaki iletişimsizliğin aşılması düşünülmüş; yeni Türkçe ile aydınlar ve halkın kullandığı dilde bir birlik ve ahenk kurulmaya çalışılmıştır.¹⁰⁸ Halk ve aydınlarla kabul görmüş şair ve yazarların dil devriminde yer alması bu bakımdan önemlidir.¹⁰⁹ Başta edebiyat olmak üzere bilim ve kültürün bilgi kaynaklarına halkın ulaşması için gayret gösterilmiştir. Eğer bu gerçekleştirilirse halkın milli bir uyanışla memleketinden kovduğu işgalci güçler gibi dilindeki yabancı unsurları temizleyebilirdi.¹¹⁰ Yabancı sözcüklerin atılmasından doğan boşluğu öz Türkçe sözcükler doldurabilirdi. Öz Türkçe sözcükler, yabancı kelimelerin ortaya çıkardığı yanlış anlamayı silerken, gerçek anlama, gerçek düşünce ve duyguya kısa yoldan ulaşmak mümkün olacaktı. Osmanlıcanın ağdalı bir şekilde artan sözcük havuzu, gerçeğin aktarılmasında dolambaçlı yolları zorunlu kılıyordu. Halkın bu dolambaçlı anlatımları kavraması güçtü. Dil devrimi ile halk içinden derlenen sözcüklerin aydınlarca kullanılmasıyla halkın kolayca gerçeğe ulaşması olanaklıydı. Bu şekilde Atatürk’ün ulaşmak istediği amaçlarından biri olan sınıf ayrımı olmadan topluca anlaşma, aydınlanma ve kalkınma gerçekleştirilebilirdi.¹¹¹

Ziya Gökalp gibi Atatürk de milli ruhun araştırılmasının gereğine inanmıştı.¹¹² Bu bakımdan toplanan dil kurultaylarının dile devrimine ilişkin Atatürk’ün ortaya koyup olgunlaştırdığı düşüncelerini millete ve dünyaya duyurma görevi üstlendiği görülmektedir. Atatürk, kurultayları baştan sona izlemiş, karşıt görüş sahipleriyle sözcüklerini bilimsel zeminde çatıştırmış, böylece topluma sunulacak düşüncelerinin sağlamlığını bir kez daha bu şekilde denemiştir.¹¹³ Bu bağlamda Halit Fahri (Ozansoy)’un önerisiyle 26 Eylül kurumca, “*Dil Bayramı*” olarak kutlanacaktı.¹¹⁴ Bayramlar gibi sosyal olguların aydınların halkla bütünleşmesinde önemli bir rolü olduğu açıktır.

Atatürk, aydınların görevlerinden birinin “*halka yaklaşmak ve halkla kaynaşmak*” olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁵ Halkın yapması gerekenlerin belirlenmesi, bunların gerçekleştirilmesi için çeşitli düzenlemeler yapılması, halk için halkla beraber hareket edilmesi temel esas olmalıdır. Halkın genel olarak bilgisizliğinden yararlanarak değil, halkı her konuda bilgilendirerek “*vicdânî vâzifenin i’fâsı*” gereklidir.¹¹⁶ Bunun için aydınların içten ve sabırlı olmaları şarttır. Atatürk’ün Konya Türk Ocağı’nda gençlerle yaptığı konuşmada ifade ettiği gibi, “*bizim halkımız çok temiz kalpli, çok asil ruhlu, terakkiye çok kabiliyetli bir halktır. Bu halk eğer bir defa muhataplarının samimiyetle kendilerine hâdim olduklarına kani olursa, her türlü hareketi derhal kabule âmededir.*”¹¹⁷ Atatürk, halkın kendisine içtenlikle bağlı olmasında “*samimiyetle*” hizmet etme yaklaşımı öne çıkmaktadır. Bu nedenle her fırsatta Atatürk’ün halka gitmekten söz etmesi, devrimlerin duyurulmasında, açıklanmasında ve yayılmasında halkın büyük rolünün anlaşılması bakımından önemlidir.¹¹⁸ Atatürk’ten anılar gözden geçirildiğinde, Atatürk’ün bizzat

107 Eraslan, *age.*, s.226.

108 Türk, *age.*, s.112.

109 Hikmet Bayur, “Atatürk ve Dil Devrimi”, *Dil Devrimi Üzerine*, TDK Yay., Ankara 1967, s.28-30.

110 Eyuboğlu, *age.*, s.84; Heyd, *age.*, s.116-118; Aksoy, *age.*, s.21.

111 Hatiboğlu, *age.*, s.41-42.

112 Kuran, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, s.6.

113 Hatiboğlu, *age.*, s.33.

114 *Dil Devriminin 30 Yılı*, s.23.

115 Eraslan, *age.*, s.185; *Atatürkçülük (Atatürk’ün Görüş ve Direktifleri)*, s.93.

116 Eraslan, *age.*, s.187.

117 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C. II, s.145-146.

118 Eyuboğlu, *age.*, s.65; Eraslan, *age.*, s.190.

yakın çevresini ve halkı ikna etmek için uğraştığı görülür.¹¹⁹ Herkese açık, Birinci Dil Kurultayı'nda Hüseyin Cahit Yalçın'ın başını çektiği grubun "*dilin doğal gidişi olduğunu, insanların bu gidişi değiştirmeye yetkileri olmadığını*" yönündeki görüşlerinin yine "*dil işleri yavaş yavaş oluşur, devrime gelemmez*" şeklinde desteklenmesine karşılık, Atatürk'ün sözcülerinin "*kişilerin ve kurumların dile öncülük edebileceklerini, bir yönleri ile dile yol gösterip devrimleri açarken, öteki yönleri ile dilin gidişini izleyip bilimsel araştırma yapabileceklerini*" ileri sürmeleri bu bakımdan önemlidir.¹²⁰ Çünkü Atatürk'e göre halka gidecek aydın ikna olursa sorun çözülmüş olacaktır.¹²¹

1965 yılında Tunaya, devrimin halka karşı yapıp yapılmadığını irdelemiştir. Burada Tunaya, Atatürk'ün asırlar boyu örselenmiş halka, realiteyi açıklıkla gösterdiğini öne sürmektedir. Zira Atatürk, "*en heyecanlı idealist, hem en katı realistti*".¹²² Atatürk'ün "*kiyafet, şapka, yazı, hukuk ve benzeri*" yeniliklerde halkoyuna gidilmesinin gerekli olmadığını savunduğunu söyleyen Tunaya, bir alıntıda, "*Uysal ve asyaî itikatlara bağlı, sinsi ve sindirici hurafeler, köstekleyici yanlış itiyatlarla inhisarcı kuvvetlerin tesisine sürüklenebilecek yığınlarda iyi inkılaplar için, plebisit yapılamaz... Esasen millet iradesiyle milleti temsil edenler münevverler olacaktır...*" şeklindeki Atatürk'ün sözlerine yer vermektedir.¹²³ Büyük Önder'in, halkın çağdaş bir toplum haline gelmesi için girişilen yenilik hareketleri içinde, "*Halkın Babası*" gibi zorunlu durumlarda katı bir tutum sergilediği görülmüştür.¹²⁴ Atatürk'ün halkın zamanla yapılan yenilikleri anlayacağına ve değerini bileceğine inancı hep olmuştur. Bu konuda şöyle bir söz söylediği aktarılmaktadır, "*Ben halkıma, ayakları yere basana ve kendileri bulana kadar yolu kendim göstereceğim...*"¹²⁵ Bu düşünceyle Atatürk, bir başöğretmen gibi memleketin her köşesine ulaşarak tahta başına geçmiş, halktan herhangi birine yeni harfleri öğretmiştir.¹²⁶ Ceyhun Atuf Kansu'dan aktarılan bir anekdotta, Atatürk'ün Sinop'ta arabacı Bekir ile konuşması yer almaktadır. Bu anekdotta, Atatürk'ün arabacı Bekir'e "*Okuma yazma bilir misin?*" sorusuna olumsuz yanıt aldığı görülmektedir. Bunun üzerine Atatürk'ün "*Öğreneceksin Bekir Ağa (...)* Şu yazı kolay yazıdır ve de adı yeni Türk alfabesidir, sizler öğrenesiniz, kolay okuyup yazasınız diye bulunmuştur ki, Sinop'ta, Samsun'da, Urfa'da, Malatya'da çiftçi ve arabacı herkes kara yazıyı söksün..." şeklindeki karşılığı, dil devriminin halkçı boyutunu ortaya koymaktadır.¹²⁷ Halkçı Atatürk, orada, memleketin diğer yerlerinde olduğu gibi alfabeyi harf harf anlatmış, öğretmiştir. Başöğretmen, Anadolu seyahati esnasında (Sivas'ta) halkın izafet çizgisini istemediğini görünce, bu işaret halkın görüşü dikkate alınarak kaldırılmıştır.¹²⁸ Atatürk, verdiği derslerinden edindiği kanısını şu şekilde dile getirmiştir: "*Arap harfleriyle hiç yazmak, okumak bilmiyenlerin Türk harfleriyle derhal ünsiyet etmiş olduklarını gördüm*".¹²⁹

119 Kuran, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, s.50.

120 Hatiboğlu, *age.*, s.38-39; İsmet Paşa (İnönü)'nün 1925 yılının Nisan ayında Türk Ocağı'nda yaptığı bir konuşmada inkılâbı tarif ederken kullandığı şu sözler, Atatürk'ün dil konusundaki yaklaşımıyla paralellik arz etmektedir: "İnkılâb olmayacağı yapmak değil; tabiatile olacak olanı vaktinden evvel yapmaktır." (Sevük, *age.*, s.30); *Dil Devriminin 30 Yılı*, s.21-22; Korkmaz, *agm.*, s.100.

121 Kemal Arıburnu, *Atatürk Muhtelif Cepheleriyle*, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1953, s.41.

122 Sevük, *age.*, s.27.

123 Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2007, s.171.

124 Kuran, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, s.23.

125 Preston Hughes, *Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Atatürkçülük*, çev. Narin Özlem, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2009, s.67.

126 Hatiboğlu, *age.*, s.26.

127 Çelen, *age.*, s.38.

128 Sevük, *age.*, s.84.

129 *Dil Devriminin 30 Yılı*, s.17; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. III, 5. bs., Ankara 1997, s.121.

Aslında Atatürk, devrimlere karşı olan bir topluluk görmüyordu.¹³⁰ Halk kendi açısından haklı gerekçelerle devrimlere karşı ilgisizdi. Atatürk, bu ilgisizliği ortadan kaldırılması için halkla beraber hareket etti.¹³¹ Çünkü dil devriminin en büyük amacı kültürel konulara olan halkın ilgisizliğini eğitimle aşmaktı; yazı, yazı dili ve konuşma dilinin yakınlaşmasıyla bu amaca ulaşmak mümkündü.¹³²

İnönü'ye göre Atatürk devrimlerinin en önde geleni “*harf inkılâbı*”dır. Çünkü harf devrimi salt olarak milletin okuyup yazmasını sağlamak değil, aynı zamanda kültür alanında ilerlemesinin yolunu açmaktır.¹³³ Bu bakımdan basılması veya yeniden yazılması gereken kitapların parasız olarak her yana dağıtmak, halkı okumaya alıştırmak, “*Devlet Kitabı*” adı altında basımı yapılan eserlerin halka yaşamın gerçeklerini öğretmekte yararlı bir yöntem olarak izlenmesi gerektiğini dile getiren Atatürk, kültür devrimin halkla bütünleşmesine dikkat çekmektedir.¹³⁴ “*Harf İnkılabı*”nı saraydan kalkarak Gülhane’de Halk Partisi’nin verdiği bir baloda bulunan halka müjdelemesi, Atatürk’ün bu kültür devrimini halkla beraber yapma gayreti içinde olduğunu göstermektedir.¹³⁵ 11 Ağustos 1928 günü yeni harfler üzerine ilk söylevini verdiği Sarayburnu parkından ayrılırken, “*Size veda etmek istiyorum, fakat ne diyeyim?*” demesi üzerine kalabalık arasında bir çocuğun, “*Tekrar görüşelim*” şeklindeki sesi işitince Atatürk’ün, “*Bravo küçük*” karşılığı, selam tarzları üzerinde konuşması ve sonunda “*Tekrar görüşelim*” diyerek ayrılması, halka bütünleşmiş Ulu Önder’den bir anıdır.¹³⁶

Atatürk’ün milli nitelikler barındıran halkçılık düşüncesinin öne çıkan özelliklerden birisi, halka dürüstçe yaklaşmak, halkı kalkındırıcı, aydınlatıcı olarak onun gücünü gerekli işlere yönlendirmektir.¹³⁷ Halkı, devlet ve millet işlerinde söz sahibi kılmayı hedefleyen Atatürk’ün halkın eğitimine büyük önem verdiği görülmektedir.¹³⁸ Yurttaşın, eldeki olanaklarla bilgisi ve görgüsünün artırılmasının gerekliliğine vurgu yapan Atatürk’ün, halkın eğitilmesi, okuma-yazma sayesinde kültürel düzeyinin yükseltilmesi üzerine gösterdiği çaba dikkate değerdir. Okul ve camilerin halkın eğitimindeki yerini işaret eden Atatürk, camilerin “*itaat ve ibadet ile beraber din ve dünya için neler yapılmak lazım geldiğini düşünmek*” için yapılmış mekânlar olduğunu ifade etmiştir.¹³⁹ Atatürk’ün amacı, halkı her haliyle çağdaşlaştırmaktı.¹⁴⁰ Bu çağdaşlaşma sağlanırken milli değerler ortaya çıkarılmalı ve güçlendirilmeliydi. Halkı genel durumdan haberdar etmek, hutbelerin halkın anlayacağı tarzda hazırlanması gerekiyordu.¹⁴¹ Bu sayede milli benliklerini kazanan her topluluk gibi Türklerin de din dilinin Türkçe olması yönündeki çalışmalarından sayılabilecek olan Gökalp’in Türkçe ezan dileği, Atatürk’ün sağlığında gerçekleşmişti.¹⁴² Bu tür atılımlar, halk tarafından olumlu karşılanmıştı.¹⁴³ Atatürk, Osmanlı Dönemi Türkçesini

130 Tunaya, *age.*, s.171; 1924 yılında “Vatan” gazetesine verdiği demeçte Atatürk, “Türkiye’de esasen mürteci yoktu ve yoktur. Vehim vardı, vesvese vardı...” demekle bu inancını dile getirmiştir (*Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C. III, s.107).

131 Bülent Ecevit, *Atatürk ve Devrimcilik*, Üçüncü bs., Tekin Yayınevi, İstanbul 1974, s.75, 77; İnan, *agy.*, s.52.

132 Çelen, *age.*, s.39; Hatiboğlu, *age.*, s.42, 67; Yücel, *age.*, s.110.

133 İpekçi, *age.*, s.34.

134 Eyuboğlu, *age.*, s.157.

135 Arıburnu, *age.*, s.106.

136 Arıburnu, *age.*, s.103.

137 Eyuboğlu, *age.*, s.135, 193; Eraslan, *age.*, s.245; Kuran, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, s.10, 24.

138 Eraslan, *age.*, s.247.

139 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C. II, s.98.

140 Eraslan, *age.*, s.267.

141 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C. III, s.99.

142 Kuran, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, s.8.

143 Hatiboğlu, *age.*, s.32.

çok iyi derecede okuyup yazdığı halde halkın bu dille bağının zayıf olduğunu görmüştü. Halkla yaptığı görüşmelerde, bunu dile getirmişti: “...Bizim kıvrak ve zengin bir dilimizi yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Yüzyıllardan beri, kafalarımızı demir çerçeve içinde bulundurmaktan, aslında iyi anlayılamayan, bizim de anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak zorundayız. (...) Yeni Türk harfleri çabucak öğrenilmelidir. Yurttaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz.”¹⁴⁴

Yeni Türk Alfabesinin halk tarafından benimsenmesi ve yaygın hale gelmesi için açtığı kurslarla Türk Ocakları bu eğitim seferberliğine doğrudan destek vermiştir. İlk öğreticilerin yetişmesinde gerçekleştirilen başarı dikkate değerdir. 1931 yılında Türk Ocakları'nın Cumhuriyet Halk Partisi ile birleşmesinin ardından halka ulaşma gayesiyle ortaya konulan kültür devrimini Halkevleri sürdürmüştür.¹⁴⁵

Halkevleri, bir yaygın eğitim kurumu olarak halkın yurttaşlık bilgisi edilmesinde etkili olduğu kadar iki yönlü bir kuruluş olarak çalışmıştır. Dokuz şubesinden biri halk dili ve halk edebiyatıyla uğraşan Halkevleri, halka götürülen sağlık, kültür ve eğitim olanaklarına karşılık halkın kültür değerleri derlenmiştir.¹⁴⁶ Ancak bu bağlamda beklenen seviyede bir halka ulaşma durumundan söz etmek mümkün değildir. Milli Mücadele’de gerçekleşen aydın-halk yakınlaşmasının, devrimler döneminde sürdürülemediği çeşitli düşünürlerce dile getirilmiştir. Dönem içinde uyarıcı bir rol üstlenen “*Atsız Mecmua*”, halka gitmenin sloganlaşmış içi boş eylemlerden öteye giderek halkın psikolojisini belirlemek, Türk köylüsünü tanımak, halkı okumak gerektiği üzerinde durmuştur. Milli Mücadele ile sağlanan aydın-halk bütünleşmesinin devrimlerle yürütülmesinde Halkevlerinin vazifesini öven Atsız Mecmua, devrimlerin yarı aydınların elinden kurtarılmasının gerektiğini vurgulamıştır.¹⁴⁷

Atatürk’ün bütün yaptıklarında Türk milletinin milli benliğinden güç alarak çağdaş bir toplum olmasını sağlamak amacıyla yeniliklere giriştiği inkâr edilemez. Atatürk’ün diğer devrimlerinde olduğu gibi dil devrimi de hiçbir zaman geçmişi “*hiçliğe indirgeme*” işlemi olmamıştır. Aksine, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu tarih, dil ve milliyet bilincini pekiştirme amacıyla kurulmuştur.¹⁴⁸ 1 Kasım 1934’te yaptığı konuşmada Atatürk’ün kültür işlerini doğrudan doğruya Türk tarihi ve dili üzerine yapılacak işleri vurgulaması, kültür devriminin halkla bütünleşen, halkı kendi tarihi ve diliyle buluşturan devrimlere sıkı sıkıya bağlanacağını işaret etmesi önemlidir.¹⁴⁹ Devrimci olmanın, hatta devrim yapmanın devrimin yerleştirilmesine kıyasla kolay olduğu bilinmektedir. Atatürk devrimlerin yerleşmesi için, halkla kaynaşmış, onlara çağdaşlaşma yolunu yazı ve dil devrimleriyle göstermiştir. Yazı ve dil devriminin ürünleri, kültür devriminin beslenmesini ve yerleşmesini sağlayacaktı.¹⁵⁰

Cumhuriyet’in getirilerinden biri olan soyadlarımız, tarihe, dile ve kültüre verilen değerın başka bir örneğidir. Soyadları için önerilen sözcüklerin Türkçe olması, bunların halk tarafından benimsenmesi önemlidir. Atatürk, Türkçenin bilim, kültür ve eğitim dili olması yönündeki çabalarını sürdürecektir bizzat Atatürk’ün kurduğu kurum ve kuruluşlar varlıklarını devam ettirmişlerdir.¹⁵¹ Bilindiği üzere, Atatürk, dil devriminde aşırıılığa giden

144 Eyuboğlu, *age.*, s.83.

145 Çelen, *age.*, s.40.

146 Aksoy, *age.*, s.130; Eraslan, *age.*, s.137.

147 Eraslan, *age.*, s.138-143.

148 Yücel, *age.*, s.81.

149 Eyuboğlu, *age.*, s.159.

150 Eyuboğlu, *age.*, s.171; Hatiboğlu, *age.*, s.43.

151 Türk, *age.*, s.187.

bir grubun aydın ile halkı yeniden ayırıştırıran bir yol izlediğini görmüş, halkı esas alarak “*mutedit*” bir yaklaşım sergilemiştir. Bunun en açık göstergesi aynı konuya ilişkin 1935 ve 1937 yıllarında kullanılan ifadelerdir.¹⁵²

2. DİL DEVRİMİNDE HALKIN TUTUMU

Ziya Gökalp, eski dilin kelimelerinin kullanımları ve değerlendirilmeleri konusunda “*âlimler*”in değil, “*halk*”ın tutumunu dikkate almak gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁵³

Ziya Gökalp’in koyduğu düşünce sınırları aşan Atatürk’ün gerçekleştirdiği Harf Devrimi, Türkçeye uygun yeni Türk Abecesinin halkın kolaylıkla okuma-yazma öğrenmesine olanak sağlaması bakımından önemlidir.¹⁵⁴ Ziya Gökalp gibi Kazım Karabekir de alfabedeki değişikliğin Türkler ile İslam Dünyası arasındaki bağı koparacağı endişesi taşımıştır. Hâlbuki devrim gerçekleşene değin Arap harflerinin yazı dilinde kullanılması, Türkçeyi Arapça kelimelerin istilasına uğratmıştı.¹⁵⁵ Yeni yazının kabul edilmesinin ardından tepki gösterenler kent ve kasabalardaki çok az sayıda bulunan aydınlardı.¹⁵⁶ Hâlbuki Türkçenin özleşmesi ve gelişmesi için yurt ölçüsünde başlatılan taramalara ve derlemelere askerler, valiler, muhtarlar ve özellikle öğretmenler katılmışlardı.¹⁵⁷

Dil devriminde eleştirilerin yoğunlaştığı nokta, tek parti yönetiminin uygulamalarıydı. Aslen, 1929 yılında Atatürk’ün, “*Parti, millete, milletvekillerinin seçiminde, yol göstermek, fikir hayatında ve günlük hayatta genellikle milli terbiyede, halkçılık şuur ve kültürünü geliştirmek suretiyle, çok büyük bir vazife yapmaktadır*” şeklinde ifade ettiği tanım, ideal partiyi ortaya koymaktadır.¹⁵⁸ Halka mal edilen, halkla birlikte yapılması istenen devrimlerin zaman içinde Halk Partisi’ndeki değişim ve dönüşüm yüzünden gerçekleştirilemediği görülmektedir. Programında yoğunlaşmış romantizm, “*ulus-devlet inşası*” için bir zorunluluktadır.¹⁵⁹ Bu romantizm, halkın gerçekliğinden uzaklaşmanın nedenini oluşturdu. Katılaştıran bürokratik bir yapıya bürünen tek parti yönetiminin halktan kopması, Atatürk tarafından gözlemlenmişti.¹⁶⁰ Bürokrasinin devlet ile halk arasında aşılmaz bir duvar olarak yükselmesi, devrimlerin halka ulaştırılmasında sıkıntı yaşanmasına neden olmuştu.¹⁶¹ Hâlbuki Atatürk, halka inanmadan, halkın güvenini kazanmadan hiçbir devrimin süreklili olmayacağını bilmekteydi.¹⁶²

Çok partili yaşamın getireceği tartışma ve eleştiri ortamının olumlu yanlarından yararlanmak amacıyla 1930’da Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştu. Ancak beklenen düzeyde gerçekleşmediği görülen tartışma ve eleştiri ortamının olumsuz etkilerinden halkı uzak tutmak üzere, devrimlerin ülkenin her köşesinde anlatılması ve benimsenmesi

152 Kuran, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, s.12.

153 Yücel, *age.*, s.29.

154 Heyd, *age.*, s.121.

155 Irmak, *age.*, s.235.

156 Ecevit, *age.*, s.78.

157 Hatiboğlu, *age.*, s.32; 1933’den itibaren 1960’lara değin halk ağzından 917 dil meraklısının derlediği sözcükleri gösteren fiş sayısının 450.000 olduğu, tarama sözlüğünde toplanan 19.400 sözcüğün bulunduğu, bu sayede ortaya konulan sözlüklerin varlığı dikkat çekicidir, (Haydar Ediskun, “Türk Dilini Koruma ve Geliştirme Cemiyeti”, *Dil Devrimi Üzerine*, TDK Yay., Ankara 1967, s.256).

158 *Atatürkçülük (Atatürk’ün Görüş ve Direktifleri)*, s.93.

159 Toprak, *age.*, s.424.

160 Eraslan, *age.*, s.139; 1934 Parti Kongresinde CHP Umumi Katibi Recep (Peker) Bey, “*Halkçılık bir klişeden ibaret değildir. Halkçılık çok ehemmiyet verdiği bir noktadır*” şeklinde konuşma yapmıştır. Aydemir, bu sözlerin gerçeği ifade etmediği üzerinde durmaktadır (Aydemir, *age.*, s.426-427).

161 Eraslan, *age.*, s.140.

162 Ecevit, *age.*, s.98.

düşüncesiyle Halkevleri faaliyete geçmişti. Halkın eğitim düzeyinin yükseltilmesi ve okuma-yazma oranlarının artırılması amacıyla gerçekleştirilen devrimler, 1928’de Latin kökenli Yeni Türk Abecesinin kabulü kararıyla başlayan büyük girişim, halkın başkasına gereksinim duymadan okuyup yazabilecek duruma gelmesi, kendisi için gerekli bilgileri doğrudan elde etmesini sağlanması için gerçekleştirilmiştir.

Falih Rıfki Atay’ın çok partili yaşam deneyiminin Halk Partisi için “*halkın terbiyesi ve umumi seviyenin yükseltilmesi için*” hazırlanacak programın ve umutlu bir geleceğin habercisi olarak görülmesi gerektiği yönündeki değerlendirmesi bu bağlamda önemlidir. Ancak 1931 yılında dahi halkın tek bir kişiden her şeyi beklemesi, eski kaderci yaklaşımdan uzaklaşmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Her şeyi bir kişiden bekleme alışkanlığının, yön değiştirerek devlet üzerinde yoğunlaşması, her şeyin devletten beklenmesi durumundan Atatürk’ün şikâyetçi olduğu görülmektedir.¹⁶³ Halkın büyük çoğunluğu alışkanlıklarını bırakmayarak her şeyi bir kişiden / sadece devletten bekleme kolaycılığını sürdürdükleri görülmektedir.¹⁶⁴ Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi Halk Partisi’nin programında Halkçılık ilkesinin vurgulanmasına neden olmuştur. 1927’deki büyük kongrede işlenen halkçılık kavramında bir değişiklik yapılmamasına karşın halkçılığın amaçları ve etkinliği üzerinde durulmaya başlanmıştır. Parti faaliyetlerinin halk tarafından ve halk için, halkın yararına yapılması gayesi öne çıkarılmaya çalışılmıştır.¹⁶⁵ Devlet kuruluşları ile halkın yakınlaşmasını sağlayan Millet Mekteplerince halka doğru ilk adım atılmıştır.¹⁶⁶ İkinci adım, Türk Ocakları’nın ardından faaliyete geçen Halkevleri ile atılmıştır. 1932 yılında kurumsallaşan Halkevleri, küçük kasaba ve köylerde Halkodaları, çok partili demokratik dönemin başlangıcına değin halka siyasi, sosyal, kültürel ve sanatsal yönlerden katkı sağlamıştır.¹⁶⁷ Bu katkı sayesinde “*Kemalist*” düşünce konusunda halkın eğitilmesi, parti ve mecliste bulunan yönetici aydın seçkinleriyle halk kitleleri arasında “*ideolojik birlik*” sağlanmaya çalışılmıştır.¹⁶⁸

Recep Peker’in dile getirdiği gibi, Türk İnkılabı halktan gelmiş ve otoriteye karşı gerçekleştirilmiştir; fakat “*...inkılap iktidar mevki alınca, otoriteden halka doğru devam etmiştir. Bu devam esnasında halkın hakikatlere uzak kalmış tabakalarından mukavemetler ve zorluklar görmüştür.*”¹⁶⁹ Bu anlatımdan anlaşılacağı üzere “*halk için halka rağmen*” haklı gösterilmeye çalışılmaktadır.¹⁷⁰ Her şeyden önce, halkın siyasal kültürünün yükseltilmesi için halka rehberlik edecek, aydın-halk işbirliğini sağlayacak bir mekanizmaya gereksinim duyulmuştur.¹⁷¹ 1930’lu yıllarda ön plana çıkan Devletçilik ilkesi, Halkçılık ilkesinin geliştirilmesi için bir araç olarak görülmüştü. Ancak bu uygulamada başarılı olmadı. Kadro Hareketi, “*inkılabın ideolojisi*”ni ortaya koymaya çalışırken, devrimlerde halkın her zaman dikkate alınmasının gerekli olmadığı üzerinde durması, halk için halka rağmen savunusunun öne çıkmasına neden olmuştur. Atatürk’ün halkçılık anlayışından uzak öğeler barındıran bu yaklaşımın bir farklılaşmayı ifade ettiğini söylemek mümkündür.¹⁷²

163 Eraslan, *age.*, s.147, 168.

164 Eraslan, *age.*, s.269.

165 Eraslan, *age.*, s.144-145.

166 Halkı isteklendirmek için, gazete ve dergilerde tanımlar yapılmış, halkın toplandığı yerlerde okuma-yazma ve eğitim üzerine konuşmalar gerçekleştirilmiştir, (İnan, *agy.*, s.58).

167 Lewis, *a.g.e.*, s.379; İnan, *agy.*, s.60; Türk, *age.*, s.111.

168 Eraslan, *age.*, s.167; Kuran, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, s.27; Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İkinci Cilt, çev. Mehmet Harmancı, Üçüncü bs., E Yay., İstanbul 2000, s.455.

169 Recep Peker, İnkılap Dersleri, s.20’dan naklen Eraslan, *age.*, s.149-150.

170 Eraslan, *age.*, s.150.

171 Eraslan, *age.*, s.225; İnan, *agy.*, s.49.

172 Eraslan, *age.*, s.152.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1931 yılında gerçekleşen Üçüncü Büyük Kongresi açılış konuşmasında Atatürk, bu farklılaşmaya dikkat çekmiştir: *“Arkadaşlar; Her biriniz vatanın bir bucağından, halkın içinden geliyorsunuz, memleketin ihtiyaçlarına, halkın yeni dertlerine yakından vâkif bulunuyorsunuz. Fırkamız prensiplerini tatbik eden İcra Vekilleri arkadaşlarımız da içinizedir. Müzakere ve münakaşalarımız birlikte olacaktır. Bu müzakere ve münakaşaların feyizli neticeler verebilmesi için arkadaşların kayıtsız ve şartsız serbest konuşmaları, tenkidi icabeden noktalar görüldükçe müsamahalı davranmamaları lüzumu tabiidir”*.¹⁷³ Milli Mücadele'nin başından beri, halkla birlikte hareket eden, halkla bütünleşen Atatürk'ün, siyasal, sosyal, kültürel, hukuksal, parasal alanlarda yapılan yeniliklerde halkı odak noktasında gördüğünü bu sözler açıkça göstermektedir.

Dil devriminin halkla aydınlar arasında bir ayrıma neden olduğunu söylemek, *“yıllanmış bir saptırmaca”*yı tekrar etmekten başka bir şey değildir denilse de Atatürk'ün direktifleriyle kurulan Dil Kurumu'nda bulunan aşırı sadeleştirme taraftarları, günlük dilde de değişim ve dönüşüm istemişler, halk tarafından kabul gören Arapça ve Farsça sözcüklere karşı savaş açmışlardır.¹⁷⁴ Bu yaklaşım dili arılaştırmak yerine yoksullaştırmakla kalmıyor, şikâyet edilen aydın-halk ayrımını derinleştiriyordu. Halk ile aydınlar aynı dili kullanmamaya başlamışlardı. 1934 yılında *“kuş dili”*ni andıran *“öz türkçe humması”* en son noktaya ulaşmıştı.¹⁷⁵ Sonunda 1935'te verilen bir direktifle yeni sözcüklerin kullanımı zorunluluğu ortadan kaldırıldı.¹⁷⁶ Geçen sürede halkın benimsediği sözcükler yerleşti. Örneğin, *“Şura-yı Devlet”* terkihi yerine halkın *“Danıştay”*ı kabul edip benimsendiğini; tek sözcük olan *“Temyiz”*, halkın kullanımıyla yaygınlaştığından *“Yargıtay”*ın kullanımında yakışsız kaldığı iddiası önemlidir.¹⁷⁷ Halkın takibi ve rağbeti bu süreçte etkili olmuştur; Fazıl Ahmed'in buluşu olan *“tayıre”* kelimesi, geçen yıllar içinde yerini *“uçak”*a bırakmıştır.¹⁷⁸

SONUÇ

Atatürk ilkelerinden olan Halkçılık ilkesinin devrimlerle ilişkisi ezberci bir yaklaşım nedeniyle sınırlı tutulmaktadır. Dil devriminin gerçekleşme aşamalarında halkın rolü üzerinde duran bu çalışma, halkın süreci yönlendirdiğini ortaya koymaktadır. Devrimlerin yapılışında ve yerleşmesinde halkın tutumunun esas alınması, iki yönlü bir ilişkiyi meydana çıkarmaktadır. Buna göre halktan doğan, halk için yapılan devrimlerin halka ulaştırılması gerekmektedir. Halka ulaşan devrim yaşamakta, gereksinim doğrultusunda uygun biçimler olarak *“süreklî devrim”* gerçekleşmektedir.

Dil devrimini hazırlayan etmenlere bakıldığında, devletin ve toplumun bu yönde bir gereksiniminin olduğu görülmektedir. Fransız devrimiyle yayılan düşünceler, tüm dünyayı sarmış, Osmanlı Devleti de bu düşüncelerden etkilenmiştir. Osmanlı Devleti'nde milliyetçilik akımının etkisiyle dilde reform çalışmaları başlamıştır. Bu çalışmalar, II. Meşrutiyet'e kadar devam ettirilmiş olsa da düşünce alanından öteye geçememiştir. II. Abdülhamit döneminde gerçekleştirilen eğitim hamlesi, dildeki sorunları çözememiştir. Milli Edebiyat ile birlikte Türkçecilik başlamış, bir takım aydınlar halkı esas alan görüşler ortaya atmışlardır. Bu aydınlar, halkın gerçek durumundan haberdar olmayı övmüşler, halka gitmeyi teşvik etmişlerdir. Dili halkın anlayacağı kadar sade olan dergi ve gazetelerle

173 Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, C. I, 5. bs., Ankara 1997, s.386.

174 Yücel, *age.*, s.126; Lewis, *age.*, s.429; Kuran, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, s.31.

175 Sevik, *age.*, s.27-28.

176 Lewis, *age.*, s.430.

177 Sevik, *age.*, s.44.

178 Sevik, *age.*, s.103.

halkla temas kurulmaya çalışılmıştır. Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp gibi aydınlar halk merkezli milli bir duruş sergilemişler, Türkçe için örnekler ve öneriler öne sürmüşlerdir.

Ziya Gökalp, Türkçeleşmiş yabancı sözcüklerin milli bir zenginlik olduğunu vurgulamış, kendisi de bir takım terimler türetmiş, bu çalışmalarında halkı esas almıştır. O'na göre halkın kabul ettiği söyleyiş yanlışlıklarının dahi dilin doğası gereği yaygınlaşmasında bir sakınca yoktur. Gökalp gibi, bugünkü manada "*Halkçılık*" kelimesini ilk defa kullanan Falih Rifki Atay da aydınlar ve halk arasındaki esrarlı perdenin ortadan kaldırılarak, bilimde, kültürde, sanatta, eğitimde dil birliğini savunmuştur.

Osmanlı Devleti'nde dilde olduğu kadar yazıda da bir yenilik yapılması üzerinde durulmuştur. Ancak zamanın ve imkânın elvermemesi nedeniyle alfabeyle ilişkin çalışmalar sonuçsuz kalmıştır. Bu deneyimleri iyi değerlendiren Gazi Mustafa Kemal Atatürk, halkın okuma-yazma ve hesap işlerinde geri kalmaması için özel gayret sarf etmiştir. Bu sayede kültür devriminin yeşereceği bir ortamın var olması mümkündür.

1924 yılındaki yeniliklerle birlikte başlayan dil devrimi, halkı odağa almış bir hareket olduğu görülmektedir. Elbette bu yaklaşımda Atatürk'ün halka bütünleşmiş, karizmatik otoritesi etkilidir. Atatürk'ün görüş ve direktifleriyle girilen halkla bilimsel ve kültürel değerlerin buluşturulması çabalarının milli bilincin beslenmesine yönelik çalışmalar barındırdığı anlaşılmaktadır. Atatürk'e göre halkın içinde var olan, atayurttan getirilen zenginliklerin yeniden ortaya çıkarılması, bunun milli bilincin desteklenmesinde kullanılması yapılan devrimin bir gereğidir.

Dil devriminin her aşamasında kurumsal olmayan, kişiye özgü aşırılıklara rastlamak mümkündür. Özellikle halktan derlenen, eski eserlerden taranan sözcüklerin bir denetim veya seçimden geçirilmeden halkın temas ettiği heyecanlı yazarlarca kullanılması bu aşırılığın temel nedeni olduğu söylenebilir. Atatürk'ün koşulsuz güvendiği halk, yeni sözcüklerin bir kısmını benimserken bir kısmını kullanmamıştır. Bu bakımdan dil devrimini yönlendiren bir halk gücünden söz edilebilir.

Ziya Gökalp'in dile ilişkin belirlediği sınırları, halkın gereksinimleri ve yapılabilecekler bağlamında, aşan Atatürk'ün, devlet ve aydınları halkla hem yazıda hem de sözde bütünleştirdiği görülmektedir. Zira halkın kolayca öğrenip okuyup yazmasına yarayan Latin kökenli yeni bir alfabenin gelmesi, İslam dünyasıyla bağın zayıflamasına neden olacağı gerekçesiyle Ziya Gökalp gibi Kazım Karabekir de endişesini dile getirmiştir.

Bu milli davada halkın dertlerinden kurtarılması; halka, kültürün, sanatın, eğitimin ulaştırılması noktasında Türk Ocakları başta olmak üzere çeşitli cemiyetler görev almıştır. Özellikle Milli Mücadele döneminde Hamdullah Suphi'nin öncülüğünde Türk Ocakları halka doğru gitmiş; Yusuf Akçura gibi tanınmış aydınların verdiği derslerle halkla temas sağlanmıştır. Öte yandan şimdiye değin Osmanlı Devleti'nde Tevfik Fikret gibi kişilerin halkın cahil kalmasını umursamayan tavırları yapılan işin değerini ortaya çıkarmaktadır. Türk Ocaklarının başını çektiği sosyal ve kültürel atılım, benzer yaklaşımlara sahip Köylüler, Halka Doğru, Muallimler Birliği gibi cemiyetler ve Genç Kalemler, Halka Doğru, Türk Yurdu gibi dergilerle sürdürülmüştür.

Yeni Türk alfabesinin kabulünün ardından Millet Mekteplerinin açılması, Ziya Gökalp'in "*Mektebinde halkı okut çalıştır, yavaş yavaş halkçılığa alıştır*" tavsiyesinin gerçekleştirilmesidir. Devlet ile halkı yakınlaştıran Millet Mekteplerinin açılmasıyla atılan

ilk adımı, Türk Ocaklarından sonra faaliyete geçen Halkevleri ve Halkodalarının çalışması takip etmiştir.

Atatürk'ün halkla buluştuğu, görüştüğü yurt seyahatleri esnasında, başöğretmen olarak kişi ayırımı yapmadan kara tahta başında okuma-yazma öğretme gayreti devletin halkla bütünleşmesini kolaylaştırmıştır.

Atatürk, Gökalp'ten farklı olarak Anadolu Türkçesini esas almıştır. Halkın tutumunu değerlendirmiş, sahip olunan kültürel zenginliği, halkı tanımayan aydınlara göstermeye çalışmıştır. 1920 yılında başlanan halkın kullandığı dilin tespitine dair çalışmalar, 1930'lara kadar cılız bir şekilde sürdürülmüştür. Halkın büyük kültürel zenginliğinin ortaya çıkarılması, aydınların halka giderek halkla beraber hareket etmesi yönündeki çalışmalar yetersiz kalmıştır. Yönetimin halkla ilişkilerin zayıfladığını fark eden Atatürk'ün CHP'nin Üçüncü Büyük Kongresi'nde yaptığı konuşma bu bağlamda önemlidir. Yönetenlerin yönetilenler tarafından seçildiği halkçı yönetimde söz sahibi halktır. Bunun farkında olan ve Milli Mücadele'nin başından itibaren halkla birlikte hareket eden Atatürk, halkı yakından takip etmiştir. Halkın fertleri arasında eşitliğin sağlanabilmesinde, fırsat eşitliğinin sürdürülebilmesinde, halkın okur-yazar olması, hesabını kendisinin yapması gerekmektedir. Bilinçli halkın kendi yararına olan devrimlerin iyiliğini kavraması, devrimleri sürekli hale getirmesi, hedeflenen kültür devrimin gerçekleştirilmesi kültür, sanat, bilim, din, eğitim dilinin bir olmasına bağlıdır. Yazı ve dil birliğini sağlamak amacıyla şimdiye kadar gerçekleştirilen çalışmalar kurumsallaşarak; Atatürk'ün direktifleriyle Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kurulmasının ardından, Türkçenin yabancı sözcüklerden arındırılması ve halktan derlenen Türkçe sözcüklerle zenginleştirilmesi, aydın ile halk arasındaki kültürel uçurumun ortadan kaldırılması, Türkçenin bilim, kültür ve sanat dili haline gelmesi yolunda ilerleme kaydedilmiştir.

Nihai olarak denilebilir ki, Atatürk tarafından her aşamasında halkın yer aldığı, halkla birlikte yapılan dil devrimi, genel kanının aksine sadece Atatürk'ün Milliyetçilik ve Laiklik ilkeleriyle ilgili değil, Halkçılık ilkesiyle de doğrudan ilişkilidir.

KAYNAKÇA

- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. I-III, 5. bs., Ankara 1997.
- AĞAKAY, Mehmet Ali, *Atatürk'ten 20 Anı*, 7. bs., Türk Dil Kurumu (TDK) Yay., Ankara 2015.
- AKSOY, Ömer Asım, *Dil Gerçeği*, TDK Yay., Ankara 1982.
- ARAR, İsmail, *Atatürk'ün Halkçılık Programı ve Halkçılık İlkesinin Tarihçesi*, İstanbul 1963.
- ARIBURNU, Kemal, *Atatürk Muhtelif Cepheleriyle*, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1953.
- BAYAR, Celâl, *Ben de Yazdım: Millî Mücadeleye Giriş*, C. 5, İstanbul 1997.
- BAYUR, Hikmet "Atatürk ve Dil Devrimi", *Dil Devrimi Üzerine*, TDK Yay., Ankara 1967, s.28-37.
- CERECİ, Sedat, "Halkın İçinde Halkçı Bir Önder", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XIV, Sayı: 32 (Kasım 1998), s.279-288.
- ÇELEN, Gülru, *Atatürk'ün Düşünce Dünyasında Halkın Yeri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2013.
- Dil Devriminin 30 Yılı*, Türk Dil Kurumu Tanıtma Yay., Ankara 1962.
- ECEVİT, Bülent, *Atatürk ve Devrimcilik*, Üçüncü bs., Tekin Yayınevi, İstanbul 1974.
- EDİSKUN, Haydar, "Türk Dilini Koruma ve Geliştirme Cemiyeti", *Dil Devrimi Üzerine*, TDK Yay., Ankara 1967, s.250-259

- ERARSLAN, Cezmi, *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk*, Kum Saati Yay., İstanbul 2003.
- EYUBOĞLU, İsmet Zeki, *Atatürk İlkeleri*, İkinci bs., Uygarlık Yay., İstanbul 1984.
- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki, "Dil Bayramı", *Dil Devrimi Üzerine*, TDK Yay., Ankara 1967, s.217-221.
- Genelkurmay Başkanlığı (haz.), *Atatürkçülük (Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri)*, Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) Yay., İstanbul 1998.
- Genelkurmay Başkanlığı (haz.), *Atatürkçülük (Atatürkçü Düşünce Sistemi)*, MEB Yay., İstanbul 2001.
- Halil Nimetullah, *Halkçılık ve Cumhuriyet, Türk Halkçılığı ve Cumhuriyeti*, İstanbul 1930.
- HATİBOĞLU, Vecihe, *Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi*, 2. bs., TDK Yay., Ankara 1981.
- HEYD, Uriel, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, çev. Kadir Günay, 2. bs., Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.
- HUGHES, Preston, *Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Atatürkçülük*, çev. Narin Özlem, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2009.
- IRMAK, Sadi, *Atatürk Devrimleri Tarihi (İdeoloji ve Tarih Açısından İnceleme)*, İstanbul 1973.
- İNAN, M. Rauf, "Atatürk Devrimleri ve Yazı Değişimi, Yazı Devrimi", *Yazı Devrimi*, TDK Yay., yy., 1978, s.43-64.
- İPEKÇİ, Abdi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, Dünya Yay., İstanbul 2004.
- KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987.
- KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, İkinci bs., ATAM Yay., Ankara 2005.
- KORKMAZ, Zeynep, "Dilde 'Doğal Gelişme' ve 'Devrim' Açısından Türk Dil Devrimi", *Türkoloji Dergisi*, C. 4, Sayı: 1 (1972), s.97-114.
- KURAN,ERCÜMEND, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981.
- KURAN,ERCÜMENT, *Türk Çağdaşlaşması: Çileli Bir Yolda İlerleyiş*, der. Mehmet Erdoğan, Akçağ Yay., Ankara 1997.
- LEVEND, Ağâh Sırrı, "Dilde Özleşme Hareketinin Tarihçesi", *Dil Devrimi Üzerine*, TDK Yay., Ankara 1967, s.14-25.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, 7. bs., TTK Yay., Ankara 1998.
- SEVÜK, İsmail Habib, *Dil Da'vâsı*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1949.
- SHAW, Stanford J.- SHAW, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İkinci Cilt, çev. Mehmet Harmancı, Üçüncü bs., E Yay., İstanbul 2000.
- ŞENOĞLU, Kemal, *Yusuf Akçura: Kemalizmin İdeoloğu*, Kaynak Yay., İstanbul 2009.
- TANYOL, Cahit, *Atatürk ve Halkçılık*, 2. bs., Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1984.
- TOPRAK, Zafer, *Türkiye'de Popülizm 1908-1923*, Doğan Kitap, İstanbul 2013.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2007.
- TÜRK, Vahit, *Türkçe Yazılar*, Berikan Yay., Ankara 2014.
- YÜCEL, Tahsin, *Dil Devrimi ve Sonuçları*, TDK Yay., Ankara 1982.

ARNAVUTLUK'UN OSMANLI DEVLETİ'NDEN KOPUŞU SORUNU (1912-1913)*

THE PROBLEM OF SEPARATION OF ALBANIA FROM OTTOMAN STATE (1912-1913)

Mithat AYDIN**

Geliş Tarihi/Received:22.11.2018

Kabul Tarihi/Accepted: 30.12.2018

AYDIN, Mithat, (2019), "Arnavutluk'un Osmanlı Devleti'nden Kopuşu Sorunu (1912-1913)", Belgi Dergisi, C.2, S.17, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Kış 2019/1, ss. 1094-1128.

Öz

Arnavutluk, Osmanlı Avrupası'ndan kopan en son toprak parçasıdır. Ulusal bağımsızlık hareketlerinin ortaya çıktığı modern zamanlara kadar Arnavutluk, sahip oldukları yerel imtiyazlarını korudukları sürece Sultan'a bağlılıktan ayrılmamıştır. Arnavutluk'taki bağımsızlık hareketleri 19. Yüzyılın ikinci yarısında hız kazanmıştır. Buna temel neden ise Berlin Kongresi'nin Sırp ve Karadağ sınırlarını Arnavutlar aleyhine genişletilmesini isteyen kararlarıdır. Yani Arnavut milliyetçiliği -başlangıçta- diğer Balkan uluslarının tersine, doğrudan doğruya Osmanlı otoritesine karşı değil, yabancı güçlerin kendi topraklarına yönelik saldırılarını engellemek amacıyla doğmuştur. Bu amaçla 1878'de kurulan Prizren Birliği, Arnavut topraklarının birliği ve savunulmasında Arnavutlar arasında önemli bir bilinç oluşturmuştur. Balkan uluslarının bağımsızlıklarını kazanmaları, Arnavutları önce dil ve kültür birlikteliğine, sonra da siyasal amaçlar etrafında toplanmaya zorlamıştır. Arzu edilen şey, başlangıçta Osmanlı toprak bütünlüğü içinde özerk bir yapı iken, daha sonra bağımsızlığa evrilmiştir. Kasım 1897, Ocak 1899'da İpek'te Hacı Molla Zeka'nın başkanlığında yapılan toplantılar bu türden (özerklik amaçlayan) örgütlenmelerdir. 1903'teki Makedonya İsyanı sırasında Arnavutların Bulgar, Sırp ve Yunan saldırılarına maruz kalması onları yeni bir savunma/saldırı biçimine yöneltmiştir: Komitacılık, Çetecilik. Arnavutların 1908 Meşrutiyet idaresinden beklentilerinin (geniş bir özerkliğin) gerçekleşmemesi, özellikle de Osmanlı Devleti'nin Arnavut topraklarını koruyamayacağı inancı Arnavutlar arasındaki bağımsızlık fikrini canlandırmıştır. 1913'teki bağımsızlığın ilanına kadar Osmanlı yönetimine karşı arkası kesilmeyen ayaklanmalar, Tanin gazetesi yazarı Hüseyin Cahit'in deyişiyle "her gün bitiyor ve her gün yeniden başlıyordu." Trablusgarp Savaşı, arkasından Balkan Savaşlarının patlak vermesiyle Osmanlı Devleti'nin kontrolü kaybetmesi, Arnavut topraklarını Balkan güçlerinin açık hedefi haline getirmiştir. Bu ise Arnavut ulusal gücünü yeniden harekete geçirmiştir. Bu güç Arnavutluk'u İsmail Kemal Vlora'nın liderliğinde önce -Aralık 1912 Londra Konferansıyla- özerkliğe, sonra da bağımsızlığa taşımıştır. 1913 Temmuzunda Büyük Devletlerin aldıkları bağımsızlık kararına göre Arnavutluk büyük devletlerin garantisi altında meşruti monarşi ile yönetilen bağımsız bir devlet olacaktır. Bu çalışma, Arnavutluk'un 1912-1913 yıllarındaki bağımsızlık sürecinin iç dinamikleri ile uluslararası boyutunu Osmanlı ve İngiliz belgeleri ışığında değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Prizren Birliği, Londra Konferansı, İsmail Kemal Bey, Slavizm, Avlonya, Balkan Savaşları

Abstract

Albania is the last piece of land separated from Ottoman Europe. Until modern times when the national independence movements emerged, Albania showed its loyalty to the Sultan as long as it

* Bu makale, 17-20 Ekim 2018 tarihleri arasında Türk Tarih Kurumu, Sakarya Üniversitesi ve Tiran Üniversitesi'nin işbirliği ile Tiran/Arnavutluk'ta düzenlenen II. Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongresi'ne sunulan bildiri metnidir.

** Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi, Kınıklı Yerleşkesi Pamukkale/Denizli, maydin@pau.edu.tr, (orcid.org /0000-0002-2066-845X).

retained its local privileges. Independence movements in Albania accelerated in the second half of the 19th century. The main reason for this is the Berlin Congress's decision to extend the Serbian and Montenegrin borders against the Albanians. In other words, Albanian nationalism was born at the beginning, unlike the other Balkan nations, not directly against the Ottoman authority, but to prevent the attacks of foreign powers on their territory. The Prizren Union, which was established in 1878 for this purpose, has created an important consciousness among Albanians in the unity and defense of Albanian lands. The independence of the Balkan nationals has forced Albanians firstly to gathered around language and cultural unity and then political aims. What is desired, it was in the beginning an autonomous structure within Ottoman territorial integrity, but later this demand evolved into independence. The meetings held in İpek under the presidency of Hacı Molla Zeka in November 1897 and January 1899 were organizations of this kind (autonomy). The exposure of Albanians to attacks of Bulgarians, Serbians and Greeks during the Macedonian Rebellion of 1903 directed them to a new form of defense / assault: Committee activity, gangsterism. The failure of the Albanians to fulfill expectations (a large autonomy) from the 1908 Constitutional Monarchy, in particular the belief that the Ottoman State can not protect the Albanian lands, has revived the idea of independence among Albanians. The uprisings against the Ottoman government until the declaration of independence in 1913 were expressed in the Tanin newspaper writer Hüseyin Cahit as "ending every day every day and starting". After Tripoli and Balkan wars Albania's territory became a clear target for the Balkan forces upon the loss of control of the Ottoman State. This has revived the Albanian national power. This power led Albania before in the leadership of Ismail Kemal Vlova to autonomy with the London Conference in 1912, then independence. In July 1913, according to the independence decision of the Great Powers, Albania would become an independent state governed with the constitutional monarchy under the guarantee of the great states. This study aims to evaluate Albania's internal dynamics and the international dimension of the independence period of 1912-1913 in the light of the Ottoman and British documents.

Keywords: *The League of Prizren, London Conference, İsmail Kemal Bey, Slavism, Vlova, Balkan Wars*

A-Giriş: 1912 Yılına Uzanan Süreçte Arnavutluk Sorunu

Arnavutlar arasındaki kimlik inşasının, 19. Yüzyılda Yunanlılar ve Sırp larla başlayan ulusal bağımsızlık hareketleriyle ilişkili olarak gelişmeye başladığı bilinmektedir. Bu bağlamda İtalya başta olmak üzere¹ Avrupa'nın hürriyetçi fikir ortamının bu inşa sürecindeki yerini hatırdan çıkarmamak gerekmektedir. Avrupa'ya gidip batı ile temas edenlerle beraber, Osmanlı başkenti ve taşrasında açılan modern okullarda eğitim gören, vilayetlerdeki meclislerde bulunup devlet yönetimine dâhil olan ve dönemin düşünsel ve kültürel ortamından beslenen yeni bir kuşağın ortaya çıkışı kimlik inşa sürecinin belli başlı dinamiklerini oluşturmuştur. 1864'te İstanbul'da içinde üst düzey yönetim mevkilerinde bulunanlar ile tecrübeli ve ulus bilincine sahip aydınların oluşturduğu Arnavut Kültür Derneği'nin kurulması², Arnavut kültürel uyanışının önemli bir noktaya gelmiş olduğunu göstermiştir.

Arnavutlar arasındaki ulusal birlik fikri ve kültürel uyanışın siyasal alana kayması, 93 harbi, Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarının ortaya çıkardığı siyasal sonuçlarla alakalıdır. Zira Ayastefanos Antlaşması'nda Arnavutların yaşadığı Osmanlı toprakları paylaşım sahası haline gelmiş, Büyük Devletler tarafından Balkanlı güçler lehine sınır tashihi öngörülmüştü. Bu tehlike karşısında Arnavutlar, Ayastefanos'un tadili olan Berlin Kongresi'nden önce

1 Yurt dışındaki en aktif Arnavut topluluğu İtalya'da bulunmaktaydı. Bunlar, 15. Yüzyıldan sonra Sicilya ve güney İtalya'ya yerleşen Arnavutlardı. İtalya'daki Arnavutlar, farklı topluluklar içine girmişler ve dillerini ve geleneklerini korumuşlardır. 19. Yüzyıl ortalarında Arnavutlar milli kimlikleri konusunda dil ve başka çalışmalar yapmışlardır. 1890'lara kadar Arnavutlar İtalyan Arnavut kolonilerinde Arnavut Milli Cemiyeti ekseninde geniş bir milliyetçi hareket organize etmişlerdir. Cemiyet 1900'lere kadar iki yüz yayın yapmışlardır. 1900 yılında İtalyan hükümeti, Napoli Doğu entitüsünde bir Arnavut dili ve edebiyatı kürsüsü kurmuştur. L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, Holt, Rinehart and Winston, United States of America, 1966, p.505-506.

2 Nuray Bozova, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, 1. Baskı, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997, s.189.

10 Haziranda Prizren'de üç dinden müteşekkil seksen temsilcinin bir araya gelmesiyle Arnavut Birliği'ni kurmuşlardır. Prizren Birliği, kongreden Arnavutların bir ulus olarak kabulünü ve haklarının teminini talep etmiş, aksi durumda yabancı hegemonyasına karşı mücadele edeceklerini duyurmuştur. Ancak Berlin'de ne Arnavut talepleri kabul görmüş, ne de Arnavut nüfusu tanınmıştır. Üstelik Gossine ve Plava'nın Karadağ'a verilmesi kararlaştırılmıştı. Bununla birlikte Karadağlılar, Arnavutların mukavemeti nedeniyle bu bölgelere girememişlerdir. Antlaşmanın icrası için Büyük devletlerin baskısıyla Osmanlı Devleti'nin Arnavutları bölgeden çıkarmaya ikna etmek için –Abdullah ve Mehmed Ali Paşaların bölgeye gönderilmesi gibi- başvurduğu yöntemler de işe yaramamıştır. Kısaca Arnavutlar için Berlin Antlaşması'nın getirdiği düzene karşı savunmaya geçmenin zamanı gelmişti. Arnavutlar arasında görüş ayrılığı olmakla beraber, genel olarak Arnavut topraklarının bütünlüğü ve özerk bir statüye kavuşturulması talep edilmekteydi. Bu talep, Babiali'nin 1880 Haziranında Büyük Devletlerin Berlin'de aldıkları karar ve yaptıkları baskı üzerine Dulcigno'yu Arnavutlardan alıp Karadağ'a vermesiyle bağımsızlık özlemine dönüşmüştür. Nitekim Prizren Birliği, söz konusu tarihten itibaren Babiali'ye özerklik konusundaki taleplerine ilişkin birçok telgraf çekmişlerdir.³ Diğer taraftan Arnavut çeteleri tepkilerini eyleme dönüştürerek Osmanlı memur ve askerlerine saldırmış, Osmanlı vergi tahsildarlarına karşı koymuş, demiryollarına sabotajlar düzenlemişlerdir. Bu eylemler çoğu zaman bastırılmışsa da sonraki süreci besleyen ciddi bir sorun olmaya devam etmiştir.⁴ Babiali ise özerklik taleplerine müspet cevap vermek yerine Birliği güç kullanarak dağıtmayı daha makul yol olarak görmüştü.

Bu arada Arnavut hoşnutsuzluğunu perçinleyen Türk-Yunan sınır görüşmelerinin devam ettiği sırada Prizren Birliği 1881 yılı başında toplanarak Geçici Arnavut Hükümeti'ni ilan etmiştir. 9 Mart 1881 tarihinde Osmanlı Devleti İkinci İstanbul Konferansı'yla Yunanistan'a Teselya'nın büyük bir kısmı ile Larissa'yı vermek zorunda kalmıştı. Bu durum Yunanistan'ın, Arnavutların milli kahramanı, Tepedelenli Ali Paşa'nın merkezi olan Yanya'ya sokulmaları anlamına geliyordu. Öbür yandan Osmanlı hükümeti Yunanistan ile sınır sorununu çözdükten sonra Prizren Birliği'ni dağıtmanın zamanı geldiğine kanaat ettiler. Derviş Paşa'nın komuta ettiği Osmanlı ordusu 1881 Martında Arnavutluk'a girmiş, Arnavut direnişini kırarak Malisor bölgesi dışındaki bütün bölgeleri ele geçirmiştir.⁵ Bu suretle birliğin birçok önde gelen liderleri tutuklanıp sürgüne gönderilirken, Prizren Birliği de ortadan kaldırılmış oluyordu. Bununla birlikte Prizren Birliği'nin Arnavut sorununu uluslararası arenaya taşıyıp Büyük devletler nezdinde Arnavut davasına ilişkin bir algı oluşturmakla sonraki süreç için belirleyici bir rol oynadığı gözden uzak tutulmamalıdır.

1881 yılında Prizren Birliği'nin dağıtılmasından sonra Arnavut ulusçu hareketi yeraltına kaymıştır. Arnavut ulusçuluğu gelişimini -1902 yılına kadar- dil ve kültür sahasında devam ettirmiştir. Bu kültürel gelişim yurt içi kadar, yurt dışından da beslenmiştir. Dil ve kültür sahasında başlıca gelişmeler şöyledir: Arnavut Dilini Koruma Derneği'nin Drita Dergisi'ni çıkarması (1884), Katolik Arnavutlar için Avusturya ve İtalya tarafından okullar açılması, Bükreş'te kurulan bir yayınevinde Sami Frasheri (Şemseddin Sami) ve arkadaşları tarafından Arnavutça ders kitaplarının basılması, yine Sami Frasheri tarafından İstanbul'da okul kitapları basan ve yeni bir alfabe oluşturan "Arnavut Harfleri Topluluğu"nun kurulması, Korçe'de ilk Arnavut millî okulunun açılması (1887), İngiliz ve Amerikan Protestanlarının bir kız okulu açması (1898), Bükreş'te okul kongresinin toplanması (1898), Bükreş (1885), Bulgaristan (1892) ve Mısır (1896)'da Arnavut derneklerinin kurulması.

Arnavutların kültürel alandaki faaliyetlerinin gelişme kaydetmesinde II. Abdülhamid'in Arnavutlara karşı izlediği politikanın etkisi kuşkusuz yadsınamaz. II. Abdülhamid, Prizren

3 Bozova, a.g.e., s.202.

4 Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye/Reform Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu, 1808-1975.*, c.2, Çev: Mehmet Harmanlı, 2. Baskı, İstanbul, 1994, c.2, s.249.

5 Bozova, a.g.e., s.204.

Birliği'nin dağılmasından sonra Arnavut sorununu besleyen şikâyetlere kulak vermek gerektiğini görmüştü. Bu bakımdan kimi bölgelere vergi muafiyeti getirilmiş, askerliğin gönüllülük temelinde icra edilmesi yoluna gidilmiş, nüfuzlu Arnavutlar hizmete alınmış ve Arnavut aileleri arasındaki kan davaları kaldırılmıştır. Bu ise Arnavutluk'taki ihtilalci fikirlerin yeraltına çekilmesine ya da yabancı ülkelerde örgütlenmesine neden olmuştur.⁶ Arnavutluk, 19. Yüzyıl başlarında Makedonya'nın bir rekabet sahası olarak önem kazanmasıyla siyasi alanda yeniden Büyük devletlerin gündemini meşgul etmiştir. Açıkçası Arnavutlar da diğer Balkan ulusları gibi Osmanlı Makedonyasında payına düşeni almaya hazırды.

Makedonya'ya sahip olmak için verilen mücadelede Bulgarlar, 19. Yüzyıl başlarında ciddi bir güç kazanmışlardı. Bulgarların amacı Ayastefanos'ta teşekkül etmiş olan Büyük Bulgaristan'ı ihya etmektir. Hedeflerine Slavist Komitalarla ulaşmaya çalışan Bulgarlar, 1903'te çıkardıkları ayaklanma (İlinden Ayaklanması) ile Makedonya'da büyük bir gürültü koparmışlardır. Makedonya kargaşasının sonlandırılmasını ve bu suretle bölgede idari reformlar yapılmasını öngören Mürzteg programı Arnavutlar için sorunu derinleştirmiştir. Çünkü Program Arnavut taleplerini dikkate almadığı gibi Arnavutların yaşadığı bölgelerin bölünmesi anlamına geliyordu. Bu nedenle Arnavutlar arasında Osmanlı merkezî idaresine karşı "düşmanca" bir hava esmiştir. Şimdi Yunanlılar, Ulahlar ve Romenler gibi Arnavutlar için de -kendi emellerine uygun olarak- harekete geçirmenin zamanı gelmişti. Bu suretle Arnavutlar da komşularının yaptığı gibi komite ve çeteler tertip etmeye başlamışlardır. İlk olarak 1905'te Manastır'da Topulli, Grameno gibi bir grup genç entelektüel Arnavut "Arnavutluk'un Özgürlüğü için Komita" adıyla bir komita kurmuşlardır. Silahlı gruplardan oluşan komitanın amacı ise Arnavut topraklarına saldırarak çetelere engel olmaktır. 1878 Arnavut Birliği üst sınıfın işi iken, şimdiki komita hareketi orta sınıf aydınların eseri idi. Avlonyalı Ekrem Bey'e göre Arnavut gençleri, "çete savaşlarının gençlerin işi olduğu" bilinciyle Yunan ve Bulgar saldırılarına karşı ortaya çıkmış olan bu komita hareketine ya katılmış ya da destek vermişlerdir. Bu bağlamda Arnavut komitacılar Makedonya'da sadece Türk kuvvetlerine karşı değil, aynı zamanda Yunan, Bulgar çetelerine karşı pek çok çatışmanın içinde yer almışlardır. Sadece 1906 yılı içinde Korçe'de Türk kuvvetleri ile Yunan çetelerine, Ohrid, Krusevo ve Manastır'da Bulgar, Kosova'da Sırp çetelerine karşı pek çok silahlı mücadeleye girişmişlerdir.⁷

Makedonya'nın tam bir komita coğrafyası haline geldiği sırada Meşrutiyet'in yeniden ilanı bütün İmparatorluk topraklarında iyimser bir havayı ortaya çıkarmış, bütün toplum sınıflarını yeni bir beklentiye sevk etmiştir. Her tarafta Meşrutiyetin yeniden ilanı "hürriyet", "müsavat (eşitlik)" ve "uhuvvet (kardeşlik)" söylemleriyle şölen havası içinde kutlamalara dönüşmüş, eski düşmanlıklar unutulmuş kardeşlik türküleri söylenmeye başlanmıştı. Bu atmosferi Kâzım Nami Duru'nun Selanik'te bulunduğu sıradaki tanıklığına ilişkin anlatımı özetler gibidir:

"Meşrutiyet'in ilanı günü Selanik bir çılgınlık içindeydi. Nümayişler nutuklar günlerce devam etti. Çeteler dağlardan inip trene biniyor, Selanik'e geliyordu. Bu çeteler halk tarafından nümayişle karşılanıyor, Beyazkule bahçesine getiriliyor, onlara ikramlar yapılıyordu. Dağda su yüzü görmeyen sakallı, perişan kıyafetli, silahlı çetelerle halkın sarmaş dolaş olduğunu görmek tuhaf bir şeydi. Fakat bu kimseye garip görünmüyor, gayet

⁶ Bozova, a.g.e., s.207.

⁷ Avlonyalı Ekrem Bey, *Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar (1885-1912)*, Çev: Atilla Dirim, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.176-177. Makedonya'daki komitelerin Makedonya'da emellerine ulaşmak için çeşitli entrika ve provakatif eylemler içinde oldukları görülmüştür. Bu meyanda Bulgar ve Sırp ile Condottierilerin Makedonya'dan Türkleri çıkarıp her birinin kendince Makedonya'yı daha kolay yutmak için başvurdukları yöntemlerden biri de Arnavutları Türklere karşı kıskırtmaktır. Buna göre Türkler Arnavutlara "her şeyi" yasaklayan "baş düşman olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Bu suretle Türkler bölgeden zayıflatılıp bölgeden çıkarıldıktan sonra Arnavutların işini bitirmek de kolay olacaktı. Avlonyalı Ekrem Bey, a.g.e., s.178.

tabii sayılıyordu. Hele Yenice civarlarında çetesiyle dolaşan Apostol ile Gevgili dolaylarında dolaşan Yovan büyük tezahürle karşılandı. Bunlar Bulgar çeteleriydi. Rumların da çeteleri, çetecileri vardı; onlar da geliyordu. O günlerde milliyet davası güdülmüyor, o ana kadar birbirlerinin kanına susamış olan çeteciler kucaklaşıp duruyorlardı.”⁸

Bu noktada şu hususun altını çizmek gerekir ki, İbrahim Temo'nun da Meşrutiyet'in ilanından günler sonra geldiği Manastır'da gördüğü üzere- hürriyetin ilanı farklı kesimlerde güç gösterisinin bir aracı haline getirilmiştir: “Manastır'da daha cıvıvı, subayı, başıbozuğu, Arnavut'u, Bulgar'ı birer fatih gibi başı yukarıda, ayakları arzın hareketlerini durduracak bir tarzda çarpmakta kanatları açılmış horozlara dönmüşler! Pek çok dünkü hafiye, hürriyetçileri, müstebidler eline verenler, birer hamiyet örneği kesilmişler. Meydanlarda, kahvelerde, meyhanelerde atıp tutuyorlar.”⁹ Avlonyalı Ekrem Bey'e göre¹⁰ dağdan şehirlere inen çetelerin hepsi, Makedonya'da edinilen tecrübenin Jön Türklerin aklını başına getirdiklerine ve artık ülkeyi bizzat ülke ihtiyaçlarına göre şekillendireceklerine inanmışlardır.

Ne var ki, Meşrutiyetin ortaya çıkardığı iyimser hava, ilanını takip eden bir-iki ay içinde siyasi olayların etkisiyle yerini karamsar bir havaya bırakmıştır. 12 Eylülde Geşov olayı ile baş gösteren Bulgarların bağımsızlık isteği 5 Ekimde resmen duyurulmuş, aynı gün Avusturya Bosna ve Hersek'i ilhak ettiğini ilan etmiş, 6 Ekimde de Yunanistan Girit'i kendisine bağladığını açıklamıştır. Şimdi, Meşrutiyet karşıtı muhalif güçler kuvvetlendiği gibi, Meşrutiyet'e olan güven de sarsılmıştır. Eski zamanların unutulmaya çalışılan kötü hatıraları yeniden canlanmaya başlamıştır. Bütün bu gelişmeler, imparatorluğun diğer halkları gibi Arnavutları da etkileyecektir.

Arnavut milliyetçilerin Meşrutiyetten beklentileri, Berlin Kongresi'nden beri elde etmeye çalıştıkları Arnavut özerkliğine ulaşmaktı. İttihat ve Terakki Cemiyeti her ne kadar başlangıçta Arnavutların kültür sahasındaki çalışmalarına engel olmamışlarsa da, zamanla imparatorluğun her tarafında kendi parti merkezlerini açarak Osmanlılık politikasını uygulamışlardır. Buna karşın Arnavut milliyetçiler özerklik, Arnavut dilinin geliştirilmesi, dinî törenlerde Arnavutçanın kullanılması, Fransız tütün tekelinin kaldırılması, vilayetin kilit görevlerine Arnavut memurların atanması gibi isteklerini tekrarlayıp durmuşlardır. Bu çerçevede İsmail Kemal Bey İstanbul'a gelip Berat milletvekili olarak Arnavut milliyetçilerin sözcülüğünü yapmaya başlamıştır. 1909 karşı devrimine pek çok Arnavut askerin katılımı ve İsmail Kemal'in Liberal Birliği'yle işbirliği içinde olması Genç Türkler tarafından doğru değerlendirilememiştir. Genç Türkler, Müslüman Arnavutların Hıristiyanlara karşı merkezî hükümetin yanında yer alacaklarını sanıyorlardı. Oysa Müslüman Arnavutların çoğu Arnavutluklarını her şeyin üstünde tutarak milliyetçilerin yayında yer aldıkları gibi, Hıristiyan Arnavutlar da imtiyazlarını kaybetmek korkusuyla milliyetçileri desteklemişlerdir.¹¹

8 Kâzım Nami Duru, *Hatıralar: İttihat Terakki /Cumhuriyet Devri Makedonya Hatıraları*, 1. Baskı, Altınordu Yayınları: 22, Ankara, 2017, s.39. Meşrutiyet'in ilanının Kesendire ve Selanik'teki akislerine tanıklık eden Tahsin Uzer gözlemlerini şöyle aktarmaktadır: “9 Temmuz 1908 gecesi Meşrutiyet remen ilan olundu. Rumlarda koşuşmalar ve heyecan başladı. O akşam belediye bahçesinde mükellef ve mükemmel bir ziyafet ve şenlik tertiplidiler. Eğlenceler sabaha kadar coşkunluk içinde devam etti. Herkes hayatından memnun ve eğlenir gözüktü. Ertesi akşam civar köylerden tüccarlar, zenginler ve eşraf merkez kazaya akın ederek, daha büyük çapta bir eğlenti düzenlediler... O sabah cezaevini boşalttık, zaten ben de az sonra Selanik'e hareket ettim. Yol üstünde bulunan 'Galeçe ve Vasilika' köylerinden geçerken, Rumlar bana karşı coşkun gösteriler yaptılar... Selanik'e vardığımda, şehri bir bayram coşkunluğu içinde buldum. Gururdan sevinç gözyaşlarımı zor tuttum. Aile ocağına kavuşmuş, Kesendire'den sonra kendimi adeta cennette bulmuştum. Akşam evimizin karşısına isabet eden saz bahçesine gittim. Orada Rum ve Bulgar çeteleri ileri gelenlerini topluca eğlenir buldum. Beni görünce sofralarındaki baş köşeye oturtular. Karşılıklı nutuklar çekildi.” Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1987, s.225-226

9 İbrahim Temo, *İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları*, Alba Yayınları:12, İstanbul, 1987, s.186.

10 Avlonyalı Ekrem Bey, *a.g.e.*, s.246.

11 Shaw, *a.g.e.*, s.347.

1910 yılı Arnavut bağımsızlığına uzanan süreçteki kilometre taşlarının döşendiğine tanıklık etmiştir. Arnavut millî hareketinin önde gelen isimlerinden Avlonyalı Ekrem Bey'in deyişimiyle Arnavut milliyetçileriyle Türk hükümetinin ilişkileri öyle bir hal almıştı ki *"artık bir taraf ya eğilecek ya da kırılacaktı."* Bu bakımdan her ne kadar Arnavutların milliyetçi taleplerinin daha güçlü bir şekilde dillendirilmesi İttihat ve Terakki yönetimine olan hoşnutsuzluktan kaynaklanmışsa da, gerçekte Arnavutları harekete geçirerek ulaşmak istedikleri hedefe yönelten şey, Osmanlı Devleti'nin zayıflığı, varlığının millî devletlerce parçalanmışlığı, kısaca yaşayamayacağına olan inancın mevcudiyetiydi. Bu bakımdan bölgedeki Osmanlı hâkimiyetinin yıkılmasından önce Arnavutların çıkarlarını korunması gerekiyordu. Arnavut Beyleri senatör ve mebusları Arnavut çıkarlarının hâlâ Osmanlı idaresinde yaşamakla muhafaza ve müdafaa edileceğine inansalar da, İttihat ve Terakki yönetimiyle işbirliğine yanaşmayan İsmail Kemal Bey, Müfid Bey, Hasan Pritşine gibi Arnavut milliyetçileri Arnavutluk'un kendi kaderini tayin etmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu ise onların resmî makamlar tarafından daha sıkı bir şekilde takip edilmelerine neden olmuştur. Hele 31 Mart Olayı'nda Arnavut Avcı ve Hassa Alayı'nın kışkırtıcı rol oynadıkları gerekçesiyle Arnavut milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılıp Divan-ı Harb'e verilmesi, *"bazı Arnavutlar tarafından hâlâ bir ümit olarak görülen Jön Türklerle işbirliği düşüncesine son darbeyi vurmıştır."* Hatta bir şekilde -1910 yılından itibaren- Jön Türklerle işbirliği içinde olan Arnavutlar, Arnavut milliyetçileri tarafından hain olarak görülmeye başlanmıştır. Jön Türklerin *"Arnavutlara sevgi besleyen iyi niyetli sultan"* Abdülhamid'in tahttan indirilişi Arnavut reaksiyonunun bir başka dayanağı olmuştur. Zira Sultan'ın tahttan indirilip Selanik'te bir Yahudinin evine kapatıldığı, hutbenin ihtilalin öncüleri Enver ve Niyazi Beyler adına okutulduğu propagandası dilden dile dolaşıyordu. Üsküp Valisine göre –Başkim üyeleri eliyle yürütülen-bu tür propagandalar, halkı merkezi yönetime karşı kışkırtıp Arnavut özerklik programını gerçekleştirmek amacı taşıyordu.¹²

1910 yılının ilk aylarında Arnavut hoşnutsuzluğu birçok yerde İttihat ve Terakki yönetimine karşı tutuşmaya hazır bir isyan ateşi hüviyetini kazanmıştı. 1910'un Mart ayı ortalarında Kosova vilayetinin Pritşine şehrinde Türk makamlarının –şehir gelen her türlü mal üzerinde- yeni vergi yükümlülüğü getirmesi nedeniyle Arnavut hoşnutsuzluğu eylem halini almıştır. Şehir meydanında toplanan 2.000 Arnavut vergilerin kaldırılmasını istemiştir. Bu arada toplananlar, Arnavutça için Arap alfabesinin kaldırılması konusundaki hassasiyetlerini iletmeyi de ihmal etmemişlerdir. Çok geçmeden Kosova'nın diğer şehirlerinde de Türk idaresine karşı ayaklanmalar kendini göstermeye başlamıştır. Mart sonunda Kosovalı 12 kabile lideri bir araya gelerek Türklere karşı ayaklanma kararı almıştır. 5.000 Arnavut'tan müteşekkil bir kuvvet Koçanik geçidini bir hafta boyunca elinde tutmayı başarmıştır.¹³ Türk kuvvetlerinin Üsküp'le bağlantısının koparılması anlamına gelen bu stratejik mevkinin asi Arnavutların eline geçmesi kısa süreli olmakla beraber, Türklere açısından durumun vahametini gözler önüne sermiştir.

Pritşine'deki isyan ateşinin 1910'un ilkbaharında güney Arnavutluk'un birçok şehrini sarmış olduğu görülmüştür. Korçe, Avlonya, Titan ve Elbasan'da Türklere karşı savaşmak ve kuzey Arnavutlarını desteklemek amacıyla silahlı gruplar oluşturulmuştur. Bu suretle 1881 yılındaki Arnavut Birliği'nin dağıtılmasından sonra ilk defa Arnavutların birlikteliği Osmanlı yönetimine karşı harekete geçmiş oluyordu.¹⁴ Osmanlı Devleti'nin isyan ateşini söndürmek üzere görevlendirdiği Şevket Turgut Paşa, şiddetli mücadeleler sonunda ancak dört ay sonra -Ağustos 1910 ortalarında- kuzey Arnavutluk'un dağlık bölgelerine girebilmiştir. Bu arada silahların toplatılması, acemi asker yazımı, yeni hayvan vergisinin konulması, Arnavutça gazetelerin yasaklanması ve Arnavutça eğitim veren okulların

12 Avlonyalı Ekrem Bey, *a.g.e.*, s.248-249, 252.

13 Peter Bartl, *Millî Bağımsızlık Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)*, Çev: Ali Taner, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1998, s.293.

14 Avlonyalı Ekrem Bey, *a.g.e.*, s.253.

kapatılması yönünde alınan tedbirler hükümete karşı kızgınlığa ve yeni huzursuzluklara zemin hazırlamıştır.

Nihayette Şevket Turgut Paşa'nın askerî başarıları 1910 yazı sonlarında sükûneti tesis etmiş gibi görünüyordu. Ancak askerî hareketin sonuçları Osmanlı Devleti'ni gelecekte içinden çıkılmaz yeni sorunlarla baş başa bırakacaktır. Şimdi Karadağ, topraklarına sığınan Arnavut mültecileri yayılcı emelleri için bir fırsat olarak görüp faal bir aktör olarak sahne almaya başlamıştır. Sorun o kadar büyüktü ki, 1911 ortalarına gelindiğinde Karadağ, Çetine'de toplanmış olan 10.000 Müslüman ve Katolik (Malisor) Arnavut'u doyurma problemi ile karşı karşıya kalmıştır. Karadağ kralı bunu değerlendirerek Arnavutların hamisi rolünü takınıp Büyük devletler nazarında girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Karadağ bir taraftan Büyük devletlerden Arnavutların korunması talebinde bulunurken, diğer taraftan Arnavutları sınırdaki Türk birliklerine karşı baskınlar düzenlemeye teşvik etmiştir. Yani Mahmut Şevket Paşa'nın ifade ettiği gibi Karadağ sınırını kapatmadan isyanı önlemek "imkânsız" idi ve esasen böyle bir beklentiye girmek de "makul değildir".¹⁵ Bu ise küllenmeye başlayan Arnavut ayaklanmasının yeniden parlamasının önemli bir nedeni olacaktır.

1911 yılındaki Arnavut ayaklanmaları önceki yıldan çok da farklı değildi. Yalnız bu defa başka ülkelerde teşkilatlanmış komiteler Arnavutları harekete geçirip isyanın devamında daha etkin bir şekilde kendini göstermiştir. Roma'da Arnavut gazeteci Nikola İvanaj'in teşekkül ettirdiği "Arnavutluk İçin" komitesi kurulmuş, Bar ve Korfu üzerinden Türkiye ve Arnavut topraklarıyla irtibata geçmiştir. Benzer komiteler Sofya ve Çetine'de kurulduğu gibi, buldukları ülkeler tarafından kısmen de olsa desteklenmişlerdir. Şevket Turgut Paşa'nın faaliyetlerine son verdiği Kara Cemiyet bile propagandaya başlamış ve Arnavut merkez komitesi haline gelmiştir.¹⁶ Arnavut ayaklanmalarında "Sırp Kara El Örgütü"nü teşvikâr rolünü, Karadağ'ın kendi payını almak üzere vermiş olduğu desteği ayrıca zikretmek gerekmektedir.¹⁷ Hatta denebilir ki Balkanlarda farklı milletlere mensup komitacıların amaç birlikteliği az ya da çok mevcut olmuştur ki bu, birbirlerini yok etmek için değil, Osmanlı yönetiminin neden olduğu zorlukları bertaraf etmek içindir.¹⁸

1911'in ilk ayaklanması Şubat sonlarında Dibra'da meydana gelmiştir. Gyryka e Vogelde, Mati ve Mirdita'da jandarma refakatinde vergi toplayan memurlar kovulmuştur. Mart ayı başında daha önce Karadağ'a kaçmış olan Arnavutlar Karadağ sınır bölgesine yakın Podgoriçe'de toplanıp ayın sonlarında önemli bir sayıya ulaştıktan sonra önce Rapsha ve Trabojna'daki Türk sınır muhafızlarına saldırmış, sonra da Tuzi'deki Türk garnizonunu 3.000 isyancı ile kuşatmışlardır. Ayaklananların Katolik olması Osmanlı yönetimi tarafından dinî bir fırsat olarak görülmüştür. Ancak Müslüman Arnavutlar için yapılan cihat çağrısından istenilen sonuç alınamamıştır. Mesela İşkodra valisi Bedri Paşa İşkodra'da "kâfirlere" karşı yaptığı cihat ilanı ile 1.000 kişi toplayabilmişse de bunların çoğunluğu isyancılarla daha ilk temalarında onların yanına geçmişlerdir. Neticede Bedri Paşa, ne de daha sonra bölgeye gönderilen "Arnavut meselesi mütehassısı" Şevket Turgut Paşa Nisan ve Mayıs aylarındaki ayaklanmalara karşı kesin bir sonuç alabilmiştir.¹⁹ 15 Mayıs'ta Osmanlı Hükümeti, Aylonya Arnavut komitesinin İşkodra, Kosova, Manastır ve Yanya vilayetlerinin tek bir vilayet içinde toplanması, söz konusu vilayetin kendi parlamentosu tarafından yönetilmesi ve kendi

15 *British Documents on Foreign Affairs (BDFA): Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, Series B: The Near and Middle East 1856-1914, Vol.20: The Ottoman Empire under the Young Turks 1908-1914, Doc. 35, General Editors: Kenneth Bourne and D. Cameron Watt, University Publications of America, 1985, pp.273-374.*

16 Bartl, a.g.e., s.296.

17 Nazif Kuyucuklu, *Balkan Ülkeleri İktisadi 1: Arnavutluk*, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1983, s.7.

18 *BDFA*, "Annual Report on Turkey for the year 1911", Vol.20, Doc.52, p.333.

19 Bartl, a.g.e., s.297-299.

ordusuna sahip olması şeklindeki tekliflerinin çoğunu kabul etmek zorunda kalmıştır.²⁰

Padişah “*Arnavutların yaralarına merhem sürmek*” için²¹ bizzat kendisi Haziranın 11’inde Kosova’ya bir ziyaret tertip ederek yeni bir adım atmıştır. “Genel af ilan edilmiş, pek çok ödünler verilmiştir. Askerlik yalnızca bölgede yapılacak, Arnavut okulları açılacak, iki yıl süreyle kimse askere alınmayacak, vergi verilmeyecek, Memurlar Arnavutça bilenlerden seçilecekti. Ne var ki bu önlemler kuzeyi sakinleştirmişse de güneydeki isyan hızla yayılmasına engel olamamıştır.²²

Genel itibarıyla 1911 yılı Arnavut isyanları, Orta ve güney Arnavutluk’taki bazı kısmî başkaldırıların dışında, daha ziyade kuzeyde ve Katolik mahiyetiyle öne çıkmıştır. Zaman zaman isyancılar Osmanlı kuvvetleri tarafından bertaraf edilmişse de, sonu gelmeyen ciddi bedellerin ödenmesini gerektirmiştir. İsyan ve tedhiş, genellikle yeni talepleri ve yeni tavizleri beraberinde getirmiştir. Her isyanı yeni tavizlerle durdurmaya çalışan Osmanlı yönetimi, sorunun Balkanlı güçler ile Büyük devletleri içine çekecek bir bunalıma dönüşeceğini görmüştür. Nitekim 1911’in Temmuz ve Ağustos isyanları Osmanlı Devleti’nin yeni tavizlerle sorunu çözmekten başka şansının olmadığını gösterdiği gibi, Trablusgarp’ta patlak veren sonbahardaki savaş daha büyük bir krizin kapıda olduğunu ortaya koymuştur.

B-1912 Yılı Arnavutluk İsyanlarından Bağımsızlığa

1-Katolik Malisor İsyanlarının Gelişimi

1912 yılına gelindiğinde Arnavutluk için ufukta bir çözüm görünmüyordu. Ne isyancılar taleplerinden vazgeçecek gibi görünüyordu, ne İttihat ve Terakki yönetimindeki Türk hükümeti başvurduğu yöntemlerden vazgeçecek gibi görünüyordu. Üstelik Katolik Hıristiyanların hamisi Avusturya’nın asileri teşviki ve İtalya’nın Trablusgarp’ta başlattığı savaş sorunun daha da derinleşmesi için yeterli nedenlerdi. Bir gerçek vardı ki Malisor isyanı hâlâ canlıydı.

Malisor reisleriyle Avusturya İşkodra genel konsolosu nezdinde yapılan bir mülakatta 1912 yılı başında Malisorların içinde bulunduğu durumu, hissiyat ve beklentilerini, isyana kalkışmalarının gerekçe ve boyutlarını görmek mümkündür. Buna göre; Malisor reisleri, Osmanlı Devleti’nin okullar açmak ve Hıristiyan memur tayin etmek gibi konularda kendileriyle uzlaşma niyetinde olduğunu gösteren ıslahatları icra etmek emelinde olmadığını düşünmüşlerdir. Bu bağlamda onlar, Osmanlı hükümetinin sadece kendilerini cezalandırmak için askerî önlemler almakta olduğuna ve bu suretle ilkbaharda kendilerine karşı bir tenkil harekâtı içinde bulunulacağından aileleriyle beraber dağlara kaçmak zorunda kalacaklarına inanmışlardır. Bu noktada Karadağ’a gösterilen “dostane” tavrın etkisizliği ve Avusturya hükümetinin isyana karşı olumsuz duruşu Malisorları hayal kırıklığına uğratmıştır. Yine de Karadağ, Malisorların müracaat edecekleri başlıca mercilerden biri olarak düşünülmüştür. Bu sırada Malisorlar, sahip oldukları 20.000 tüfekli nefer ile ulaştıkları gücü de göstermiştir. Malisor reislerinin ifadelerinden anlaşıldığı üzere 1912 yılı başlarında Arnavutluk sorununun önem kazanan cephesi, sorunun Avrupa hükümetlerinin gündemine taşınmasına çalışılmasıdır. Bu bakımdan Avusturya hükümetinin kendilerine genel olarak iyilikte bulunmasına karşın 1911 yılındaki “kargaşalar” zamanından beri yardımını kesmesine sitem edilmekteydi. Bununla birlikte Katolik Arnavutlar nazarında

20 Shaw, *a.g.e.*, s.347-348.

21 Basri, *Arnavutluk ve Buhran-ı Osmanî*, Haz: M. Suat Mertoğlu, Klasik, 1. Baskı, İstanbul, 2015, s.59. Debre Mebusu Basri Bey, Kosova ziyaretinin padişahın arzusu dâhilinde olmayıp, İTC’nin ısrarı, bir tür emr-i vakisi ile gerçekleşmiş olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre İTC, bu ziyaretle padişahın kendileriyle beraber olduğunu göstermek isteyip manevi olarak cemiyetin canlandırılmasını, maddi olarak da cemiyetin şubelerine padişahın hususî kesesinden para aktarılmasını amaçlamıştır. Basri, *a.g.e.*, s.59-60.

22 Shaw, *a.g.e.*, s.347.

Avusturya'nın samimi hislerine güvenilmekte, kendilerinin Osmanlıya iletilecek taleplerine işlerlik kazandıracağına inanılmaktaydı. Aslında Malisorların uluslararası güçlerden, özelde Avusturya ve Karadağ'dan beklentileri büyüktü. Kendilerine vaad edilenlerin yerine getirilmesi için "*başka kapıları çalmaya mecbur kalmadan*" Avusturya'nın yardımını talep ediyorlardı. Çünkü Avusturya ataları gibi kendilerinin de dostu idi. Malisor iddialarının tervici için sadece Karadağ'ın değil, büyük devletlerin de yardımının görüleceğine inanç tamdı. Malisorların gerçekten inandıkları ya da Türk hükümetini töhmet altında bırakmak düşüncesiyle ileri sürdükleri bir başka husus da Türkiye ile Arnavut/Malisor meselenin çözümünün "*en mahir diplomasiye rağmen*" mümkün olmayacağı yönündeki kanaatleri idi. Bu bakımdan emellerine ulaşmak için Malisorların menfaatleri uğruna fedakârlık yapmaya hazır oldukları ilan edilmekteydi. Şüphesiz bunda Malisorların uluslararası havayı lehine çevirmek ve kendilerini güçlü göstermek amacı içinde oldukları söylenebilir. Fakat daha şimdiden Arnavut sorununun istikametini ve varacağı noktayı kestirmek oldukça güçtür.²³

Bu bakımdan Arnavut hareketini bölgesel ve devletlerarası bir sorun olarak ileriye taşıyacak başlıca unsurlardan birinin çetecilik faaliyetleri olduğu bilinmektedir. 1912 yılı başlarında diğer bölgesel güçlere mensup çeteler gibi Arnavut çeteleri de hâlâ diri ve aktifti. Arnavutluk'ta hükümete karşı memnuniyetsizliğin ve asayişsizliğin temel sebebi de çetecilik ve propaganda idi. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk'taki maddi durumu ve manevi nüfuzu sarsılmıştır. Öğretmen, tabip ve papazlar tarafından yürütülen propaganda ile köylülerin "kalp ve fikirlerine" etki edilerek "sevgi ve temayülü" elde edilmiş, bu suretle de Osmanlı Devleti'ne karşı "itimatsızlık" ve "soğukluk" meydana getirilmiştir. Köylüleri himaye etmek, onların müşkül durumlarından yararlanmak, köylere hastaları muayene etmek gerekçesiyle doktor göndermek, çetelerin başvurdukları halka nüfuz etme yollarındandı. Özellikle çetelerin sağlık sorunlarını vasıta bilip halkı elde etmek yöntemi Osmanlı Devleti için ciddi bir tehdit unsuru haline gelmiştir. Bu nedenle bölgedeki Osmanlı memurlarının bu sırada hükümetten problemleri köylere tabip gönderilmesi yönündeki talepleri sıkça tekrarlanan taleplerden olmuştur. Mesela Sırp ve Karadağ propagandalarına en ziyade maruz kalan İpek Sancağı bu tür taleplerin en çok görüldüğü bölgelerden olmuştur.²⁴ Bu noktada bir parantez açmak gerekmektedir. Karadağlılar gibi Sırp çeteciler de 1912 yılı başlarında Makedonya'da Arnavutların yoğun yaşadığı muhtelif yerlerde faal bir çalışma içindeydiler. Buna bir örnek olarak 1912 Ocak ortalarında Sırp Müdafaa-i Milliye Cemiyeti (Sırbiski Odberena) Kosova ve Arnavutluk'a sevk edilmek üzere 20 kadar çete teşkil etmişti. Bu cemiyet reisiyle görüşmek üzere Mityo Mihailo Petrovitch adında bir Karadağlı Çetine'den Belgrad'a kadar gidip bazı telkinatlarda bulunmuştur.²⁵

Burada belirtmek gerekir ki, 1912 yılı başından itibaren devam edegelen Katolik Malisor isyanı, bir "melce" durumundaki Karadağ topraklarından beslenmesine rağmen, Karadağ hükümeti tarafından açıkça desteklenememiştir. Karadağ'ın bu pasif tavrında Rus Çar'ının Karadağ kralına kızgınlığı ve uyarısı etkili olmuştur. Rus Çarının "*Rusya, Karadağ'ın suret-i müsâlemetkâranede husûl-u terakki ve tekâmülü teminatındadır*" şeklindeki sözü bunu teyit etmiştir. Rusya'nın politik tavrında Avusturya ile yakınlaşması ve Avusturya'nın Rusya üzerindeki taziyeli belirleyici bir unsur olmuştur. Kısaca iki devlet (Avusturya ve Rusya) de bu sırada Balkanlardaki statükonun devamından yana idiler. Diğer taraftan Osmanlı'nın İşkodra ve Kosova'daki askerî tedbirleri de bir savaş durumunda Karadağ'ın başarı elde etmesini güç hale getirmiştir. Açıkçası Rus askerinin Karadağ'a yardım etmemesi durumunda Karadağ büyük bir sıkıntı ve yıkıma maruz kalacaktı. Çetine Sefirine göre Karadağ kralı Arnavutluk'ta gelişmeleri doğal seyrine bırakmayı, isyan çıkması

23 BOA., HR.SYS., 150/25, 12.01.1912. Malisor reisleriyle Avusturya İşkodra genel konsolosu nezdinde yapılan ve Reichspost gazetesinde yayımlanan mülakat, Viyana Sefareti'nin 11 Kasım 1912 tarihli tahriratına konu olmuştur.

24 BOA., DH.MUİ., 153/64, 17.03.1330 (06.03.1912).

25 BOA., HR.SYS., 150/26, 13.01.1912. Osmanlı hükümeti, Sırp çetelerinin Karadağ'la irtibatı konusundaki sözü edilen bilgiyi bölgedeki olayları takip eden bir muhbiri yoluyla öğrenmiştir.

durumunda da bundan istifade etmeyi düşünmekteydi. Nitekim 1912 Martında Arnavut ileri gelenlerinden 100 kişi, Karadağ'ın doğu ucundaki Andreyeviçe'de toplanıp Osmanlı Devleti aleyhine tertip etmek istedikleri "hareket-i ihtilâliye ve ihtilâliyenin" başarısızlığı durumunda "bir melce irâ'e olunmasını Karadağ hükümetinden müştereken talep etmek" konusundaki teşebbüslerine karşılık bulamamışlardır. Rus politikasının seyrinde etkin olan, dolayısıyla da Karadağ'ın hareket alanını daraltan Avusturya diplomasisi ise Arnavutluk'taki gelişmeleri gözlemlemek ve gelişmelere göre işe müdahil olmak prensibini benimsemişti. Bu durumu Osmanlı Çetine Sefiri şu şekilde izah etmektedir:

"... Bendeniz Karadağ gibi Avusturya'nın Arnavutluk'ta igtisâsât ikâ'ına çalışmadığı ve fakat şayet bu igtisâsât bazı esbâb-ı mahalliyenin te'siriyle zuhûr edecek ve vahim bir şekil ve suret kesb eyleyecek olursa o vakit Avusturya'nın işe müdâhale eyleyeceği fikrini dermiyân etmiştim." Dolayısıyla "evvela büyük kazanç elde ettikten sonra oyunu terk etmeye vesile arayan bir oyuncu gibi Avusturya dahi daha geçenlerde zamime-i memâlik etmiş olduğu (memleketine katmış olduğu) arâziyi ber ittisâ' (genişleme) ve inbisât-ı (yayılma) mâlikiyet maksadına müstenid bir muhârebe- zira bu def'a iş muhârebesiz geçemez- ihtimâlleri içinde muhâtaraya (tehlikeye) ilka' etmeyi (atmayı) göze alamaz. Binaenaleyh Avusturya'nın ancak bundan üç sene mukaddem kendisi tarafından memâlikine ilhâk edilen ve kudret ve satvetinin fevka'l-âde tezâyüdünü mücib olan arâziyi muhâfaza etmesine müsâ'id olacak olan sulh ve müsâlemeti arzu etmesi tabiidir."

Çünkü Bosna'da olduğu gibi Avusturya'nın bölgeyi işgal etmesi durumunda Arnavutların işgale karşı çıkması kaçınılmaz olacaktır. Avusturya nasıl ki Yenipazar'ı işgalde olduğu gibi Sırpı tabiiyeti altında tutmak için bütün Sırbistan'ı zapt etmesi gerekiyorsa, Arnavutluk için de durum aynı idi. Bu nedenle Avusturya'nın Rusya'ya yakınlaşması statükonun devamına müstenittir. Bir başka deyişle Avusturya'nın Arnavutluk'taki çıkarları, Osmanlı Devleti'nin burada devamlı ve sağlam esaslar tesis etmesini gerektirmiştir.

Arnavutluk'taki karışıklığın Müslümanlar arasında henüz kuvvet kazanmadığı 1912 yılının ilk aylarında meselenin Osmanlı Devleti için "hayat-memat" noktasında olduğu açıktı. Nüfusun %70'i Müslüman olan Arnavutluk'ta idarenin devamında saltanat ve hilafet bağının sağlam tutulması hep işlenmesi gereken bir alan olarak durmuştur. Bu bağın kopması Rumeli kıtasındaki diğer vilayetlerin bir bir kaybedilmesinden başka bir anlam taşımayacaktır. Çetine Sefiri'nin 21 Şubat 1912 tahriratına göre Arnavutların kazanılması için acilen alınması gereken tedbirler şöyle sıralanmıştır: Askerî tedbirlerin alınması, hoşnutsuzluğun önemli bir nedeni olarak işsizliğin ortadan kaldırılması, "Arnavutluk'u yükseltecek" ıslahat programının uygulanması, Arnavutlar arasındaki itimatsızlığın izale edilmesinde Tahkik Komisyonu'nun işlevsel hale getirilmesi, Arnavutların kendilerini dost olarak tanımlayan güçlerin tahriklerine kapılmalarını önlemek için kendi mutluluklarının Osmanlı Devleti'nin bekasına bağlı olduğu telkinatında bulunulması. Zira, Çetine Sefiri bu çerçevede bir "Hatt-ı Hümayun"un ilanından başka bir çözüm yolunun kalmadığını düşünerek "devletin mukadderatının Arnavutluk'a bağlı olduğu" sonucuna varmıştır. Ona göre çözüme giden yolda kaybedilecek bir dakika bile mevcut değildi.²⁶

1912 yılı ilkbaharına gelindiğinde Malisorların elde etmiş oldukları başarı, Müslim ve Gayrimüslim Arnavutlar arasında sadece bir isyanla Türk hükümetinden imtiyazlar elde edilebileceğini göstermiştir. Mesela eskiden beri öşür ve ağnam vergisi veren Zadrıma'nın köyleri, Osmanlı hükümetinin bu vergileri toplamaktaki başarısızlığını görünce kendileri için de benzer bir vergi dokunulmazlığı elde etmeye çalmış ve bu amaçla çeteler oluşturmaya başlamışlardır. İngilizlere göre Arnavutların Babialı'nın vaatlerine güvenleri yoktu ve Müslüman ya da Hıristiyan Arnavutlar, gelecekte bir fırsatın elvereceği yeni bir isyan niyetiyle silahlarını güvence altında tutmak için her şeyi yapıyorlardı. Malisorlar da

26 BOA., HR.SYS., 150/54, 14.03.1912.

bu vakitsiz isyanının kuzey Arnavutluk'ta olduğu gibi güney Arnavutluk'ta da “*genel bir yangın felaketinin işareti*” olacağı ümidi içindeydiler.²⁷

2-Müslüman Arnavutların İsyancıları: Özerklik taleplerinden Bağımsızlığa

Kosova Vilayeti'ndeki Müslüman Arnavutlar arasında daha Şubat başlarında bazı huzursuzluklar bölgedeki İngiliz konsoloslarının raporlarına yansımıştı.²⁸ Bu huzursuzlukların Mart ayında küçük bir takım ayaklanmalara dönüştüğü görülmüştür. Debre ve Cakova'da vergi memurlarının kovulması, meselenin Osmanlı malî sistemine bir tepki olduğunu gösterse de bu, işin görünen yüzüydü. Bununla birlikte Mart ayındaki ayaklanmaların sonraki aylarda genel bir karakter kazanmasında Nisan 1912'de yapılan yeni seçimlerin ayrı bir yeri olduğu görülmektedir. Bu seçimlerde İTC ezici bir çoğunluk elde ederek zamanından önce Meclis-i Mebusan'ı açmıştır. Cemiyet, uygun görmediği adayların meclise girmesini önlemek için çeşitli yöntemlere başvurmuştur. Denildiğine göre Cemiyet Skrapari bölgesinde İsmail Kemal aleyhinde oy kullananlara parasal yardımda bulunmuştur. Bu amaçla temas ettikleri Arnavut ileri gelenlerini finanse ederek destekleri temin edilmiştir.²⁹ Nitekim İsmail Kemal ve Hasan Priştine gibi mebuslar yeniden seçilememişlerdir. Arnavutluk meselesinin seyrinde etkili olan bu seçim meselesi, Milliyetçi Arnavutlar arasında sıradan bir tepkinin çok ötesinde büyük bir öfkeye, hatta düşmanlığa neden olmuştur.

Nisan seçimlerinden sonra Arnavut ileri gelenleri Osmanlı hükümetine karşı isyan bayrağını açarak halkı hareketin için çekmeye çalışmışlardır. Arnavut davasının savunucusu İsmail Kemal Bey, silahlı çeteler oluşturma yoluna giderek Yunan temsilcilerle irtibata geçmiş ve Arnavutların imparatorluk içindeki ulusal haklarının tanınmasını için çıkarılacak bir isyanda Yunanistan'ın desteğini almaya çalışmıştır.³⁰ Bu arada kendisine Fazıl Toptani iltihak ettiği gibi “en tehlikeli arkadaşı” İlbasanlı Salih Hoca da bazı suikastlar tertip etmek için çalışmalarına başlamıştır.³¹ Makedonya'daki sancaklarda, Orta Arnavutluk ve Debre Sancağı'nda küçük asi gruplar ortaya çıkmış, bu gruplara Manastır'da Yüzbaşı Tajar Tetova'nın maiyetindeki asker ve subaylar katılmışlardır.

20 Mayıs'ta Bayram Curri, Rıza Bey, İsa Boletin, Hasan Priştine, Necip Draga gibi ileri gelen Arnavut liderler Junik'te bir araya gelip İTC hükümetinin düşürülmesi için ayaklanmak gerektiği görüşünde mutabık kalmışlardır. Bu arada hükümetten yerine getirilmesini istedikleri taleplerini de şu şekilde sıralamışlardır:³² Arnavut vilayetlerinde Arnavut dili ve yazısının serbestçe kullanılması, Arnavut milliyetinin tanınması ve Arnavutlara Osmanlı Devleti'ndeki diğer milletlere şimdiye kadar tanınan imtiyazların verilmesi, Arnavut gelenek ve göreneklerinin kabul edilmesi, seçimlerin serbest olmas ve seçim bölgelerinin etnik birliğe göre tespit edilmesi, idarenin merkezîyetçilikten çıkarılması, memurlara Arnavutçayı bilme zorunluluğu getirilmesi, Osmanlı memurlarının çalışmalarını denetleyecek genel bir müfettişin tayin edilmesi, Arnavut vilayetlerinde Arnavutçanın resmi dil olarak tanınması, askerlik hizmetinin Arnavutluk'ta yapılması, alkol, tütün vergi ve gümrükleriyle posta, telgraf idaresi gelirlerinin, Arnavutluk'taki endüstri ve tarımda kullanılması, Arnavut vilayetlerinin genel toplantılarının tertip edilmesi, ayaklanma sırasında -1911 yılı- ortaya çıkan zararların tazmin edilmesi.

27 BDFA. vol.20, Doc.52, pp.334-336, “Annual Report on Turkey of 1911”, pp.334-335.

28 BDFA., “Annual Report on Turkey for the years 1912”, vol.20, Doc.59, p.391.

29 Bu bağlamda İsmail Kemal Bey aleyhinde oy kullananlara 25 Lira, Arnavut eşraf ve ileri gelenlerine 250 Lira verildiği anlaşılmaktadır. Bartl, *a.g.e.*, s.306.

30 Nathalie Clayer, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Çev: Ali Berktaş, 1. Baskı, İstanbul, 2013, s.544.

31 BOA., *HR.SYS.*, 150/61, 16.04.1912.

32 Bartl, *a.g.e.*, s.307.

Esas itibariyle Kosova'daki Müslüman Arnavut isyanının işaretleri Şubat başlarındaki huzursuzluk gösterileriyle kendini göstermekle beraber, hoşnutsuzluğun isyana dönüşmesi Mayısın başlarını bulmuştur. Bütünüyle Kosova İsyanı bazı istisnalar dışında üç periyotta ele alınabilir: 1. Periyot: 3-13 Mayıs, 2. Periyot: 22 Mayıs-7 Haziran, 3. Periyot: 21 Haziran-19 Ağustos. İlk iki periyottaki isyan, karma bir güçle ve asilerle uzlaşarak bastırılmış ve "üretimde bir toprak sükûneti" sağlamıştır. Ancak son periyottaki isyan firari askerlerin asilerle birleşmesi nedeniyle Babıali'nin tam olarak elini kolunu bağlamış, hiç bir şey yapamaz hale getirmiştir. Gelinek noktada asiler bütün sınır boyunca Osmanlı kuvvetlerine karşı muzaffer olmuşlardır.³³

İlk periyot, söylenildiği gibi, isyan 3 Mayıs'ta başlamış, 2.000-3.000 aralığındaki Arnavut, Diakova etrafında toplanmış ve kasaba üzerine ateş açmışlardır. İsyana kısa sürede İpek'e yayılmış ve hükümet askerleri üzerine yapılan saldırılar, Istok, Gussinji ve Vierza'da devam etmiştir. Olayların cereyan etmiş olduğu vilayetlere bir gezi tertip eden Dahiliye Nazırı, yapmış olduğu düzenlemelerle bir süre sıkıntıları durdurmayı başarmıştır. Ne var ki vilayetteki "köpürme" 22 Mayıs'ta tekrar kendini göstermiş ve bu suretle isyanın ikinci evresi başlamıştır. İsyana bir süre sonra Üsküp-Mitrovitza arasında yayılım göstermiş, 3 Haziran'da asiler İpek'e ciddi bir saldırı gerçekleştirmişlerdir. Şehrin bu saldırıdan kurtarılması Diakova'dan bölgeye sevk edilen kuvvetlerle mümkün olmuştur (7 Haziran 1912). Hükümet zaman kazanmak için "umutsuz bir girişimle" İpek mutasarrıfını görevden alıp İTC'nin "şiddet içeren" politikalarına pek de sıcak bakmayan birini atamıştır. Bu "uzlaşıcı" tedbir gerçekten bir sükûnet tesis etmiştir.³⁴ Böylece hükümetin İpek-Diakova bölgesindeki asilere karşı elde etmiş olduğu başarı, İstanbul basınında da yer bulmuştur ki bu, Arnavutluk'ta düzenin ikinci kez tesis edilmiş olduğu anlamına geliyordu.

Gerek Kosova vilayeti ve kuzey Arnavutluk'ta, gerekse aşağıda görüleceği üzere yine Mayıs ayından itibaren batı ve güney Arnavutluk'ta meydana gelen ayaklanmalar, Arnavutluk meselesini Avrupaca "pek ehemmiyet" verilen bir mesele haline getirmiştir. Çünkü daha Mayıs ortalarında Avusturya'nın Osmanlı hükümetinden Arnavutluk'ta bir ihtilale meydan verilmemesi yönündeki tavsiyesinin Meclis-i Vükelâ'da görüşülmesi, İngiltere'nin konu hakkında beyanatta bulunması bunu açıkça göstermiştir.³⁵ Arnavutluk sorununun gelmiş olduğu nokta yabancı basında (bölgesel ya da bölge ile ilişkili gazetelerde) etraflı değerlendirmelere konu olmuştur. Belgrat'ta çıkan Sırp yarı resmi gazetesi Samo-Ouprava gazetesi, özellikle Arnavutluk'taki olayların Sırbistan sınırına yakın yerlerindeki asayişe etkisi bağlamında değerlendirmiştir. Politika gazetesi ise isyan hareketinin önceki seneye nazaran daha geniş bir ölçüde zuhur ettiğine dair emarelerin olduğuna işaret ettikten sonra Hacı Adil Bey'in riyasetindeki ıslah heyetine karşı Arnavutların göstermiş olduğu husumete, dolayısıyla da ıslahatların Arnavutları memnun etmemiş olduğuna dikkat çekmiştir. Gazeteye göre Arnavutları teskin etmek için ilgili bütün taraflara ve araçlara başvurulması gerekmektedir.³⁶ Samo-Ouprava gazetesi 5/18 Mayıs nüshasında Arnavut ihtilalinin yayılma eğiliminde olduğuna işaret ederek Arnavutların günden güne toplanıp karışıklık çıkarmak için hazırlandıklarını ve Osmanlı hükümetine boyun eğmemek yönünde karar almış olduklarını ileri sürmüştür. Burada dikkat çeken bir değerlendirmede, haklı olarak Arnavutluk meselesi, doğrudan doğruya Osmanlı Rumeli'sinin geleceği ile ilgili görülmüştür. Zira Arnavutlar Osmanlı Devleti için Rumeli'de tabii bir istihkâm vazifesi görüyordu. Bu nedenle de onlara karşı kuvvet kullanmanın ortaya çıkaracağı hoşnutsuzluk

33 BDFa., "Annual Report on Turkey for the years 1912", vol.20, Doc.59, p.391.

34 BDFa., "Annual Report on Turkey for the years 1912", vol.20, Doc.59, p.391.

35 BOA., BEO., 4040, 302966, 29.05.1330 (16.05.1912). Arnavutluk'taki "eşirânın def-i mefâsidi" için askerî önlemlerin "vakit geçirilmeksizin" alınması yönündeki uyarılar Osmanlı makamları arasında birçok yazıya konu olmuştur. Bu durum Arnavutluk sorununun Mayıs ortalarında gelmiş olduğu noktayı göstermesi açısından dikkate değerdir. Gösterilen Yer.

36 BOA., HR.SYS., 151/10, 21.05.1912.

diğer unsurlara da sirayet edecektir. Buna göre Arnavutların isteklerinde ısrar etmeleri Balkanlarda yeni yeni olaylara sebebiyet verebileceğinden Osmanlı hükümetinin uzlaşmacı yaklaşımının başarılı olması Avrupa ve Balkanlardaki menfaatleri açısından önemlidir. Gazete doğal olarak Sırbistan'dan hayırlı bir komşu diye söz ederek Sırbistan'ın Arnavut isyanını bastırmasında Osmanlı hükümetini desteklediğini ifade etmiştir.³⁷

Arnavutluk meselesini daha ziyade uluslararası ilişkiler bağlamında ele alan "Tribune Gazetesi" Arnavutların ihtilal eğilimini Avusturya tahrikâtına bağlamıştır. Avusturya'nın bundaki amacının da Sırbistan'ı meşgul ederek Balkan hattının arkasındaki çıkarlarını tehdit edecek bir tahkimata engel olmak olduğunu ileri sürmüştür.³⁸ Budapeşte'de çıkan "Budapeşti Hırlap" gazetesi mevcut durumda Arnavutluk'taki "iğtişâşât"ın tehlike arz etmediğini ifade etmiş, bu çerçevede Arnavut komitelerin İtalya ve İngiltere bağlantılarına açıklık getirmeye çalışmıştır. Buna göre Arnavut Balkan komitesi, iki kısımdan oluşan kuzey ve güney Arnavutluk'u birleştirmek amacı taşımıştır. Komitenin İtalya'ya isnat olunan mesaisi senelerden beri Arnavutluk'a sirayet etmiş, Arnavutluk ile İngiltere arasındaki rabıtayı da Arnavut delegeler sağlamıştır. İngiltere (Londra) ile olan bağlantı Akdeniz'den İngiliz posta vapurları vasıtasıyla kurulmuştur. Budapeşti Hırlap Gazetesi, Arnavutluk'un Osmanlıya tabiiyetinin Osmanlı Hükümeti'nin burada yapacağı yol, okul gibi yatırımlar ile muhtariyet isteklerine olumlu cevap vermesiyle mümkün olacağını düşünmüştür. Arnavutluk'ta yabancıların nüfuz sahibi haline gelişini ise Osmanlı ordusunun 1911'de harekâtına atfetmiştir. Hırlap gazetesi, Arnavut ileri gelenlerinin İngiliz parasıyla mevcudiyetlerini koruyabileceğini dile getiren ilginç bir iddia ortaya atarak Arnavut hareketinin İngiliz parasal desteğiyle başarılı olması durumunda bunun İngiliz çıkarlarına değil Arnavut çıkarlarına hizmet edeceğini belirtmiştir.³⁹ Raguz'a'da çıkan Prava gazetesi ise aynı tarihlerde (25 Mayıs) Arnavut asilerinin miktarı ve meydana gelen "muharebat"tan bahs ettikten sonra onların tertip ettikleri bir mitingde Babiali'ye sunulmak üzere almış oldukları karara yer vermiştir.⁴⁰ Bu arada gazeteyi 1 Haziranda Hariciye Nazırına gönderen Osmanlı Viyana elçisinin Firzovik ve Manastır'a askerî kuvvet sevk edildiğinden söz etmesi, bölgede sorunun ciddiyetini koruduğunu göstermiştir.⁴¹ Sonuç itibariyle yabancı basına konu olan Arnavutluk meselesi 1912 yaz aylarına girildiğinde ciddi bir sorun olarak ortada durmaktaydı. Üstelik bu sorunun büyük ve küçük devlet arasındaki çıkar ve rekabetin bir

37 BOA., HR.SYS., 151/16, 29.05.1912.

38 BOA., HR.SYS., 151/10, 21.05.1912.

39 BOA., HR.SYS., 151/11, 21.05.1912. Arnavut isyanlarının parasal ihtiyaçlarını aynı zamanda bölgesel arayışlarla karşılama yoluna gittikleri görülmüştür. Buna dair bir bilgi Viyana Sefareti'nin 15 Haziran tarihli yazısında görülmüştür. Bu yazıda Arnavut asilerin para temin etmek amacıyla Sofya'ya üye gönderdikleri anlaşılmıştır. Bu girişimin Bulgar komitacılarla ilişkili olduğu kuvvetle muhtemeldir. Gerek Sofya gerekse Bükreş Arnavut komitacılar için stratejik merkezlerdir. Arnavut isyanının muhtelif safhalarında Arnavut ileri gelenlerin Sofya'da muhtelif girişimlerde bulunduğu bilinmektedir. Bu durum zaman zaman söz konusu liderlerin takibati ve faaliyetlerinin Osmanlı makamlarınca tartışılmasına neden olmuştur. 1912 Temmuzunda Fazıl Paşa'nın adamlarından Görüceli Tanoşoğlu Temestiyoklu'nun Sofya'ya uğrayıp burada kısa bir süre kaldığı ve buradaki Bulgar komiteleriyle nasıl bir münasebeti olup olmadığı söz konusu tartışmalardan sadece biridir. Temestiyoklu'nun Bulgaristan'daki girişimi hakkında net bir bilgi elde edilmese de onun Romanya'daki Arnavut komitasına mensubiyeti bilinen bir gerçektir. Sofya Sefareti ne Temestiyoklu'nun Romanya'daki komitaya mensubiyeti, ne de Sofya'da bulunan "Deşira" adındaki Arnavut komitasından bilgisi vardı.. BOA., HR.SYS., 140/39, 03.07.1912. Osmanlı makamları Deşira cemiyetinin siyasi bir cemiyet olmadığını düşünmekteydi. Oysa söz konusu cemiyet, Bulgaristan'daki Makedon Cemiyeti ile temasta olup Arnavut-Bulgar yakınlaşmasının en önemli araçlarından biri konumundaydı. Clayer, *a.g.e.*, s.444.

40 Prava gazetesine göre asilerin Babiali'ye sundukları talepler –ki Junik'teki taleplerle hemen hemen aynıdır– şu şekilde sıralanmıştır. 1-Arnavut bir valinin tayin edilmesi, 2-Arnavutlarının askerlik hizmetini yalnız Arnavutluk ve Rumeli'de yapmaları, bu nedenle de Yemen'deki Arnavut askerlerin yeri getirilmesi, 3-Vergilerin yalnız Arnavutluk'un menfaati için toplanması, 4-Arnavutlardan toplanmış olan silahların iade edilmesi, 5-Tahrip edilen okulların yeniden açılması. BOA., HR.SYS., 151/30, 15.06.1912.

41 BOA., HR.SYS., 151/30, 15.06.1912.

sonucu olarak Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki geleceğini belirleyecek sonuçlar ortaya çıkaracağını göstermiştir.

1912 Haziran'da gerek Kosova vilayeti, gerekse batı ve güney Arnavutluk ateş içindeydi. Kosova'da isyan son evresine girmişti. 19 Ağustos'a kadar sürecek olan Kosova'daki bu son isyan önceki isyanlara göre daha uzun sürmüştür. Bu isyanın diğerlerine göre farklı tarafı Manastır firarilerinin isyanı başlatmış olması ve Ferisovitch'teki askerî birliğin isyanı bastırmayı reddetmesidir. Asiler Temmuz ayı içinde Kosova Vilayeti'nin birçok yerini ele geçirmiş durumdaydılar. İpek, Priştine ve Prizren sancaklarının tümü isyan içindeydi. Bu arada Batı ve güney Arnavutluk'taki durum çok da farklı değildi. Kosova vilayetindeki başarılı Müslüman ayaklanmasından sonra, Osmanlı hükümeti tarafından ihvan edilecek imtiyazlar öncesinde, Scutari ve Elbasan bölgesinde, batı ve güney Arnavutluk'ta bir birini takip eden isyanlar görülmüştür.⁴² Belirtmek gerekir ki, batı ve güney Arnavutluk'taki Katolik ve Ortodoks kabilelerinin ayaklanmaları bağımsızlık karakteri göstermekteydi.⁴³ Diğer vilayetlerdeki asilerin başarıları batı ve güney Arnavutluk'ta bir takım yeni ayaklanmaları teşvik etmiştir. 21 Haziranda Mirdideler ile birleşen Malisorlar Mat Nehri üzerindeki bir Türk bölüğüne pusu kurmuştur. Temmuz ayında Türk postalarına karşı birkaç saldırı düzenlendiği gibi organize bir saldırı da San Giovanni di Medua'ya yapılmıştır. 17 Temmuz'da görevi bırakan Said Paşa'nın yerine yeni kabineyi kuran Mahmut Şevket Paşa, çözümünü Mareşal İbrahim Paşa ve Ali Daniş Bey idaresindeki bir Heyeti asilerle görüşmek üzere alelacele Priştine'ye göndermiştir. Heyet'in Priştine'ye hareket ettiği tarihten 6 gün sonra bir grup isyancı Sultandan Arnavut varlığını tanıyıp Arnavutça ve bir Arnavut jandarmasının kurulması konularında talepte bulunmuşlardır. Arnavut isyancılar 27 Temmuz'da Priştine'de toplanıp Osmanlı Heyetiyle irtibata geçmişlerdir. Heyetten öncelikli talepleri ise meclisin hemen feshedilmesi olmuştur. Ne var ki Arnavutların sonraki toplantılarında da görüleceği üzere aralarında bir fikir birliği mevcut değildi. Reform yapılmasını yeterli görenler olduğu gibi muhtariyet ya da istiklal düşüncesinde olanlar vardı.

Arnavut isyanlarının alevlendiği 1912 yaz aylarında Arnavut bağımsızlık hareketinin liderlerinden İsmail Kemal ve arkadaşlarının faaliyetleri Osmanlı makamları tarafından takip edilmekteydi. Bir kere Anadolu'da Müslüman eşraf arasında İsmail Kemal'in şiddetle sorunların müsebbibi olarak gösterilmesi onun Arnavutluk meselesinin en önemli figürü olarak görüldüğünü ortaya koymuştur. Temmuz başlarında Teke, Konya, İsparta, Nevşehir ve Niğde şehirleri eşrafı adına Dahiliye Nezareti'ne çekilen protesto telgrafları bunu açıkça göstermiştir. Bu telgraflarda vatana ihanet suçlamasıyla İsmail Kemal'in faaliyetleri "tel'in" edilmiş ve "harekât-ı mel'ûne" olarak isimlendirilmiştir. Bu telgrafların bazılarında kayda değer bir husus dikkati çekmektedir. Buna göre Arnavut hareketi İtalya ile ilişkili olup İsmail Kemal Bey'in İtalyan propagandacıların bir aleti idi.⁴⁴ Temmuz sonlarında İşkodra Komiseri Şevket Bey de İsmail Kemal'in takibatını yapan muhbirin malumatını Raguza Şehbenderliği'ne aktarırken İsmail Kemal'den "*Arnavutluk istiklâliyeti rüesâsi*" olarak söz etmiştir.⁴⁵ Şevket Bey'in vermiş olduğu malumatta İsmail Kemal Bey'in arkadaşları Priştineli Hasan Bey ile Çakullu Zeynel Bey'in Karadağ ve Sırbistan'da fal bir

42 Temmuz başlarında Arnavutluk sorunu Meclis-i Mebusan'da görüşüldüğünde bazı ilginç tartışmalara tanık olunmuştur. Temmuz başlarında isyanın alevlenmeye başladığı sırada Dahiliye Nazırı'nın sorunun ciddiyetini hâlâ kavrayamadığı anlaşılmıştır. Dahiliye Nazırı gerek Meclis Mebusan'da gerek Kosova ve Manastır mebusalarına Arnavutluk'taki "iğtişâşat"ın bitmek üzere olup sükunun sağlanmasının yakın olduğunu söylemekteydi. Oysa Arnavutluk'tan gelen haberler Dahiliye Nazırı'nın bilgi ve temennisini teyitten ziyade durumun daha vahim ve önemli bir hal aldığı göstermekteydi. Bu bağlamda Meclis-i Mebusan'da Dahiliye Nazırı'ndan "iğtişâşat"ın daha geniş bir sahaya yayılma tehlikesi göstermesi nedeniyle hükümetin ne tür tedbirler aldığı ve durumun gerçek mahiyetinin ne olduğunun sorulması istenmiştir. BOA., *DH.SYS.*, 49/60, 17.07.1330 (02.07.1912).

43 *B DFA.*, "Annual Report on Turkey for the years 1912", vol.20, Doc.59, p.393.

44 BOA., *DH.MUİ.*, 159/88, 20.07.1330 (05.07.1912).

45 BOA., *HR.SYS.*, 153/41, 23.07.1912, s.3.

çalışma içinde olduğu anlaşılmıştır. Diğer taraftan Malisorların etkinliği ve Karadağ ile yakın ilişkileri, Karadağ Büyük Manastırı'nın Malisorlara yardımı ve Avusturya bandıralı -Triyeste'den İşkodra'ya hareket eden- bir geminin asilere kaçak silah sevk ettiklerine dair bilgi⁴⁶ Arnavutluk sorununun Osmanlı Devleti için kaygı verici bir noktada olduğunu göstermiştir.

Nitekim Osmanlı hükümeti asayişin temini için Arnavut talepleri konusunda somut adımlar atmak zorunda olduğunu görmüştür. 22 Temmuzda ilan edilen Hatt-ı Hümayûn'un gerekçesi açıklanırken bu zorunluluk açıkça ifade edilmiştir: *“Bazı mahallerde husûsuyla Arnavutluk'ta adem-i hoşnidiye ve hudûs-u müşkilât ve şikâyâta badî olan Heyet-i Vükelâca tahkiki ile mugâyir-i kanûn ve ma'delet (adelet, insafîlik) ahvâlin izâlesi ve temin-i efkâr-ı umûmiyeye hâdim tedâbir-i kanûniyenin ittihâz ve memleketimizin selâmeti ve ma'nen ve maddeten husûl-ü terakkîyâtı için Kanûn-u Esâsî ahkâmına ve levâzım-ı meşrûtiyete fevka'l-âde ri'âyet edilmesi...”* Söz konusu Hatt-ı Hümayûn'la *“asırlardan beri Hilâfet-i İslâmiye ve Saltanat-ı Seniyye kemâl-i derece-i sadâkat ve millet-i Osmaniye'nin Rumili cihetinde en mühim ve kavî bir unsuru olarak daima ibrâz-ı hamîyyet eden”* Arnavutlarla çatışmanın adalete uygun olmadığı belirtilerek hangi tedbirlerin alınacağı karara bağlanmıştır. Bu tedbirler üç başlıkta toplanmıştır: 1-Askerî harekât esnasında evi tahrip olanların evleri hükümetçe tamir edilip halkın saadet ve refahının temin edilmesi, 2-Mebusların seçiminde cari olan kanunun gözden geçirilmesi ve sorunun kanun dairesinde hal edilmesi, 3-Arnavutluk'un selamet ve saadeti için Kanûn-u Esâsî ahkâmının “harfiyen” icra edilmesi. Bundan iki gün sonra toplanan Meclis-i Vükelâ'da, Tahkikat Heyeti'ne tevdi edilmek üzere Adliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa'ya gönderilen bir Beyannamede (Kosova'daki) Arnavutlarca istenen talepler ve bu bağlamda yapılacak işlerin detayları ele alınmıştır. Buna göre, Arnavutlar eski hükümet ve onun dayandığı ricalin müdahale ve kanun dışılıklarının ortadan kaldırılarak kanuni bir hükümetin oluşturulmasını ve memleketin muhtaç olduğu kanunların mahalli ihtiyaçlara göre tanzim edilmesini istemişlerdir. Bu bağlamda Meclis-i Vükelâ şu kararları alarak Arnavutları temin etmeye çalışmıştır: Eski hükümet mensupları artık hükümet işlerine karışamayacak, Arnavutluk'a gönderilecek olan Tahkikat Heyeti buradaki işleri adalet üzere görecek ve Meclis-i Mebûsan seçimi için kanunî düzenlemenin yapılmaya başlanmasıyla gerekli olan muamele kanun dairesinde yürütülecektir. Meclis-i Vükelâ kararında maddi tahribat ve toplumsal anarşinin üstesinden gelinmesi için de şu kararlar alınmıştır: Tahrip olan evler kayıt altına alınacak (tahribatın askerî harekât sırasında mı, yoksa başka şekilde mi meydana geldiğinin belirlenmesi), gerek mülkî idare ve gerekse askerî idare tarafından kanuna muhalif olarak sürgün edilmiş, tutuklanmış, başka yerlere nakledilmiş olanlar/aileler var ise bunlar derhal salıverilip memleketlerine iade edilecek, Bölgedeki mülkiye, zaptiye ve maliye memurlarından mutasarrıf rütbesine kadar olanlar memuriyetlerinde bulunmaları caiz değilse Tahkikat Heyeti'nce işten el çektirilecek ve adliye ve askeriyede benzer durum var ise bu durum ilgili nezaretlere bildirilecektir. Meclis-i Vükelâ bütün Arnavutluk'ta ahaliyi “meşru'iyet ve meşrûtiyet dairesinde mes'ûd edecek” başka tedbirlerin alınması için sorunların acil bir şekilde Sadaret'e bildirilmesini ve Tahkikat Heyeti'nin görev ve yetkilerinin sadece Kosova vilayetleriyle sınırlı olmayıp bütün Arnavutluk için geçerli olduğunun vilayetlere bildirilmesini istemiştir.⁴⁷

Osmanlı tarafının attığı iyi niyetli adımlara rağmen uzayıp giden Arnavut meselesi, ulusal rekabetin kuvvet kazandığı bu tarihlerde bölgesel güçleri sürecin içine çeken bir çatışma konusu haline gelmiştir. Arnavutların Osmanlı Hükümetinden Epir'i de içine alan ve dört vilayetten oluşan bir muhtar idare talebinde bulunması, Yunan hükümet çevrelerinde şaşkınlıkla karşılanmış ve Osmanlı sınırı Yunan hükümetinin önemli bir hareket sahası haline almıştır. Temmuz sonlarında Osmanlı Hariciyesi Yenişehir, Tırhala, Naride, Galos, Korfu ve Yatrasi ile Atina ve Pire şebhenderliklerine çektiği telgraflarda

46 BOA., HR.SYS., 153/41, 23.07.1912, s.3.

47 BOA., MV., 167/42, 10.08.1330 (22.07.1912).

sınırlardaki hareketliliğe ilişkin bilgi istemesi bu konudaki Osmanlı endişesini açıkça göstermiştir.⁴⁸

Netice itibarıyla Yunanlılar gibi Bulgarlar da Arnavutluk meselesinden istifade etmek istemişlerdir. Bu da Makedonya'daki emniyet ve asayışı ihlal ile Osmanlı Devleti'nin zaten müşkül olan durumunu daha da zor duruma sokmuştur. Gögili ve Tikveş'teki çete faaliyetlerini Menlik ve Siroz takip etmiştir. Kosova valisi bölgede kuvvetli bir çetenin bulunduğundan hareketle Radovişte'den Istromiçe'ye geçmek zorunda kalmıştır. Bu arada Karadağlılar Malisorlarla sınıra saldırıp eşkiyayı cesaretlendirmiştir. Bu durumun Bulgaristan ve Yunanistan'ı harekete geçireceği açık görünüyordu. Selanik Valisi Hüseyin Kâzım'ın 5 Ağustos 1912 tarihinde yazdıklarına⁴⁹ bakılırsa mesele, devlet için bir beka sorunu haline gelmiş durumdaydı. *“Arnavutların isyân ve ihtilâline ve birbirini nakz (bozma) ve ibtâl eden bî nihâye mürâca'ât ve temenniyâtına bir fâsıla verilemediği ve endişeler ve tereddüdler içinde kalan hükümetin kendi mevcûdiyeti ve şiddet-i 'azm ve irâdetini (arzu, rıza) fi'ilen ve maddeten bildirecek icrâât ve harekâtta bulunamadığı için Makedonya efkâr-ı umûmiyesinin fenâ hâlde düçâr-ı heyecân olduğunu ve her kavim ve cemâ'atin sırasıyla temenniyât ve metâlibât-ı mahsûsada bulunacaklarını vâzihan görmekteyim.”* Makedonya sorunu bu noktaya gelmiş iken Osmanlı yönetiminin takip edeceği hareket tarzı hakkında bir belirsizlik ya da irtibatsızlık mevcuttu. Buna sitem eden Hüseyin Kâzım, *“günden güne gayr-i meşrû' ve mantıksız bir şekil alan”* ve *“müzmin bir hastalık”* haline gelmiş olan Arnavutluk sorununu *“büyük bir fesâd ve ihtilâlin mukaddemâtı”* olarak görmüş ve etkili tedbirlerin alınamaması halinde bu fesat ve ihtilâlin her tarafa yayılacağıni düşünmüştür.⁵⁰

Bu esnada Arnavutluk sorununun uluslararası bağlamda kazandığı boyuta ilişkin Hüseyin Kâzım'ın yapmış olduğu değerlendirme hayli makul, ancak o derece de ciddi uyarılar içermektedir. Şöyle ki, bir kere Makedonya hakkında *“öteden beri fena fikirler besleyen”* Avusturya'nın Üsküp'e saldırabileceği düşünülmekte, üstelik bu durum *“dost-düşman”* herkes tarafından hükümete bildirilmektedir. Bölgedeki gelişmeler çerçevesinde Arnavutların Üsküp'e saldırması ve hatta *“günün birinde”* Selanik'e inmek isteyecekleri gözden uzak tutulmamalıdır. İşte bu hareket halkı ve memleketi birbirine düşürmeye ve yabancı devletlerin müdahalesini davet etmeye en büyük bir sebep teşkil edebilirdi. Bu durumda hükümetin mazeret beyan etmesi için her hangi bir gerekçe kalmazdı. Bu bakımdan Hüseyin Kâzım, *“Makedonya'nın ve vatanın selâmet ve hâl ve âtisi için Arnavutluk meselesine seri' ve kati' bir nihâyet verilmesi”* gerektiğine, bunun da *“yegâne çare”* olduğuna inanmıştır.⁵¹ Aksi halde isyancıların saldırılarını çok geçmeden Bulgaristan ve Sırbistan ordularının harekâtının takip etmesi kaçınılmaz hale gelecektir. Makedonya ahvalinin böyle bir şekil ve renk alması ise *“Balkan derdi”*ni bir Avrupa meselesi haline

48 BOA., HR.SYS., 119/40, 26.07.1912.

49 BOA., DH.MUİ., 160/72, 21.08.1330 (05.08.1912).

50 Hüseyin Kâzım söz konusu durumu kendi diliyle şöyle ifade etmiştir. *“Arnavutluk meselesi dediğimiz bu müzmin hastalığın tedavisiz bırakılmaması ve 'usâtın günden güne gayr-ı meşrû' ve mantıksız bir şekil alan metâlibâtı karşısında hükümetin gösterebileceği müsaadat hakkında kat'î ve son bir karar ve tebliğde bulunulmaması için ehemmiyet-i vehâmetini artırmak ve bu yüzden Makedonya vilayetinde büyük bir fesâd ve ihtilâlin mukaddematı hazırlanmaktadır. Arnavud rüesâsının istedikleri şeyler hakkında kendi aralarında itilâf hâsıl edememeleri ve en büyük tedbirsizlik olmak üzere sözün ayağa düşürülmesi hükümetin atiyen nakabil iktihâm-ı (hücum, saldırma) müşkilât karşısında bulunduracaktır. Avlonya'da ictimâ' eden bazı kimselerin hükümete karşı dermeyan ettikleri teklifât bir misal-ı müellimidir. Bu derde yegâne çare hükümetin kat'î ve son fikir ve emelini bildirmesi ve ahvâl-ı şerâit-i hazireye göre Arnavudlara karşı gösterebileceği müsâ'adâtın şekil ve mahiyetini tayin etmesidir. Bu müsâ'â'aten (süratle) yapılamayacak ve her hangi bir fikir ve maksad dolayısıyla olsun sevda-yı silâh ve itilâf ile aradan daha ziyâde zaman geçirilecek olursa fesâd ve ihtilâlin her tarafa sirâyet edeceğinden bihakkın korkulur.”* BOA., DH.MUİ., 160/72, 21.08.1330 (05.08.1912).

51 Hüseyin Kâzım Bey bütün olumsuzluklara rağmen bir çözümün bulunabileceğini düşünmüştür. Bu çözüm öncelikle Osmanlı hükümetinin bölge halkına kendilerinin menfaatine muhalif hiçbir emel içinde olmayacağı güvencesini vererek olmalıdır. Hüseyin Kâzım Bey sorunun büyümesinde Osmanlı hükümetinin tereddüt ve endişelerle vakit kaybetmesini büyük bir etken olarak görmüştür.

getirmesi pek mümkündü. Hüseyin Kâzım ortaya çıkacak durumu Osmanlı Devleti'nin kendi eliyle hazırlayacağı bir felaket hali olarak tanımlamıştır.⁵² Ona göre “sözün ayağa düşürülmesi her türlü râbita-i mantikiyyenin zevâlini istilzâm edeceğinden” hükümetin er ya da geç isyana karşı yürüyeceğinde şüphe yoktur. Ancak zaruri olan tedbirler temenniden ibaret kalmamalı, gerçeğin vaki olmasında geç kalınmamalıydı. Çünkü yapılması gerekenler, Arnavutluk'un “herc ü merc” olmadan ve yabancı istilası gibi bir “felakete” maruz kalmasından önce yapılmalıydı.⁵³

Selanik Valisi Hüseyin Kâzım'ın Arnavut sorununa dikkat çektiği sırada Premiti, Ergiri, Prieri ve Valona'da toplanan Arnavut ileri gelenleri 24 Temmuzda Skrapari'de Osmanlı yöneticilerine sunulan talepleri destekledikleri ilan etmişlerdir. Olayların ve Arnavut taleplerinin bir birini izlediği Ağustos başlarında Londra sefirinin ifade ettiği gibi⁵⁴ Osmanlı Devleti için “vahim ve tehlikeli” bir hissiyat ve fikri ortam ortaya çıkarmıştır. Anlaşılan o ki isyanın bitirilmesi için Babialî'ye Arnavut taleplerini kabul etmekten başka bir yol bırakmamıştı.

Nitekim Osmanlı hükümeti, 5 Ağustosta meclisin fesih kararını açıkladığında Arnavutluk sorunu konusunda önemli bir adım atılmış olunuyordu. Arnavutlar Hasan Priştine başkanlığında toplanıp Türk heyetine 14 maddelik bir talepler paketi sunmuş ve 9 Ağustosta taleplerin Babialice kabulü için ultiमतom mahiyetinde 48 saatlik süre tanımışlardır. Aksi durumda Üsküp'ü işgal edeceklerini bildirmişlerdir. Bu talepler idare, eğitim, dil, askerlik hizmeti, toplanan silahların iadesi, resmî binaların inşası, gelenek ve göreneklerin muhafazası, genel af, Said Paşa ve Ali Paşa kabinelerinin yargılanması için mahkeme kurulması gibi konulara ilişkindi.⁵⁵ Osmanlı tarafının verilen süre zarfında beklenen cevabı vermemesi üzerine İsa Boletin, Bayram Curri, Hasan Priştine gibi Arnavut liderlerin idare ettiği 30.000 kişilik bir Arnavut kuvveti Üsküp'ü işgal etmiştir. Üsküp'ün işgali 13 Ağustosta Arnavut taleplerine ilişkin Meclis-i Vükelâ kararlarının Tahkikat Heyeti Başkanı İbrahim Paşa'ya iletilmesine neden olmuştur.⁵⁶ Meclis-i Vükelâ'da “umûm Arnavutluk'un ihtiyâcâtı” gerekçesiyle kabul edilen 14 madde şu hususları ihtiva etmiştir. 1-Adlî teşkilata ilişkin kanun tanzimi, 2-Orduların istihdamı, 3-Toplanılan silahların sahiplerine iadesi, 4-Memurların bölgenin dilini, adetlerini bilenlerden atanması, 5-Mekteplere ilişkin düzenlemeler, idadilerin sultanilere dönüştürülmesi yeni sultanı ve ziraî mekteplerin açılıp programlarına mahalli dillerin konulması, 6-Mevvcut medreselerin devamı, yeni medreselerin açılması bunlara bütçe tahsisi, 7-Özel eğitimin serbest olması, 8-İbtidai, rüşdî ve tali okullarda mahalli lisanın tedrisi, 9-Nafia, ziraat, demir yolları, şose yollarının teksiri ve tamiri, belirlenecek elzem hallerde yeni demiryolu ve şose yolların inşası, 10-Nahiye teşkilatının nüfus, merkeze yakınlık-uzaklık vs. bakımlardan yeniden düzenlenmesi, 11-Osmanlı Devleti, İslam devleti ve hilafet merkezi olduğundan İslam ahlaki ve adabının muhafazasına itina gösterilmesi, 12-Said ve Ali paşalar kabinesinin Divan-ı Aliye sevki, bunun yeni Meclis-i Mebûsan toplantısında görüşülmesi, 13-Olaylara iştirak eden halktan kimseler, asker, jandarma ve diğer memurlar için bir genel çıkarılması, 14-Tahrip olunan evler için belirlenecek bedelin ödenmesi.⁵⁷

52 Hüseyin Kâzım Bey Makedonya'daki Osmanlı askerî gücün eksikliği ve hükümetin ihmali konusunda detayda bazı çarpıcı bilgiler vermiştir. Buradaki askerî kuvvetin eksikliği ısrarla üzerinde durduğu konu olmuştur. Hükümetin sorunun çözümündeki yavaşlık ve ihmaline ilişkin 5 Ağustos tarihli yazısında üç ay öncesinde Selanik Vilayeti'nde 104 yerde jandarma karakolu inşa edileceğini kararlaştırmasına rağmen, sonradan bunun Selanik Vilayeti'ni kapsamadığının ilan edildiği bilgisini vermiştir.

53 BOA., *DH.MUİ.*, 160/72, 21.08.1330 (05.08.1912).

54 BOA., *HR.SYS.*, 151/88, 03.08.1912.

55 Arnavut talepleri konusunda bakınız: *BDFA*, “Annual Report on Turkey for the years 1912”, vol.20, Doc.59, pp.393-394.

56 13 Ağustos'ta İbrahim Paşa'ya telgrafla bildirilen Arnavut taleplerine ilişkin Meclis-i Vükelâ kararları 5 Ağustos tarihindeki toplantısında alınmıştır.

57 BOA., *HR.SYS.*, 153/57, 19.08.1912.

Osmanlı hükümetinin Arnavutlara vermiş olduğu yeni haklar Üsküp'teki isyancıların lideri Hasan Priştine tarafından kabul edilip işgalin sonlandırılması için yeterli görülmüştür. 20 Ağustos'ta Tahkikat Heyeti Reisi İbrahim Paşa'nın acil koduyla çektiği telgrafta⁵⁸ isyancıların Üsküp'ten bütünüyle çekildiği bildirilmiştir. İbrahim Paşa'nın verdiği bilgiye göre Arnavutluk kıyam meselesi 20 Ağustos tarihi itibarıyla sona ermiş bulunmaktaydı. Hasan Priştine, Kruja, Elbasan ve diğer güney Arnavut şehirlerine çektiği telgrafla Arnavut taleplerinin kabul edildiğinden bahisle Türklerle mücadelenin durdurulmasını istemiştir. Bu, "itici gücünü" Kosova vilayetinin oluşturduğu⁵⁹ Müslüman Arnavutların 1912 yılındaki Arnavutluk isyanının sona ermiş olduğu anlamına gelmekteydi.

3-Sonu Gelmeyen Katolik Malisor İsyanı

Müslüman Arnavutların isyanı bu suretle sona etmiş olmakla beraber Osmanlı Devleti için Katolik Arnavutlar/Malisorlar hâlâ bir sorun teşkil etmeye devam etmekteydi. İşkodra'daki Müstakil Fırka Kumandanı Hasan Rıza Bey'in bölgedeki Malisor faaliyetlerine ilişkin Ağustos ortalarında itibaren çekmiş olduğu telgraflarda durumun "vehâmet" noktasında önemini koruduğunu belirtmekteydi. Bu telgraflarda İşkodra, Malisor saldırılarının yoğunlaştığı dolayısıyla da meselenin düğümlendiği yer olarak görünmekteydi. Hasan Rıza Bey'e göre güney ve kuzey Arnavutluk halkının maksadı aynıydı. İşkodra'daki -kısmen Draç (Durrës)'taki- Malisor isyanının önemli bir özelliği Katolik papazlar tarafından idare ve Avusturyaca himaye edilmesi idi. Hasan Rıza Bey, Malisorların amaçlarının Avusturya himayesinde bir muhtariyet elde etmek olduğunun altını çizmiştir. Ona göre her tarafta sükunet tesis edilmiş olmasına rağmen İşkodra'da papazların teşvikiyle Malisor "kıyâmı" büsbütün ortaya çıkmış durumdaydı. Babıali'nin askerî taarruzun durdurulması yönündeki emrinin icra edilmesi sırasında bile küçük Osmanlı müfrezeleri dönüş yolunda Malisor saldırılarına maruz kalmıştır. Bu sırada İşkodra, Tuzi ve Miyet'teki askerî birlikler (70,71 ve 72. alaylar) durumu kontrol eder gibi görünse de⁶⁰ isyancılar genel olarak Arnavutluk'un mevcut durumundan istifade edip fırsat buldukça saldırılarına devam etmişlerdir. Nitekim Hasan Rıza Bey'in 16 Ağustos'ta bildirdiğine göre⁶¹ buradaki Malisor saldırıları püskürtülmüş olmasına rağmen birkaç güne kadar yeniden başlayacaktı.⁶² Saldırıların sonlandırılması için de bir taraftan ıslah heyetinin bir an evvel İşkodra'ya gelmesi istenirken, diğer taraftan yeterli bir kuvvetin Malisya bölgesine (kısmen Gosine, kısmen de Tiran'a) gönderilmesi zorunlu görülmüştür. Gerçekçi bakılacak olunursa bu iç dinamikleri harekete geçirerek sorunu çözmek mümkün görünmüyordu. Çünkü Karadağ, seferberliğini ikmal ile Malisorlara cesaret verdiği gibi, silah ve cephane yardımıyla bulunarak hareketi canlı tutmaya çalışmaktaydı. Üstelik kendi sınırındaki Müslüman topraklarını işgal ederek Osmanlı hükümetini bir emri vaki ile karşı karşıya bırakmak istiyordu. Hasan Rıza Bey'in dediğine göre⁶³ Avusturya ile bu hususta anlaşılmıştı. Hatta "pek yakında" Avusturya himayesindeki Katolik

58 BOA., BEO., 4047/305549, 21.08.1912

59 Bartl, a.g.e., 311.

60 Bu sıralarda bölgedeki Osmanlı kuvvetlerinin yetersizliği, özellikle mevcut kuvvetlerin erzak eksikliği muhtelif telgraflara yansımıştır. Örneğin 16 Ağustos'ta "bitmek üzere olan" askerî erzakın İşkodra'ya deniz yoluyla gönderilmesi istenirken, 17 Ağustos 1912 tarihli telgrafta Gosine ve Manastır'da gerekli kuvvetin toplanması ve Tuzi'nin karşı karşıya bulunduğu tehlike için vakit kaybedilmemesi uyarısında bulunulmuştur. Nitekim, bu uyarıdan sadece altı gün sonra Malisorların bir taraftan Selimiye'den İşkodra'ya giden postaya, diğer taraftan Gosine ve Şayak'taki taburlara saldırışı bilgisi alınmıştır. Bunun üzerine Hasan Rıza Bey yeni tedbirlerin alınmasını tavsiye etmiştir: Tiran ve Gosine askerî birliklerin toplanması, Draç ve Tiran'daki rediflerin silahlandırılıp İşkodra'ya yardıma gönderilmesi. BOA., HR.SYS., 119/47, 08.09.1912, s.10, 18, 19.

61 BOA., HR.SYS., 119/47, 08.09.1912, s.19.

62 Hasan Rıza Bey, 16 Ağustos tarihli öngörüsünde haklı çıktığını sonraki gün bizzat görmüştür. 17 Ağustos 1912 tarihli telgrafına Selimiye Malisorlarına karşı yapılan tazyikatın diğer Malisorlara hiçbir etkide bulunmadığı notunu düştükten sonra İşkodra sancağının vaziyetinin gittikçe "vahamet" arz ettiği uyarısında bulunmuştur. BOA., HR.SYS., 119/47, 08.09.1912, s.18.

63 BOA., HR.SYS., 119/47, 08.09.1912, s.18.

papazlarla Malisorların muhtariyeti için birlikte hareket edeceği söylenmekteydi. Malisor çözümsüzlüğündeki bir diğer faktör de Avusturya'nın meseleye ilgisi ve üstlendiği rol idi. Avusturya dinî politika ekseninde yukarıda belirtildiği üzere Katolik Malisorları himaye ve idare etmekte, bunu da Katolik papazlar vasıtasıyla yapmaktaydı. Kısaca Malisor sorununun çözümünü doğrudan doğruya uluslararası konjonktür ile alakalı idi. Yani bölgede yabancı bir devletin müdahalesini önlemek için Büyük Devletler aracılığıyla Karadağ'ın tarafsızlığının temin edilmesi ve Avusturya'nın Katolik Arnavutlar arasındaki teşvikkâr ve tahrikkâr faaliyetlerine son verilmesi gerekmektedir. Bu sıralarda İngiltere ve Fransa'nın da desteğiyle Avusturya, Malisya'da faal bir duruma gelmiş, bütün Katolik Arnavutları ortak hareket etmek konusunda büyük başarı kazanılmıştı. Amacı Avusturya himayesinde, Katolik papazlar idaresinde bir muhtariyet elde etmek olan bu hareket, doğrudan doğruya Karadağ üzerinden -Malisya'ya- sevk edilen silahlarla da desteklenmiştir. 21 Ağustos 1912 tarihli telgrafta göre⁶⁴ İşkodra'daki Malisor meselesi gittikçe "kesb-i ehemmiyet" etmekteydi. Avusturya'nın müdahalesini önlemek elzemdi; bunun için de İngiltere, Fransa ve Papalık'ın etkisini kullanmak, hatta İngiltere ile bir mukavele yapmak kaçınılmaz görünmekteydi.

Bununla birlikte, ne yapılan uyarıların, ne de hükümetçe alınan tedbirlerin isyan üzerinde bir etkisi görülmemiştir. Çünkü Eylül ayında İşkodra'dan çekilen telgraflar hemen hemen aynı içerikteydi. 7 Eylül tarihinde İşkodra Vilayeti'nden çekilen bir telgrafta Malisor şikâyetlerinin haklı gerekçelere dayanmadığı bildiriliyor,⁶⁵ "bir seneden beri her türlü istekleri kabul edilen" Malisorların gerçek amaçlarının "istiklâllerini kazanmaktan" başka bir şey olmadığına işaret ediliyordu. Bundan on bir gün sonra da vilayetten çekilen başka bir telgrafta⁶⁶ İşkodra'daki ayaklanmanın birkaç istisna ile Katolik Arnavutlara ait olduğu açıkça belirtiliyordu. Bu bağlamda Kosova'daki Müslüman Arnavutların "sükûtlarının" diğer vilayetlere de etki etmiş olduğu, isyan halindeki Arnavutların Müslüman Arnavutlarla iştiraklerinin olmadığı ifade ediliyordu. Diğer taraftan Katolik Arnavutların Avusturya himayesindeki papazlar idaresinde muhtariyet elde etmek amacına tekrar değinilirken, Meclis-i Vükelâca alınan kararların ve genel affın köyler üzerinde hiçbir tesir yapmadığına, yapmasının da mümkün olmadığına işaret edilmiştir. Söz konusu telgrafta buna neden olarak Avusturya konsoloslarıyla papazlarının faaliyetleri bağlamında Avusturya'nın "sürekli olarak" asileri teşvik edici bir rol üstlenmesi gösterilmiştir. Avusturya'nın bu rolüne Osmanlı Devleti açısından "İngiltere ve Fransa ile Avusturya'nın bir aleti olarak görülen" Karadağ'ın müdahil bir tavır alması ihtimalinin ortaya çıkardığı endişeyi de eklemek gerekir. Aslında Katolik Arnavut isyanının geleceği ve Osmanlı Devleti için ne anlam ifade ettiği, Katoliklerle uzlaşmak için giden ancak hiçbir olumlu sonuç almayan Heyetin dönüşüyle anlaşılmıştı. Gelinen noktada İşkodra'daki Kâzım Paşa'nın ifade ettiği üzere⁶⁷ artık Katolik Arnavutların (Malisorların) "elde edilmesine imkân ve ümit" kalmamıştı.

4-Balkan Savaşlarından Arnavut Bağımsızlığına

Müslüman Arnavutların "sükûtu"nun temin edilip Katolik Arnavut hoşnutsuzluğunun devam ettiği 1912 Ekiminde Balkan Savaşı'nın patlak vermesi, Arnavutluk sorununu yeni bir safhaya sokmuştur. Şimdi Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da elinde kalan son toprakları da paylaşılmak üzere Balkan devletlerinin saldırılarına maruz kalmıştı. Peşte Şehbenderine göre Bulgaristan ile sınırdaki kavgalı olma durumundan başka "en ziyâde medâr-ı meşgale

64 BOA., HR.SYS., 119/47, 08.09.1912, s.12.

65 Malisorların şikâyetlerini yerel yöneticiler haklı ve makul görmemiştir. Çünkü Osmanlı yönetimi Temmuz ayı sonuna kadar şahıs başına yarım kile mısır vermiş, yanmış ve zarar görmüş olan evler, kiliseler ve rahipler için tazminat ödemiş, pek çok köydeki ruhban mektep öğretmeni sıfatıyla yeteri kadar para vermişti. Bu şikâyetler bağlamında Malisorlar dört yüz seneden beri yaşadıkları Osmanlı idaresini "vahşet" olarak addederken kendi piskopos ve mezhep memurlarının idaresinde hür ve serbest bir şekilde "onurlu bir yaşam" sürmek istediklerini ilan etmişlerdir. BOA., HR.SYS., 152/39, 28 Ağ. 1328 (10.09.1912).

66 BOA., HR.SYS., 119/47, 08.09.1912, s.9.

67 BOA., HR.SYS., 152/71, 12.10.1912.

bi't-tabi'Arnavutluk'tur."⁶⁸ Gerçekten de birkaç ay içinde Arnavutların da yaşadığı toprakları birer birer kaybeden Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda tutunamayacağı anlaşılmıştır. Sırp Kosova ve Prizren'i ele geçirmiş, Üsküp'e kadar ilerlemişlerdi. Karadağlılar, Novi Bazar üzerinden Körice, Tiran ve Elbasan'ı yani İşkombi nehrini kadar bütün kuzey Arnavutluk'u işgal etmişlerdi. Yunanlılar ise Epir ve Yanya'yı işgal edip Argyro, Kastro ve Vloro önlere kadar gelmişlerdi.⁶⁹ Kısaca Arnavutların yaşadığı topraklar dört bir taraftan işgal edilmiş ve Arnavut varlığı ciddi bir şekilde tehlike altına girmiş durumdaydı. Fakat bu tehlike Balkan devletleriyle sınırlı değildi. Büyük devletlerin bölgede kendi çıkarları için atacakları adımlar da Arnavut çıkarlarına fazla hizmet etmeyeceğini göstermekteydi. Zira daha savaşın başında Rusya Slavizm adına tarafsız kalmayacağını belli etmişti.⁷⁰ Peşte Şehbenderliği'nin Hariciye Nezaret'i'ne 17 Kasım 1912'de yazdığı üzere Avusturya "*bir müddetten beri*" önce gizli, sonra da açık bir şekilde asker toplarken, Rusya da buna karşın "*hayli*" tedbirler almaktan geri durmamaktaydı. Diğer taraftan İtilaf devletleri de Arnavutların hiçbir zaman milliyet teşkil ettiklerini düşünmüyor, onları çoğunlukla Müslüman kabul ettikleri için Arnavutluk'a muhtariyet ya da istiklal verilmesinin aleyhinde bulunuyorlardı. Ayrıca Arnavutluk'un istiklali veya bağımsızlığı daha sonra bölgenin Avusturya ve İtalya boyunduruğuna düşmesi olarak görülüyordu. Bu ise Slavizm cereyanına karşı Yunanistan ve Romanya'nın dâhil olacağı ortak bir cephenin güçlendirilmesi ihtimalini artırıyordu.⁷¹ Savaşın ortaya çıkardığı bu hengâmede Arnavutluk'un birliğini tesis etmek ve bu suretle bir prens seçmek de çok zor görünüyordu.⁷²

Arnavut liderler savaşın başlamasıyla meydana gelen Sırp ve Karadağ saldırıları karşında harekete geçmekte gecikmediler. Fakat burada karar vermeleri gereken bir durum vardı. Sami Frasherî'nin dediği gibi Türklerle birlikte mi, yoksa onlardan ayrı mı hareket edilecekti. Bunda tam bir fikir birliği olmamakla beraber Arnavutların yaşadıkları şehirlerde, özellikle de Kosova ve Makedonya'da "*Anavatan'ın Kurtuluşu Gizli Teşkilatı*" toplantılar tertip etmeye başlamıştır. 16 Kasım 1912'de Üsküp'teki toplantıda Arnavutlar, büyük devletlere gönderdikleri beyannamede "*Türk hâkimiyetinin devamı için değil, aksine kendi memleketlerinin bağımsızlığı için silaha sarılacaklarını, dört Arnavut vilayetinde yabancı hâkimiyetinin hiçbir türüne müsaade etmeyeceklerini*" bildirmişlerdir.⁷³

Bu arada Arnavut bağımsızlık hareketinin lideri İsmail Kemal Bey, Balkan İttifakının Arnavut topraklarını tehdit ettiğini görüp bağımsızlık ilanının "*zamanı geldiğine*" inanarak -Kamil Paşa'nın hükümette nazırlık görevini reddedip-Bükreş'e gitmiştir.⁷⁴ Burada bir toplantı yaparak Arnavutluk'u organize edecek adımlar atmıştır. Arnavutluk'a gönderdiği telgrafla Arnavutları ulusal hedeflere kanalize etmeye çalışmıştır. Avusturya'nın desteğini almak amacıyla Viyana'da görüştüğü Avusturya Dışişleri Bakanı Berchtold'un desteğini almıştır.⁷⁵ Avusturya'nın yardımıyla 19 Kasım'da yanında bulunan muhtelif mezheplere mensup on dört kişiyle Triyeste'ye, oradan Dıraç'a, Dıraç'tan da Avlonya'ya

68 BOA., HR.SYS., 2070/4, 17.11.1912.

69 Georges Castellan, *Balkanların Tarihi 14.-20. Yüzyıl*, Çev: Ayşegül Yaraman Başbuğu, 2. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995, s.390.

70 BOA., HR.SYS., 2070/2, 31.10.1912.

71 Peşte Şehbenderi, itilaf devletlerinin anti Slav politikalarına göre Arnavutluk'un Osmanlı Devleti'nin elinde kalmasını zor görse de, Babiali'nin Yunanistan, Romanya ve İtalya ile bir savunma ve saldırı anlaşması yapmasını en geçerli yol olarak düşünmüştür.

72 BOA., HR.SYS., 2070/4, 17.11.1912. Prens seçimi konusunda o sırada Napoli'de yaşayan İskender Bey'in kızından gelen Dük Datlati ismi öne çıkan isimlerden biri olmakla beraber Arnavutların bunu kabul etmesi mümkün görünmüyordu. Bu dönemde Arnavutluk prensi olarak adı geçen isimlerden biri II. Abdülhamid'in mahdumlarından olan Burhaneddin Bey'dir.

73 Bartl, *a.g.e.*, s.313-314.

74 İsmail Kemal Bey'in Hatıratı, Ed: Sommerville Story, Çev: Adnan İslamoğulları, Rubin Hozha, 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, s.265.

75 Berchtold'un desteği Arnavutluk'un birliğini garanti etmiyordu. Avusturya, Katoliklerin bulunduğu kuzey Arnavutluk'u nüfuz sahası olarak görmekteydi.

geçmek üzere hareket etmiştir.⁷⁶ İsmail Kemal Bey Avlonya'da büyük bir coşku ve sevgi gösteriyle karşılaşmıştır. Burada Kongre'yi toplamak için uygun bir zemin bulmuştur. Ona göre⁷⁷ Avlonya'yı "*mukaddes bir vatanseverlik ateşi sarmıştı.*" Bu suretle İsmail Kemal Bey, Kasımın 15'inde "*Arnavutluk'un her tarafından işgale uğramış ya da uğramamış*" Müslüman ve Hıristiyanlardan oluşan seksen üç kişiyle kongreyi açmıştır.

Kongre, Osmanlı Devleti'nin herhangi bir engellemesine maruz kalmadan çalışmalarını sürdürmüştür. Bunun nedeni Arnavutluk'un muhtariyeti için çalışıldığına inanılmasıydı. Nitekim Meclis-i Vükelâ'nın Avlonya Kongresi'nin sonuçlanmasından bir gün önce 27 Kasım 1912'de aldığı kararda söz konusu kongreye engel olunmaması istenmiştir. Buna gerekçe olarak İsmail Bey'in devletçe de gerekli görülen "*Bütün Arnavutluk'un tefrik kabul etmemek üzere idâre-i mümtâze şeklinde bulundurulması*" fikrinde olduğunun düşünülmesi idi.⁷⁸ Nihayette kongre on üç gün süren çalışmaları sonunda Arnavutluk'un bağımsızlığının ilanına karar verilmiştir. Akabinde kurulan Geçici Hükümet'in başkanlığına İsmail Kemal Bey seçilmiştir.⁷⁹ İsmail Kemal Bey'in "*yeni devletin tesisi*" diye isimlendirdiği yeni oluşum, büyük devletlere ve Babıali'ye bir telgrafla⁸⁰ bildirilmiştir. Telgrafta Arnavutluk'un siyasi bağımsızlığı ilan edildikten sonra teşekkül eden geçici hükümetin görev ve yükümlülüğünün "*Sırların imha tehdidi altında bulunan Arnavut milletinin haklarını korumak ve yabancı işgali altındaki Arnavut topraklarını kurtarmak*" olduğu belirtilmiştir. Yine Arnavutların medenî dünyadan "*milli mevcudiyetlerini hedef alan tüm saldırılara*" ve topraklarının parçalanmasına müsaade edilmemesi için kendilerine "*kucak açılması*" talebi dile getirilmiştir. Arnavut taleplerinin gerçekleşmesi için de İngiltere'nin ikna edilip onayının alınması hayati önemde görülmüştür. Telgrafta elde edilmek istenen amaç ise "*Balkan devletleriyle sulh içinde yaşamak ve denge unsuru olacak*" bir konum elde etmek olarak belirlenmiştir. Arnavutluk'un sorunlarına ve geleceğine ilişkin kongre kararında İsmail Kemal Bey'in etkisi açık bir şekilde görülmektedir. İsmail Kemal Bey, esas olarak müstakil Arnavutluk'u yapılandırmak ve büyük devletlere Arnavutların kendi kendilerini idare edebileceklerini gösterip güvenini kazanmak düşüncesindeydi. O, netice itibarıyla Arnavutluk'u Avrupa milletler ailesine dâhil etmek istiyor, bu nedenle de Arnavutluk'a Avrupalı bir hükümdarın kılavuzluk etmesi gerektiğine inanıyordu. Bunda din meselesinin etkili olmayacağını, Müslüman, Katolik ve Ortodoks Arnavutların eşit, tam özgür ve aralarında hiçbir rekabet ve ayrıcalığın bulunmayacağını ileri sürüyordu.

Arnavutların bağımsızlık ilanı karşısında Osmanlı hükümetinin egemenlik haklarından vazgeçmeyeceği şüphesizdi. Ancak yeni koşulların ortaya çıkardığı durum karşısında kabul edebileceği hususlarda karşı tarafı ikna etmesi gerektiğini de biliyordu. Babıali'nin istediği Arnavutluk'un Osmanlı hanedan üyesi tarafından idare edilen vasal bir statüde olmasıydı. Sadrazam'ın İsmail Kemal Bey'e gönderdiği mektupta Kırım örneği verilerek Arnavutluk için bunun bir mecburiyet olduğu belirtilmiştir. Şöyle ki Kırım'ın Küçük Kaynarca Antlaşması ile bağımsız hale getirilmesi gelecekte Rusya hâkimiyetine girmesinin ilk adımını teşkil etmişti. Arnavutluk'un bağımsızlığı da benzer şekilde ileride buranın Avusturya ya da İtalya'nın işgaline davetiye çıkarması demektir. İsmail Kemal Bey cevabî mesajında Sadrazama "*Arnavutluk'un Avusturya ya da İtalya'ya değil, Arnavutların var olma ve ayrı bir milliyete sahip olma hakkına ve büyük güçlerin milliyetlere saygı gösterme görevine güvendiğini*" belirterek teklifi reddetmiştir. Osmanlıları "*hür milletlerin olsa olsa kötü bir savunucusu*" olarak ta'riz eden İsmail Kemal Bey sonraki benzer teklifleri de "*Düvel-i Muazzama'ya güvenen Arnavutlar için*" değersiz bularak geri çevirmiştir. İsmail Kemal Bey'e göre

76 BOA., HR.SYS., 153/47, 19.11.1912 (Trieste Şehbenderliği'nin tahrirati).

77 İsmail Kemal Bey'in Hatıratı, s.266.

78 BOA., MV., 171/53, 17.12.1330 (27.11.1912).

79 Geçici Hükümetteki bakanlıklar şu şekilde oluşturulmuştur. Başbakan ve Dışişleri Bakanı İsmail Kemal, Başbakan Vekili Dom Nikolle Koçorri, İçişleri Bakanı Müfid Libohova Bey, Maliye Bakanı Abdi Toptani Bey, Savunma Bakanı Mehmed Deralla Paşa, adalet Bakanı Petro Poga, Kültür Bakanı Midhat Frasherri, Tarım Bakanı Pandeli Cale, Posta Bakanı Lef Nosi. Bartl, a.g.e., s.315.

80 İsmail Kemal Bey'in Hatıratı, s.267.

Arnavutluk'un bir kısmı Osmanlı kuvvetlerinin tehdidi altındaydı. Ülke bir yandan Sırpların, diğer yandan Yunanlıların işgaliyle karşı karşıyaydı. Yunanlıların Avlonya'yı kuşatıp bombalaması halkta bezginlik yaratmış, telgraf hatlarının tahrip edilmesiyle de dış dünya ile bağlantısı koparılmıştı.⁸¹ Bu bakımdan İsmail Kemal Bey Arnavutluk'ta idarenin yeniden yapılandırılması ve düzenin sağlanması için millî bir reaksiyonla işgallere karşı mücadele edilmesini ve bu mücadelede büyük devletlerin desteğinin alınmasını zarurî görmekteydi.

Geçici hükümet bağımsızlığın ilanından itibaren büyük devletlerin desteğini almak üzere bazı önemli adımlar atmıştır. Bu bağlamda İsmail Kemal Bey, Roma, Viyana, Paris ve Londra'yı dolaşmıştır. O, bu suretle aşağıda değinileceği üzere Osmanlı Balkanlarının taksiminin ele alındığı Londra Konferansı (30 Mayıs 1913)'na uzanan süreçte Arnavut toprak bütünlüğünün savunulması, Geçici Hükümetin istikrarı ve bu vesileyle iç meseleleri ortadan kaldıracak prens seçimi konusunda uygun bir konum elde etmeye çalışmıştır.

Arnavut ulusal hareketinin istikametinde İtalya her zaman ayrı bir yere sahip olmuştur. İtalya gerek Avrupa kuvvetler dengesi, gerekse Balkanlara özel ilgisi nedeniyle hep bir denge unsuru ve belirleyici bir güç olarak görülmüştür. Esasen Arnavutların da bağımsızlık yolunda İtalya'dan beklentileri yüksekti. Roma Sefaretî'nin 4 Aralık 1912 tarihli tahriratına bakılırsa "*Arnavutluk istiklâli hakkında hükümet-i kraliyenin müzâheretini [yardımını] talep etmek üzere*" İtalyan-Arnavut komitaları ile komita şube reisleri tarafından İtalyan Başbakan G. Giolitti'ye "her gün" telgrafnameler göndermekteydiler. İtalya'da Arnavut cemaatine yakınlığı ile bilinen mebuslardan bazıları Başbakan nezdinde görüşmeler yapmaktaydı. Bu görüşmelerden Alessandro Turko adındaki bir vekille yaptığı görüşmede İtalyan Başbakan "*hükümet-i kraliyenin âmâl ve makâsıd-ı siyâsiyesinin cemâ'at-i mezkûrenin şanlı Arnavud kavminin istiklâli husûsundaki âmâl-ı necibesine muvâfık bulunduğunu*" beyan etmiştir. İtalyan kamuoyu da Arnavutluk meselesine "pek ziyade" ilgi gösteriyorlardı.⁸² Bu noktada şu hususun altını çizmek gerekmektedir. İtalyan hükümetinde Arnavutluk'un bağımsızlığı ya da muhtariyeti konusunda bir görüş birliği mevcut değildi. Mesela İtalyan Dışişleri Bakanı, İsmail Kemal Bey'in bütün Arnavut unsurlarını temsil etmediğini düşünüyor, onun bağımsızlık yönündeki kararının hiçbir sonuç doğurmayacağına inanıyordu. Bu nedenle böyle bir karara ciddiyetle bakılmayacağını ifade ediyordu. Bu arada Arnavutluk'un Sırbistan ve Yunanistan tarafından yutulmasına izin verilmemesi gerektiğini savunurken böyle bir ihtimali bertaraf etmek için de Yunanistan ve Sırbistan'a "arâzice bazı ta'vizâtta bulunmak gerektiği"ni ileri sürüyordu. Bütüncül bakıldığında, İtalya Sefiri Nabi Bey'in de belirttiği üzere İtalyan devleti Arnavutluk'a muhtariyetin mi yoksa bağımsızlığın mı verilmesinin gerekli olduğuna henüz karar vermiş değildi. Nabi Bey'in 8 Aralıktaki telgrafında kesin tespit etmiş olduğu bir husus vardı: "*Müstakil bir Arnavudluk tesisi fikri galebe edecektir.*" Bu tespitinin gerekçelerini açıklamaz ancak Osmanlı Devleti'nin Arnavut bağımsızlık hareketinin önüne geçmek için ne yapılması gerektiği konusunda tavsiyede bulunur. Buna göre Osmanlı topraklarında ikamet eden Arnavutların bağımsız bir Arnavutluk'a karşı olduklarını gerek basın yoluyla, gerekse başka vasıtalarla Avrupa'ya duyurması gereklidir.⁸³

Bağımsızlık hareketinin ortaya çıkardığı sorunlar bununla sınırlı değildi. Garp Ordu Kumandanı Ali Rıza Paşa'nın 13 Aralık 1912 tarihinde bildirdiğine göre Avlonya'daki İsmail Kemal'in öteden beri yürüttüğü istiklal hareketi memurlar ve halk arasında zihinleri karıştırmakta, idare ahengini ihlal etmekte ve Osmanlı ordusundaki Arnavut askerlerin firarını kolaylaştırmaktaydı. Bu hususta uygun tedbirlerin alınması kaçınılmazdı. Bu

81 İsmail Kemal Bey'in Hatıratı, s.267-268.

82 BOA., HR.SYS., 2085/17, 04.12.1912. Arnavutluk meselesine dair İtalyan gazeteleri sadece çeşitli yerlerden gelen telgraf haberlerini sütunlarına taşımışlardır. İtalyan basınında Arnavutluk'un bağımsızlık meselesinin geniş yer bulmamasının nedeni, İngiltere'nin İtalya'yı Balkanları karıştırmakla itham etmesine fırsat vermemek içindi. Roma Sefiri İtalyan hükümetinin gazetelere bu yönde tebligat ve ihtârâtta bulunduğunu ifade etmektedir. BOA., HR.SYS., 2085/17, 04.12.1912.

83 BOA., HR.SYS., 2085/28, 08.12.1912.

çerçeve de İsmail Kemal Bey'le bir uzlaşma zemini bulunmaya çalışılmıştır. 11 Kasım'da alınan cevabî telgrafta İsmail Kemal Bey hareketinin gayesini şöyle açıklamaktaydı: "Avrupa'ya karşı olan vaz'iyet-i hâzıramız vatanımızın içine her taraftan girmiş olan düşman ordularını mümkün mertebe tard eylemek Arnavutluk'ta ahvâl-ı ictimâ'îye ve mezhebimize bir hükümet-i millî teşkilî muhâl (imkânsız) olduğunu iddî'â-yı a'dâmıza (düşmanımızın iddiasına) karşı bir mevcûdiyet ve satvet-i milliye göstermek ve in'ikâdi karîb olan konferansa bir millet-i hüre (hür bir millete) ve teşekküle hâlisle dâhil olmak maksadına müsteniddir. Arnavutluk hükümetinin teşekkül-ü kat'isi Devlet-i Osmaniye'nin Rumili'de temin edeceği derece-i hâkimiyete muzır olmamak Arnavudlarca müstelzendir. Bizim bu güne hedefimiz Avrupa tarafından akvâm-ı Balkaniye ile aynı surette mu'amele görmek ve kendimize bir hayât-ı siyâsiye temin eylemektir." Görüldüğü gibi İsmail Kemal Bey, düşmanlarını Arnavut topraklarından atıp yeni bir siyasi hayattan söz ederken bunun sadece ve sadece Arnavutluk'un "hürlüğüne" matuf olduğunu açıklıyordu. Osmanlı Rumelisi ve Arnavut Geçici Hükümeti'nin durumuna Avrupa'nın karar verişine kadar mevcut duruma rıza gösterilmesini isteyen İsmail Kemal Bey, Osmanlı makamları ile Geçici Hükümet'in işbirliği içinde olmasını iki tarafın menfaati gereği lüzumlu ve arzu edilir görmüştür. Özellikle Yanya'nın direnişine yardım etmek için Babiali ile birlikte hareket etmek üzere uygun kişileri aracı kılmaya hazır olduğunu göstermiştir. Hariciye Nezareti 13 Aralık 1912 tarihli telgrafında Avlonya'daki İsmail Kemal Bey ile iyi ilişkilerin devamına karar vermiştir. Açıkçası savaşın ortaya çıkardığı şartlar tarafları birbirine mecbur hale getirmişti; ancak bir ikilemin ortaya çıktığı da kesindi. Osmanlı Devleti'nin Geçici Hükümet ile iyi ilişkilerin devamına karar vermesi kendisi açısından bağımsız Arnavut hareketinin tanınması anlamına geliyor muydu? Aslında bu çelişkiye Garp Ordusu kumandanı Ali Rıza Paşa da dikkat çekmiştir:

"İsmail Kemal Bey'in bâlâdaki telgrafında hükümet-i Arnavudiye nâmıyla bir hükümet-i müstakile teşekkül etmiş idüğü ve işbu teşkilâtın idâmesine lüzûm-u siyasi görüldüğü bildirilmiş ve Mahmud Hayret Paşa'nın telgrafından ise bu heyetin ayrıca bir hükümet tasmin edeceği anlaşılmıştır. Evvelce de arz eyletiği üzere müstahfiz (koruyucu) ve silah altında ikmâl ve redif askerinin grub grub firar etmesine ve hatta kıtaat arasında sadakatine ahd edilmemiş bir bayrağa hizmet edilmiş olduğu gibi hissiyât uyandırmasına sebep olan şu hükümet-i cedideye karşı Babiali'nin tarz-ı telakkisi ve ona nazaran ordunun bunlarla itilâf veya 29 Teşrin-i Sani 328 tarihli telgrafnamede emir buyurulan hüsn-ü münâsebâtı ne şekilde vukû' bulacağı gayet vazih bir surette bilinmek muktezidir. Ber vech-i ma'rûz Avlonya'da kalan zabitan ve efrâd hakkında yapılacak mu'amele ve her bayrak keşide edilen mevki'deki mevki' kumandanları tarafından tarz-ı hareketleri hakkında yapılan istizâna cevâb ancak o vuzûh sayesinde anlaşılabilir olacaktır. Yunanla muhârib bulunan ordunun ma'rûz-u hissiyât ve ahvâl karşısında ma'nen müteessir kalacağı bedihî bulunduğu maddeten bir hareketde bulunması ihtimâlinin nazar-ı dikkatten dür tutulmamasını arz ederim."⁸⁴

Ali Rıza Paşa, burada çelişkiyi ortaya koyarken, meselenin birkaç girift noktası daha kendini göstermiştir. Bir kere Osmanlı ordusundaki firarların önlenmesinde yeni teşekkül eden "heyet-i müstakile (Geçici Hükümet)"nin inisiyatif sahibi olduğu anlaşılabilir. Diğer taraftan Avlonya gibi Arnavutların yoğun yaşadığı şehirlerde askerî ve sivil yöneticiler üzerinde Geçici Hükümet'in söz sahibi olması durumunda bu şehirlerde Osmanlı Devleti'nin otoritesi ve varlığının ciddi bir tehdit altında olduğunun görülmesidir.

Nihayetinde Osmanlı hükümeti, Yunan tehdidi karşısında ne pahasına olursa olsun Geçici Hükümetle "hüsn âmîzişde bulunmak (iyi geçinmek)" zorunda olduğunu görmüştü. Meclis-i Vükelâ 15 Aralık 1912 tarihli toplantısında "Yunanilere karşı kemâ-kân (eskisi gibi) harekete devam olunmakla beraber Arnavutlar hakkında sabir ve teenni ile (ihtiyatla) mu'amele olunmasını" karar vermiştir. Taraflar arasında iyi ilişkilere dayalı bir bağ kurulamayacağı

84 BOA., BEO., 4127/309494, 13.01.1301 (23.12.1912).

çok geçmeden anlaşılmıştır.⁸⁵ Berat'ta Osmanlı ordusundaki Arnavut asker muhtariyet idaresi bahanesiyle silahlarını depolara koymamakta ve Yanya'ya gönderilmelerine karşı çıkmaktaydılar. Hatta bunu teklif edenler "şiddetle tahkir edildiklerinden" bu tür teklifler ileri sürmeye cesaret dahi edilemez olmuştu. İşin asıl sorunlu tarafı Geçici Hükümet'in bölgede meşru ve egemen güç olarak hareket edip otoritesini tesis etmek istemesiydi. Meclis-i Vükelâ'nın toplandığı gün Avlonya'daki Geçici Hükümet tarafından memurların kendi namına görev yapmalarını kabul etmelerini, aksi durumda yirmi dört saat zarfında görevlerini terk etmelerini bildirmiştir.⁸⁶ Bu durum Geçici Hükümetin bağımsız bir yönetim olarak bölgedeki Osmanlı Devleti'nin meşru otoritesini yok saymasından başka bir şey değildi. Ali Rıza Paşa'nın "Arnavutluk'taki ilân-ı istiklâl harekâtı memûrîn-i dâhiliyenin ezhânını teşvîş ve ahenk-i idâreyi ihlâl eylemesi" nedeniyle hükümetçe izlenecek politika konusunda görüş sorması üzerine Meclis-i Vükelâ 21 Aralık 1912 tarihinde "*Arnavutluk'a muhtâriyyet-i idâre verilmesi esâsen mukarrer olub netice-i musâlahaya kadar*" bölgedeki askerî ve mülkî görevlilerin görevine eskiden olduğu gibi devam etmelerine karar vermiştir. Ayrıca savaşın ortaya çıkardığı mevcut durum göz önünde bulundurularak Osmanlı Hükümeti ve "*teşkiline çalışılan Arnavutluk'un*" menfaatlerine uygun sonuçlar elde etmek için Osmanlı ordusuna yardım edilmesi, erzak ve diğer gereçlerin tedarikine gayret edilmesi hususunda İsmail Kemal Bey'e tavsiyede bulunulması istenmiştir.⁸⁷

Yukarıda Meclis-i Vükelâ kararında da belirtildiği gibi Arnavutluk'un geleceğine ilişkin önemli kararlar 17 Aralık 1912 tarihinde Londra'da toplanan Büyük Elçiler Konferansı'nda alınmıştır. Nihai olarak 15 Temmuz 1914'e kadar devam eden konferansta Avusturya-Macaristan ve İtalya bağımsız bir Arnavutluk Devleti'nin kurulmasından yana iken İngiltere ve Almanya tarafsızlık politikası izlemektedirler. Rusya, Arnavut topraklarını yayılması sahası olarak gördüğünden Sırbistan ve Karadağ'ı destekliyordu. Fransa ise Rusya gibi güçlü bir Sırbistan'dan yana olduğundan Arnavut taleplerine karşı idi.⁸⁸ Sonuçta Balkan krizini çözmek ve barışı tesis etmek gayesiyle toplanan Londra Sefirler Konferansı Arnavutluk Devleti'nin kurulmasını kabul etmiştir. Konferans 21 Aralık'taki toplantısında kurulacak olan Arnavut devletinin "muhtariyetle" idare edilmesine karar vermiştir. Bu muhtariyet idaresi de Avrupa'nın kefaleti altına sokulmuştur. Ancak Arnavutluk'un muhtariyet idaresinde sultana bağlılığının esasları henüz konferansta mevzubahis edilmemiştir.⁸⁹ Bu esasların sulhun akdedilmesinden sonra kararlaştırılacağı düşünülmekteydi. Bu arada konferansta Sırbistan'a Adriyatik'te ticari bir çıkış verilmesi kabul edilmişti. Kuşkusuz sınır düzenlemesi konferansın devam eden oturumlarında üzerinde uzlaşılması zor görünüm başlıca hususlardan biri olmuştur.

Doğal olarak sınır sorunu 1913 yılına intikal etmiştir. Sorunun çözümüne ilişkin çeşitli projeler ortaya atılmıştır. Bu projelerden biri olan Balkan projesi İşkodra'yı Karadağ'a, Epir'i Sırbistan'a bırakıp Arnavutluk sınırı olarak Derin havalisini, batıda Karaderin'den Ohrid Gölü'ne, güneyde Adriyatik Denizi'ni Avlonya'ya bağlayan kısımlar olarak tayin edilmiştir. Avusturya'nın ileri sürdüğü diğer proje ise kuzeyde İpek'ten Ohrid Gölü'ne uzanacak olan Arnavutluk sınırı Debre ve Yakova'yı içene alacaktı. Avusturya projesi İşkodra ve Yanya'dan başka İpek ve Prizren gibi yerlerin içinde bulunacağı bir tür Büyük Arnavutluk'u savunmaktaydı. Zira Avusturya'ya göre "İşkodra'sız, Yanya'sız, Prizren'siz bir Arnavutluk'un kalbi ve midesi olmayan bir vücuda" benzemektedir. İtalya daha zayıf bir Arnavutluk'u savunmakta olup İşkodra'nın Arnavutluk'a bırakılmasından yanaydı. Rusya ise Yanya ve Yakova'nın Sırbistan'a verilmesini istemektedir.⁹⁰

85 BOA., *MV*, 172/8, 05 M. 1331 (15.12.1912).

86 BOA., *BEO*, 4127/309494, 13.01.1301 (23.12.1912), s.3.

87 BOA., *MV*, 172/17, 12.01.1331 (22.12.1912).

88 Stavrianos, a.g.e., s.510.

89 BOA., *HR.SYS.*, 2070/12, 21.12.1912.

90 Fahri Maden, "Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1878-1913)", *Avrasya Etütleri*, sa.39, T.C. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara, 2011, s.189.

Arnavutluk toprakları üzerindeki tartışma ve pazarlıkların devam ettiği 1913'ün Ocak ayında Geçici Hükümet bir muhtıra ile Arnavut taleplerini konferansa iletmıştır. Geçici Hükümetin sınır talebine bakıldığında, Arnavutluk sınırının mevcut Karadağ sınırından başlayarak bilhassa İpek, Metroviçe, Priştine, Üsküp, Manastır şehirlerini kapsayacak şekilde Meçde'ye kadar gitmesi ve bu şehirlerin Preveze'ye ulaşan mevcut sınırlarını muhafaza etmesi istenmiştir.⁹¹ Arnavutların sınır talebindeki amacının ise komşularıyla 'devamlı ve samimi' ilişkilerde bulunmaktan ibaret olduğu ifade edilmiştir. Sınır tayinin coğrafi ve tarihî şartlar düşünülmeden ve Arnavutluk'u Avrupa'dan soyutlar bir şekilde yapılmasının, Arnavutluk hükümetinin maddeten yaşamasını imkânsız hale getireceği ve bu suretle de Arnavutları yaşaması için gerekli olan tabii gelişme ve kalkınma kaynaklarından mahrum bırakacağı anlamına geldiği belirtilmiştir. Sınır tayininde demografik faktörlerin dikkate alınmasını isteyen Geçici Hükümet, her türlü etkiden uzak ve Arnavut müstakil hükümetine komşu hükümetleri "teskine medar olacak surette" bir Karma Komisyon'un kurulmasını önermiştir. Muhtırada Arnavutların "istiklâl-ı tam" talebine vurgu yapılarak Arnavutluk'un saadet ve refahına ulaşmak için Avrupa medeniyeti dairesine girmek isteği tekrarlanmıştır.⁹² Arnavutlar atalarından bir miras olarak intikal eden "istiklâl-ı tam"ı gelecekte karşılığın çıkacak zorlukları yenecek güç olarak görmüşlerdir.⁹³ Yine muhtırada Arnavutluk'un Balkan sulhundan yana olduğu belirtilmiştir. Ancak konferanstan "Arnavutluk'un vahdet-i milliyesinin doğru ve devamlı bir siyasi teşkilatla tasdik ve teyit edilmesi" talebinde bulunulmuştur. Geçici Hükümet Balkan sulhu için kabul edebileceği şartları serdederken Arnavutların hukukunun feda edilmesine ve gelecekteki istiklaline saygı göstermeyen esaslara tahammül edilmeyeceğini bir tür kırmızı çizgi olarak ortaya koymuştur. Zira Arnavutların "kendi kendilerini idare edecek" olgunluk ve tecrübeye sahip olduğu zikrediliyordu. Buna göre nasıl ki reşit olan bütün milletler kendi kendilerini idare etme hakkına sahip olduklarını göstermek için bir takım fedakârlıklara katlanıp birçok elem ve ıstırap devreleri geçirmeleri gerekirse, Arnavutlar da kısa zaman önce kendilerine karşı reva görülen şiddetli tenkil hareketini buna delil olarak gösterebilir. Balkan meselesinde Geçici Hükümet esas olarak "Balkanlar Balkanlılarıdır" prensibinden hareketle coğrafi ve etnografik faktörleri işlemeye çalışmıştır:

" 'Balkanlar Balkanlılarıdır' düstûru kabul edildikten sonra adilâne ve insaniyetperverâne olduğu derkâr olunan bu düstûra tamamiyle tevâfuk etmeyen bir taksimi anlamak müte'assir (güç) olur. Binâen 'aleyh her hükümete aid olan hudûdun ta'yininde o hükümetin ahvâl-i coğrafya ve etnografiyesi nazar-ı i'tibâra alınmadığı takdirde Balkan şibh-i ceziresine sükût-u tâm hâsil olmuş nazarıyla bakılamaz. Ahâlîsinin ekserisini Arnavudlar teşkil eden arzâiyi ecnebi bir hükümetin taht-ı idâresine vaz' etmek tohm-u nifâk ve şikâki (ihtilafı) idâme eylemek demektir."

Bu meyanda Arnavutlar için ümit edilen geleceğin ise medenî milletler camiasında yer almak olduğu zikredilmiştir. Muhtırada ileri sürülen iddialarından biri de, Ulahların kendi emniyet ve siyasi hayatları konusunda Arnavutlarla bir arada yaşamak istedikleridir. Nihayetle Geçici Hükümet'in konferansta Büyük devletlerden istedikleri, "mazide ıstırap ve elem çekmiş" ve "istikbâli hakkında fevka'l-âde ümit ve itimâd içinde bulunan" Arnavutların meşru taleplerine kayıtsız kalınmamasıdır.

91 BOA., HR.SYS., 2070/14, 09.01.1913.

92 Muhtırada Arnavutların gelecek ümidi ve medeni milletler arasında yer edinme hedefi şu şekilde ifade edilmiştir. "İşte terakkiyât-ı umümiyeye iştirâk ve medeni milletler miyânında ihrâz-ı mevki' etmek (mevki elde etmek) arzusunda bulunan Arnavutların düvel muazzama tarafında kendileri için temin edilmesini ekiden talep eylemekde oldukları âtî bundan ibarettir." BOA., HR.SYS., 2070/14, 09.01.1913, s.12.

93 Muhtırada bu durum şöyle ifade edilmiştir: "Teşkilât-ı mezkûre Arnavutluk'un istiklâl-ı tâmmından başka bir şey olamaz. Zira gerek ecdâddan mevrûs olan ve gerek hâricden gelen tesirâtdan münba'is (ileri gelen) bi'l-cümle mevânî ve müşkilâtın kâffesi âtiyen ancak bu istiklâl sayesinde bertaraf edilebilecektir." BOA., HR.SYS., 2070/14, 09.01.1913, s.5.

Geçici Hükümet, istedikleri esaslar çerçevesinde bir Arnavut devleti kurmak için Arnavutları örgütleyerek aynı hedefe kanalize etmek ve büyük devletlerin desteğini almak zorunda olduklarının farkındaydı. Bu bakımdan kendi namına bir takım beyannameler tanzim ederek “şurada burada” toplantılar tertip etmiştir. Kesin olarak bu beyannamelerin içeriği Osmanlı Devleti’nin menfaatlerine uygun düşmemektedir. Geçici Hükümet adına yapılan toplantıyı düzenleyenler arasında mazul emekliler, savaş nedeniyle memuriyet yerinde bulunmayıp yine de fiilen hizmette görünenler vardı.⁹⁴ Bu durum Osmanlı Devleti’nin yerel yönetim üzerinde bölgede bir otoritesinin kalmadığını göstermektedir.

Konferans sorunu ele almaya devam ede dursun Balkanlı güçler hedeflerine uygun olarak fiili bir durum yaratmak için savaşıma devam etmekteydiler. Topraklarını savunmak için savaşan Osmanlı Devleti ile Arnavutların kaderi ortak olmasına rağmen, Osmanlı ordusu birçok yerde Arnavut muhalefeti ve mücadelesiyle karşı karşıya kalmıştır. Birkaç örnek 1913 Ocağında Martına kadar şu şekilde sıralanabilir: 9 Ocakta Penarit Arnavutları Yunanlılarla anlaşarak Osmanlı askerini köylerine sokmamıştır. Aynı gün Himara’ya tasarlanan bir taarruz Avlonya’dan gelen dört Arnavut delegenin telkini üzerine Arnavut gönüllülerin görevlerini bırakmaları nedeniyle yapılamamıştır. 20 Ocakta 6. Kolordu Gostoviç’te Arnavutlar tarafından pusuya düşürülmüştür. 11 Şubat’ta Osmanlı Hükümeti Arnavutluk’un muhtariyetini tanıyıp Osmanlı bayrağı ile Arnavut bayrağının birlikte asılmasını tebliğ etmişse de Geçici hükümet buna hiç de aldırmaz etmemiştir. 4 Martta Arnavut erleri hep birlikte silahlarıyla kaçtıklarından Osmanlı siperleri boş kalmıştır. 12 Martta Aziz Bey, Arnavut köylerinin Osmanlı askerlerine kurşunlar attığını, Türk kuvvetlerinin ağır hakaretlere maruz kalıp yolları tutan Arnavutların saldırısı karşısında kayıplar verdiğini bildiriyordu. Kara Said Paşa’nın 16 Mart tarihli telgrafında da benzer tabloya Klisura, Berat, Tepedelen bölgesinde rastlanıyordu. Kara Said Paşa’nın Garp Ordusu Kumandanlığı’na yazısında söylediklerine bakılırsa her halde verilen örneklerin en çarpıcıları şu ifadeler olsa gerektir. “Avlonya’nın [Osmanlı] Ordu(su) aleyhinde beslemekten vazgeçmediği gaddarane husumette devam ettiğine göre bir an evvel bu zavallı masum Anadolu efradının tahlis-i can ve hayatları vücup derecesindedir.”⁹⁵ Bu örnekler uzatılabilir. Kesin olan bir durum vardı ki, Hasan Pıriştine, Necip Draga, Bayram Curri ve Salih Gyuka’nın imza koydukları açıklamada ilan ettikleri gibi “Arnavutlar Balkanlarda Türkiye’yi savunmak için değil, kendi topraklarını savunmak için silaha sarılıyorlardı.” Bu, Türklerin kaderiyle Arnavutların kaderini birbirinden ayırmak ve Arnavutların yaşadıkları toprakların kaybedilmesini engellemek için Arnavut tavrını meşrulaştırmak zorunda oldukları anlamına geliyordu.⁹⁶

Osmanlı Devleti’nin Yanya’yı 6 Martta Yunanlılara, Edirne’yi 26 Martta Bulgarlara kaybettiği, Avrupa’dan tasfiyesinin fiilen zuhur ettiği bir sırada İsmail Kemal Bey, uluslararası konjonktürü lehine çevirmek ve Büyük Devletlerin desteğini almak için hummalı bir çalışma içine girmiştir. Bu çalışmalarını uzun bir Avrupa seyahati takip etmiştir. Orleans Dükünün kardeşi Montpensier Dükünün yatıyla önce Roma’ya sonra da sırasıyla Viyana, Paris ve Londra’ya gitmiştir. Bu seyahatindeki amacı Arnavutluk’un toprak bütünlüğünü savunmak, Geçici Hükümet’in istikrarını sağlamak, geçici durum neden olduğu iç meseleleri ortadan kaldıracak olan Arnavut hükümdarı seçimini bir an önce çözmektir. İsmail Kemal Bey Roma’da bulunduğu sırada Roma Sefiri Nabi Bey’le yaptığı görüşmede Arnavutların yaşadığı bölgelerin müttefik Balkanlı güçlere verilmesinden dolayı Büyük Devletlere sitemde bulunmuştur. Diğer taraftan Arnavutluk’un Osmanlı Devleti’nde bulunması durumunda serbestçe tekâmül edemeyeceğini ve bunun Osmanlı

94 BOA., HR.SYS., 2070/19, 01.03.1913. Memur olup görev yerinde olmayan ve Geçici Hükümetin faaliyetleri

95 Süleyman Külçe, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir, 1944, s.432-433.

96 Clayer, *a.g.e.*, s.548-549.

devleti için de sorun oluşturacağını ileri sürmüştür. Bu nedenle de Arnavutluk'un bağımsızlığına "açıktan açığa" taraftar olduğunu ifade etmiştir. İsmail Kemal Bey bu görüşünü serdederken bağımsız ve güçlü bir Arnavutluk'un "Türkiye'nin muhafızı" olacağı ve gerektiğinde Osmanlı Devleti'ne büyük fayda temin edeceğini beyan etmeyi de ihmal etmemiştir.⁹⁷ Hükümdar seçimi konusunda Avrupalı bir prensin gerekliliğini savunan İsmail Kemal Bey, Arnavutluk'un idari işleri konusunda teminat verilerek yabancı müdahalenin bertaraf edilmesi fikrinde ısrar etmiştir.⁹⁸ İsmail Kemal Bey, Londra'da bulunduğu sırada Arnavut davasına destek noktasında basında ve kamuoyunda "samimi" bir destek, bakan ve devlet adamları nezdinde sıcak bir ilgi görmüştür. Bu durum kendisinde Arnavut haklarının konferansta tanınacağı ümidini doğurmuştur. Öyle ki O "uluslararası bir yüce divan olarak vazife görmekle de yükümlü bir konferansa çağrıldıkları bu seferki kadar asla ümitli olmamıştık" diyecek kadar büyük bir beklenti içine girmiştir.⁹⁹ Fakat bu beklentilerin aşağıda görüleceği üzere konferansın almış olduğu kararlarla boşa çıktığı çok geçmeden görülecektir.

Osmanlı ordularının her cephede bin bir güçle sürdürmeye çalıştığı savaşlarda ağır mağlubiyetler alması, sadece Edirne'nin düşüşünü değil, aynı zamanda İstanbul'u da işgale açık hale getirmişti. Edirne Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki son direnişiydi. Gerçekten de Bulgarlar, daha Şubat sonlarında İstanbul'u geçici olarak ele geçirmek için Rusya'dan müsaade istemişlerdi. Rusya'ya yaptıkları teklifte Bulgarlar İstanbul'u geçici olarak ellerinde tutacak, daha sonra da şehri Rusya'ya teslim edeceklerdi. Ancak Rusya kendi yarattığı küçük bir devletin (Bulgaristan'ın) büyük bir devlet olan Rusya'ya böyle bir ihşanda bulunmasını onuruna yakışır bulmadığından buna izin vermemiştir.¹⁰⁰ Osmanlı Devleti için ortaya çıkan ağır tablo daha Şubatın 20'sinde -Edirne'den vazgeçerek- Büyük Devletlerin arabuluculuğunu istemeye zorlamıştır. Savaşı durdurmak hayat meselesi halini almıştı. 16 Nisan'da Bulgarlarla imzalanan ateşkes bir şans olabilirdi. Ateşkes antlaşmasından sonra Londra Konferansı yeniden toplanmıştır. Ancak barış şartlarının kabulü 30 Mayıs (1913) bulmuştur. İmzalanan barış anlaşmasına göre Osmanlı Devleti Midye-Enez çizgisinin batısını Balkanlı devletlere bırakıyordu. Yunanistan Selanik, güney Makedonya ve Girit'i; Bulgaristan Kavala ve Dedeağaç ile birlikte bütün Trakya'yı; Sırbistan orta ve kuzey Makedonya'yı, Romanya da Silistre'yi alacaktı. Osmanlı Devleti Girit üzerindeki bütün haklarından büyük devletler lehine vazgeçecektir. Ege adalarının kaderini tayin etmek altı büyük devlete bırakılmıştır. Konferans yine Arnavutluk sınırlarının çizilmesi ve Arnavutluk ile ilgili diğer meselelerin halledilmesini de altı devlete bırakmıştır.

İsmail Kemal Bey 30 Mayıs'ta kabul edilen şartları Arnavutlar için ülkenin "en verimli" kısımlarının Arnavutluk'tan koparılıp Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan'a, "en çorak ve kayalık yerlerin" ise Arnavutlara bırakılması olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda O, yeni doğan Arnavutluk'un istikbalinin Avrupa'nın genel menfaatlerine feda edildiğini, dolayısıyla da Arnavutların avutulduğunu düşünmüştür.¹⁰¹

Londra Konferansı Balkanlarda şeklen bir barışı temin etmişse de gerçekte Balkan devletleri arasında "zafer ücretinin paylaşılmasındaki"¹⁰² hesapları kapatamamıştır. Anlaşmazlığın ana noktası Midye-Enez hattının batısında kalan Osmanlı topraklarıydı; özelde Makedonya idi. Bulgar istekleri ve kazanımlarının ortaya çıkardığı dengesizlik 1913 Şubatı sonlarında Yunanistan ve Sırbistan'ı bir ittifaka sürüklemiştir. Uzun görüşmelerden

97 BOA., HR.SYS., 2068/4, 29.11.1912 (Nabi Bey'in 4 Nisan 1913 tarihli telgrafı). Nabi Bey, İsmail Kemal'in bağımsızlık yönündeki görüşlerini reddettiği gibi o zamana kadar Avrupa'nın bile muhtariyet fikrinde olduğunu hatırlatmıştır. *Adigeçen Belge*.

98 BOA., HR.SYS., 2068/4, 29.11.1912 (Nabi Bey'in 2 Nisan 1913 tarihli telgrafı).

99 İsmail Kemal Bey'in Hatıratı, s.270.

100 Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s.678.

101 İsmail Kemal Bey'in Hatıratı, s.270.

102 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, C.IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s.338.

sonra nihayet Haziran başında Yunan-Sırp ittifak antlaşması imzalanmış, 29 Haziranda savaş yeniden başlamıştır. Yaklaşık bir buçuk ay süren savaş Bulgarların her cephede yenilmesiyle sonuçlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin de 21 Temmuzda Edirne'yi yeniden almasıyla sona eren savaşlar sonucunda toplanan Londra Konferansı'nın 29 Temmuzdaki son oturumunda Balkan sorununun çözümü yepyeni bir hal almıştır. Konferansın almış olduğu karara göre Arnavutluk büyük devlerin garantisi altında tarafsız ve vesayetle idare edilen bir prenslik haline getirilmiştir. Meşrutî monarşi denilen bu idarede prens altı büyük devlet tarafından seçilecekti. Osmanlı Devleti ile hiçbir bağı kalmayan Arnavutluk'un yönetim ve malî denetimine Uluslararası Denetim Komisyonu nezaret edecekti. Merkezi Avlonya olan komisyonun yedi üyesinden altısı büyük devletlerin temsilcilerinden, biri de Arnavutları temsil eden üyeden oluşacaktı. Söz konusu Denetim komisyonu İsmail Kemal'in başkanlığını yaptığı Geçici Hükümeti tanımamaktaydı ki bu, ülkede iki otoritenin ortaya çıkması demektir. Ülkede asayiş uluslararası bir jandarma kuvveti tarafından sağlanacaktı. Teşkil edilen Arnavutluk'un sınırlarına gelince kuzeyde İşkodra Gölü'nden Prokletije'ye, güneyde Butrint ve Korçe'ye kadar uzanıyordu. Karadağ'dan işgal ettiği İşkodra'yı boşaltması isteniyordu. Arnavutluk, Arnavut nüfusun çoğunlukta olduğu Arnavut ulusal merkezlerinden Priştine merkezli Kosova bölgesinden mahrum bırakılmıştı. Sırbistan'a Orta Makedonya'dan başka Kosova ve Kara Orman bölgesi, Ohrid'den Debre'ye kadar olan bölge, Karadağ'a İpek bölgesi ile Daravice (Djakovica), Yunanistan'a Yanya ve bütün Epir bırakılıyordu. Arnavut Prensiği'ne 28.000 km²'lik bir alan bırakılmıştı. Prensiğe bırakılan topraklarda yaşayan Arnavut nüfus 800.000 idi. Bu bütün Osmanlı Balkanlarındaki yaklaşık 1.500.000 Arnavut nüfusun %40'lık kısmını oluşturmaktaydı.¹⁰³

Uluslararası Denetim Komisyonu Arnavutluk'u yönetmeye başladığı sırada İsmail Kemal Bey'in Geçici Hükümeti'nde İçişleri Bakanı olan Esat Toptani rakip bir hükümet kurmuştur. Ancak Komisyonun ülkede idareyi ele geçirmesiyle gerek İsmail Kemal, gerekse Toptani köşesine çekilmek zorunda kalmıştır. Komisyon bir anayasa taslağı hazırlamış, buna göre de ülkeyi yedi idari bölgeye ayırmıştır. Her idarî bölgeyi temsilen üçer vekil, üç kilise başı ve prensin seçeceği on üye prensliğin ulusal meclisini oluşturacaktı. Meclis dört yıl süreyle seçilecekti. Hükümet edecek bakanlar ise prens tarafından seçilip ona karşı sorumlu olacaktı.¹⁰⁴

Konferansı takip eden Ağustos ayında Arnavutluk'taki son Osmanlı kuvvetleri çekilmişlerdir. Arnavutluk'u belirsiz bir gelecek bekliyordu. Konferansın bahsettiği daraltılmış sınırlara hapsedilmiş Arnavutluk'u idare etmek için hangi Avrupalı Prens atanacağı kısa sürede cevap bulacak soru gibi görünmüyordu. Üstelik Avlonya'daki Geçici hükümet hiçbir devlet tarafından tanınmış değildi. Bu durumun ülkeyi yönetmekteki güçlüğü ve ortaya çıkardığı kargaşayı gören İsmail Kemal Bey, "*halk ve hükümetin*", "*sırf mevcudiyeti bile halkın tüm kesimini Arnavutluk'un güçlenmesi ve idarenin yapılanması gayretlerinde birleştirmeye yetecek olan hükümdarın belirlenmesi ve tahta çıkması yönündeki ortak arzusu*" garantör altı devlete bildiriyordu.¹⁰⁵ Nitekim devletler Aralık'ta Prens Wilhelm von Wied'i oy birliği ile seçmişlerdir. Alman ordusunda bir yüzbaşı olan Renanyalı Wilhelm, kendisine büyük devletler tarafından malî yardım sözü aldıktan sonra 17 Mart 1914 tarihinde Draç'a gelmiş, ülkeyi yönetmeye başlamıştır. Fakat Wied hâkimiyetini tesis edemeyip ülkede ancak altı ay kalabilmiştir. Bu arada Wied ülkeyi terk ettiğinde bu belirsiz havada bir başka soru daha cevabını bekliyordu. 1914 Haziranından bu yana devam eden ve Wied yönetiminin tarafsızlığını ilan ettiği savaş Arnavutluk'u nasıl bir geleceğe taşıyacaktı? Diğer taraftan Babiali'nin Arnavutluk'un bağımsızlığını kuruluş

103 Castellán, *a.g.e.*, s.391-392; Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, Çev: Zehra Savan, Hatice Uğur, c.2, 3. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2013, s.107.

104 Jelavich, *a.g.e.*, s.107-108.

105 İsmail Kemal Bey'in Hatıratı, s.271.

tarihinin kendisine bildirilmediği gerekçesiyle dokuz yıl sonra tanımış olması¹⁰⁶ ayrıca değerlendirilmesi gereken bir husustur.

C-Sonuç

Arnavutlar ile Türklerin Osmanlı Devleti'nin uzun yaşamında 20. Yüzyıl başlarında ayrılıncaya kadar savaşta ve barışta yaşam birlikteliği içinde olmuşlardır. Süleyman Külçe'nin dediği gibi¹⁰⁷ “*Yemende, Sudanda, Viyana'da Trablusgarp'ta, Tebriz'de, Bağdat'ta daha akla gelmeyen birçok bucakta Türk ve Arnavut cesetleri aynı mezarda ebedi birer abide gibi koyun koyuna yattığı*” düşünülecek olursa Türk ve Arnavut milletleri ortak kadere sahip olmuşlardır. Arnavutluk Sorunu'nu 19. Yüzyılda Osmanlıların Balkanlardan tasfiyesi problemi bağlamında ele almak ve bu problemin belirleyici unsurlarından biri olarak kabul etmek gerekmektedir. 19. Yüzyıl Balkan milliyetçiliği Osmanlı Devleti'nin bu coğrafyadan çekilişini hazırlayan şartları bütün boyutlarıyla ortaya koyarken, Arnavutlar da kendi geleceğini aramaya koyulmuşlardır. Bu çabada Arnavut milliyetçiliği başlangıçta “özerkliği” yeterli bir talep olarak görmüş olmakla beraber, bu talep daha sonra bölgesel ve uluslararası rekabetin ortaya çıkardığı siyasal konjonktürün bir sonucu olarak “bağımsızlığa” evrilmiştir. Arnavut milliyetçiliği Balkan uluslarına göre düşünsel ve eylemsel boyutuyla geç başlayan bir akım olmasına rağmen, modern zamanların bağımsızlık hareketinin bütün özelliklerini göstermektedir. Makedonya diğer Balkan ulusları gibi Arnavutlar için de ulusal istek ve amaçların düğümlendiği coğrafya olmuştur. Balkanların yerel güçleri ve devletlerarası rekabet Osmanlı Devleti'ni bir sona doğru götürürken, Arnavutluk Osmanlı için Balkanlarda bir dayanak noktası olarak görülmüştür. Ancak bunun ideolojik zeminini oluşturacak olan İslamî argümanlar Arnavutluk'un Osmanlı Devleti'nden kopuşunu önleyecek yeterli sonuçlar ortaya çıkaramamıştır. Dolayısıyla da Arnavutluk Sorunu Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki yaşamının bir sona geldiğini, ancak bunun sadece bir zaman sorunu olduğunu bütün çıplaklığıyla ortaya koymuştur. Diğer taraftan 20. Yüzyıl başlarında Arnavutlar, kendi nüfusunun yaşadığı toprakların Balkanların diğer güçleri tarafından işgaline tanık olunca emellerine ulaşmak için kendi savaşını vermekten ve uluslararası konjonktürü lehine çevirmekten başka çözümün olmadığını görmüşlerdir. Bugün yüzyılın savaş ve antlaşmalarının Balkan uluslarının arzu ve ihtiraslarını tatmin etmediği için Balkanları belirsiz bir geleceğin beklediği muhakkaktır. 20. Yüzyılda büyük güçlerin Arnavut faktörünü göz ardı ederek Balkanlarda tesis ettikleri düzen ve oluşum bu çerçevede değerlendirilmelidir.

D-Kaynakça

1-Arşiv Belgeleri (BOA)

BEO., 4040, 302966, 29.05.1330 (16.05.1912).

BEO., 4047/305549, 21.08.1912.

BEO., 4127/309494, 13.01.1301 (23.12.1912).

DH.MUİ., 153/64, 17.03.1330 (06.03.1912).

DH.MUİ., 159/88, 20.07.1330 (05.07.1912).

DH.MUİ., 160/72, 21.08.1330 (05.08.1912).

106 Osmanlı Devleti'nin, Arnavutluk'un bağımsızlığını geç tanımamasına sebep olarak bağımsızlık tarihinin kendisine bildirilmemesini gerekçe göstermiştir. Londra Antlaşması'nın 3. Maddesine göre Arnavutluk'un sınırları ve Arnavut hükümetinin tasdiki söz konusu antlaşmayı imza eden büyük devletlere bırakılmıştı. Bu sebeple Arnavutluk hükümeti ilgili devletlerce tasdiki gerçekleşinceye kadar Osmanlı Devleti tarafından “hiçbir sıfatı olmaması” nedeniyle tanınmamıştır. Arnavutluk'un bağımsızlık tarihi posta ve telgraf ücretlerinin belirlenmesi ve taksimi dolayısıyla tartışma konusu olmuş ve nihayetinde Osmanlı Devleti, müstakil bir Arnavut telgraf idaresinin mevcudiyetine binaen Arnavutluk'un bağımsızlık tarihini 11 Ağustos 1913 olarak kabul etmiştir. BOA., HR.SYS., 2069/6, 19.08.1913.

107 Süleyman Külçe, *a.g.e.*, s.2.

- DH.SYS., 49/60, 17.07.1330 (02.07.1912).
HR.SYS., 119/40, 26.07.1912.
HR.SYS., 119/47, 08.09.1912.
HR.SYS., 140/39, 03.07.1912.
HR.SYS., 150/25, 12.01.1912.
HR.SYS., 150/26, 13.01.1912.
HR.SYS., 150/54, 14.03.1912.
HR.SYS., 150/61, 16.04.1912.
HR.SYS., 151/10, 21.05.1912.
HR.SYS., 151/11, 21.05.1912.
HR.SYS., 151/16, 29.05.1912.
HR.SYS., 151/30, 15.06.1912.
HR.SYS., 151/88, 03.08.1912
HR.SYS., 152/39, 28 Ağ. 1328 (10.09.1912).
HR.SYS., 152/71, 12.10.1912.
HR.SYS., 153/41, 23.07.1912.
HR.SYS., 153/47, 19.11.1912.
HR.SYS., 153/57, 19.08.1912.
HR.SYS., 2068/4, 29.11.1912.
HR.SYS., 2068/7, 31.03.1913
HR.SYS., 2069/6, 19.08.1913.
HR.SYS., 2070/2, 31.10.1912.
HR.SYS., 2070/4, 17.11.1912.
HR.SYS., 2070/12, 21.12.1912.
HR.SYS., 2070/14, 09.01.1913
HR.SYS., 2070/19, 01.03.1913.
HR.SYS., 2085/17, 04.12.1912.
HR.SYS., 2085/28, 08.12.1912.
MV., 167/42, 10.08.1330 (22.07.1912).
MV., 171/53, 17.12.1330 (27.11.1912)
MV., 172/8, 05 M. 1331 (15.12.1912).
MV., 172/17, 12.01.1331 (22.12.1912).

2-Yayımlanmış Belgeler

British Documents on Foreign Affairs (BDFA): Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, Series B: The Near and Middle East 1856-1914, Vol.20: The Ottoman Empire under the Young Turks 1908-1914, General Editors: Kenneth Bourne and D. Cameron Watt, University Publications of America, 1985.

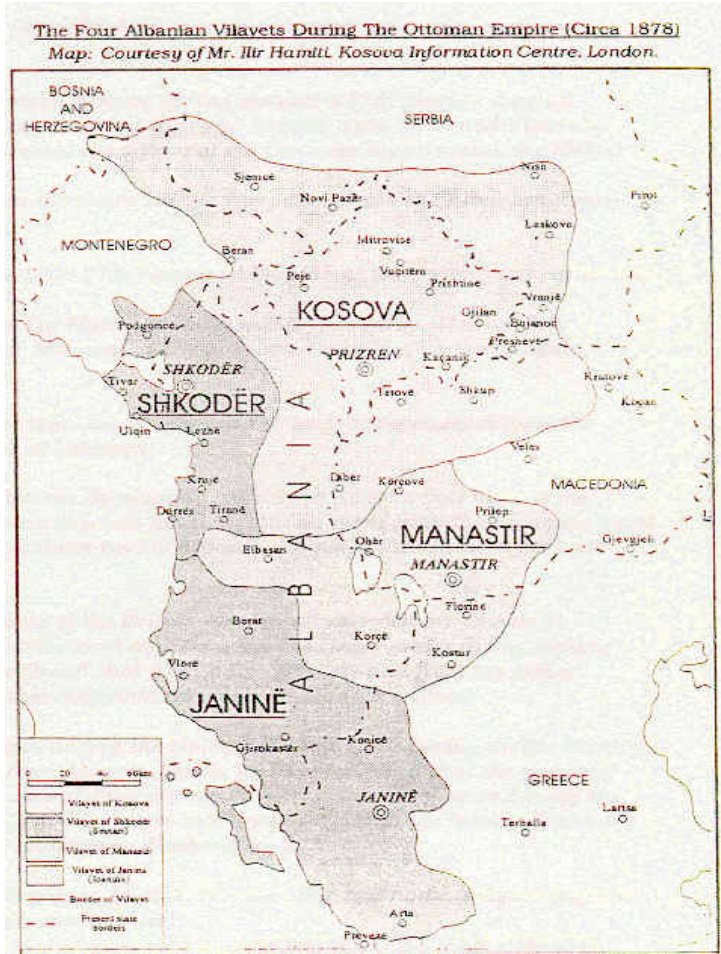
3-Araştırmalar ve Hatıratlar

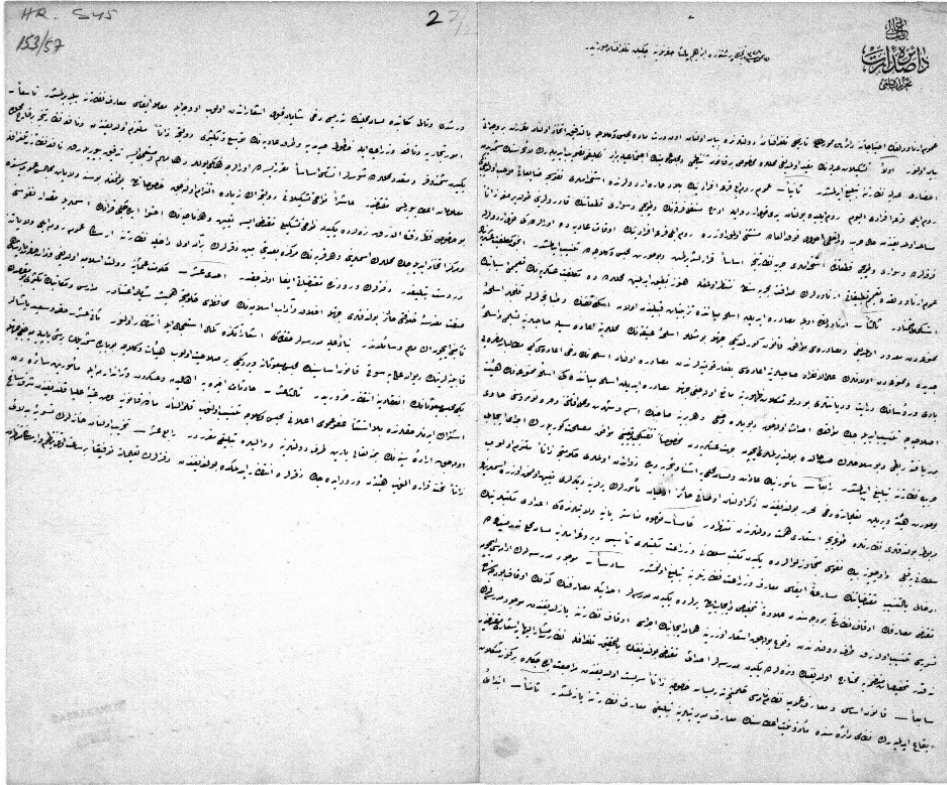
- Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- Avlonyalı Ekrem Bey, *Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar (1885-1912)*, Çev: Atilla Dirim, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Bartl, Peter, *Millî Bağımsızlık Esnâsında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)*, Çev: Ali Taner, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1998.
- Basri, *Arnavutluk ve Buhran-ı Osmanî*, Haz: M. Suat Mertoğlu, Klasik, 1. Baskı, İstanbul, 2015.
- Bozova, Nuray, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, 1. Baskı, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997.
- Castellan, Georges, *Balkanların Tarihi 14.-20. Yüzyıl*, Çev: Ayşegül Yaraman Başbuğu, 2. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995.
- Clayer Nathalie,, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Çev: Ali Berktaş, 1. Baskı, İstanbul, 2013.
- İbrahim Temo, *İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları*, Alba Yayınları:12, İstanbul, 1987.
- İsmail Kemal Bey'in Hatıratı, Ed: Sommerville Story, Çev: Adnan İslamoğulları, Rubin Hozha, 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.
- Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, c.2, Çev: Zehra Savan, Hatice Uğur, 3. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2013.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, C.IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.
- Kâzım Nami Duru, *Hatıralar: İttihat Terakki /Cumhuriyet Devri Makedonya Hatıraları*, 1. Baskı, Altınordu Yayınları: 22, Ankara, 2017.
- Kuyucuklu, Nazif, *Balkan Ülkeleri İktisadı 1: Arnavutluk*, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1983.
- Maden, Fahri, "Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1878-1913)", *Avrasya Etütleri*, sa.39, T.C. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara, 2011, s.155-196.
- Shaw, Stanford J.-Shaw, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye/Reform Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu, 1808-1975.*, c.2, Çev: Mehmet Harmancı, 2. Baskı, İstanbul, 1994.
- Stavrianos, L. S., *The Balkans since 1453*, Holt, Rinehart and Winston, United States of America, 1966.
- Süleyman Külçe, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir, 1944.
- Uzer, Tahsin, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1987.

E-Ekler

Ek 1: 1878 yılında Arnavutların yaşadıkları vilayetler.

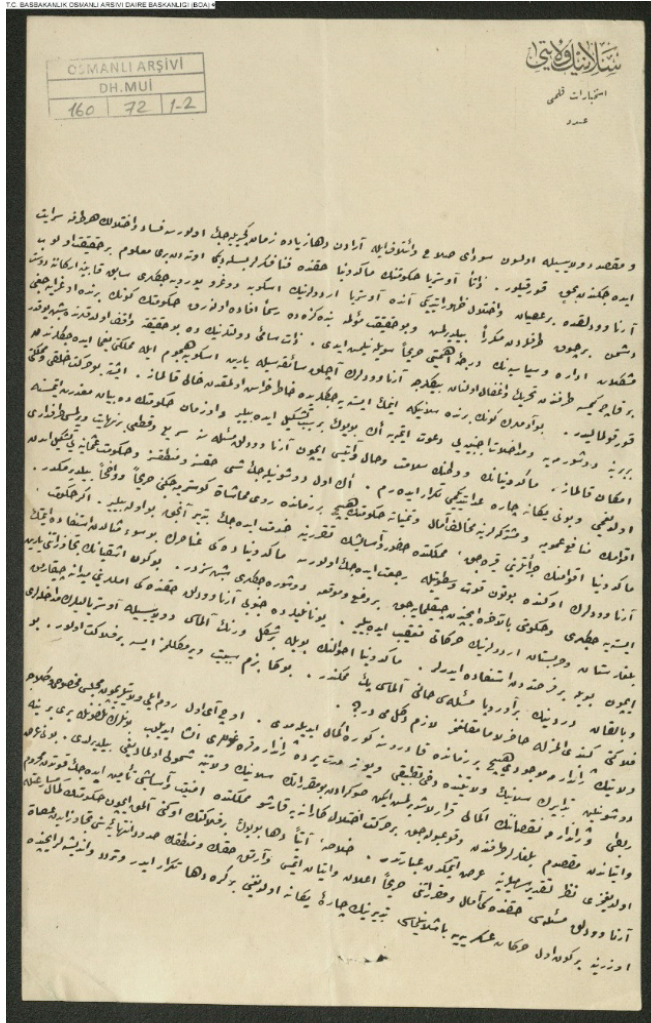

Ek 2: Arnavut ileri gelenlerinin Osmanlı Hükümeti'nden talep ettiği on dört hususa dair Sadaret Dairesi Tahrirat Kalemi'nden Peşte'deki İbrahim Paşa'ya çekilen telgrafname sureti. BOA., HR.SYS., 153/57, 19.08.1912.

HR.SYS.00153

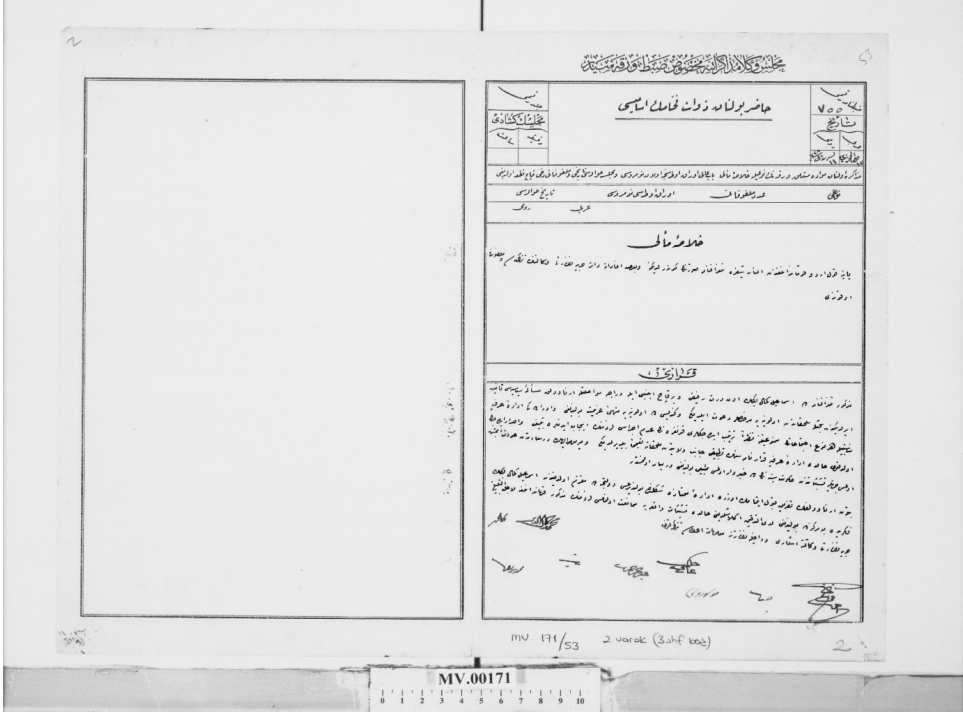
Ek 3: Malisor İşyanı konusunda Selanik Vilayeti'nin Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği mütâlaanâme. BOA., DH.MUI, 160/72, 21.08.1330 (5 Ağustos 1912).

DH.MUI.00160.00072.001

Ek 4: Meclis-i Vükelâ'nın İsmail Kemal Bey'in Avlonya'da tertip edeceği kongreye engel olunmaması konusunda 27 Kasım 1912 tarihli kararı. BOA., MV., 171/53, 17.12.1330 (27 Kasım 1912)

İNGİLİZ BELGELERİNE GÖRE İNGİLTERE'NİN ORTADOĞU'DAKİ İSTİHBARAT MERKEZİ: ARAP BÜRO(1916-1920)

ACCORDING TO BRITISH DOCUMENTS INTELLIGENCE CENTER OF
THE ENGLAND IN THE MIDDLE EAST: ARAB BUREAU(1916-1920)

Mustafa ÇABUK*

Geliş Tarihi/Received:27.11.2018

Kabul Tarihi/Accepted: 31.12.2018

ÇABUK, Mustafa, (2019), "İngiliz Belgelerine Göre İngiltere'nin Ortadoğu'daki İstihbarat Merkezi: Arap Büro(1916-1920)", Belgi Dergisi, C.2, S.17, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Kış 2019/1, ss. 1130-1147.

Öz

İngiliz istihbaratı Ortadoğu'da çeşitli isimler altında faaliyet yürüttü. Özellikle de 20. yüzyılın başında bölgedeki faaliyetlerini artırdılar. Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce Ortadoğu ve Afrika'da Mısır merkezli yaygın bir istihbarat ağı kurdular. Savaşın başlamasıyla birlikte İngiltere'nin bölgedeki faaliyetlerini ve Hindistan haricindeki Müslümanlara yönelik politikalarını yönlendirecek ve bölgedeki Müslüman halka İngiltere lehinde propaganda yapacak bir kuruma ihtiyaç duyuldu. Bu nedenle, bölgede İngiltere için istihbarat toplayacak ve bunları analiz ederek Londra'ya, Hindistan, Sudan ve Mısır gibi İngiltere'nin önemli sömürge merkezlerine iletecek bir ofisi Arap Büro adıyla Kahire'de kurdular. Bu ofis, İngiltere Dış İşleri'ne ve Mısır'daki İngiliz Müstemleke yönetimine bağlı olarak çalışan yarı özerk bir yapıya sahipti. Arap Büro'da askerden, akademisyene, bankacıya, arkeologdan gazeteciye kadar çok farklı meslek grubundan elemanlar istihdam edildi. Arap Büro, Şerif Hüseyin isyanından sonra faaliyetlerini bu isyan üzerine yoğunlaştırarak devam ettirdi. İsyancılara silah, para yardımı yaparak eğitim ve danışmanlık hizmeti verdi. Bölgede saha çalışmaları yaparak bölgenin haritalarını çıkarttılar. Savaş sırasında Arap Bülten adıyla gizli bir istihbarat dergisi çıkardılar. Bölgedeki kabilelerle ve etkili liderlerle ilgili saha ve istihbarat çalışması yürüterek elde ettikleri bilgileri Londra'ya gönderdiler. Savaşın sona ermesiyle Arap Büro 1920 yılına kadar faaliyetlerini devam ettirdi.

Anahtar Kelimeler: Prizren Birliği, Londra Konferansı, İsmail Kemal Bey, Slavizm, Avlonya, Balkan Savaşları

Abstract

British intelligence operated in the Middle East under various names. Especially in the beginning of the 20th century, they increased their activities in the region. Before the start of World War First, they established a widespread intelligence network based in Egypt in the Middle East and Africa. With the beginning of the war, an organization was needed to direct the England's activities in the region and its policies towards non-Indian Muslims and to disseminate the Muslim population in the region in favor of the England. For this reason, they established an office in the region under the name of Arab Bureau, which would collect intelligence for the England and analyze them and forward them to London, India, Sudan and Egypt. This office had a semi-autonomous structure that was connected to the England Foreign Office and to the British colony government in Egypt. Members of the Arab Bureau have been employed from a wide range of professions, ranging from soldiers, academicians, bankers, archaeologists to journalists. After the revolt of Şerif Hüseyin, the Arab Bureau focused its activities on this uprising. Bureau provided training and consultancy

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yabancı Tarih ABD, e-posta: cabukm@yahoo.com, (orcid.org/0000-0001-5560-8193).

services to the rebels with the help of weapons and money. They carried out field studies in the region and made maps of the region. During the war, they published a secret intelligence magazine called Arab Bulletin. They sent information about the tribes and the influential leaders in the area and intelligence to London. After the war, the Arab Office continued its activities until 1920.

Keywords: *Middle East, England, Arab, Intelligence, Rebellion*

1. Giriş

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün devam ettirilmesi yönündeki politikasını terk ettikten sonra Araplara yönelik politikasını da değiştirdi. Birinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere'nin Ortadoğu'daki Araplara karşı politikası, İngiltere'ye bağımlı küçük ve aynı zamanda birbiriyle sorunlu prensliklerden oluşan bir siyasi yapıyı vücuda getirmeydi. Bunun için Osmanlı Devleti'nin bölgeden uzaklaştırılması lazımdı. Böylece ilerde kurulması tasarlanan bir Yahudi devletinin de önü açılacaktı. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin bölge üzerindeki askeri ve idari etkisini kırmakla kalmayıp bölge üzerinde Osmanlı padişahlarının halife olarak dini ve manevi bir etkiye sahip olmasını da engellemek istiyordu. Halifelik bölgedeki Müslüman halkın birliği için önemli bir unsur olduğundan İngiltere, Halife'nin Arap soyundan gelen birinin hakkı olduğunu ve Halife'nin Mekke veya Medine'de ikamet etmesi gerektiğini iddia ediyor ve bu iddiaların Müslümanlar arasında yayılması için propaganda faaliyetleri yürütüyordu.¹

İngiltere'nin bölgedeki politikaları doğrultusunda, Mısır'da İngiliz Sömürge Yönetimi Yüksek Komiseri Kitchener ve Mısır ordusu komutanı Reginald Wingate birlikte Afrika'nın tamamını ve Batı Arabistan'ı kapsayan bir istihbarat ağı kurdular. Özel görevli istihbarat elemanları Filistin İnceleme Fonu adı altında Mısır'dan bölgeye gidiyorlardı. Bu istihbarat elemanları, İncil bilgileri ve askeri coğrafyacılarla ait olan bütçelerden destekleniyordu.²

Almanya'nın, Osmanlı Devleti üzerinde nüfuzunu artırmasından rahatsız olan İngiltere, Ortadoğu'da ve Anadolu'da istihbarat faaliyetlerini artırdı. Arap Büro'nun ilk üyelerinden olan Hogarth ve Lawrence, 1910 yazında Kargamış'ta British Museum adına sürdürülen Hitit arkeolojik kazılarına katıldı. Hogarth ve Lawrence 1911 Şubatında birlikte Beyrut, Hayfa, Nâsriye, Yermük, Humus ve Halep gibi yerleri dolaşıp Der'a Hicaz Demiryolu İstasyonu'na kadar gidip tekrar Kargamış'a döndüler. 1914 yılı başında Hogarth'ın talimatıyla Lawrence ve İngiliz ordusundan S. F. Newcombe, Sînâ Çölü'nde geçitlerin ve su kaynaklarının yerini belirlemek için bir gezi yaptılar. Altı hafta süren çalışmalarda geçitlerin ve su kaynaklarının haritasını çıkardılar. Osmanlı demiryollarıyla ilgili bilgiler topladılar ve hazırladıkları istihbarat raporlarını 1914'te Londra'ya ulaştırdılar.³

İngiltere savaştan önce Mısır merkez olmak üzere bölgedeki faaliyetlerini artırdı ve Osmanlı Devleti'ne karşı bölgedeki yerel liderleri, kabile şeflerini kendi yanına çekmeye çalıştı. Bu amaçla Arap Yarımadası ve Afrika'da kabileler ve şeyhler hakkında sahada dolaşarak istihbarat topladılar. Topladıkları bilgileri kullanarak kabileler ve şeyhlere yönelik politikalar geliştirdiler. Hediyelerle, altınlarla, rüşvetle kabile liderlerinin ve şeyhlerin, İngiltere tarafına geçirilmesi hedeflendi. Bölgede faaliyet gösteren İngiliz ajanları Arap Büro kurulmadan önce bölge hakkında bilgiler toplayıp bölgedeki etkin kişilerle, kabilelerle ve önemli yollarla ilgili raporlar hazırlayıp Londra'ya gönderdiler. Arap

¹Bülent Özdemir, Eftal İrkiçatal, *İngiliz Arap Büro Raporlarında Arap Ayaklanması Bir İsyanın Kodları*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2011, s.11

²Priya Satia, *Spies in Arabia*, Oxford University Press, 2008, s. 29,159.

³Orhan Koloğlu, "Lawrence, Thomas Edward", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara, 2003, s.115

Büro'nun kurulmasıyla bu tür faaliyetler arttı ve daha sistemli bir şekilde yürütülmeye başlandı. Bölgedeki İngiliz ajanların, yerel liderlerden müttefikler bulma çabalarının en önemli ayağını Şerif Hüseyin ile yapılan görüşmeler oluşturdu.

Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce İngiltere, Mısır'daki sömürge yönetimi vasıtasıyla Mekke Emiri Şerif Hüseyin ve oğlu Abdullah ile bağlantı kurdu. İngiltere, 31 Ekim 1914 tarihinde Şerif Hüseyin'e, Osmanlı Devleti'ne karşı kendileriyle ittifak yapması karşılığında bağımsız bir Arabistan kurulacağı ve Halifeliğin de Arap ırkından birine verileceği gibi vaatlerde bulundu. Şerif Hüseyin bu vaatlere kanarak 1916 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etti.⁴

2. Arap Büro'nun Kurulması

Arap Büro'nun bölgedeki temelleri savaş öncesinde ama savaş belirtilerinin ortaya çıkmaya başladığı tarihlerde atıldı. Savaşın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin İttifak güçlerine katılması üzerine İngiltere'nin Mısır'daki istihbarat elemanları Osmanlı topraklarındaki Arap milliyetçileriyle temas kurmaya ve onları kendi yanlarına çekmek için Suriye'de ve Arapların yaşadığı topraklarda geziler yapmaya başladılar. Bu gibi ayrılıkçı gruplar da İngiltere'nin desteğini almak için istekliydi. İngiltere'nin bu iş birliğinden amacı ise bir Arap isyanı çıkarmak, Osmanlı ordusundaki Arap kökenli askerlerin ordudan kaçmasına neden olmak ve Halife'nin cihat ilanını etkisizleştirmekti. İngiliz sömürgesi olan Hindistan, Aden ve Mısır'da başarılı olması muhtemel olan bir cihat, İngiltere için çok büyük sorunlara yol açabilirdi.⁵

İngiliz istihbaratının Ortadoğu'da sahada bulunan elemanları, 1915 yılı başlarında bölgesel ofisler arasında koordinasyonun ve istihbarat paylaşımının zayıf olduğundan şikâyetçiydi. Ajanlardan Storrs, Gertrude Bell, Percy Cox ve Lawrence bu fikri destekledi. Mark Sykes 21 Aralık 1915 tarihinde Mısır, Irak ve Hindistan turundan dönünce kendi başkanlığında Londra'da "İslam Bürosu" adıyla bir ofis kurulmasını ve bu ofisin İngiltere'nin Yakın Doğu'daki politikasını organize etmesini önerdi.⁶ Londra'da 7 Ocak 1916 tarihinde düzenlenen toplantıda Hindistan dışındaki Müslümanlara yönelik olarak Mısır'daki İngiliz sömürge yönetimine ve İngiltere Dış İşleri Ofisi'ne bağlı olacak bir istihbarat ofisi kurulmasına ve bu ofisin altında üç bölümün oluşturulmasına karar verildi. Toplantıda bu bölümlerin basın hakkında bilgi toplamasına, İngiltere, Hindistan, Arap Yarımadası ve tarafsız ülkelerdeki basın için propaganda malzemeleri temin etmesine ve Mısır, Hicaz, Suriye ve Anadolu'da istihbarat ve propaganda çalışması yapmak üzere istihbarat elemanı istihdam etmesine, Almanya ve Osmanlı Devleti'nin politikalarının genel gidişatı hakkında bilgi toplamasına karar verildi. Bürodan bir irtibat elemanının Irak'taki İngiliz Seferi Kuvvetleri'ne gönderilmesine, bir Fransız irtibat elemanının da Kahire'de bulunmasına karar verildi. İngiltere, Hindistan ve Ortadoğu'daki İngiliz yetkililerin aylık yayınlanan raporlar vasıtasıyla birbiriyle irtibat halinde olması kararlaştırıldı. Arap Büro 4 Şubat 1916 tarihinde kuruldu. Daha önce Sykes, isminin "İslam Bürosu" olmasını önermişti. Hindistan Ofisi, büronun isminin İslam Bürosu değil de Arap Bürosu olması için ısrar etti. Almanya Dış İşleri Ofisi de daha önceden Doğu'ya yönelik propaganda ofisine İslam Bürosu ismini vermişti. Bu nedenlerle İngilizler kendi kurdukları büroya Sykes'ın önerdiği ismi vermeyip Arap Büro ismini vermeyi tercih etti. Büronun başkanı Gilbert

4 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi IX. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.493-495

5 Polly A. Mohs, *Military Intelligence and the Arab Revolt*, Routledge, Oxon, 2008, s.7

6 Mohs, *age.*, s.33

Clayton olurken, yardımcılığına da David Hogarth getirildi.⁷ Hogarth tanınmış bir arkeolog olup Ortadoğu'da kazı yapan arkeologlarla istihbarat birimleri arasındaki bağlantıyı sağladığından İngiltere'nin istihbarat faaliyetlerinin önemli bir koordinatörüydü.⁸ Hogarth'ın yardımcılığına, Sudan sömürge yönetiminde görevli olan Kinahan Cornwallis getirildi. İngiliz istihbaratının doğudaki elemanları büroya katıldı. Bölge hakkında tecrübesi olan siyasetçi Lloyd George, Oxford'dan mezun olup bölgede kariyerine arkeolog olarak başlayan Leonard Wooley, Lawrence, seyahatleri sonucu Ortadoğu'yu iyice öğrenen ve 1906 yılında Suriye hakkında gizli bir askeri rapor hazırlayan oryantalist Aubrey Herbert, Cambridge mezunu İngiliz diplomatlardan Ronald Storss, The Times muhabirlerinden Philip Graves, daha önce Türk ordusunda Kuzey Afrika'da ve İstanbul'da jandarma olarak görev yapmış olan Wyndham Deedes büroya katıldı. Deedes, Türk askeri ve siyasi işler hakkındaki bilgisinden dolayı Clayton tarafından istihbarat müdür yardımcılığına getirildi. M.s. McDonnell, büroda, Kuzey Afrika'daki Arap operasyonlarıyla ilgili istihbarattan sorumluydu.⁹ Kuzey Arabistan'daki Arap kabileler hakkında geniş bilgisi olan Gertrude Bell, Hindistan'a yaptığı ziyarette Hindistan kral naibi olan ve önceleri Arap Büro'ya karşı bulunan Lord Hardinge'yi ikna etti. Kendisi de 1916 yılı Haziran ayında büronun Basra temsilcisi oldu. Bell, Arap kabilelerle iletişimin sağlanmasında ve sorunların çözülmesinde başarılıydı. Bell, 1905 yılından itibaren bölgede yaptığı seyahatlerle istihbarat birimleri için bilgiler topladı. İstenildiğinde raporlar da hazırladı.¹⁰

Arap Büro'nun farklı mesleklerle ve geçmişe sahip elemanlarını, büronun kurucu başkanı olarak Gilbert Clayton bir araya getirdi. İçlerinde konsolosluk, Türk jandarması, İngiliz politikacı, gazeteci, bankacı, sömürge yöneticisi, akademisyen ve arkeolog gibi çok farklı meslekten kişiler vardı. Müşterek yönleri ise bölge hakkında tecrübe sahibi olmaları ve aynı zamanda Türkçe ve Arapça'yı akıcı olarak konuşmaları ve en önemlisi de modern istihbarat tekniklerinde güvenilir olmalarıydı. Büro Dış İşleri Ofisi'ne bağlı olarak kuruldu. Arap Büro, bölgesel istihbaratı merkezileştirerek Londra'nın kullanımına sunmakla ve İngiltere'nin Arap topraklarındaki siyasi işlerini uyumlu hale getirmekle görevliydi.¹¹

Arap Büro, Kahire İstihbarat bölümünün bir parçası olarak kuruldu. Büro'nun amacı İngiltere lehine haberler toplayıp yaymak ve basında Hindistan Müslümanları dışındaki Müslümanlar için kampanyalar düzenlemektir. Büro bu faaliyetleri yaparken Hindistan Müslümanlarının hassasiyetlerini de dikkate alacaktı.¹² Arap Büro elemanları Londra'dan gelen emirler doğrultusunda faaliyet gösterdi.¹³

Arap Büro faaliyetlerini Kahire'deki Savoy Otelinde yürütecekti. Yapısı yarı özerk bir düşünce merkezine benzemekteydi. Büro elemanları kendilerine bağlı operasyon alanından gelen bilgileri toplayarak analiz edip gizli rapor haline getirmektedir. Bu raporlar Arap Bülteni'de yayınlandı. Hazırlanan raporlar, az sayıda askeri ve siyasi daireye dağıtılmakta ve İngiliz savaş çalışmalarına rehberlik etmekteydi.¹⁴

7 Yigal Sheffy,, *British Military Intelligence in The Palestine Campaign 1914-1918*, Routledge, London,2014, s. 129-130; H.V. F., Winstone, *The Diaries Of Parker Pasha*, Quartet Books, London,1983 s.112; Westrate, age., s.199.

8 Mim Kemal Öke vd., *Kutsal Topraklarda Casuslar Savaşı*, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 132

9 Ümmügülüm Polat, *Türk-Alman Propagandası Karşısında Arap Bürosu'nun Kuruluşu*, Atatürk Araştırma Dergisi, S.76, 2010, s.123; Mohs. Age., s. 37

10 Mim Kemal Öke vd., *Kutsal Topraklarda Casuslar Savaşı*, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 135-137, 131

11 Mohs, age., s.7

12 IOR: R/20/A/1569

13 Bruce Westrate,, *The Arab Bureau: British Policy in the Middle East, 1916-1920*, Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 1992, s. 9

14 Sait Yılmaz, *Ortadoğu'da İngiliz istihbaratı; 1914-1918*, 29 Mayıs 2017, s.12

Cİngiliz Belgelerine Göre İngiltere'nin Ortadoğu'daki İstihbarat Merkezi: Arap Büro(1916-1920)

Arap Büro'nun 1916 yılında yıllık personel harcaması 3000 sterlin gibi önemsiz bir rakamdı. 1918 yılında büronun 2000 sterlini yerli kâğıt için, 10.000 sterlini rüşvet ve sübvansiyon için olmak üzere 14.000 sterlinin üzerinde harcaması olmuştur. Buna Clayton'ın gizli hesabı denmekteydi.¹⁵

Arap Büro, Arap milliyetçilerinin hülyalarını kullanarak Osmanlı Devleti'ne karşı içerden bir cephe açmak için yollar arıyordu.¹⁶ Arap Büro bir istihbarat ofisi olarak savaşla birlikte aktif olarak çalıştı. Şerif Hüseyin isyanının başlamasıyla birlikte Mısır'daki İngiliz sömürge yönetiminin ordu komutanı, eğitimsiz isyancıları Türk ordusunun kolayca yeneceğini bildirerek Londra'dan bölgeye askeri birlik göndermesini istedi. Arap Büro, Müslümanlarca kutsal olan bölgeye Hıristiyan askerlerin girmesinin Müslümanların nefretine neden olacağını ve İngilizlerle ittifak yapan Hüseyin'in kabilelerin desteğini kaybedeceğini bildirerek buna karşı çıktı. Arap Büro ajanları bu hassasiyeti dikkate alarak Şerif Hüseyin'e verdikleri maksimum makineli tüfekleri ve ağır topları kullanması için ve eğitmen olarak Mısır askerlerini gönderdiler. Arap Büro'nun bölgedeki ajanları ve bölgedeki İngiliz asker ve donanma memurları, isyancıları gerilla savaşına teşvik ettiler. Arap Bürosu asilere istihbaratın yanı sıra taktik karar alma ve strateji konularında da danışmanlık yaptı.¹⁷ Lawrence Arap Büro'nun faaliyetleriyle ilgili olarak şunları yazmıştı: '*Arap Bürosu'ndaki bizlerin yaptığı hiçbir şey normal değil.*'¹⁸

Arap Büro, Şerif Hüseyin'in isyanından sonra bölgedeki faaliyetlerini, Arap asileri motive etmek ve onların isyanını sahada yönetmek üzerine odaklandırdı. İngiltere'nin Hicaz politikası gelenek ve ideolojiden ziyade istihbarat üzerine inşa edildi.¹⁹ Arap Büro'nun uzmanları, isyancılara danışmanlık yapmakla da görevliydi. P. C. Joyce, Şerif Hüseyin'in İngiliz danışmanlığını, S. F. Newcombe, Faysal'ın siyasi ve askeri danışmanlığını yapmakla görevliydi. Arap Büro'nun elemanları isyancılardan oluşturulmaya çalışılan Arap ordusuna da danışmanlık yaptı.²⁰ İsyan süresince Arap Büro, lojistik destek ve finansal yardım sağlanmasında aktif rol oynadı.²¹ Lawrence, Faysal'ın kampında ve çadırında onunla birlikte yaşayarak Faysal'ı sıkı bir şekilde kontrol etme ve yönlendirme olanağına sahip oldu.²² Lawrence, Faysal'ın ne bölgesini ne de kabilesini tanımadığını bildirdi. ²³ Lawrence'ın arkadaşı olan Herbert Gerland ise çok iyi Arapça biliyordu. Gerland, cahil bedevilere yıkma, yakma ve sabotaj konularında eğitim verdi.²⁴

Arap Büro'nun savaş sırasında en önemli görevlerinden biri de bölgede, İngiltere ve İtilaf Devletleri lehine propaganda faaliyetlerinin yürütülmesiydi. İslam Dünyası'na yönelik propaganda malzemelerinin bir kısmını Kahire'deki Arap Büro bir kısmını da bizzat İngiltere Enformasyon Bakanlığı hazırlıyordu. Arap Büro tarafından hazırlanan propaganda çalışmalarında, İngiltere ve müttefiklerinin İslâm'ı ve ona bağlı olanları korumak için

15 Westrate, *age.*, s. 201

16 Eugene Rogan, "The First World War In The Middle East, by Kristian Coates Ulrichsen", *Middle Eastern Studies*, 2015, S. 51: 4, s.672

17 IOR/R/20/A/1569; Mohs, *age.*, s.8

18 Malcolm Brown, *The letters of T. E. Lawrence*, J. M. Dent & Sons Ltd., London, 1988, s.116.

19 Mohs, *age.*, s. 160

20 Maxwell Orme Johnson, "The Arab Bureau and the Arab Revolt: Yanbu to Aqaba", *Military Affairs*, Vol. 46, No.4, 1982, pp. 194-201, s. 195, 198

21 Yılmaz, *agm.*, s.12

22 Brown, *age.*, s.93.

23 T. E. Lawrence, *Seven Pillars Of Wisdom*, Alden Press, London, 1935, s.168

24 Brown, *age.*, s.91

savaşığı, savaştan sonraki amacın ise Arapların çıkarlarını korumak ve özgürlüğünü sağlamak olduğu gibi iddialar vurgulandı.²⁵

Birinci Dünya Savaşı yıllarında propaganda savaşan devletlerce etkili bir şekilde kullanıldı. İngiltere sömürgesi altındaki Müslümanların ve özellikle de Mısır ve Hindistan'daki Müslüman halkın savaşta Osmanlı Devleti'ne karşı muhtemel desteklerini engellemek, Osmanlı Sultanı'nın ilan ettiği cihat çağrısını etkisiz kılmak için yoğun bir propaganda faaliyeti yürüttü. Bu amaçla Müslüman halka yönelik olarak Arapça, Farsça, Türkçe ve Hindistan dillerinde yayın yapan bol resimli El Hakikat isimli propaganda gazetesini yayınladı.²⁶ Mısır'daki Yüksek Komiser Mac Mahon, El Hakikat gazetesi için gerekli propaganda materyalini en iyi Arap Büro'nun sağlayacağını bildirmişti.²⁷ Gazetede sık sık İslam Dünyası'nın farklı yerlerinden fotoğraflar yayınlanıyordu. Bu fotoğrafların birçoğu Arap Büro'nun sahadaki elemanları tarafından temin edilmekteydi. Propaganda gazetesi savaş yıllarında Arap Yarımadası, Irak, Türkiye ve Suriye gibi Osmanlı topraklarında, Doğu, Batı ve Kuzey Afrika'da dağıtıldı. İngiliz uçakları bu gazeteleri diğer propaganda malzemeleriyle birlikte cephe hatlarına da atıldılar. Bu gazete Güney Amerika'daki sömürgelerde bulunan Araplara da dağıtıldı.²⁸ Arap Büro, El Hakikat gazetesinin dağıtımının yanı sıra bölgede El Kevkab, El Mukattem adlı propaganda gazetelerini de finanse edip dağıttı. Şerif Hüseyin'in yayın organı gibi takdim edilen El Kible gazetesi de Arap Büro tarafından desteklenmekte ve kontrol edilmekteydi. Arap Büro, El Kible gazetesini zaman zaman dini konularda ve Halifelik meselesinde spekülasyon yaratmak için kullanıyordu.²⁹

2.1. Arap Büro'nun Görevleri

Arap Büro'nun birinci görevi Yakın Doğu'daki İngiliz siyasi faaliyetlerinin uyumunu sağlayarak Almanya ve Osmanlı Devleti'nin politikalarının genel eğilimi hakkında İngiltere Dış İşleri, Savaş Ofisi, Hindistan Ofisi, Hindistan Hükümeti ve Donanma Komutanlığı'nı aynı anda bilgilendirmektir. Büro'nun ikinci görevi Hint Müslümanları dışındaki Müslümanlara karşı yürütülecek propaganda faaliyetlerini çatışmaya meydan vermeden, Müslümanların ve İtilaf Devletleri'nin hassasiyetleri de dikkate alınarak İngiltere lehine yürütmektir.

Büro'ya 7 görev verilmişti. Bunlar:

1. İmparatorluk Savunma Komitesi'ne Londra'daki bölümlere dağıtılmak üzere haftalık raporlar sunmak.

2. Bu raporun bir kopyasını; Aden'deki Siyasi İşler Şefine, Irak'taki Siyasi İşler Şefine, Atina ve İskenderiye'deki istihbarat subayına, Mısır'daki Yüksek Komisere, Hindistan ve Serdar Hükümetlerine vermek.

3. Londra'daki basın bürosuna hem İngiltere için hem de tarafsız ülkeler için malzeme sağlamak.

4. Hindistan Hükümeti'ne, İngiliz-Hint basını için ve yerel basın için malzeme sağlamak.

5. Atina'daki istihbarat subayına aynı malzemeleri sağlamak.

25 INF 4/1B; Yılmaz, *agm.*, s.12

26 Ü. Gülsüm Polat, "I. Dünya Savaşında İngiliz ve Türk Propaganda Gazetelerinin Etkinliği Üzerine Bir Değerlendirme (el-Hakika ve Musavver Çöl)", OTAM, 36 /Güz 2014, s. 143

27 Westrate, *age.*, s.107

28 Mss Eur G117/5

29 Westrate, *age.*, s.110-111

İngiliz Belgelerine Göre İngiltere'nin Ortadoğu'daki İstihbarat Merkezi: Arap Büro(1916-1920)

6. Mısır'da, Arabistan'da ve Osmanlı Devleti'nde yerli ajanlar vasıtasıyla, İtilaf taraftarı ve Alman karşıtı düşünceleri direk olarak harekete geçirmek.

7. Aden, Irak ve Basra Körfezi'nde siyasi görevliler vasıtasıyla, İtilaf taraftarı ve Alman karşıtı düşünceleri dolaylı olarak harekete geçirmek.³⁰

Arap Büro elemanları önceki istihbarat görevlerini devam ettirdikleri gibi Arap Yarımadası'nda, Kuzey Afrika'da, Ortadoğu'da insan istihbaratı, muhabere elektronik istihbaratı, görüntü istihbaratı ve açık kaynak istihbaratı gibi alanlarda bilgi toplayıp analiz ettiler. Servisler arası ve hükümetlere dağıtmak için istihbarat analizleri yaptılar. Günlük istihbarat bültenleri çıkartmaya devam ettiler. Askeri hizmetler için önemli olan referans çalışmaları gözden geçirip genişlettiler. Bu çalışmalardan "Arap Şahsiyetler", "Arap Yarımadası El Kitapları" gibi çalışmalar askeri amaçlarla Süveyş Kanalı'nda, Aden'de ve Kızıldeniz'de kullanıldı. Diğer yandan Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Arap yeraltı örgütleriyle de bağlantı kurarak İngiltere ve Mısır'daki İngiliz yetkililere bu konularda danışmanlık yaptılar.³¹ Arap Büro bünyesinde Araplar ve diğer Osmanlı vatandaşları hakkında biyografik istihbarat toplayarak, İngilizlere dost olabilecek kişileri tespit etmeye çalıştılar. İstihbarat elemanları Hicaz ve Suriye arasındaki bölgede sürekli yer değiştirerek kendilerine verilen görevleri yerine getirdi. Hogarth ve Cornwallis, istihbarat elemanlarının odaklanacağı konuları seçmekle ve Arap Büro ile Mısır'daki İngiliz Sömürge Yönetimi arasında koordinasyonu sağlamakla görevliydi.³²

2.2. Arap Büro'nun Kahire Organizasyonu

Büro'nun 1 Mayıs 1916'da yayınlanan ilk raporuna göre, D.G. Hogart büronun direktörüydü. Kahire'deki Sevoy Otel'in Genel Kurmay istihbaratına verilmiş olan 3 odası Büro'ya tahsis edilmişti. Büro, General G. F. Clayton başkanlığındaki istihbarat dairesinin bir parçası olarak faaliyet gösterdi. Büro bünyesinde bir kütüphane oluşturuldu. Arap meselesi ile alakalı olan belgeler, Yakın Doğu'nun topografyası, etnografyası, tarihi ve politikası ile ilgili kitaplar burada toplandı. Mısır savaş ofisi kütüphanesinden 150 cilt kitap da Büro'nun kütüphanesine transfer edildi. Büro için lazım olan 50 kitap da Hartum'daydı. Donanma kuvvetleri savaş memuruna mektup yazılarak gerekli kitapların gönderilmesi istenildi. Arap Büro'nun Kahire'deki ofisinde D.G. Hogarth ile beraber şu kişiler çalışıyordu: Kaptan K. Cornwallis; kendisi sonra Sudan ajansına atandı. A.B. fforde, Hindistan Hükümeti tarafından danışman olarak atanmıştı ve kendisi Umman kabileleri hakkında araştırmalar yapıyordu. G. W. Gerrard; Sudan ajansından daktilocu ve arşivciydi. Kendisi Arap Büro'nun belgelerini düzenleyen, dolduran ve sıralayan kişiydi. Bunlara ek olarak İstihbarat dairesinden 4 personel de Arap Büro'da istihbarat dairesiyle koordineli olarak çalışıyordu. Bu kişiler: Kaptan W. H. Deedes; özellikle de Osmanlı Devleti'yle ilgili işlerde propaganda faaliyetlerini yayan ve pazarlıkları yürüten kişiydi. Kaptan P.P. Graves; Türklerle ilgili olan işlerle ve konularla ilgileniyordu. Kaptan R. W. Graves ise Mısırlı önemli şahsiyetlerle ilgileniyordu. Büro elemanları, çoğunlukla askeri istihbarat, donanma istihbarat ve İngiltere Savaş Ofisi'nden gelen kişilerdi. Hogarth ve Gertrude Bell Donanma istihbarattandı. Lawrence ve Alfred Parker Savaş Ofisi'ndendi.³³

Arap Büro'nun Kahire'deki organizasyonu aşağıda verildiği gibidir.

30 IOR: R/20/A/1569

31 Mohs, *age.*, s. 36

32 Yılmaz, *agm.*, s.11

33 Westrate, *age.*, s.40

Başkan- Görevi: Haftalık rapor yazmaktı. Bütün işlerden sorumluydu.

Basın Gözlemcisinin Görevi: Tarafsız ve Düşman ülkelerin basını ile İngiliz ve Hint basınına inceleyip sınıflandırmaktı. Temin ettiği malzemeyi ilgili 2 sekretere sunmaktı.

1. Sekreter- Mr. Graves, Görevi: Londra Basın Bürosu'na; İngiltere ve tarafsız ülkelerde yayınlanmak için malzeme sunmaktı. Mevcut Arap basınına yayınlamaları için malzeme temin etmek ve Basra Körfezi ve Irak'ta basılıp dağıtılacak propaganda çalışmaları için malzeme arz etmekte.

2. Sekreter- Büyük Hennessey veya Hindistan Sömürge Hükümeti'nin atayacağı bir memurdu. Görevi: Büro başkanına veya 1. Sekretere, Hindistan'ın görüşüyle çatışabilecek konularda tavsiyelerde bulunup danışmanlık yapmaktı. Hindistan Hükümeti'ne, İngiliz-Hint basını için ve yerel basın için malzeme sağlamaktı.

3. Sekreter- Albay Parker. Görevi: İstihbarat ve propaganda faaliyetleri için Mısır, Suriye ve Hicaz'da yerli ajanları temin ve organize etmekte. ABD'deki Arap ve Suriyelilerle temas halinde olmaktı.

İtilaf Ataşeleri- Fransız ateşesi Kaptan Quentin, bir İtalyan askeri ataşesi ve Rusya'nın atadığı bir personel vardı. Bunlarla da propagandalar hakkında görüş alış verişi yapılıyordu.

Gezgin- Bir memurdu. Görevi: Basra Körfezi'nde tur atmak ve Hindistan'daki Arap savaş esirlerini ziyaret etmekte. Irak'taki Siyasi İşler Şefi vasıtasıyla ve Hindistan Dış İşleri vasıtasıyla bilgi transferi yapmaktı.

N.B.- Kendisine özel olarak danışılacak bir subaydı. Kendisinin Hint Müslümanları hakkında hiç bir ilgi ve kaygısı yoktu.³⁴

2.3. Arap Büro'nun Dış Organizasyonu

Londra'daki temsilcisi Mr. Weakly'idi. Kendisi İmparatorluk Savunma Komitesi'ne bağlıydı. Tüm bilgileri Londra'ya iletmekle görevliydi.

Basra'da Kaptan Gregson, Irak'taki Siyasi İşler Şefi'ne bağlı olarak çalışmaktaydı. Irak, Basra Körfezi ve Arabistan kıyıları ile ilgili tüm işlerden sorumluydu.

N.B.- Maskat ve Bahreyn gibi yerlerden gelen telgrafların tamamının bir kopyasını tutmakla sorumluydu.

New York'ta yerli bir ajan Arap Büro'yu Amerika'daki Araplarla temas halinde tutmakla ve Londra basın bürosu vasıtasıyla materyal temin etmekle görevliydi.³⁵

2.4. Arap Büro Raporları

Arap Büro'nun 1 Mayıs 1916'da yayınlanan ilk raporunda yapılan işler şöyle sıralanmıştı:

1. İletişim üzerine çalışmalar yapıldı ve nasihatlerde bulunuldu.

2. Arap meselesi üzerine memorandum (muhtıra, andıç) derlendi.

3. Deniz Kuvvetleri'nin savaş memurlarınca hazırlanan ve Arap Yarımadası'nda

34 IOR: R/20/A/1569

35 IOR: R/20/A/1569

İngiliz Belgelerine Göre İngiltere'nin Ortadoğu'daki İstihbarat Merkezi: Arap
Büro(1916-1920)

özellikle de Hicaz, Yemen, Asir, Aden gibi yerlerdeki önemli Arap şahsiyetler hakkında bilgiler içeren kitabı gözden geçirilerek genişletildi. Gözden geçirilen bu kitap Kızıldeniz Devriye Gemileri ve Siyasi Memurları tarafından yeniden yazılarak Aden'e ve Kanal'daki Yüksek Donanma Komutanlıkları'na verildi.³⁶

4. Hadramut ve Umman gibi Batı Arabistan'daki kabileler hakkında bilgi toplandı. Bu bilgiler İngiliz Deniz Bakanlığı'nın 'Önemli Arap Şahsiyetler' ve 'Arabistan için Askeri El Kitabı' gibi kitaplarda kullanılmak üzere düzenlendi. Casus Bell'in Irak'tan gönderdiği bilgiler de bunlara eklenerek gerekli düzeltmeler yapıldı.

5. Kızıldeniz devriye gemileri ve siyasi memurlarının kullanması için Batı Arabistan kıyılarıyla ilgili özel bir el kitabı hazırlandı.

6. B. Raunkias'ın Felemenkçe olarak 1914 yılında hazırladığı 'Merkezi ve Doğu Arabistan'da Seyahat' adlı kitabı İngilizceye çevrildi. Bu çeviri Kahire'deki devlet yayınevi tarafından basıldı. Mısır'da ve Hint Yarımadası'nda İngiliz sömürge yönetiminde görevli memurlara kullanmaları için dağıtıldı.

7. İstihbarat bölümü tarafından Arap meselesine katkıda bulunmak üzere günlük bültenler çıkarıldı. Raporlarda Arap Büro'nun İngiliz İstihbarat örgütü ile çok sıkı ilişkilere sahip olduğu vurgulanmaktaydı.³⁷

Arap Büro'nun 1916 yılı Ağustos raporunda; Lawrence'in Arap Bülteni adlı bir dergi çıkardığı ve Percy Cox'un, Arap Büro'nun Basra'daki muhabiri olan Gertrude Bell vasıtasıyla önemli ve yararlı malzeme gönderdiği bildirildi.³⁸

İngiliz Dış İşleri'nden 17 Kasım 1915 tarihinde Mısır'daki Yüksek Komiserliğe gönderilen telgrafta; Amerika'da ve başka yerlerde propaganda ve basın kampanyaları için kullanılabilecek propaganda malzemeleri gönderilmesi istendi.³⁹

Londra'daki İngiliz Hükümeti, Arap Büro'dan 8 Eylül 1916 tarihinde, Hindistan'da kullanılmak üzere propaganda malzemeleri istedi. İstenilen propaganda malzemeleri şu başlıklardan oluşmaktaydı: Alman kontrolü, Alman cihadı, Cemal Paşa Suriye'de, Yeni Turan, Kızılay, Ulema, Türk Muhalefet Partisi, Şer'i hukuka müdahale.⁴⁰ W. H. Lee Warner imzalı 19 Nisan 1918 tarihli mektupta Mısır'daki Sömürge Yüksek Komiseri'nin Arap Büro'nun Java(Endonezya)'daki propaganda faaliyetlerine yardımcı olabileceğini söylediği bildirildi.⁴¹

Büro raporlarında arazi, iklim, inanç, şehir ve bedevi nüfus, yollar, ağalar, beyler, kabilelerin ailesi ve liderleri hakkında bilgiler, ticaret, ulaşım, siyaset, yakın tarih, askeri güç, cephane gibi bilgiler yer almaktaydı.⁴² 16 Şubat 1917 tarihli İstihbarat raporunda Şerif Hüseyin'in oğlu Ali'nin Rabeg'den ayrıldığı ve yanında 1500 eğitimli Suriye Arap askerleriyle birlikte 1500 Beni Assam, 1500 Beni Saad, 800 Baladiya, 400 Mekkeli, 250 Ateybe, 20 Bişa kabilesine mensup olmak üzere birlikler vardı. Silah olarak 2 adet B.L. 5

36 IOR: R/20/A/1569/ Sayfa 14

37 IOR: R/20/A/1569/ Sayfa 15

38 IOR: R/20/A/1569/ Sayfa: 69

39 FO141/465/5

40 IOR: R/20/A/1569/ Sayfa 65

41 CO 323/776/295

42 A collection of First World War Military Handbooks of Arabia 1913-1917, Vol. 2, The Arab Bureau Handbooks of Hejaz, Asir, Yemen, England: Archive Editions, 1988. "Handbook of Hejaz", Cairo, Government Press, 1917. Prepared by Arab Bureau, sayfa V-VI

inç havan topu, 2 adet 15 librelik saha topu, 1-2 Türk dağ topu, 3 adet 4 bataryalı maksim makineli tüfeği vardı.⁴³ Arap Büro sık sık bölgedeki büyük kabileler ve onların altındaki küçük kabileler, kabile şeyhleri, insan sayısı gibi konularda sahadan topladığı bilgileri İngiltere'ye gönderiyordu. Arap Büro'nun kabilelerle ilgili raporuna aşağıda bir örnek verildi. Arap Büro raporuna göre bölgedeki Kudha kabilesinin alt kabilelerinden biri olan Beni Malik Kabilesi kendi içerisinde 18 alt kabileye ayrılmıştı. Bu 18 kabilenin her biri de kendi içerisinde değişik sayıda alt kollara ayrılmışlardı. Bu 18 alt kabileden birincisi Beni Urva Kabilesi'ydi. Bu kabilenin 2500 adamı vardı. Urva Kabilesi de kendi içerisinde 8 alt kabileye ayrılmıştı. Bunların isimleri ve şeyhleri aşağıdaki gibiydi:

1. El Şalakba Kabilesi, şeyhi Muazzi İbni Muffareh İbni Huveylain'di.
2. El Massad Kabilesi, şeyhi şeyhi Fayiz'di.
3. El Gragira Kabilesi, şeyhi Ahmet ibni Said'di.
4. El Savalha Kabilesi, şeyhi Hamid İbni Marzu'ydü.
5. El Buveynat Kabilesi, şeyhi Bin Siayed ve Selim El Fuveysah'di.
6. El Gamamla Kabilesi, şeyhi Garbi ve Bikhit Bin Himayden'di.
7. El Şavafe Kabilesi, şeyhi Muhammaed İbni Kada'ydı.
8. El Akadra Kabilesi, bu kabile üyeleri diğer kabileler arasına dağılmıştı.

Beni Malik Kabilesi'nin 2. alt kabilesi ise Beni Kalb'di. 600 adamları vardı. Kendi içerisinde 3 alt kola ayrılmıştı. 1. El Kaderah, 2. El Sukhan, 3. Zai Urifan'dı. Hepsinin şeyhi de Avad Bin Muazzi idi.

Beni Malik Kabilesi'nin 3. alt kabilesi ise El Zeydah'dı. 200 adamları vardı. Kendi içerisinde El Ukab, El Galadin ve El Masayer olmak üzere 3 alt kola ayrılmıştı. Her birinin başında 3 farklı şeyh vardı.

Beni Malik Kabilesi'nin 4. alt kabilesi ise El Kudhah'dı. 200 adamları vardı. Kendi içerisinde 3 alt kola ayrılmıştı.

Beni Malik Kabilesi'nin 5. alt kabilesi ise El Hashakla'ydı. 100 adamları vardı. Alt kolları yoktu.

Beni Malik Kabilesi'nin 6. alt kabilesi ise El Hudban'dı. 100 adamları vardı. Kendi içerisinde 2 alt kola ayrılmıştı.

Beni Malik Kabilesi'nin 7. alt kabilesi ise El Mualba'ydı. 600 adamları vardı. Kendi içerisinde 1 alt kolu vardı.

Beni Malik Kabilesi'nin 8. alt kabilesi ise El Ragaban'dı. 100 adamları vardı. Alt kolu yoktu.

Beni Malik Kabilesi'nin 9. alt kabilesi ise El Maşalla'ydı. 800 adamları vardı. Kendi içerisinde 3 alt kola ayrılmıştı.

⁴³ FO 686 part 1, Sayfa 52

İngiliz Belgelerine Göre İngiltere'nin Ortadoğu'daki İstihbarat Merkezi: Arap Büro(1916-1920)

Beni Malik Kabilesi'nin 10. alt kabilesi ise El Avamra'ydı. 300 adamları vardı. Kendi içerisinde 2 alt kola ayrılmıştı.

Beni Malik Kabilesi'nin 11. alt kabilesi ise El Sayada'ydı. 150 adamları vardı. Kendi içerisinde 3 alt kola ayrılmıştı.

Beni Malik Kabilesi'nin 12. alt kabilesi ise El Hüseyinat'tı. 200 adamları vardı. Kendi içerisinde 4 alt kola ayrılmıştı.

Beni Malik Kabilesi'nin 13. alt kabilesi ise Rifaa'ydı. 500 adamları vardı. Kendi içerisinde 13 alt kola ayrılmıştı.

Beni Malik Kabilesi'nin 14. alt kabilesi ise El Eneinat'tı. 200 adamları vardı. Alt kolu yoktu.

Beni Malik Kabilesi'nin 15. alt kabilesi ise El Dibesah'tı. 200 adamları vardı. Alt kolu yoktu.

Beni Malik Kabilesi'nin 16. alt kabilesi ise El Kitinah'tı. 300 adamları vardı. 1 alt kolu vardı.

Beni Malik Kabilesi'nin 17. alt kabilesi ise El Sanafa'ydı. 100 adamları vardı. Alt kolu yoktu.

Beni Malik Kabilesi'nin 18. alt kabilesi ise Mankufa'ydı. 200 adamları vardı. 1 alt kolu vardı.⁴⁴

İngilizler, Arap Büro vasıtasıyla bölgedeki kabilelerin yaşadıkları yerlerin haritalarını çıkardılar. Kabilelerinin liderleri hakkında ve liderlerin en yakın rakipleri hakkında topladıkları bilgileri de İngiltere'ye gönderdiler.⁴⁵ Arap Büro vasıtasıyla Arap Yarımadası'nın haritaları hazırlandı. Arap Büro tarafından 1916 yılı Eylül ayında Suriye'nin 1/500.000 ölçeğinde bir haritası hazırlandı. Daha önce İngiltere de hazırlanan haritalar da Arap Büro'dan alınan bilgiler doğrultusunda düzenlendi.⁴⁶

İngiliz askeri istihbaratı Arap Büro'nun bu çalışmalarından memnundu ve Arap Büro'nun çalışmaları için şu ifadeler kullanılmıştı: “ *Arap Büro bir kabile bölümü gibi, kabileler hakkındaki her şeyi kaydettiler, Kabileleri analiz ettiler, yaşadıkları yerlerin haritalarını çıkarttılar, kabilelerde kim kim dir, isim isim tespit edip soy ağacı çalışması yaptılar. Bunlarla ilgili yapılan tüm çalışmalar taktik memurların çalışma raflarında yerini aldı...*”⁴⁷

Arap Büro'nun raporları doğrultusunda İngilizler bölgede Osmanlı yönetimine başkaldırmaya istekli kabile şeflerini finanse ettiler.⁴⁸ Arap Büro'nun siyasi ve askeri istihbarat elemanları, yerel ajanları da kullanarak Arap aşiretlerin künyelerini, zafiyetlerini listelediler. Derledikleri istihbarat bilgileri ile İngiltere'nin bölgede yürüteceği siyasi ve askeri harekâtların alt yapılarını oluşturdular.⁴⁹

44 FO 686 part 1, Sayfa 186-188.

45 A collection of First World War Military Handbooks of Arabia 1913-1917, Vol. II, The Arab Bureau Handbooks Of Hejaz, Asir, Yemen 1917, Government Press, Cairo, Archive Editions, 1988, s.33,60.

46 IOR: R/20/A/1569/ s. 70

47 Sheffy, age., s.132

48 İsa Blumi, “İmam Olmak: I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Hâkimiyeti Altındaki Yemen'de İmparatorluk ve İktidar Macerası”, Osmanlı Ansiklopedisi, Cilt 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.610.

49 Ümmügülüm Polat, *Türk-Alman Propagandası Karşısında Arap Bürosu'nun Kuruluşu*, Atatürk Araştırma Dergisi, s.76, 2010, s.127

Mısır'daki üst düzey İngiliz memurlar, İngilizlerin kendi kontrolündeki gazetelerde İngiltere, Hindistan ve Mısır'da makaleler, haberler ve bildiriler yayınlamak propagandaya yapmasını, bunun yanı sıra yerli ajanlar vasıtasıyla İngiliz taraftarı söylentiler, kehanetler, atasözleri, şiirler ve şifreli yazılar yaymalarını tavsiye ettiler. Saldırgan kitapçıklar basılmasını tavsiye ettiler.⁵⁰ Savaşın sonuna da Arap Büro, Ortadoğu ile ilgili raporlar hazırlamaya devam etti. Büro tarafından 5 Haziran 1920 tarihinde İhvan Harekâtı ile ilgili bir rapor hazırlandı.⁵¹

2.5. Arap Bülteni

Arap Büro'nun haftalık, gizli Ortadoğu politika dergisiydi.⁵² Arap Bülteni 1916 yılı Mayıs ayında kuruldu. İlk baskısı 6 Haziran 1916 tarihinde yayınlandı. Clayton, Hindistan İstihbarat Ofisi'nin Basra'daki temsilcisi Gertrude Bell'i de bültenin yayıncıları listesine ekledi. Bell, Basra Körfezi ve Irak'taki kabilelerle ilgili konularda bülteneye katkıda bulundu.⁵³ Haftada bir kez yayınlanması planlanmasına rağmen yayınlanması olayların temposuna da bağlıydı. Birçok sayısı iki güne bir basıldı. Bülten basılınca, İngiliz Dış İşleri Ofisi, İngiliz Donanması, Londra'daki Askeri İstihbarat direktörlüğü, Hartum ordusunun Serdar'ı, Hindistan'daki Dış İşleri sekreteri, Basra'daki Baş Siyasi temsilci, Somali Komiseri, Kıbrıs'taki Yüksek Komiser, Mısır Yüksek Komiseri ve Hicaz bölgesindeki askeri ve istihbarat memurlarının da aralarında bulunduğu 25 kuruma gönderilirdi. Arap Bülteni'nin gayri resmi takipçileri ise çok daha fazlaydı. Bültende işlenmemiş istihbarat bilgileri, Yakın Doğu, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki istihbarat ve diğer görevlilerin gönderdiği istihbarat raporları, kişiler veya bölgesel konular hakkındaki akademik makaleler, yabancı gazetelerden çeviriler, editörün açıklamaları yer alırdı.⁵⁴ Bülten, siyasi ve askeri istihbaratla ilgili olarak kültürel, etnik, dini, coğrafi şartları analiz ederek raporlaştırırdı. Fas'tan Habeşistan'a ve Malezya'ya kadar geniş bir coğrafyayı kapsayan konular ele alınırdı.⁵⁵

Arap Bülteni'nin 2. Sayısı olan 12 Haziran 1916 tarihli baskısında Suriye'de yargılanan ve çeşitli cezalara çarptırılan ayrılıkçıların isimleri ve onlar hakkında toplanan istihbarat bilgileri yer aldı. Derginin bu sayısında Yunanlı Venizelos taraftarlarının Mısır'daki faaliyetleri ile Alman istihbaratının Hicaz bölgesindeki faaliyetleri de ele alınan diğer iki konuydu. Bu sayıda bu üç konu ele alınmıştı. Arap Bülteni'nin 3. Sayısı olan 14 Haziran 1916 tarihli baskısında Sudan'da Türklere karşı yürütülen propaganda faaliyetleri hakkında bilgi verildi. Arap Bülteni'nin 16 Haziran 1916 tarihli 4. sayısında ise 14 Mayıs 1916 tarihli Tribuna gazetesinden alınan Ermenilerle ilgili bir propaganda metnine yer verildi. 5. sayısında ise Anadolu'daki tarım hasadı, yapılan ekimler ve tarımsal üretimle ilgili bilgilere dergide yer verildi.⁵⁶

Bülteni'nin 23 Mart 1917 tarihli 45. sayısında Habeşistan'dan Almanya'daki bayram kutlamalarına ve Hint Müslümanlarının Şerif Hüseyin'e karşı tavırlarına kadar farklı konularda bilgiler yer aldı. İlk sayılara göre bülten hacim olarak ve konu çeşitliliği bakımından genişlemişti.⁵⁷

50 FO 141/735/2

51 IOR/L/PS/10/658

52 T. E. Lawrence, *Seven Pillars Of Wisdom*, Alden Press, London, 1935, s. 62.

53 Mohs, *age.*, s.37.

54 Mohs, *age.*, s.9-10; IOR/L/PS/10/657

55 Westrate, *age.*, s.104.

56 IOR/L/PS/10/657

57 IOR/L/PS/10/657

İngiliz Belgelerine Göre İngiltere'nin Ortadoğu'daki İstihbarat Merkezi: Arap Büro(1916-1920)

Arap Bülten'in 49. sayısında Halifelik konusu ele alınarak "Gelecek Halifelik" isimli bir yazı yayınlandı. Haberde Halifeliğin ne olacağı konusunun Hıristiyan güçlerin bir işi olmadığı, Şerif Hüseyin'in de 1916 yılında Arap bir Halife'ye Arapların onayıyla karar verileceğini bildirdiği iddia edildi. Yazıda Osmanlı Sultanı'nın halifeliği tartışmaya açılırken Araplardan birinin Halife seçilmesi meselesi gündeme getirildi.⁵⁸

Gizli istihbarat yayını olan bülten, Arap Büro'nun bütün izlenim ve kaygılarını taşıyordu. Bültenin hemen hemen her sayısında Hicazla ilgili istihbarat bilgileri yer almaktaydı. Ardından diğer konular ele alınmaktaydı. Detaylı misyon raporları, kabile ve topografya çalışmaları, siyasi ve biyografi çalışmaları, akademik olarak hazırlanan makaleler bültende ele alınan önemli konulardı.⁵⁹ Arap Bülten'in son sayısı olan 114. sayı 30 Ağustos 1919 tarihinde basıldı. Bu sayıda Şerif Hüseyin, İbni Suud ve İbni Reşit hakkında bilgilerle birlikte diğer bölgesel haberler yer aldı. Bölgedeki bu üç lider arasındaki rekabet bültende ele alınmıştı. Habere göre İbni Suud, İbni Reşit'e Şerif Hüseyin'e karşı kendisini desteklemesi için El Hassa gelirlerinin ve Katif gümrük vergilerinin yarısını vermeyi teklif etti. İngilizler bu teklifin yapılmadığını ve Şerif Abdullah'a şantaj yapmak için Muhammed El Muğrabi tarafından uydurulduğunu iddia etmekteydi. Aynı yazıda, El Muğrabi Şerif Hüseyin'e İbni Reşid'in İbni Suud'un teklifini reddettiğini de bildirmişti. Bülten'de ayrıca, Şerif Hüseyin, İbni Reşid'e gönderdiği mektupta; İbni Reşit'in istediği her şeyi yapmak istediğini bildirerek, Şammar kabilesinin Hac için Heil, Medine ve Harp kabilesinin bulunduğu güzergâhı kullanmasını istedi. Buna gerekçe olarak da mektupta, '*Nejd'in başıbozuk insanlarından kabilelerimizi korumamız lazım*' demişti.⁶⁰

Bir istihbaratçı olarak Mısır'da bulunan ve Türk ordusunun dağılımı hakkında harita hazırlamakla görevli olan Lawrence'ın hazırladığı haritalar da Arap Bülteni'ne ekleniyordu.⁶¹ Lawrence 14 Aralık 1917 tarihli mektubunda Arap Büro'nun 500 yayını olduğunu bildirdi.⁶²

2.6. Arap Büro'nun Kapatılması

1918 baharında büronun dinamizmi azaldı. Büronun merkezi Mısır olmasına rağmen fiiliyatta Filistin büronun merkezi haline geldi. Büronun askeri olaylardaki rolü azaldı. Büronun koordinasyon görevi anlamını yitirdi. Bedevi silahlı gruplar da artık Mısır hazinesinin sırtında bir dipsiz kuyu gibi görülmeye başlandı. Büronun eski üyelerinden birçoğu başka görevlere verildi. Lloyd George Londra'ya gitti. Clayton, Allenby ile birlikte gitmişti. Eski gruptan sadece Cornwallis Mısır'da kaldı.⁶³ Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra büronun yapısı ve fonksiyonu değiştirildi. ⁶⁴ Savaşın sona ermesiyle birlikte Arap Büro'nun bölgedeki faaliyetlerine olan ihtiyaç da azaldı veya sona erdi. Bölgeden İngiltere'ye gönderilen yazılarda ve raporlarda da savaşın sona ermesiyle Arap Büro'nun yararlılığının da sona erdiği bildirildi. Bağdat'tan 18 Ağustos 1919 tarihinde gönderilen telgrafta da Arap Büro'nun savaştan sonrası için faydası olmadığı bildirildi.⁶⁵ Savaştan sonra büronun ne yapacağı ile ilgili yeni öneriler de oldu. Yakın Doğu istihbarat faaliyetlerinin büro üzerinden yürütülmesi ve Müslümanların tamamıyla ilgili istihbarat toplaması tavsiye edildi.⁶⁶ Hindistan Ofisi'nin de baskısıyla Londra'daki hükümet, Arap

58 IOR/L/PS/11/119 page 782/1917

59 Mohs, *age.*, s.10

60 IOR/L/PS/10/658

61 T. E. Lawrence, *Seven Pillars Of Wisdom*, Alden Press, London, 1935, s. 62.

62 Brown, *age.*, s.133.

63 Westrate, *age.*, s.189-190

64 Westrate, *age.*, s. 192

65 IOR/L /PS/10/576/2 s. 21

66 Westrate, *age.*, s. 195

Büro ile ilgili bu yeni önerileri kabul etmedi. Nihayet 1920 yılında Arap Büro kapatıldı. Arnold Talbot Wilson, Arap Büro ile ilgili şunları söyledi: “Suriye halkına felaket getiren, Filistin Araplarına hayal kırıklığı yaşatan ve Hicaz’ı mahvedip harabeye çeviren Arap Büro maalesef 1920 yılında öldü.”⁶⁷ Arap Büro’nun kapatılmasından sonra Arap Yarımadası ile olan ilişkiler Cidde üzerinden yürütüldü. Cidde ile İngiliz Dışişleri Bakanlığı arasında doğrudan ilişki kuruldu. Savaş zamanı askeri istihbarat ağırlıklıydı. 1920’den sonra sivil istihbarat ve Konsolosluk faaliyetleri ön plana çıktı.⁶⁸

Sonuç

Ortadoğu’daki Müslüman halka yönelik istihbarat faaliyetleri için kurulan büroya Arap Büro ismi verildi. İngiltere bu tür faaliyetlerinde yerel isimleri sık sık kullanmaktaydı. Bu yöntemle, bölge halkına yakın gözükme amaçlanıyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında Müslümanlara yönelik çıkarılan propaganda gazetesine de Arapça El Hakikat ismi verilmişti. Arap Büro ismi de Araplara ait ve Arapların çıkarlarını korumak için kurulmuş bir kurum olarak sunulmak için bu isimle faaliyet yürüttü. İngiltere, Şerif Hüseyin isyanını da dünya kamuoyuna Arap isyanı olarak sundu. Bu gibi faaliyetlerle İngiltere, kendi politik emellerini gizleyerek bölgede Arapların çıkarları için bulunduğu mesajını vermek istiyordu.

Bir istihbarat ofisi olan Arap Büro’da çok farklı meslek gruplarından insanlar bir araya getirildi. Kurum bünyesinde her türlü istihbarat faaliyeti yürütüldü. Arap Büro, istihbarat için gerekli bilgileri toplayıp analiz ederek gerekli yerlere ulaştırdı. Kurumda çok farklı kesimden insanların olması, olayların, askeri, akademik ve siyasi olarak farklı açılardan ele alınmasının ve bölgede İngiltere’nin faaliyetlerinin etkili olmasının önünü açtı. Arap Büro’nun bölgedeki faaliyetleri sonucu İngiltere yönetimi için bölge ve bölge halkı hakkında geniş bir arşiv oluşturuldu. Bu bilgiler vasıtasıyla bölgeye yönelik politikalar geliştirildi.

Bölgede Şerif Hüseyin İsyanı’nın başlamasında ve büyümesinde Arap Büro aktif rol alarak asilere danışmanlık yaptı. Bölgedeki bedevi Araplar arasında propaganda faaliyetlerinin yanında rüşvet dağıtmak suretiyle onların isyana katılmalarını da teşvik etti. Asilere gerekli silah, mühimmat, istihbarat ve para desteği de Arap Büro tarafından temin edildi. İsyanı finanse etmek için her yıl artan miktarda harcamalar yapıldı. Hicaz’daki Osmanlı birliklerinin Suriye’deki birliklerle bağlantısını kesmek amacıyla Hicaz Demiryolu, tahrip ettirilerek kullanılamaz hale getirildi.

Arap Büro, propaganda faaliyetleri için kullanılmak üzere bölgeden Londra’daki Propaganda ofisine gerekli materyalleri gönderdi. Bunun yanında Londra’dan gelen gazete, kitapçık, bildiri gibi propaganda malzemelerini de bölgede dağıttı. Arap Büro’nun koordinasyonunda sistemli bir şekilde yürütülen istihbarat ve propaganda faaliyetleri Arap Yarımadası’nın, Osmanlı Devleti’nden kopuşunu hızlandırdı. Bölgede propaganda amaçlı yürütülen faaliyetler, haberler, yayınlar vs. bölge halkının uzun yıllar zihnini, duygu ve düşüncelerini işgal etti. Bundan dolayı Arap Büro’nun yayınları ve faaliyetlerinin etkisi altında kalan bölge halkı, savaştan sonraki yıllarda da Osmanlı Devleti’nin, Arap Dünyası’nı geri bıraktığı ve bölgeyi sömürdüğü gibi propaganda haberlerini gerçek zannetti. Böylece Arap Büro’nun faaliyetleri neticesinde bölge halkında gerçeklerden uzak bir Osmanlı algısı oluştu.

Bölgede Arap Büro’nun faaliyetleri sonucu ortaya çıkan istikrarsızlık ve parçalanmışlık günümüze kadar devam etti. Osmanlı Devleti’nin bölgeden çekilmesinden sonra bölgede

⁶⁷ Westrate, *age.*, s. 201

⁶⁸ Yılmaz, *agm.*, s.12.

bir daha siyasi birlik sağlanamadı. Bölgede oluşturulan küçük prenslikler bölgeye istikrar getiremedi. Arap Büro'nun faaliyetleri ile temellerini attığı İsrail Devleti bölgedeki sorunları daha da artırdı. Günümüzde bölge, çatışmaların ve istikrarsızlığın devam ettiği en sorunlu yerler arasında bulunmaktadır. Kısaca Arap Büro'nun faaliyetleri, İngiltere için büyük kazanımlar sağlarken, Ortadoğu coğrafyasında ise felaket, acı ve hayal kırıklıklarına neden oldu.

Kaynakça

a.)British Library Arşivi (Londra)

1.) *İndian Papers*

IOR: R/20/A/1569

IOR/L/PS/10/576/2 s. 21

IOR: R/20/A/1569/ Sayfa 14

IOR: R/20/A/1569/ Sayfa 15

IOR: R/20/A/1569/ Sayfa: 69

IOR: R/20/A/1569/ Sayfa 65

IOR: R/20/A/1569/ s. 70

IOR/L/PS/11/119 page 782/1917

IOR/R/15/5/382

IOR/L/PS/10/657

IOR/L/PS/10/658

2.)Illustrated war propaganda newspapers, produced by Eastern Dept of Ministry of Information

Mss Eur G117/5

b.) National Archive (Londra)

CO 323/776/295

FO 141/735/2

FO 686 part 1, Sayfa 186-188.

FO141/465/5

INF 4/1B

c.)Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

A collection of First World War Military Handbooks of Arabia 1913-1917, Vol. 2, The Arab Bureau Handbooks of Hejaz, Asir, Yemen, England: Archive Editions, 1988. "Handbook of Hejaz", Cairo, Government Press, 1917. Prepared by Arab Bureau.

A collection of First World War Military Handbooks of Arabia 1913-1917, Vol. II, The Arab Bureau Handbooks Of Hejaz, Asir, Yemen 1917, Government Press, Cairo, Archive Editions, 1988.

d.)Araştırma ve İnceleme Eserler

Blumı, İsa, "İmam Olmak: I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Hâkimiyeti Altındaki Yemen'de İmparatorluk ve İktidar Macerası", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

Brown, Malcolm, *The letters of T. E. Lawrence*, J. M. Dent & Sons Ltd., London,1988

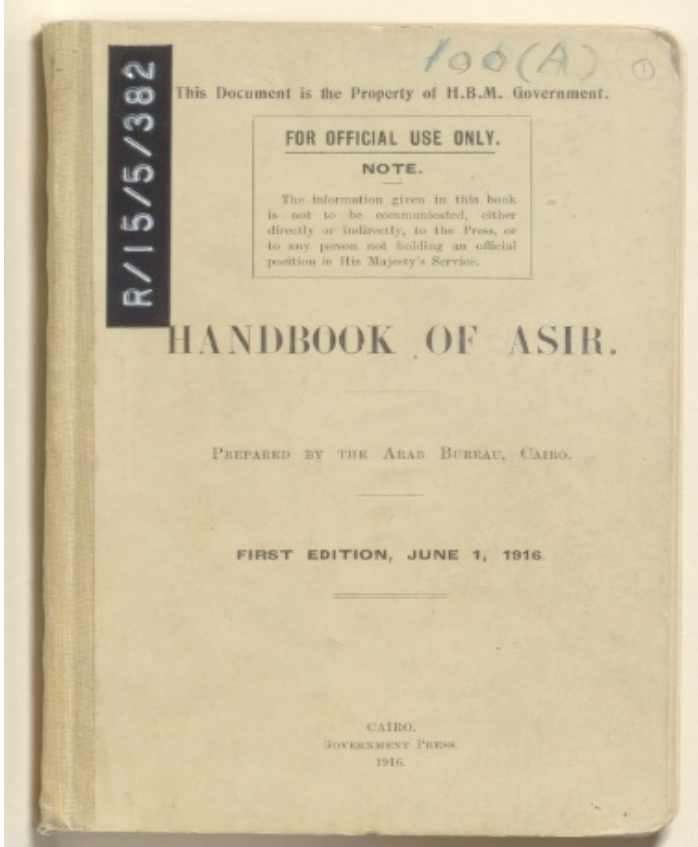
Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi IX. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011

- Koloğlu, Orhan, "Lawrence, Thomas Edward", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara, 2003, ss.115-116
- Lawrence, T. E. *Seven Pillars Of Wisdom*, Alden Press, London, 1935
- Mohs, Polly A. *Military Intelligence and the Arab Revolt*, Routledge, Oxon, 2008
- Johnson, Maxwell Orme "The Arab Bureau and the Arab Revolt: Yanbu to Aqaba", *Military Affairs*, Vol. 46, No.4,1982, pp. 194-201.
- Öke, Mim Kemal vd., *Kutsal Topraklarda Casuslar Savaşı*, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 2013
- Özdemir, Bülent, İrkıçatal, Eftal, *İngiliz Arap Büro Raporlarında Arap Ayaklanması Bir İsyanın Kodları*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2011
- Polat, Ümmügülsüm, *Türk-Alman Propagandası Karşısında Arap Bürosu'nun Kuruluşu*, Atatürk Araştırma Dergisi, S.76, 2010, ss.97-131
- Polat, Ümmügülsüm, "I. Dünya Savaşında İngiliz ve Türk Propaganda Gazetelerinin Etkinliği Üzerine Bir Değerlendirme (*el-Hakika ve Musavver Çöl*)", *OTAM*, 36 /Güz 2014, ss. 141-155.
- Rogan, Eugene, "The First World War in The Middle East, by Kristian Coates Ulrichsen", *Middle Eastern Studies*, 2015,S. 51: 4.
- Satia, Priya, *Spies in Arabia*, Oxford University Press, 2008.
- Sheffy, Yigal, *British Military Intelligence In The Palestine Campaign 1914-1918*, Routledge, London,2014
- Westrate, Bruce, *The Arab Bureau: British Policy in the Middle East, 1916-1920*, Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 1992.
- Winstone, H. V. F., *The Diaries Of Parker Pasha*, Quartet Books, London, 1983.
- Yılmaz, Sait, *Ortadoğu'da İngiliz istihbaratı; 1914-1918*, 29 Mayıs 2017, ss.1-20. <https://www.academia.edu> (21/11/2018)

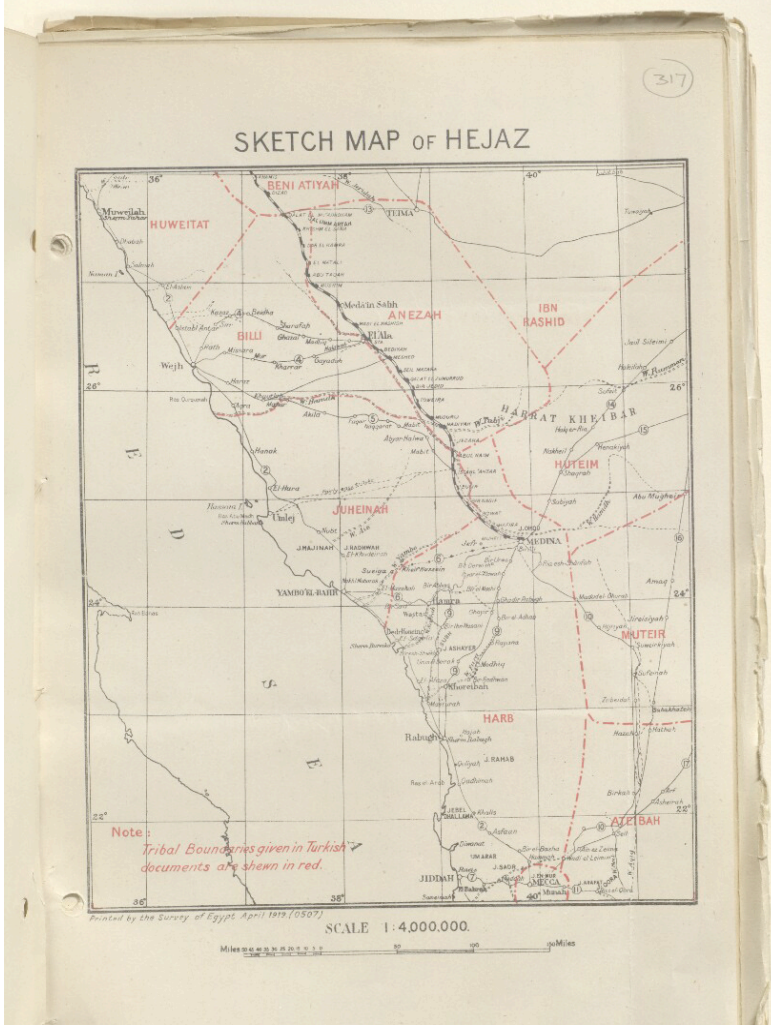
EKLER

Ek.1. Arap Büro tarafından hazırlanan raporlara bir örnek: Asir için El Kitabı, Arap Büro İstihbarat Elemanlarından K. Cornwallis hazırladı.

Kaynak: IOR/R/15/5/382

Ek.2.Arap Bülten'in 110. sayısında Yayınlanan Hicaz Bölgesi'ndeki Kabilelerle İlgili Harita

Kaynak: IOR/L/PS/10/658

TÜRK BASININDA YOL AYRIMINA BİR ÖRNEK: CAVID ORAL VE HÜRSES GAZETESİ

AN EXAMPLE OF A PARTING OF THE WAYS IN THE TURKISH PRESS:
CAVID ORAL AND THE NEWSPAPER HÜRSES

Süleyman ÂŞIK*

Geliş Tarihi/Received: 11.12.2018

Kabul Tarihi/Accepted: 18.12.2018

ÂŞIK, Süleyman, (2019), "Türk Basınında Yol Ayrımına Bir Örnek: Cavid Oral ve Hürses Gazetesi", Belgi Dergisi, C.2, S.17, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Kış 2019/1, ss.1148-1169.

Öz

Siyaset kurumu ile basın kuruluşları arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Bilhassa da iktidar partilerinin basınla ilişkisi ayrı bir önem taşımaktadır. Bazen iktidar partilerinin, yayın organlarıyla ilişkileri olumlu bir seyir izlerken, zaman zaman da taraflar arasında bir cepheleşme yaşanabilmekte ve iktidarla basın karşı karşıya gelebilmektedir. Demokrat Parti (DP) zamanında basınla iktidar ilişkisi farklılıklar sunmuştur. Yayın hayatına Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) çizgisinde başlayan ve CHP'li bir siyasetçi olan Cavid Oral'ın sahip olduğu Hürses gazetesi de bu kategoridedir. Gazetenin haberlerinde ve Oral'ın yazılarında ilk iki yıl görülen DP muhalifi ve CHP destekçisi pozisyon iki yılın sonunda değişmeye başladı ve Oral'ın DP'ye geçmesiyle daha da belirgin bir hâl aldı. Böylece Hürses, DP'nin resmi bir yayın organı olmamakla birlikte, DP çizgisinde bir yayın politikası benimsedi. Bu çalışmada, Hürses gazetesinin ve sahibi Cavid Oral'ın zamanla CHP safından DP safına geçişinin örnekleri verilip iktidar-basın ilişkisinde yaşanan "dönüşümün" fotoğrafının ortaya konması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Cavid Oral, Hürses Gazetesi, Demokrat Parti (DP), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), basın-iktidar ilişkisi*

Abstract

There is a direct relationship between political institutions and the press, and the relationship between governing parties and the press has a special importance. Sometimes, the governing party sees its relations with the publication organs in a positive way, but there can sometimes be a confrontation between the press and the government, and in the time of the Democratic Party (DP) there were occasional differences between the press and the governing party. The newspaper Hürses, published by Cavid Oral, falls into in this category. It started by following the line of the Republican People's Party (RPP), and in its first two years, both in its news reporting and in Cavid Oral's writing, it adopted a position of opposition to the DP and support for the RPP. However, this later began to change, and this became clearer with Oral's move to the DP. In this way, Hürses adopted a publication policy in line with the DP, although certainly not as an official publication organ. The aim of this study is to give examples of the move by the newspaper Hürses and its owner Cavit Oral from the side of the RPP to the DP, and to reveal the picture of the transformation in the government-press relationship.

Keywords: *Cavid Oral, Hürses Newspaper, Democratic Party (DP), Republican People's Party (RPP), press-power relation*

*Dr., suleyman3542@gmail.com, (orcid.org/0000-0002-5818-6245).

GİRİŞ

Basınla iktidar ilişkisi her dönemde özellikle demokrasinin tam olarak yerleşmediği ülkelerde iç içe geçmiştir. İki taraf da zaman zaman birbirleri için “Demokles’in kılıcı” rolünü üstlenmektedirler. İktidarlar güçlendikçe basın üzerinde daha fazla etkinlik sahibi olmaya çalışabilirken, basın kuruluşları da iktidarı bazen yıpratma yoluna gidebilmektedir. Ancak, kimi zaman da basın-yayın organlarının saf değiştirdikleri de görülmektedir. Bunların farklı sebepleri vardır.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra demokratik ülkelerin safında yerini alan Türkiye’de, demokratikleşme adımları atılmaya başlandı ve çok partili hayata geçildi. Bu yeni düzenle birlikte iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)’nin karşısındaki en ciddi rakip Demokrat Parti (DP) idi. 1946-1950 yılları arasındaki siyasi rekabette basın da önemli bir yer teşkil etti. CHP 1946 seçimleri öncesi, DP saflarına geçen birçok gazeteyi kendine kazandırmak için basın kanununda birtakım iyileştirmeler gerçekleştirdi. Örneğin, CHP iktidarı seçim kararı almadan önce Basın Birliği lağvedilirken¹ ve Basın Kanunu’nda yer alan gazete kapatma yetkisinin geri çekilmesi gibi tasarılar 1 Haziran 1946’da Meclis’e getirilmiştir. DP ise, basın gücünü yanına almak için 1945-1950 arası dönemde basın özgürlüğünü savunmuştur.² Her ne kadar 1946 seçimlerini, birtakım seçim usulsüzlüklerinin da etkisiyle, CHP kazansa da, 1950 yılında yapılan genel seçimleri DP kazandı ve tek başına iktidar oldu. Muhalefetteyken CHP’nin basına karşı tutumunu sert şekilde tenkit eden DP için önüne eleştirdiği noktaları düzeltmek için imkânlar çıktı. Basında da yeni dönemde birçok sorunun hallolacağı kanaati hâkimdi.³ Fakat Adnan Menderes yönetimi on yıllık iktidarı döneminde zaman içerisinde basın özgürlüğünü kısıtlayıcı birtakım düzenlemelere imza attı.⁴ Örneğin, 1953 Temmuz’unda yapılan bir düzenlemeyle, *“sıfat ve hizmetlerinden dolayı bakanlara yapılan hakaretin takibi şikâyete bağlıyken, artık savcının, bakanın oluruyla alarak re’sen takibine bırakılması kabul edilmiştir.”*⁵ 1954 yılında çıkarılan *“Neşir Yoluyla (Yolu ile) veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun”* ile ise bir kişiyle ilgili basın aracılığıyla hakarete bulunulması ve itibarını zedeleyici yayınlar yapılmasının bir müeyyidesi olacağı; bu kişilerin resmî bir sıfatı olması durumunda ise verilecek cezanın arttırılacağı ifade edilmiştir.⁶ Bu kanunun özelliği, kanunda belirtilen hallerin ortaya çıkması halinde savcılarının doğrudan takibat başlatabilecek olmalarıdır.⁷ 1956 yılında da, 1954’teki kanunda birtakım değişiklikler yapıldı⁸ ve “ispat hakkı” tartışmaları gündeme geldi. Buna göre, gazeteciler yayınladıkları haberler nedeniyle açılacak davalarda iddiasını ispatlama hakkından me’n edildi.⁹ İşte siyasi atmosferdeki bu durum özellikle bu dönemde kendini daha da hissettirdi. Bu da doğrudan basına yansıyor, parti politikaları doğrultusunda yayın yapan gazete ve dergileri doğrudan etkiledi.¹⁰ Bundan sonra ise, 27 Mayıs 1960 askeri darbesine kadar iktidar ve muhalefet basını arasında “amansız” bir rekabet yaşandı.

1 T.C. Resmi Gazete, 18 Haziran 1946, Sayı: 6336, s. 10778.

2 Barış Bulunmaz, “Türk Basın Tarihi İçerisinde Demokrat Parti Dönemi Ve Sansür Uygulamaları”, Öneri Dergisi, C: 10, Sayı: 37, Ocak 2012, s. 207.

3 Nuri İnuğur, *Türk Basın Tarihi*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1992, s. 265.

4 Orhan Koloğlu, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2015, s. 123.

5 Nuran Yıldız, “Demokrat Parti İktidarı ve Basın”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 51(1), 1997, s. 492.

6 T.C. Resmi Gazete, 17 Mart 1954, Sayı: 8660, s. 8653.

7 Bulunmaz, a.g.m., s. 209.

8 T.C. Resmi Gazete, 8 Haziran 1956, Sayı: 9327, ss. 14505-14507; “Yeni Basın Kanunu Bugün Mer’iyete Giriyor”, *Milliyet*, 8 Haziran 1956, s. 1.

9 Yıldız, a.g.m., s. 493.

10 CHP’nin yayın organı Ulus, DP’nin yayın organı Zafer ve Millet Partisi’nin (MP) yayın organı da Kudret’tir. Kaya, a.g.m., s. 97.

Hâlbuki Basın Kanunu'nda DP iktidarının ilk döneminde son derece önemli iyileştirmeler yapıldı. Örneğin, başa gelinmesinin hemen ardından özgürlükçü bir basın kanunu çıkartıldı.¹¹ 1952'de de, "*Basın Mesleğinde (Mesleğinde) Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanun*" ile gazeteciler sendika kurma, sigorta hakkı elde etme, haftalık izin ve yıllık ücretli izin gibi haklar elde ettiler.¹² Öte yandan, Başbakan Adnan Menderes de gazete patronları ve başyazarları ile belirli aralıklarla bir araya gelerek onlarla yakın bir ilişki içindeydi.¹³ Öyle ki, Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet, Akşam, Tasvir, Yeni Sabah, Yeni İstanbul, Gece Postası gibi belli başlı gazeteler kuruluşundan 1952 yılına kadar açıkça DP'yi desteklemeyi sürdürdüler.¹⁴ Bu kesimde özellikle 14 Mayıs 1950 seçimlerinin ardından bir "*sosyal zihniyet dönüşümü*" yaşanacağına dair bir umudun varlığı etkili oldu.¹⁵ Fakat diğer taraftan, bir kısım basın da 1954 genel seçimlerinin ardından DP çizgisine yaklaştı. Çünkü bu gruba dâhil olan basın kuruluşları DP'nin 1950'de iktidar olmasını bir "*kaza*" olarak görüp dört yıl sonra ise bunun kalıcı bir durum olduğuna kanaat getirdiler.¹⁶

Diğer taraftan, resmi ilanlar meselesi de on yıllık DP iktidarıyla basın arasında ilişkileri belirlemede önemli bir yer teşkil etti. DP, iktidarı boyunca kendi safındaki yayın organlarına "*imtiyaz*" sağlayıcı bir politika izledi.¹⁷ Bu konu zaman zaman özellikle CHP yanlısı basın organlarının tepkisine yol açtı. Tepkinin merkezindeki gazetelerden birisi de Hürses idi.

1. Hürses ve Cavid Oral'ın CHP Çizgisinde Olduğu Dönem

DP döneminde 1951-1956 yılları arasında faaliyette bulunan Ankara gazetesi Hürses¹⁸ ilk yıllarda DP'ye muhalif, CHP'ye ise yakın bir yayın politikası takip etti. Fakat özellikle 1953'ten sonra DP çizgisine yaklaşmaya başlarken, genel olarak CHP'ye de karşı bir tavır benimsedi. Gazetenin sahibi ise tek parti döneminde Tarım Bakanlığı yapan ve 1953 yılına kadar da CHP Genel Kurulu'nda görevli olan Cavid Oral'dır. Gazetenin haberlerinde ve sahibi Cavid Oral'ın köşe yazılarındaki değişim dikkate değer bir şekilde gözlemlenebilmektedir. Dolayısıyla, gazeteyi iki dönemde değerlendirmekte fayda vardır: Birincisi, CHP'ye yakın (CHP resmi yayın organı değil), ikincisi DP'ye yakın olduğu dönemdir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, çok partili hayatla birlikte basında yer değiştirmeler oldu. Örneğin, kuruluşundan beri CHP'li bir yayın anlayışına sahip ve ismini Atatürk'ün önerdiği¹⁹ rejimle aynı adı taşıyan Cumhuriyet gazetesi bile DP'nin kuruluşundan tek başına iktidar olduğu dönemin ilk yıllarına kadar DP'yi destekledi. Yani bir yenilik arayışı ve CHP'nin yıpranmışlığı bu saf değişikliğinin temel sebeplerindendir. Bu bağlamda, DP basın için bir umut ışığı olmuştu. Nitekim 1950 yılındaki seçimlerde güçlü bir iktidar olarak hükümet kuran DP, basının desteğini almaya devam etti. Hatta gazeteciler ile Adnan Menderes arasında bir "*balayı dönemi*" yaşanmaktaydı.²⁰ Ancak, her gazete için bunu söylemek

11 T.C. Resmi Gazete, 24 Temmuz 1950, Sayı: 7564, ss. 18808-18811.

12 T.C. Resmi Gazete, 20 Haziran 1952, Sayı: 8140, ss. 3961-3964.

13 Bulunmaz, a.g.m., s. 208.

14 Yıldız, a.g.m., s. 486.

15 Ayşe Elif Emre Kaya, "Demokrat Parti Döneminde Basın-İktidar İlişkileri", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı: 39, Yıl: 2010, s. 94.

16 Prof. Dr. Hakkı Uyar ile 20 Kasım 2017 tarihinde gerçekleştirilen görüşme.

17 Korkmaz Alemdar, İletişim ve Tarih, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1996, s. 133.

18 İzmir Milli Kütüphane'ye bağlı gazete arşivinde en son 9 Şubat 1956 tarihli yayına ulaşılmıştır. Cavid Oral'ın sahibi olduğu Gazete ayrıca, 1970'lerin son çeyreğinden sonra birkaç yıl daha yayınlandı. <http://www.beyazitdev-letkutup.gov.tr/Eklenti/57281,gazete-katalogu-012018pdf.pdf?0> (Yayına Erişim Tarihi: 14.04.2018)

19 İnuğur, a.g.e., s. 64.

20 İnuğur, a.g.e., s. 268.

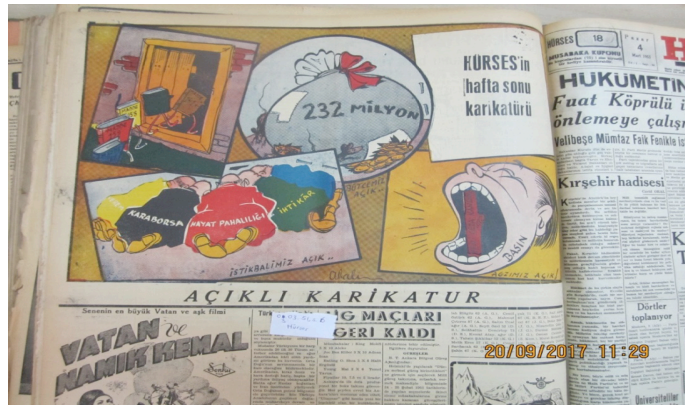
mümkün değildir. Örneğin, Hürses gazetesi 1951 yılında başladığı yayın hayatına iktidar partisi karşısında CHP'yi ve lideri İsmet İnönü'yü savunur bir pozisyonda girdi. Tabii ki bunda en önemli etken, sahibi Cavid Oral'ın aktif olarak CHP'li bir siyasetçi olmasıdır. Fakat şu da bir gerçektir, ne Hürses ne de Cavid Oral genel itibarıyla DP'ye karşı "çok katı" bir muhalefet yapmamışlar, "ılımlı muhalefet" anlayışını takip etmişlerdir denilebilir. Ancak, her ne olursa olsun, muhalif çizgilerini muhafaza etmişlerdir. Gazetenin ismi de muhalif bir çağrışım yapmaktadır.

Hürses gazetesi ve Cavid Oral yazılarında daha önce de ifade edildiği gibi, 1951-1953 yılları arasında iktidarı eleştiren bir tutum içindedir. Tabii bunda, Oral'ın resmî olarak CHP'li bir gazeteci olması etkilidir. Ancak, ileride değinileceği gibi, hem Hürses'in DP iktidarına karşı yaklaşımı hem de Cavid Oral'ın yazıları CHP içinde "tatminkâr" bulunmayarak, eleştirilmiştir. Esasında Hürses, Ulus gazetesi gibi CHP'nin resmî yayın organı değildi. Yani tamamen muhalefet etmek amacıyla kurulduğu şeklinde değerlendirmek doğru olmaz. Tüm bunların ışığında bazı örnekleri incelemekte fayda vardır.

Hürses'in yayın politikası incelendiğinde, karikatürlerin ekseriyeti DP'nin seçim vaatlerini yerine getirmediği yönündedir. Bunun yanı sıra, irtica ve torpil ile DP arasında bağ kuran çizimler de yer almıştır.

RESİM 1: 4 Şubat 1951, Pazar Eki, s. 1 (Hürses)

RESİM 2: 3 Mart 1951, s. 6 (Hürses)

RESİM 3: 4 Ekim 1951, s. 1 (Hürses)

Görüldüğü üzere, DP henüz iktidarının birinci yılında bir hükümetin eleştirilebileceği en sert noktalarından hedef tahtasına oturtulmuştur. Diğer yandan, CHP ve lideri İsmet İnönü'nün de savunulduğu görülmektedir. Örneğin, İnönü'nün İzmir'de doğduğu evin satışı ile ilgili meselede şu başlık kullanılmıştır: *“Nelerle Uğraşıyoruz: İzmir'de İnönü'nün Doğduğu Evin Satılması İstendi.”*²¹ Bir başka örnekte de bu kez İsmet İnönü'nün Ankara'da adının verildiği yerlerin isminin değiştirilecek olmasına tepki gösterilmiştir: *“Demokrat Ankara Belediyesi Beklenen Meşhur Kararını Verdi.”*²² Gazetenin CHP'li çizgisine diğer bir örnek de yine İsmet İnönü üzerinedir. CHP Genel Başkanı'nın İstanbul'a gelişiyle ilgili verilen haber, *“İnönü, hat boyunca ve istasyonlarda partililer tarafından olduğu gibi, büyük halk kitleleri tarafından da sevgi ve tezahürleriyle selamlanıp uğurlanmıştır”*²³ ifadeleriyle sunulmuştur. Burada esasında, DP iktidarı ve çevresinin CHP ve İnönü aleyhindeki söylemlerine karşı “koruyucu” bir haber dili kullanıldığı görülmektedir. İnönü'nün hâlâ halk tarafından çok sevildiği anlatılmak istenmiştir. Bir başka İnönü çıkışında da, bazı çevrelerin “tek adamlıkla” itham ettikleri CHP Genel Başkanı'nın, Türkiye'yi 2. Dünya Savaşı'na sokmayarak gösterdiği başarıdan söz edilmiştir. Ayrıca, çok partili hayata geçişteki önemi vurgulanmıştır.²⁴ Diğer bir örnekte ise DP iktidarının, CHP'nin icraatlarını “sahiplendiği” ifade edilmiştir: *“Koraltan Şeker Sanayiini de D.P. İktidarına Mal Ediverdi.”*²⁵ Bu örnekler göstermektedir ki gazete DP ve lideri Adnan Menderes karşısında İsmet İnönü'nün tarafında/safında yer almıştır.

Bir başka yazıda ise CHP-DP mukayesesi yapılarak, iki parti arasında sürmekte olan bahar havasında kendinden taviz veren tarafın daha çok CHP olmasına rağmen iktidar cephesinde herhangi bir politika değişikliğinde bulunulmadığından şikâyet edilmiştir. DP'nin tavrının, *“ancak uyuşturucu ve oyalayıcı vaatlerden ibaret kaldığı”* ifade edilmiştir.

21 “Nelerle Uğraşıyoruz: İzmir'de İnönü'nün Doğduğu Evin Satılması İstendi”, *Hürses*, 15 Şubat 1951, s. 1.

22 “Demokrat Ankara Belediyesi Beklenen Meşhur Kararını Verdi”, *Hürses*, 22 Şubat 1951, s. 1.

23 “İnönü İstanbul'da Büyük Tezahüratla Karşılandı”, *Hürses*, 13 Ekim 1951, s. 1.

24 Başyazı, “İnönü Devri”, *Hürses*, 26 Mayıs 1952, s. 1,6

25 “Koraltan Şeker Sanayiini de D.P. İktidarına Mal Ediverdi”, *Hürses*, 13 Eylül 1952, s. 1.

CHP malları meselesinin²⁶ de bir koz olarak sürekli CHP aleyhine kullanıldığına dikkat çekilmiştir. Bu konuda 1954'teki genel seçimlerden önce CHP'nin daha dikkatli olması gerektiği ifade edilmiştir.²⁷ Özetle bu yazıda, CHP'nin savunucusu bir pozisyon ortaya konmuş ve DP iktidarı doğrudan hedef alınmıştır.

DP'nin bu dönemde eleştirildiği hususlardan biri de, vaatlerini yerine getirmemesi yönünde idi. Bu konuda Be. Fa. imzasıyla çıkan yazıda isim vermeden iktidara şu ifadelerle yüklenilmiştir: *"Bir parti arıyoruz. İşçiyeye grev hakkı vadetsin. Ama sonra vermese de olur!.. Açıksız bütçe çıkaracağını söylesin. Ama sonra çıkarmasa da olur!.. Antidemokratik kanunları kaldıracığını haykırсын. Ama sonra dokunmasa da olur!.. Hasılı dostlar, çok söyleyen fakat hiç yapmayan bir parti arıyoruz. Kendisine oy vereceğiz de..."*²⁸ Yazar bu sözleri ile DP'nin çok önemli konularda vermiş olduğu vaatlerini yerine getirmediğini dile getirip sonunda da ironik bir ifade kullanmıştır. Bu yazıyla, (isim vermeden) DP'nin sözünü tutmayan bir iktidar olduğu iddia edilmiştir. Bu da, muhalif anlayışın en net şekilde bir örneğini teşkil etmektedir.

Bu yazıdan sonra yayınlanan bir karikatür de Be. Fa.'nın yazdıkları ile birebir örtüşmektedir. Yine karikatürde de DP isim verilmeden eleştirilmiştir.

RESİM 4: 28 Şubat 1951, s. 1 (Hürses)

²⁶ DP daha iktidarının ilk aylarında Halkevleri ve CHP'nin malvarlığına devlet tarafından el konulmasını gündeme getirdi. DP bu konuda ısrarcıydı. Çünkü DP yönetimine göre, 1923-1950 arası dönemde *"devlet-parti özdeşliğinden dolayı"* mal varlığı artan CHP, bu gücünü kullanarak yeniden iktidara gelebilirdi. Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004, s. 208. Başbakan Menderes de, CHP'nin Türkiye genelinde toplamda 3, 5 milyon TL değerinde 800'e yakın gayrimenkulünün olduğunu ifade etti. Bu konu iki partiyi (DP-CHP) zaman zaman karşı karşıya getirdi. Fevzi Çakmak, "Halkevlerinin Kapatılması ve Cumhuriyet Halk Partisi Mallarına El Konulması", *History Studies: International Journal of History*, Cilt: 7, Sayı: 3, Yıl: 2015, ss. 1-15. Önce 11 Ağustos 1951'de çıkan kanunla, Halkevleri kapatıldı. *T.C. Resmî Gazete*, 11 Ağustos 1951, Sayı: 7882, ss. 1781-1782. Ardından da, CHP'nin mal varlığına el konuldu. *T.C. Resmî Gazete*, 16 Aralık 1953, Sayı: 8584, s. 7773. Böylece CHP, Tek Parti döneminde elde ettiği tüm avantajlarını kaybetmiş oldu. Uyar, a.g.e., s. 102. Ayrıca bkz. Altan Öymen, *Öfkeli Yıllar*, Doğan Kitap, 11. Baskı, İstanbul 2014, Şerif Demir, *Düello Menderes ve İnönü Demokrat Parti'den 27 Mayıs Darbesi'ne Olaylar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

²⁷ "CHP Ne Yapacak?", *Hürses*, 20 Mayıs 1953, s. 7.

²⁸ Be. Fa., "Araniyor!...", *Hürses*, 5 Ocak 1951, s. 1.

DP'nin en çok eleştiri aldığı konuların başında gelen basın hürriyeti konusunda, çıkarılan ceza kanununun 273. maddesi üzerinden de DP'ye yüklenildi. Kullanılan ifadeler de ağır denilebilecek türdendir. Örneğin, *"Artık o sinir bozucu karikatürler(le), beceriksizliklerini yüzlerine vuran tenkitlere paydos işareti verilmiştir"* cümlesi durumu özetlemektedir. Ayrıca, antidemokratik kanunları kaldırma vaadiyle iktidara gelen DP'nin bunun tam aksi yönde attığı adımın faturasının 1954 yılında yapılacak olan genel seçimlerde ödeneceği iddia edilmiştir.²⁹ Bu yazı aslında Hürses'in muhalif çizgisinin biraz üstündedir. Bu kanuna bu derece sert bir şekilde karşı çıkılmasında, doğrudan basını ilgilendiren bir kanun olması etkili olmuştur. Ama ilerleyen dönemde özellikle gazetenin yazarı Rıza Atilla'nın basın hürriyeti konusunda DP'nin birtakım kısıtlayıcı kararlarını olumlu karşılayan yazıları da görülecektir.

Öte yandan, yukarıda örnekleri verilen sert DP eleştirilerine karşın, yine daha önce ifade edildiği gibi, iktidara karşı "amansız" bir muhalefet yürütülmediği yayımlanan bir başmakaletede şu satırlarla dile getirilmiştir: *"Hürses, ahlakı ve karakteriyle, iktidar gazetelerinin tasavvur ve tahayyül ettikleri tarzda veya da onların alıştıkları bir şekilde küçük işlerle uğraşacak bir gazete değildir ve olmayacaktır. Hürses'in şiarı, dün olduğu gibi bugün de ve yarın da yalnız ve yalnız yurt düşüncesi ve sevgisi içinde neşriyatıyla memlekete hizmet etmektedir. İşte hepsi bu kadar."* Bu yazıda ayrıca, Hürses'in "CHP'nin bir yayın organı olmadığını" altı çizilmiştir. Bir anlamda, "tarafsız" bir yayının anlayışları olduğu dile getirilmeye çalışılmıştır. Fakat diğer taraftan, iktidar basınına da seslenilerek, *"korkutma girişimlerinden"* bir sonuç alamayacakları belirtilmiştir.³⁰

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Hürses'in yaygın politikası ile sahibi olması sebebiyle doğal olarak Cavid Oral'ın yazıları ve söylemleri arasında da büyük oranda bir örtüşme görülmektedir. Örneğin, köşesinden eleştiride bulunan Oral, iktidarın sadece *"aşırı uçtaki taraftarlarını"* düşünerek politika yaptığını söylemiştir.³¹ Aynı konuda bu sefer partisinin İstanbul'daki bir toplantısında, DP'nin *"dar ve fasit"* bir anlayış tarzıyla toplum arasında kutuplaşmalara neden olduğunu dile getirmiştir.³²

Cavid Oral'ın bu dönemde DP'yi tenkit ettiği konulardan bir diğeri de, 27 yıllık CHP iktidarını kötileyici söylemlerin kullanılmasıdır. Her şeyin 14 Mayıs'la başlamadığının altını çizen Oral, CHP'yi eleştirmenin artık demode bir tutum olduğunu ifade etmiştir: *"Darılmasınlar ama iktidardaki arkadaşlarımızın bu memlekette yapılan işleri ya tamamen kötü görmek veya da tamamıyla kendilerine mâl etmek ruh haleti, en zayıf taraflarını teşkil etmektedir. Bunun bıraktığı tesir ise kendi lehlerine değildir. (...) Artık bu modası geçmiş beyanatlardan ve hareketlerden vazgeçme zamanı gelmiş olsa gerektir."*³³

Aynı konu üzerine ikinci kez bir yazı kaleme alan yazar, DP'lilerin eski iktidarı kötülmesinin aslında bir tezatlık meydana getirdiğini dile getirmiştir. Çünkü DP'nin şu anki kadrosunun en az yüzde 80'inin daha önce CHP'de siyaset yaptığını dikkat çekerek, bu durumda tek parti döneminde yapıldığını iddia ettikleri kötü işlerin sorumluları arasında kendilerinin de olması gerektiğini ifade etmiştir.³⁴ Aslında belirtilen bu tezatlık bir bakıma

29 Başyazı, "Başımız Sağolsun", *Hürses*, 7 Haziran 1953, s. 1.

30 Başyazı, "Kıyamet Kopardılar", *Hürses*, 22 Kasım 1951, s. 1-5. Bu yazının kaleme alınmasının nedeni, Hürses'te bir yazı dizisi olarak yayınlanacağı duyurulan dilencilerin dilencilerin yaşantısının anlatıldığı seride, iktidar yanlısı basının Hürses'in "sahte" bir dilenci ile ülkedeki yoksulluğu gündeme taşıyacağı iddialarıdır.

31 Cavid Oral, "Partiler ve Umumi Efkar", *Hürses*, 13 Ocak 1951, s. 1.

32 "Cavid Oral'ın İstanbul'da Dünkü Önemli Konuşması", *Hürses*, 21 Şubat 1951, s. 1.

33 Cavid Oral, "İktidarın En Zayıf Taraftır", *Hürses*, 8 Ocak 1951, s. 1,6.

34 Cavid Oral, "İktidarla Anlaşamadığımız Mesele", *Hürses*, 9 Ocak 1951, s. 1.

doğrudur, yani DP, CHP'nin içinden çıkmıştır; diğer yandan, CHP içinde siyaset yapacak bir imkân kalmadığı düşüncesi bazı isimlere DP'yi kurdurmuştur. "DP tarafından CHP'nin icraatlarının yok sayılmak istendiği" yönündeki düşüncesini ele aldığı bir başka yazısında da, çok partili hayata geçişte CHP'nin başarısının "münakaşa" dahi edilemeyecek bir gerçek olduğunun altını çizmiştir.³⁵

Diğer taraftan, yukarıda da bahsedildiği gibi, Oral katı bir muhalif çizgide yer almadı. Hatta kendisini siyasi konularda "objektif" yaklaşım sergilediğini ifade etmiştir.³⁶ Kimi yazılarında DP'yi takdir ederken, CHP'yi de tenkit etmiştir. Kendisini de aynı kulvardaki meslektaşlarından, üstelik aktif bir CHP yöneticisi olmasına rağmen, ayıran en önemli özelliği budur.³⁷ Örneğin, DP'nin iktidara geldiğinin ilk zamanları iktidar değişikliğinden dolayı devlet dairelerinde "partizanca" bir yaklaşım sergilediğini söylerken, fakat son zamanlarda bu konuda ciddi düzeltilmeler görüldüğünü de ifade etmiştir. Buna karşın, CHP iktidarında da DP'lilere birtakım haksızlıklar yapılmış olabileceğini, böyle bir şeyi baştan olmamıştır diye kestirip atmanın doğru olmadığını dile getirmiştir. Oral'a göre DP'den beklenen ise tarafsız bir yönetim sergilemesi ve geçmiş iktidarla bir hesaplaşma içine girmemesidir.³⁸ Bir başka yazısında ise DP'nin yedi aylık iktidarı döneminde bazı hamleleri yapmakta geciktiğini ve bunun çok da mazur görülemeyeceğini ifade eden Oral, yine de devlet yönetiminin zorluğu göz önüne alındığında müsamaha gösterilmesi gerektiğini de ifade etti.³⁹ Oral'ın DP'nin takdir ettiği diğer bir yönü de ekonomik sahada göstermiş olduğu atılımdır: "Kabul etmek lazımdır ki, Menderes hükümeti iktisadî ve ticari işlerde çok cesaretli hareket etmiştir."⁴⁰

Öte yandan, daha önce de değinildiği gibi, Cavid Oral'ın iktidara karşı zaman zaman bu ilımlı yaklaşımı ve bazı konular CHP'li basın tarafından tepki almıştır. Özellikle resmi ilan konusunda gazete ve sahibi eleştirileri oklarının hedefi idi. Bunun üzerine Hürses, "Zaruri Bir Açıklama" başlığıyla birtakım iddialara cevap vermiştir:

"Şahısla uğraşmaya ve dedikodu yapmaya ne karakterimiz ne de ahlakımız müsaittir. Bilakis partiler arasındaki fikir ve prensip mücadelesinin şahsiyete dökülmesinden öteden beri üzüntü duymuş ve dert yanmışızdır ve bunun memleket ve rejim adına zararlı olduğunu daima tebarüz ettirmeye çalışmışızdır. Fakat ne yapalım ki, partinin yarı resmi bir organı olan Dünya gazetesi tarafından partili olmamıza ve umumi idare heyeti üyesi bulunmamıza rağmen hücumu uğradık. Bu gazetede evvela Günaltay'la Cavid Oral'ın haysiyet divanına verildiği yazıldı. Ve sonra da Güney Gazetecilik ve Matbaacılık Türk Anonim Ortaklığı'nın matbaa binasının çok yüksek fiyatla Zafer gazetesine satıldığı kötü bir polemik mevzuu yapıldı. Bu yazıya karşılık cevap verdik ve binanın 948-949 maliyeti üzerinden satıldığını ve ticari bir muamelenin politika ile ne münasebeti olabileceğini bildirdik. Bu açıklamamız da kâfi gelmedi. Maksadın şahıslarımız üzerinde spekülasyon yapılmak istendiği şimdi sarahatle anlaşılmiş oldu. Çünkü Dünya gazetesi dünkü nüshasında, 'henüz

35 Cavid Oral, "Ne İstiyorsunuz?" *Hürses*, 29 Mayıs 1952, s. 1.

36 Cavid Oral, "Eşit Muamele", *Hürses*, 16 Nisan 1952, s. 1.

37 Cavid Oral, sahibi olduğu Ankara merkezli *Hürses* ile Adana merkezli *Bugün* gazetelerine daha fazla vakit ayırmak için önce CHP Genel İdare Kurulu'ndan istifa etti. *Hürses*, "Cavid Oral CHP Genel İdare Kurulundan İstifa Etti", 2 Ocak 1952 s. 1; Fakat bu karardan kısa bir süre sonra istifasını geri aldı. CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek yaptığı açıklamada, kararın zaten işleme konmadığını, istifanın bazı yayın organlarında CHP'yi yıpratmaya yönelik bir hâl almasından dolayı, Oral'ın da bu tür haberlere üzüldüğü için istifadan vazgeçtiğini söyledi. *Hürses*, "Cavid Oral CHP Genel İdare Kurulundan İstifasını Geri Aldı", 14 Ocak 1952, s. 1.

38 Cavid Oral, "Eşit Muamele", *Hürses*, 16 Nisan 1952, s. 1.

39 Cavid Oral, "Samimiyet", *Hürses*, 5 Ocak 1951, s. 1.

40 Cavid Oral, "Bütçe Komisyonundaki Müzakereler", *Hürses*, 13 Aralık 1952, s. 6.

bilinmeyen gizli sebeplerle Menderes hükümetinden almış olduğu 190 bin lira ile yine Menderes partisine 280 bin liraya satmış olduğu dört duvarın hikâyesini unutturmak için İstanbul'da Halk Partisi matbaa tesislerinin 260 bin liraya Falih Rifki'ya verilmiş olduğunu yazmış' demekte ve tecavüzlerini arttırmaktadır.

Önce şu noktayı açıklamak isteriz ki, Dünya gazetesi tarafından gizli sebeplerle diye CHP teşkilatına bizi jurnal eden ve kötölemek hedefini güden para mevzuu, hiçbir gizli tarafı olmayan resmi ilan meselesidir. Fakat bu, açık ve dürüst olarak ifade edilmemiştir.

Evet, her gazetenin ve bizzat Dünya gazetesinin de aldığı resmi ilanlar Hürses'te de çıkmaktadır. Bunun gizli hiçbir tarafı yoktur. Bu hususta hiçbir kimseye istida da verilmemiştir. Ancak şunu söyleyebiliriz ki, resmi ilanlar hükümet emrine geçmeden Hürses'te daha az intişar etmiş değildir ve bir anonim şirket olan müessesimizin defterleriyle bunu ispat etmek mümkündür.

Bina meselesine gelince, Dünya gazetesi dört duvarın 20 bin liraya satıldığını yazmaktadır. Bu tamamıyla yalandır. 867 metrekare üzerine yapılmış olan binanın dört duvardan ibaret olmadığını dört katlı, büyük, geniş ve mükemmel ve çok sağlam bir bina olduğunu herkes bilir. Binanın maliyeti 949 da 239 bin küsur liraya mâl olmuştur. Bu da birçok arkadaşımızca malumdur. Fakat bina çok büyük tutulduğu için hakkıyla istifade edilememiş ve boş bir vaziyette kalmıştır. Satmak arzusu bundan doğmuştur. Ancak, bir partili olmak sıfatıyla bu binanın satılığa çıkarıldığı zaman parti merkezi bizzat Cavid Oral tarafından haberdar edilmiş ve hatta Genel Başkanının bulunduğu bir toplantıda da açıklanmıştır. Bina, Güneş şirketine 240 bin liradan satılmış ve hatta bu fiyat yine birçok partili arkadaşlar tarafından bugünkü rayice ve binanın mükemmeliyetine göre ucuz görülmüştür.

Cavid Oral'ı yakından tanıyanlar onun siyasi karakterinin de ne kadar sağlam ve mazbut olduğunu pek âlâ bilirler. Evet doğrudur, Cavid Oral'ın Başbakan Adnan Menderes'le eski bir arkadaşlığı vardır. Nitekim Başbakan'ın bugün Halk Partisinde daha başka eski arkadaşları olduğu gibi. Bununla beraber Cavid Oral şu iki sene zarfında Başbakanla üç defa temasta bulunmuş ve yine bu konuşmalardan parti merkezi haberdar olmuştur. Ancak, Cavid Oral Başbakan'dan hiçbir zaman ilan talebinde bulunmamıştır.

Sırası gelmişken şu hakikati belirtmek isteriz ki, Cavid Oral hiçbir zaman fikrini, kanaatini ve şahsiyetini hiçbir kimse uğruna feda edecek adam değildir ve etmemiştir. Tek parti devrinde grupta ve Mecliste yaptığı tenkitler ve mücadele herkesin bildiği bir şeylerdir. Zabıtlarda da ispatı kabildir. Bugün de iktidar partisine hulus çakmaya (yaranmak) ne manen ne de maddeten ihtiyacı vardır. Bütün hayatı açık, dürüst ve samimi geçmiştir ve daima öyle geçecektir. Siyasi kanaatlerden şimdiye kadar hiçbir fedakârlık yapmamıştır ve yapmayacaktır ve bu hususta mücadeleden de asla çekinmeyecek ve yılmayacaktır. Dünya gazetesi sahibinin de bu gerçeği hadiselerle görmüş ve anlamış olması lazım gelir.

Fakat şu son günlerde, muhalefeti bir fikir ve prensip mücadelesi şeklinde anlayan ve neşir hayatına girdiği günden beri yapmış olduğu ağırbaşlı tenkitlerle partisine ve memleketine daha iyi hizmet ettiğine kani olan Hürses gazetesi; bir tertibin eseri olduğuna zerre kadar şüphe olmayan bir tecavüz karşısında kalmıştır. Bu sebepten de hakikatlerin olduğu gibi açıklanmasında fayda görmüştür.

Bundan dolayı değerli okuyucularımızdan özür diler ve Hürses'in yine tenkit ve murakabe vazifesinden, şahsiyat didişmelerinden uzak kalmak suretiyle neşriyatına devam edeceğini arz ederiz."

HÜRSES⁴¹

Yapılan bu uzun açıklamada, Cavid Oral'ın ve haliyle Hürses'in, "partili" yani CHP'li olduğunun vurgulandığı görülmektedir. Hürses her ne kadar CHP'nin resmi gazetesi olmasa da, Oral'ın CHP'li bir isim olması onu muhalefet safında konumlandırmaktadır. Burada, Başbakan Menderes'ten birebir görüşmeler sırasında hiçbir şekilde resmi ilan talebinde bulunulmadığının da belirtilmesi dikkate değerdir. Zira bu mesele DP döneminde ilk kez 6 Şubat 1951 tarihli DP Meclis Grubu'nda gündeme gelmiştir. Vekiller, kendilerini destekleyen gazetelere daha fazla destek verilmesini, bunun CHP iktidarında CHP yanlısı gazetelere yapıldığını söylemişlerdir.⁴² Hürses ise, yayın hayatı boyunca (1951-1956) toplam 1 milyon 21 bin 926 lira resmi ilan ve reklam bedeli almıştır. Buna karşın, DP resmi yayını olan Zafer-Zafer Akşam Postası'nın aldığı tutar ise 7 milyon 114 bin 330 liradır. CHP'nin resmi yayın organı Ulus ise, 7 Temmuz 1950-31 Aralık 1959 arasındaki dönemde 930 bin 953 liralık bir kazanç elde etmiştir.⁴³ Bu üç gazete arasındaki oranlara bakıldığında, Zafer'in pastadan en büyük payı alması şaşırtıcı bir durum değilken, CHP'nin resmi yayın oranı Ulus ile "yarı resmi" olarak nitelendirilebilecek ve özellikle 1953'ten sonra DP'ye daha yakın bir çizgi takip eden Hürses'in aldıkları ücret arasında çok ciddi bir fark olmadığı görülmektedir. Bu da, Hürses'in resmi ilan ücretlerinin dağıtımında çok ciddi bir avantaj sağlamadığını göstermektedir.

2. Hürses ve Cavid Oral'ın DP Çizgisinde Olduğu Dönem

Hürses, yayın hayatına girdiği 1 Ocak 1951 tarihinden, özellikle 1953'ün ikinci yarısına kadar DP'ye karşı, yukarıda da örnekleriyle ortaya konduğu gibi, kahir ekseriyetle de muhalif çizgide (CHP) yer almıştır. Fakat 1953'ün ikinci yarısıyla birlikte DP çizgisine daha fazla yaklaştığı görülmektedir. Bu çizgisini de genel olarak yayın hayatının sonuna kadar sürdürmüştür (1956). CHP'li basın tarafından sert şekilde eleştirildiği de olmuştur. Ayrıca, 1953-1956 döneminde DP aleyhine herhangi bir karikatür yayınlanmamıştır. Bu da muhalif çizgisinden uzaklaştığına bir işarettir. Gazetenin bu "ikinci evresinde" özellikle basın hürriyeti gibi DP'nin en çok eleştiri aldığı hususlardan birinde iktidarın yanında bir tutum takınılmıştır, denilebilir. Benzer çizgi Cavid Oral'ın makalelerinde de görülmektedir. Bu devrede Oral'ın önce CHP'den istifa edip daha sonra da DP'ye geçmesi de son derece önemli bir gelişmelerdir. Ancak, Oral'ın CHP Genel Kurulu'ndan istifası CHP'li gazetelerle ciddi bir "sürtüşme" yaşamasına yol açtı. Tartışmanın merkezinde alınan resmi ilan ücretleri yer aldı.

Cavid Oral'ın sahip olduğu Hürses gazetesine ve dolayısıyla Oral'a, CHP'li Karagöz gazetesi çok sert bir tavır takınmış ve Hürses'i aldığı resmi ilan ücreti sebebiyle "*besleme basın*" olarak nitelendirmiştir.⁴⁴ Karagöz'ün, aralarında Cavid Oral'ın da olduğu birkaç gazetecinin "*elleri kolları ilan paraları ile sımsıkı bağlanan, ağızları kilitlenen, izanları, idrakleri kalıba konan ve iktidara satılan kimseler olarak göstermek küçüklüğü ve gafletine düşülmüş*" şekilde karikatürize edilmesine ciddi bir tepki verilip uzunca bir yazı kaleme alınmıştır. Karagöz ile bir hesaplaşmaya gidilmesinin CHP'ye zarar vereceği ifade edilerek,

41 Başyazı, "Zaruri Bir Açıklama", *Hürses*, 24 Mayıs 1952, s. 1. Koyu yerler metnin orijinal halidir.

42 Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Hayatında Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004, s. 391.

43 Yıldız, a.g.m., s. 498.

44 Hakkı Uyar, *Demokrat Parti İktidarında CHP 1950-1960*, Doğan Kitap, İstanbul 2017, s. 51.

bundan kaçınıldığı dile getirilmiştir. Ancak, resmi ilan konusunun üzerinde bilhassa durulacağı belirtilmiştir:

“Hürses neşriyata başladığı 1 Ocak 1951 tarihinde bir resmi ilan meselesi bahis mevzuu bile değildi. Tevziata hükümetçe el konduğu günden sonra da Hürses mübalağalandırıldığı şekilde bir ilan almamıştır. İstanbul ve Ankara gazetelerine ayrılan kontenjanda muhalif (J) muvafık bütün gazeteler ilan aldıkları ve hiçbirisinin üzerinde durulmadığı halde, Hürses’in aldığı ilan daima mübalağandırılarak adeta bir başkakıncı yapılmak istenmiştir.

Resmi ilan gizli bir dağıtılan bir nesle (!) değildir. Kulaktan dolma listeler iktibas ederken, kendi payını hakiki miktara düşürüp ötekilerin şişirilme olması ihtimali üzerinde durmayan Ulus Gazetesinin resmi ilandan istifadesi de Hürses’ten, yazıldığı ve söylenildiği miktarda, az değildir. Masrafı ve külfeti çok ağır olan bugünkü gazetecilikte ‘Ulus’ da dâhil hangi gazete resmi ilandan müstağni kalmıştır ki, Hürses bunu reddedecek durumda olsun.

Neşrettikleri listelerde Hürses’in resmi ilan payını artranamik (astronomik) rakamlarla gösterenlere teklif ediyoruz:

Hürses, bir anonim şirketin malıdır ve hesapları gayet muntazam tutulmaktadır. Kârı ve zararını istedikleri anda tetkik ettirebilirler. Ortalama ilan gelirini 14-15 binden yukarı bulacakları miktarın tamamını kendilerine terk etmeye hazırız. Buna mukabil kendilerinden isteyeceğimiz tek şey, ilan gelirimizi halk efkârına 35 bin lira civarında gösterdikleri için biraz utanç duymalarıdır.

Neşriyatımıza ve muhalefet anlayışımıza gelince:

Hürses; intişara başladığı tarihten bugüne kadar ciddi ve objektif yapmayı şiar edinmiştir. Bütün neşriyatında samimilikten asla ayrılmamış, her türlü memleket meseleleri üzerinde durmuş, fakat tenkidi bir gazezkârlık şekline döküp okuyucu avlamaya kalkışmaktan katıyen kaçınmıştır. Bu mevzuda en ciddi hakem Hürses’i takip eden muhterem okuyuculardır. Biz bugüne kadar iktidarın hatalı işlerini nasıl ciddiyetle tenkit etmişsek, müspet faaliyetleri de takdirden geri durmamışızdır. Çünkü bizim muhalefet ve tenkit anlayışımız, her şeyi kötü ve karanlık göstermekten katıyen uzaktır. Tenkit ve takdir ölçülerimizi hiçbir zaman memleket menfaatleriyle ayarlamaktan geri kalmadık, kalmayacağız. Bugüne kadar ki neşriyatımızda iktidara yaranmak isteyen, iktidara dalkavukluk eden tek yazımızı göstermek acaba mümkün müdür? Muhalefet olsun diye her şeye kara damga vurmak kadar dalkavukluk da herhalde bizim kârımız değildir.

Hürses’in bütün neşriyatı memleket çocuklarından mü(te)şekkil iki büyük partinin memleket davalarında müşterek bir anlayışa varmadıklarını görüyoruz. Fakat Hürses bugün neşriyatı ve temennilerinin gerçekleşme yoluna girmesini görmekle payına düşen vazifesini yapmış olmanın bahtiyarlığı içindedir. Muhalefet anlayışları bizden çok farklı olan arkadaşların bugün bizimle aynı hizada buldukları ve hatta muhalefette daha da gerilediklerini görürüz. Fakat Hürses dün nerede ise muhalefet mevkiinde bugün de aynı yerdedir. Eğer Hürses siyasi menfaat kaygısı ile yarının sandalye ihtirasıyla hareket etmiş olsaydı, emsalini gördüğümüz kimseler gibi mütemediyen parti kavgalarını körüklemeye çalışırdı. Fakat buna hiçbir zaman tenezzül etmeyecektir.

Kendimizden bahsettiğimiz için okuyucularımızdan özür dileriz. Ne yapalım ki, mecbur bırakıldık.”

Hürses⁴⁵

Başyazı görüldüğü gibi, iki bölümden oluşmaktadır: resmi ilanlar ve gazetenin muhalefet anlayışı. Resmi ilan hususunda, kendilerine herhangi bir iltimas geçilmediğinin altı çizilirken, CHP'nin resmi yayın organı Ulus'un iftiralarda bulunduğu dile getirilmiş ve işin muhasebe kısmı için "hodri meydan" denmiştir. Esasında, daha önce de ifade edildiği gibi, çıktığı yıllar içerisinde, Hürses'in aldığı resmi ilan ücretleri toplamı ile Ulus'un arasında çok ciddi bir fark yoktur. Ancak, DP'nin resmi yayın organı Zafer'in aldığı toplam ücret ise Hürses'in yedi katından fazladır. Dolayısıyla, gazetenin bu konudaki beyanı doğrudur. Diğer bir mesele ise, Hürses'in DP'ye karşı tutumudur. Yayın hayatının başından beri "ortada" durulduğunun söylendiği yazıda, klasik muhalefet anlayışına karşı çıkıldığı ve kendileri için ölçünün daima okurlar olduğu ve "rüzgâra göre yön alınmadığı" vurgulanmıştır. Dolayısıyla, bir "DP yayın organı olunmadığı" ifade edilmiştir.

RESİM 5: 5 ŞUBAT 1953, s. 1 (Besleme Basın Karikatürü- Karagöz)

Diğer yandan, bu yazının çıktığı gün, CHP Maraş eski milletvekili ve Karagöz Gazetesi⁴⁶ Yazı İşleri Müdürü Emin Soysal, Dünya gazetesi aracılığıyla Hürses gazetesine, tartışılan karikatür ve resmi ilan meselesi ile ilgili bir cevap verdi. Soysal yazısında, yayınlanan karikatürün "laubali değil, sadece mizahi" olduğunu ve "ilan paraları ile besleme ve beslenmek şaka yolu ile karikatürize edilip, süslendiğini" ifade etmiştir. Bununla birlikte, gazetesinin iktidardan herhangi beklentisi olmadığını, hiçbir ilan alınmasa da önemli bir

45 Başyazı, "Zaruri Bir Cevap", Hürses, 8 Şubat 1953, s. 1. Koyu yerler metnin orijinal halidir.

46 Karagöz gazetesi, CHP'nin resmî yayın organıdır.

tiraja ulaşabileceklerini söylemiştir. Soysal ayrıca, Hürses'in gelirinin yarısından fazlasının Adnan Menderes'in "keyfi takdirile" elde edildiğini ve bu yüzden de "besleme basın" hüviyetinde olduğunu iddia etmiştir.⁴⁷

Bu açıklamanın ardından, Cavid Oral da 11 Şubat 1953 tarihinde ilgili konular hakkında Karagöz gazetesine cevap teşkil eden mektubunu Dünya gazetesine göndermiştir. Oral mektubunda, öncelikle muhatabının Emin Soysal olamayacağını, çünkü kendisinin CHP üyesi olmasından dolayı merak edilen soruların şahsına kurultayda sorulabileceğini veyahut da partinin ilgili kurumlarına şikâyetle bulunabileceğini belirtmiştir. Diğer yandan, Emin Soysal'ın da hazır bulunduğu bir toplantıda, 300 bin lira değerindeki matbaasını Ulus gazetesinin çıkamama durumu karşısında tahsis edebileceğini CHP Genel Sekreterliği'ne beyan ettiğini açıklamıştır. Ayrıca, "Hürses, tenkitlerinde ölçülü, memleket meselelerinde duygulu ve neşriyatında ilk günden itibaren vatan çocuklarından müteşekkil kardeş, iki büyük partinin rejim davasında ve inkılâplar konusunda anlaşmasının ve müşterek hareketlerinin zarureti müdafaa etmiş bir gazetedir"⁴⁸ ifadelerini kullanarak, ılımlı bir politikaya sahip olduklarını izah etmiştir.

İki gazetenin isimler üzerinden atışmasında görüldüğü üzere, karikatür ve resmi ilan meselesi tartışmanın merkezini oluşturmaktadır. Soysal'ın, ses getiren karikatürle ilgili sözlerinde "şaka" ifadesi dikkat çekmektedir. Fakat Soysal'ın bir taraftan da, Hürses'i yine "besleme basın" ve "kiralınmış kalem" olarak tanımlaması gazete olarak yaklaşımlarında herhangi bir değişiklik olmadığını veya geri adım atmadıklarını göstermektedir. Diğer yandan Soysal, Hürses'in aldığı iddia ettiği resmi ilan ücretleri hakkında da bir delil ortaya sunmamaktadır. Aslında Soysal'ın tepkisinin ana sebebi, CHP'li bir ismin ve gazetesinin iktidarla olan ve klasik muhalefet anlayışına ters düşen yayın politikası ve tutumudur. Buna karşın Cavid Oral ise, kendi şahsiyetini ön plana çıkararak, gazetesinin de bu çizgide olduğunu ifade etmiştir. Ama mektubunda asıl nokta, Hürses'i çok net bir şekilde "CHP'li" bir gazete olarak tanımlamasıdır. Bir anlamda, kendisinin CHP'liliğinin sorgulanmasına müsaade etmemiştir. Oysa 8 Şubat 1953 tarihinde yayınlanan başyazıda, muhalefet anlayışlarının makul bir tarzda olduğu ifade edilmişti. Yani orada CHP'li bir yayın organı olduğu belirtilmemiş veya vurgulanmamıştı.

CHP basını ile Hürses arasındaki bu atışma, gazetenin sahibi Cavid Oral'ın CHP Genel Kurulu'ndan istifası ile sonuçlandı.⁴⁹ Oral, CHP'nin 10. Kurultay'ında da verilen bir önerge üzerine partideki görevinden istifasının sebebini izah etmiştir. Oral yaptığı konuşmada, Karagöz'de çıkan ve Falih Rıfkı Atay, Cemil Sait Barlas ve kendisini Menderes'in karşısında gösteren karikatürde Menderes'in, "Size ilan verdiğim nispette bana evet veya hayır diyeceksiniz" dediğini ifade etmiştir. Karikatürün kendisinden çok CHP'nin resmi yayın organında yayınlanmasına tepki gösterdiğinin altını çizen Oral, meseleye CHP'den bir tepki beklediğini daha sonra da CHP Genel İdare Kurulu'nda konuyu gündeme getirdiğinde birkaç ismin kendisinin karşısında yer almasına üzüldüğünü söylemiştir. İstifa sebebini ise şöyle izah etmiştir: "Ben partinin resmi bir organının bizim haysiyetimizi ayaklar altına alması yüzünden istifa etmiş bulunuyorum." Tarafsız olarak nitelendirdiği yayın politikasının sebebini ise, iktidarı kazanmak için tarafsız vatandaşların oyuna da ihtiyaç duyulmasından dolayı onları CHP saflarına çekmek olduğunu beyan etmiştir. Muhalefet tarzının ise ülkeyi bir kaosa sürüklemek olmadığı ve olmayacağını ifade etmiştir. Konuşması Kurultayca onay

47 "Karagöz Gazetesinde Çıkan Karikatür", *Dünya*, 8 Şubat 1953, s. 5.

48 "Cavid Oral'ın Bir Mektubu", *Dünya*, 11 Şubat 1953, s. 4,6.

49 "Cavid Oral CHP Genel Kurulundan İstifa Etti", *Milliyet*, 8 Mart 1953, s. 1,7.

görmüştür.⁵⁰ Cavid Oral'ın konuşmasında dikkati çeken nokta, CHP içinden yeterli desteği göremediğini söylemesidir. Bir anlamda, Karagöz'ün⁵¹ kendisine tercih edildiğini ima ederek, bundan duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Yayın politikası hakkındaki sözleri de yine son derece ilgi çekicidir. Zira "kararsız seçmeni" CHP adına kazanmayı amaçladığını, bu kapsamda, CHP'yi eleştirmelerinin de gerekli olduğuna işaret etmiştir. Yani özleştirme mekanizmasının çalıştırılmasının zaruretine dikkat çekmiştir.

Besleme basın tartışmalarıyla ilgili bir yazı da Ulus gazetesinde N.E. imzası ile kaleme alınmıştır. Merkezde başka bir isim olmakla birlikte, besleme basın kapsamında Hürses veya Cavid Oral'a da bir göndermeden söz edilebilir:

"Bay Menderes'in beslemelerine yeni bir emir verdiği anlaşılmaktadır. Sayın İnönü için 'vatana ihanetin eşiğinde bulunuyor' diye yazan, arkadaşımız Kasım Gülek'in şahsına, ailesine ve hususi hayatına iğrenç iftiralarla saldıran kalem, şimdi de benimle uğraşmaktadır. Tabii onun ardından diğer beslemeler de saldırmaktadırlar.

Başka bir şey bulamamanın çaresizliği içinde: 'Dört-beş yıl önce görüştüğümüzde demişti ki..' şeklinde birtakım uydurma sözleri bana atfedip sonra bu uydurmaları dayanarak makaleler yazmaktadırlar. Bunları tekzip veya tavzih etmeye etmeyi bile fazla bulurum. Her gün yazan ve sık sık konuşan, yazıları ve sözleri gününe neşredilen bir insanı, şu kadar zaman önceki hususi konuşmalara ilave edilecek uydurma yahut tahrif edilmiş lakırdıların hikâyesiyle ilzam etmeye kalkmak, sadece besleme iftiracılar yahut medeni cemiyet kaidelerini çiğnemeyi göze almış olanlara yakışan bir mücadele usulüdür.

Beslemelerin aynı tarzda devam edecek iftira kampanyası ve yeni alacakları emirlere göre girişecekleri yeni tertip ihtimalleri karşısında şu noktayı işaret edelim: Ne iftiralar, ne tertipler bizi şaşırtıp yolumuzdan alıkoyamaz. Boşuna yoruluyorsunuz."⁵²

Cavid Oral'ın partideki görevinden istifasının ardından gazetenin yayın politikasında birtakım ciddi değişimler görülmektedir. Her ne kadar Oral kurultayda, tarafsız yayın politikasının yine "CHP için" olduğunu söylese de, basına karşı gazetenin tutumu bir farklılık arz etmektedir. Örneğin, Hürses imzasıyla çıkan bir başyazıda, basın kanunu ve bununla birlikte ceza kanunda yapılacak ve vatandaşın kişilik haklarını koruyucu değişiklik olumlu karşılanmıştır. Esasında basın kanunda yapılan her değişikliğin basını "ürperttiği" belirtilirken, son zamanlarda azınlıkta olsalar da bazı gazetelerin kişilik haklarını hiçe sayan yayınlarının görmezden gelinemeyeceği ifade edilmiştir. Son tahlilde de bu düzenlemenin "basın içine sızan şeref ve haysiyet saldırcılarına" karşı bir önlem olduğu belirtilmiştir.⁵³ CHP ekseninde bir yayın çizgisi ile basın sektörüne giren bir gazetenin doğrudan kendi alanını ilgilendiren ve "kısıtlayıcı" bir yönü söz konusu olan bir düzenlemeyi "savunur" bir pozisyonda olması pekâlâ "tarafsızlık" olarak da değerlendirilebilirken, CHP safından DP safına geçtiğine işaret eden bir "kanıt" olarak da görülebilir. Çünkü bilinmektedir ki, basın kendisini daima "özgürlük" ifadesi ile yan yana düşünmektedir. Dolayısıyla, kamuoyunun çoğunluğunun yararına da olsa, basının değişikliklere en azından ilk anda pek olumlu tepki

50 "Cavid Oral G. İdare Kurulundan İstifa Sebebinin Açıkladı", *Hürses*, 25 Haziran 1953, s. 5.

51 CHP'nin mallarına el konulmasıyla birlikte Karagöz gazetesi de kapanmıştır. Ulus gazetesi konu hakkında bilgilendirmede bulunarak, abonelere kalan haklarını hükümetten almaları çağrısında bulunmuştur. *Ulus*, "Karagöz Gazetesi Okuyucularına", 15 Aralık 1953, s. 3.

52 N.E., "Beslemelerin Yeni Hedefi", *Ulus*, 1 Aralık 1953, s. 1.

53 Başyazı, "Basın Hürriyeti Ne Değildir?", *Hürses*, 7 Aralık 1953, s. 1,7.

vermediği bir vakiadır. Bununla birlikte, 7 Haziran 1953'te yazılan ve "Başımız Sağolsun" başlıklı başyazıda, basına getirildiği düşünülen kısıtlamalar çok sert bir dille eleştirilmişti. Burada ise doğrudan basın hedef tahtasına oturtulmuştur. Bütün bu değerlendirmelere karşın, gazetenin bu tutumunda, hedefteki gazetelerin adları verilmesi de Oral'ın 10. CHP Kurultayı'nda eleştirdiği yayınlar olduğu düşünülebilir. Bu da bir "iç hesaplaşma" olarak değerlendirilebilir.

Basın kanununda yapılması düşünülen değişikliğin gündemde yoğun bir şekilde yer aldığı bu dönemde konuyla ilgili bir başyazı daha yayınlanmıştır. Bir taraftan DP ile ilgili dillendirilen iddiaların basın hürriyeti kapsamında değerlendirilemeyeceği ifade edilirken diğer taraftan da çözümün kanun değişikliği değil, basının kendi içinde bir otokontrol mekanizması kurması olduğu ifade edilmiştir. Yalnız, muhalif basın eleştirilirken kullanılan ifadeler son derece önemlidir:

"Son beş-altı ayın hadiselerini gözden geçirenler öyle zannederiz ki, 'Demokrasinin esas temeli basın hürriyetidir, buna asla dokunmamalı' diyenlere kolay kolay hak vermezler... Tenkitle tezyif (bir şeyi değersiz gösterme) arasına bir kalın duvar çekilmedikçe, iftira silahına sarılıp kahramanlaşanların elinden bu silah düşürülmedikçe basın hürriyetini suiistimalden, başvekinden bucak müdürüne kadar hükümet ve amme hizmetindeki vazifelileri şeref ve haysiyet kaygısına düşmekten nasıl kurtulabilirsiniz?"

Yazıyorlar, yalan olduğunu bile bile söylüyorlar. Maksat, fikirleri teşviş (bulandırma) olunca yüz kişiden beşi inansa bu da kârdır diyorlar."⁵⁴

Burada açıktan muhalif basın "yalancı" olarak nitelendirilirken, aslında Hürses kendisini muhalif çizgiden ayrı gördüğüne işaret etmektedir. Veyahut da meselelere daha "ortadan/objektif" baktığı yorumunda bulunulabilir. Ancak, her ne şekilde okunursa okunsun, Hürses'in DP'yi karşı muhalif bir gazete olmadığını söylemekte bir beis yoktur.

DP karşıtı basınla ilgili birçok yazının kaleme alındığı gazetede, bu kesimin iktidara karşı menfi bir yaklaşım içinde olduğu ifade edilmiştir. 6 Ekim 1954 tarihli başyazıda, ülkede yapılan baraj, fabrika gibi yatırımları görmek istemeyen basından birkaç gazetenin, ülkede basın hürriyetinin yara aldığı, muhalefetin rahat hareket edemediği gibi söylemlerde bulunduğu belirtilerek, vatandaşların bu kesimle aynı görüşte olmadığı ifade edilmiştir. Buna karşın, 2 Mayıs 1954'teki genel seçimlerde muhalefetten milletvekili seçilemeyen birkaç kişinin ısrarla muhalefet bayraktarlığı yapmaya çalıştığı ileri sürülmüştür.⁵⁵ Yazıda, CHP yanlısı basın eleştirilerek, bu kesimin halkın tercihlerine saygı duymadığı iddia edilmiştir. Diğer ilginç bir husus da, basın hürriyeti konusunda muhalif basının tutumunun doğru olmadığı görüşüdür. Bir basın kuruluşu için bu yönde bir tavır takınılması iktidarın yanında bir duruş ortaya konduğunun somut bir örneğidir.

Hürses'in DP karşıtı basına karşı tavrı zaman zaman gazetenin yazarlarından Rıza Atıla'nın yazılarında da görülmektedir. Örneğin, gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın'ın Yeni Ulus gazetesindeki köşe yazılarından dolayı cezaevine girmesinin ardından doğum gününü kutlamak için cezaevinin önünde toplanan kalabalığı eleştiren Atıla, bunun kanunen yasak olduğunun bilinmesine rağmen yapılmasını "tahrikçilik" olarak değerlendirmiştir. Yalçın'ın da muhalif bir isim olduğu için değil, kişilik haklarına saldırır şekilde yazılar yazdığı için ceza

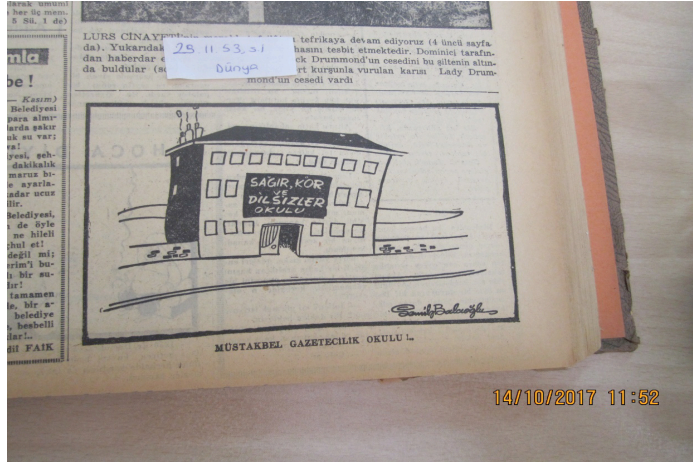
54 Başyazı, "Basın Meselesi", *Hürses*, 27 Aralık 1953, s. 1,5.

55 Başyazı, "İç Siyaset Manzaramız", *Hürses*, 6 Ekim 1954, s. 1,5.

aldığını ifade etmiştir.⁵⁶ Rıza Atıla burada, Yalçın üzerinden bir provokasyonun devreye sokulmaya çalışıldığını ifade ederek, amacın basın hürriyetini savunmak olmadığını iddia etmiştir. Oysa bu gelişme gazetenin tam muhalif olduğu dönemde yaşanmış olsaydı, herhalde yazi dili çok daha farklı olurdu.

Hürses'in DP'ye daha yakın bir çizgide görülmeye başlandığı ve basın kanunuyla ilgili düzenlemelerin yapıldığı ve DP muhalifi basını tenkit ettiği dönemde, Dünya gazetesinde bu konuyu ele alan ve iktidarı eleştiren karikatür, Hürses ile (diğer) muhalif basın arasındaki farkı göstermesi bakımından dikkate değerdir.

RESİM 6: 29 KASIM 1953, s. 1 (Dünya)

Bunların dışında başka bir örnekte ise bu kez gazetenin haberi dili, kendini DP'nin yanında konumladığı şeklinde değerlendirilebilir. 26 Ekim 1953'te de benzer şekilde, basın camiası eleştirilmişti. Hürses'in 8 sayfa⁵⁷ çıkacağı günkü gazetede haberde, bir gün önce olduğu gibi hatta daha ileri bir düzeyde "DP'ye yakın" bir haber dili kullanılmıştır. Öyle ki Menderes'in muhalefet hakkındaki sözlerinin onaylandığı ima edilmiştir: "*Başvekil Adnan Menderes dün Adana Belediyesi balkonundan Çukurovalı vatandaşlarla yaptığı uzun hasbihalin ikinci kısmında, memleketimizde demokratik rejimin kuruluşunun kısa bir tarihçesini yapmış ve insafsız ve vatansız bir muhalefetin ve hürriyet kullanmasını bilmeyen neşriyatın inkılâp hamlelerini nasıl soysuzlaştırıp bunların tahakküm idarelerine inkılâp etmesine sebep olduğunu izah etmiştir.*"⁵⁸ Ayrıca, Menderes'in sözlerinde muhalefetten kastın CHP olduğu düşünüldüğünde hareketle CHP'nin muhalefet anlayışı eleştirilmiştir.

Bunların dışında, DP'nin basın hürriyetini kısıtladığı tartışmalarının olduğu bir dönemde Devlet Bakanı Mükerrerem Sarol'un "Türkiye'de basın hürriyeti neden vardır?" başlıklı konuşması "Basın hürriyetini kötüye kullananlar"⁵⁹ başlığı ile verilerek, bakanın basın hürriyetinin varlığını savunan sözlerinin desteklendiği bir görüntü ortaya çıkmıştır. Bu konuyla ilgili 1955'te yayınlanan bir başyazıda da benzer bir yaklaşım sergilendiği görülmektedir. "*Matbuat hürriyeti*" ile "*matbuat şekavetinin*" birbirine karıştırılmaması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca, DP'nin muhalif basını susturduğu yönündeki

56 Rıza Atıla, "Bir Nümayiş Teşebbüsü", *Hürses*, 9 Aralık 1954, s. 1.

57 Hürses 16 Aralık 1953 tarihi itibarıyla yeniden 6 sayfa çıkmaya başlamıştır.

58 Başvekilin Yalan İddialara Cevabı", *Hürses*, 26 Ekim 1953, s. 1.

59 "Basın Hürriyetini Kötüye Kullananlar", *Hürses*, 28 Ağustos 1954, s. 1.

iddiaların doğru olmadığına örnek olarak da yüzlerce yazısı için Nihat Erim'e herhangi bir soruşturma açılmaması gösterilmiştir.⁶⁰ Bu yazıda, bir basın organı olarak özgür basın ile tahrik edici basının arasındaki farka dikkat çekilerek, basının her şeyi yazma gibi bir hakkının olmadığı, bunun bir sınırı olduğu dile getirilmiştir. Bu da, doğruluğu/haklılığı ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte, iktidara yakın bir duruşun göstergesidir.

Bu yayın politikası değişimine bariz bir örnek de CHP malları ile ilgili yapılan haberlerdir. Daha 1953'ün Mayıs ayında bu konuda tenkit edilen DP bu kez herhangi bir eleştiriye uğramamıştır. Kullanılan dile bakıldığında bunu görmek mümkündür. Haber, "*Başvekil yapılan işin milletten haksız olarak alınan malların millete iadesinden başka bir şey olmadığını belirtti*" ve "*A. Menderes'in beyanları Grupta büyük tezahüratla karşılandı*"⁶¹ ifadeleri ile sunulmuştur. Kullanılan haber diline bakıldığında, CHP destekçisi bir yayın olursa idi, bu tasarının kabulüne çok büyük tepki gösterilmesi beklenirdi. Diğer bir örnekte ise 15 Aralık 1953 tarihli muhalif Ulus gazetesinde Adnan Menderes hakkında çıkan haberde, "*Tarihin garip bir cıvəsi: A. Menderes vaktiyle CHP'den çektiği paraların hesabını da şimdi de CHP'lilerden sormaktadır*" başlığını atmıştır. Haberde, 1937-1938'de Türk Spor Kurumu'nun başkanlığını yapan Adnan Menderes ile muhasip ve veznedarların ortak imzalarını taşıyan 8 makbuzun klişelerinin yayınlandığı belirtilmiştir. Hürses ise Ulus'un haberini şu ifadelerle eleştirmiştir: "*Menderes malum tezvir kaynağı tarafından ortaya çıkarılan haince isnat, iftira ve yalanları ayrı ayrı çürüttü.*"⁶² Hürses, CHP'ye karşı artık o derece cephe almıştır ki, "o eski halinden eser yok" denilecek bir durumundadır. Yine bir başka örnekte, CHP'nin artık bir "iktidar partisi yayın organı" gibi eleştirildiği haberde "alaycı" bir üslup kullanılmıştır: "*CHP Meclisi dün de bocaladı. Mecliste dün de 6 saat çene çalındı fakat bir karara varılamadı.*"⁶³

Tüm bu haberlerin diline bakıldığında, Hürses'in CHP'den koptuğu değerlendirmesinde bulunmak mümkündür. Hürses her geçen gün DP çizgisine daha yakın bir yayın politikası izlemiştir. Zaten 1954 yılında Cavid Oral'ın resmen DP'li olması da bu çizginin varmış olduğu son nokta olarak değerlendirilebilir.

1954 yılında en önemli gündem maddelerinden birisi genel seçimlerdi. Bu konu hakkında hem Hürses'te hem de Cavid Oral'ın köşesinde çeşitli yazılar kaleme alınmış, hedefe ise CHP ve lideri İsmet İnönü oturtulmuştur. Örneğin, seçimden birkaç ay önce yayınlanan bir başyazıda, 1954 yılında yapılacak genel seçimler öncesinde Meclis'te görüşülen seçim kanunuyla ilgili görüşmelerde seçim güvenliği konusunda endişelerini belirten CHP'nin esasında, seçimleri kaybetmesi halinde buna "*mazeret*" hazırlığı içinde olduğu iddia edilmiştir. Son cümlede ise her şeyin kamuoyunun gözü önünde meydana geldiği belirtilerek, halkın olup biteni gördüğü ifade edilmiştir.⁶⁴ Seçimden sonra ise CHP ve İsmet İnönü ile ilgili eleştiri yazılarının sayısı artmıştır. Örneğin, seçimin hemen akabinde yayınlanan bir başyazıda, 1954 genel seçimlerinde alınan yenilgiden CHP üst yönetiminin sorumlu olduğu belirtilerek, halkın "*böyle bir muhalefet*" tasavvur etmediğinin anlaşılması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, üstü kapalı olarak da parti üst yönetimi istifaya çağırılmıştır: "*(...) biz bu deveyi güdemedik demek feragatini gösterirlerse, o parti içindeki idealistler yepyeni bir hüviyetle ortaya çıkmak fırsatını bulurlar.*" Yazının sonunda ise, seçimi DP'nin kazanmasının sürpriz bir sonuç olmadığı vurgulanmıştır: "*Şu da bilinen*

60 Başyazı, "Matbuat Hürriyeti Nedir, Ne Değildir?", *Hürses*, 22 Şubat 1955, s. 6.

61 Demokrat Parti Meclis Grubu CHP Malları Hakkındaki Kanun Tasarısını Aynen Kabul Etti", *Hürses*, 9 Aralık 1953, s. 1.

62 "Başvekil'in Beyanları", *Hürses*, 21 Aralık 1953, s. 1.

63 CHP Meclisi Dün Bocaladı", *Hürses*, 30 Ağustos 1954, s. 1.

64 Başyazı, "Hep Aynı Taktik", *Hürses*, 17 Şubat 1954, s. 5.

bir gerçektir ki, iktidarın müspet iş görmesi muhalif partileri sinirlendirir çünkü iktidarın her muvaffakiyeti muhalefetin iktidar arzusunu biraz daha ümitsizliğe düşürür. İşte geçen devrede böyle olduğu için muhalefet hırçınlaştıkça hırçınlaşmış, iktidar için de muhalefet için de hakem olan millet 2 Mayıs'ta hükmünü vermiştir.”⁶⁵

CHP yönetimine yönelik eleştirinin dozunun arttığı bir başka yazıda ise İsmet İnönü bu kez doğrudan istifaya çağırılmıştır:

“(…) Sayın İnönü'nün Halk Partisi için bir kuvvet olduğu inkâr edilemez ve yine liderin bir zafiyet teşkil ettiği söylenmeden geçilemez. Sayın İnönü elbette bu memlekete hizmet etmiş ve ismi tarihe geçmiş bir şahsiyettir. Fakat maalesef onun muhalefet politikası, tarihi şahsiyetine olduğu kadar partisine de zararlı olmuştur. Hâlbuki etrafının tesirinden kurtulmaya, realiteyi görmeye ve hislerine hâkim olmaya muvaffak olsaydı O, bugün tarihi hüviyetiyle herkesin hürmetini şahsında toplamış bulunacaktı. Öyle zannediyoruz ki, bu fırsat Sayın İnönü için hâlâ geçmiş değildi. Önümüzdeki kurultayda onun vereceği böyle bir karar gerek şahsiyeti ve gerekse Halk Partisi bakımından hayırlı olur. Ve şüphe yok ki, böyle bir kararın isabetini kısa zamanda kendisi de takdir etmekte gecikmiş kalmaz.”⁶⁶

Bu yazı Cavid Oral ve gazetesi Hürses'in CHP'ye bakışının hangi noktada olduğunu göstermesi bakımından önemli bir belgedir. Zira üst üste iki genel seçim kaybeden İnönü'nün eski bir CHP'li ismin gazetesi tarafından istifaya davet edilmesi önem arz etmektedir. Başyazıların gazete sahibinin görüşleriyle örtüştüğü de bir gerçektir. Diğer yandan, tabi Cavid Oral'ın seçimlerden sonra DP'ye geçtiği de unutulmamalıdır.⁶⁷

Seçim sonuçlarıyla ilgili bir yazı da Cavid Oral tarafından kaleme almıştır. Aslında bu, seçimlerden bir hayli sonra kaleme alınan bir yazıdır. Ayrıca, bu yazıyı artık DP'li bir isim olarak kaleme almıştır. CHP'nin son kurultayındaki konuşmalarda seçim yenilgisinin analizinin doğru yapılmadığını söyleyen Oral, faturanın DP'ye çıkarılmasının anlaşılır gibi olmadığını ifade etmiştir. Bu durumu da “hazin bir tablo” olarak nitelendirmiştir. CHP'nin yenilgiyi doğru analiz edememesini ise, zihniyet değişikliğine gidememesine ve “memleket gerçeklerine uygun yeni politikalar üretememesine” bağlamıştır. Öte yandan, CHP'nin muhalefet partisi olmayı tam olarak benimseyemediğini, “yapıcı” muhalefet rolünü üstlenemediğini ifade etmiş ve “aşırı” uçların etkisine girdiğini dile getirmiştir.⁶⁸ Oral, CHP'nin muhalefet rolünü bir türlü benimseyemediğini söylerken, esasında gazetesini kurduğu dönemde bir “CHP basını” olarak kendi çıkışını da belki farkında olmadan eleştirmektedir. Çünkü Hürses ilk çıktığı yıllarda CHP'nin duruşunu destekler nitelikte yayınlar yapmaktaydı. Dolayısıyla, bu yazıda aslında Hürses ve Oral'ın CHP safından DP safına geçişinin izleri net olarak görülmektedir. CHP'nin muhalefet anlayışını tenkit ettiği bir başka yazısında ise, ülkede gerçek manada demokrasiden 1950'den sonra bahsedileceğini söyleyen yazar, fakat buna rağmen bu alanda bir eksiklik varsa bunda muhalefetlerin, aslında CHP'yi kastederek, etkisi olduğunu iddia etmiştir: “Çünkü muhalefetlerin takip ettikleri politika, memleket havasını bulandıracak derecede sert ve kırıcı olmuştur. Maatteessüf, tarihi bir parti olan ve uzun yıllar iktidarı elinde tutmuş bulunan CHP'nin idarecileri ciddi ve olgun bir muhalefet yapamadılar. Tenkit ve murakabede yapıcı olacakları yerde kırıcı ve yıkıcı olmayı netice alır bir politika taktikası

65 Başyazı, “Samur Kürk”, *Hürses*, 6 Mayıs 1954, s. 1.

66 Başyazı, “Halk Partisi ve Meseleleri”, *Hürses*, 6 Temmuz 1954, s. 5.

67 “Cavid Oral D.P'ye Geçti”, *Akşam*, 27 Mayıs 1954, s. 1.

68 Cavid Oral, “Son Kurultay”, *Hürses*, 3 Ağustos 1954, s. 1,5.

sandılar. Hatta hakikatleri söyleyenleri de kötü kişi diye adlandırdılar.”⁶⁹ Yine kendisinin CHP’nin içinde olduğu dönemi eleştiren yazar, bu kez “hakikatleri söyleyenleri de kötü kişi diye adlandırdılar” diyerek, biraz da DP’ye karşı o dönemki kendi “yumuşak” üslubundan dolayı aldığı tepkileri kast etmiş görünüyor. Dolayısıyla, CHP’nin demokrasiyi kuvvetlendirecek adımlardan kaçındığını, muhalefet olmayı içine sindiremediğini ifade etmiştir.

Cavid Oral resmen DP’ye geçtikten sonra yazılarında yeni partisi ve lideri hakkında desteğini daha açıktan dile getirmeye başlamıştır. Özellikle Başbakan Adnan Menderes hakkındaki sözleri bu desteği net olarak göstermektedir. Örneğin, bir yazısında bu düşüncelerini şu sözlerle dile getirmiştir: “(...) Her esere bu memleketin refahını artırmak için başlanmaktadır. Hizmet Türk milletinedir. Gaye, Türk vatanını mamur ve ihya etmektir. O halde muvafık ve muhalif her memleket çocuğuna düşen vazife, büyük Türk milletinin hizmetinde canla başla, aynı zamanda davasını bilen ve davasına inanan bir insanın azmi ve iradesiyle çalışan Başvekil Menderes’in muvaffakiyetine yardımdan gayri ne olabilir?”⁷⁰ Oral bu yazıyı DP’ye geçtikten sonra kaleme aldığı için artık “DP’li bir gazete patronu” olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle, yazdıkları bir DP “güzelleme”i olarak da düşünülebilir. Zira başka örneklerde de görüldüğü gibi, Cavid Oral’ın 1951’de başladığı çizgi ile geldiği nokta arasında ciddi bir fark bulunmaktadır. Burada bir de, partiden ziyade liderinin ön plana çıkarılması da dikkatlerden kaçmamaktadır. Tüm başarı bir isme yüklenerek, bir lider kültü meydana getirilmek istenmiş de olabilir. Yayın hayatının başında ise, yukarıda örneklendirildiği gibi, Cavid Oral değil belki ama sahibi olduğu Hürses, Menderes karşısında İnönü’yü yükseltmekteydi.

Bu DP ve Menderes güzellemelerine karşılık, yazarlar DP’yi ikaz eden türden yazılar da kaleme almıştır. Bunların özellikle 1955 yılı sonu 1956 başında olduğu görülmektedir. Örneğin, özgürlükler konusunda DP’nin iktidara geldiği 1950 yılında antidemokratik kanunlarla ilgili iyileştirici vaatlerini yerine getirmekte “her nedense” geciktiğini söyleyen Oral, ikinci dönemde de bazı hatalar yapıldığını ifade etmiştir. Fakat her şeye rağmen geç kalınmadığını söyleyerek, antidemokratik kanunların bir an önce kaldırılması gerektiğini dile getirmiştir. Bunların olmasıyla birlikte, CHP ile DP arasındaki “rejim meselesinin” de hallolacağını belirtmiştir.⁷¹ Oral bu yazısıyla, uzun bir süre sonra DP’yi “kısmen” ve “yumuşak” bir dille tenkit etmiş, bununla beraber DP’den umudunu kesmediğini ima etmiştir. Diğer bir ifadeyle, DP’ye verdiği “kredi” hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Cavid Oral bir başka yazısında ise bu kez ekonomik tablo hakkında birtakım uyarılarda bulunmuştur. Daha önceki yazılarında yaşanan birtakım ekonomik sıkıntıların sebebinin hızlı büyümeden kaynaklandığını ifade eden Oral bu yazısında ise, durumun “ciddi” bir boyutta olduğunu vurgulamıştır. Yapılan ekonomik hamlelerin “küçümsenemeyeceğini” söyleyen yazar, buna karşın dış borç bulunamamasının, üstelik dış borçların artmasının sıkıntılara neden olduğunu, cari açığın da arttığını, tarım ürünlerinden istenilen hasadın toplanamamasının da ekonomik tabloyu olumsuz etkilediğini dile getirmiştir. Fakat tüm bunlara rağmen, yatırım politikalarının “karalanmasının” doğru olmadığını söylemiş, radikal önlemlerle sorunların giderilebileceğini belirtmiştir.⁷² Cavid Oral aslında bu yazısıyla DP’nin karşıtı gibi bir görüntü vermemiş, sadece “uyarı” niteliğinde bir yazı kaleme almıştır. Tenkidinde, var olan ekonomik tabloyu ortaya koyarak, çözüm önerilerinde bulunmuştur. Bir anlamda, “dost acı söyler” kabilinden bir yaklaşım sergilemiştir.

69 Cavid Oral, Partiler Arası”, Hürses, 4 Ocak 1955, s. 1.

70 Cavid Oral, “Menderes ve Yeni Zihniyet”, Hürses, 20 Aralık 1954, s. 2.

71 Cavid Oral, “Yeni Parti”, Hürses, 26 Aralık 1955, s. 1,5.

72 Cavid Oral, “1956 Yılı Başında”, Hürses, 1 Ocak 1956, s. 1,5.

İktidara bir eleştiri de Rıza Atila'dan gelmiştir. Atila aslında DP'yi hassas olduğu bir konuda tenkit etmiştir. Yazar halkevlerinin devlete devredilmesiyle hedeflenen şeyin çok da gerçekleşmediğini, halkevlerinin sadece bina demek olmadığını ve eğitim ve kültür hayatında önemli bir yeri olduğunu ifade etmiştir. DP'nin attığı bu adımla “vebalinden” bir an önce kurtulması gerektiği uyarısında bulunmuştur.⁷³ DP çizgisinde yayın izlemeye başlayan Hürses'te ve gazetesi ile aynı çizgide yazılar kaleme alan bir ismin halkevleri konusunda eleştirel tavrı dikkat çekmektedir. Zira halkevleri CHP ile özdeşleşmiş kurumlardır. Bu nedenle, Atila'nın sözleri hem bir uyarı hem de tenkit özelliği taşımaktadır.

SONUÇ

İktidar ile basın zaman zaman birbirleriyle yakın ilişkilere sahip olurken, taraflar kimi zaman da karşı karşıya gelebilmektedirler. Özellikle karşı karşıya gelindiği durumlarda ciddi bir cepheleşme söz konusudur. Buna karşın, “taraf değiştiren” basın-yayın organları da olabilmektedir. Bunun da farklı sebepleri vardır. Siyasi ilişkiler ve ekonomik durumlar en önemlileri arasındadır. Bu bağlamda, yayın hayatına CHP çizgisinde/safında başlayan ve iki yıl bu çizgide ilerleyen ama sert bir muhalefet yapmayan Hürses gazetesi ve sahibi CHP'li Cavid Oral'ın yayın anlayışındaki değişimi gözle görülür bir şekilde dikkat çekmektedir. Bu dönüşüm CHP içinde ve CHP'li basın arasında da ciddi tepkilere yol açmıştır. Fakat gazete ve sahibi “besleme basın” benzetmelerine sert tepki göstererek, birtakım iddiaları reddetmiştir. Fakat Uyar'ın da belirttiği gibi, özellikle 1954'ten sonra DP'nin “kalıcı” olduğunun anlaşılması bazı basın organlarının iktidara daha yakın bir çizgi takip etmeleri sonucunu doğurmuştur. Hürses'in de bu etkiyle bir dönüşüm geçirdiği söylenebilir. Özellikle birçok gazetenin tepkisini çeken Basın Kanunu'ndaki düzenlemelere Hürses'in olumlu yaklaşımı iktidarla ilişkisinin farklı bir hüviyete büründüğünü gösteren önemli ipuçlarıdır. Ayrıca, Cavid Oral'ın 1954'te resmen DP'li olması iktidarla ilişkisinin adını daha net ortaya koymaktadır.

Neticede, DP ile Hürses arasındaki çizginin gösterdiği değişim, DP'nin iktidarını kuvvetlendirmek için önemli gördüğü basın gücünü kendi lehine çevirmek için attığı bir adım olarak görülmektedir. Bilhassa CHP'li bir ismin DP saflarına kazandırılması iktidar partisi için önemli bir gelişmedir. Diğer taraftan, bir gazetenin ve sahibinin yön değiştirmesi ve bunu DP'li olarak resmî bir şekle büründürmesi basının güçlü iktidarlar karşısındaki pozisyon değişikliğine gitmesine yol açabildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Öte yandan, Hürses ve Cavid Oral'ın değişimi “samimi” bir şekilde değerlendirecek olursa, yanlışlarını gördüğü ve bir anlamda umudunu kestiği CHP'nin kendi uyarıları ile düzelmeyeceği kanaati oluştuğu da söylenebilir. Ayrıca, CHP içinden gelen, yeterli muhalefet yapılmadığı eleştirileri de parti ile açılan mesafenin etkenlerinden olmuştur.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Akşam

Dünya

Karagöz

Hürses

Milliyet

T.C. Resmi Gazete

Ulus

⁷³ Rıza Atila, “Halkevleri Vebali”, *Hürses*, 29 Ocak 1956, s. 1.

Kitaplar ve Makaleler

- Albayrak, Mustafa, *Türk Siyasi Hayatında Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004.
- Alemdar, Korkmaz, İletişim ve Tarih, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1996.
- Bulunmaz, Barış, "Türk Basın Tarihi İçerisinde Demokrat Parti Dönemi ve Sansür Uygulamaları", *Öneri Dergisi*, C: 10, Sayı: 37, Ocak 2012.
- Çakmak, Fevzi, "Halkevlerinin Kapatılması ve Cumhuriyet Halk Partisi Mallarına El Konulması", *History Studies: International Journal of History*, Cilt: 7, Sayı: 3, Yıl: 2015, ss. 1-21.
- Demir, Şerif, *Düello Menderes ve İnönü Demokrat Parti'den 27 Mayıs Darbesi'ne Olaylar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- İnuğur, Nuri, *Türk Basın Tarihi*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1992.
- Kaya, Emre, Ayşe Elif, "Demokrat Parti Döneminde Basın-İktidar İlişkileri", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı: 39, Yıl: 2010.
- Koloğlu, Orhan, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2015.
- Öymen, Altan, *Öfkeli Yıllar*, Doğan Kitap, 11. Baskı, İstanbul 2014.
- Uyar, Hakkı, *Demokrat Parti İktidarında CHP 1950-1960*, Doğan Kitap, İstanbul 2017.
- Yıldız, Nuran, "Demokrat Parti İktidarı ve Basın" Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 51(1), 1997.

Sürelili Yayın Makaleleri

- Atila, Rıza, "Bir Nümayiş Teşebbüsü", *Hürses*, 9 Aralık 1954, s. 1.
- Atila, Rıza, "Halkevleri Vebali", *Hürses*, 29 Ocak 1956, s. 1.
- Başyazı, "Başımız Sağolsun", *Hürses*, 7 Haziran 1953, s. 1.
- Başyazı, "Kıyamet Kopardılar", *Hürses*, 22 Kasım 1951, s. 1-5.
- Başyazı, "Zaruri Bir Açıklama", *Hürses*, 24 Mayıs 1952, s. 1.
- Başyazı, "Zaruri Bir Cevap", *Hürses*, 8 Şubat 1953, s. 1.
- Başyazı, "Basın Hürriyeti Ne Değildir?", *Hürses*, 7 Aralık 1953, s. 1,7.
- Başyazı, "Basın Meselesi", *Hürses*, 27 Aralık 1953, s. 1,5.
- Başyazı, "İç Siyaset Manzaramız", *Hürses*, 6 Ekim 1954, s. 1,5.
- Başyazı, "Matbuat Hürriyeti Nedir, Ne Değildir?", *Hürses*, 22 Şubat 1955, s. 6.
- Başyazı, "Hep Aynı Taktik", *Hürses*, 17 Şubat 1954, s. 5.
- Başyazı, "Samur Kürk", *Hürses*, 6 Mayıs 1954, s. 1.
- Başyazı, "Halk Partisi ve Meseleleri", *Hürses*, 6 Temmuz 1954, s. 5.
- Başyazı, "Hep Aynı Taktik", *Hürses*, 17 Şubat 1954, s. 5.
- Başyazı, "Samur Kürk", *Hürses*, 6 Mayıs 1954, s. 1.
- Be. Fa., "Aranıyor!...", *Hürses*, 5 Ocak 1951, s. 1.
- N.E., "Beslemelerin Yeni Hedefi", *Ulus*, 1 Aralık 1953, s. 1.
- Oral, Cavid, "Partiler ve Umumi Efkâr", *Hürses*, 13 Ocak 1951, s. 1.
- Oral, Cavid, "İktidarın En Zayıf Tarafı", *Hürses*, 8 Ocak 1951, s. 1,6.
- Oral, Cavid, "İktidarla Anlaşamadığımız Mesele", *Hürses*, 9 Ocak 1951, s. 1.
- Oral, Cavid, "Ne İstiyoruz?" *Hürses*, 29 Mayıs 1952, s. 1.
- Oral, Cavid, "Eşit Muamele", *Hürses*, 16 Nisan 1952, s. 1.
- Oral, Cavid, "Eşit Muamele", *Hürses*, 16 Nisan 1952, s. 1.
- Oral, Cavid, "Şamimiyet", *Hürses*, 5 Ocak 1951, s. 1.

Oral, Cavid, "Bütçe Komisyonundaki Müzakereler", *Hürses*, 13 Aralık 1952, s. 6.

Oral, Cavid, "Son Kurultay", *Hürses*, 3 Ağustos 1954, s. 1,5.

Oral, Cavid, Partiler Arası", *Hürses*, 4 Ocak 1955, s. 1.

Oral, Cavid, "Menderes ve Yeni Zihniyet", *Hürses*, 20 Aralık 1954, s. 2.

Oral, Cavid, "Yeni Parti", *Hürses*, 26 Aralık 1955, s. 1,5.

Oral, Cavid, "1956 Yılı Başında", *Hürses*, 1 Ocak 1956, s. 1,5.

Sözlü Kaynaklar

Hakkı Uyar (20 Kasım 2017)

İnternet Sitesi

<http://www.beyazitdevletkutup.gov.tr/Eklenti/57281,gazete-katalogu-012018pdf.pdf?0>

(Yayına Erişim Tarihi: 14.04.2018)

TÜRK VE RUS KAYNAKLARI IŞIĞINDA 1989 FERGANA OLAYLARI

1989 FERGANA EVENTS IN THE LIGHT OF TURKISH AND RUSSIAN SOURCES

Khalida DEVRISHEVA*

Geliş Tarihi/Received:11.12.2018

Kabul Tarihi/Accepted: 18.12.2018

DEVİRİSHEVA, Khalida, (2019), "Türk ve Rus Kaynakları Işığında 1989 Fergana Olayları", Belgi Dergisi, C.2, S.17, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Kış 2019/1, ss. 1170-1187.

Öz

Sovyetler Birliği yönetimindeki birçok halk, özellikle Türk soylular, siyasi baskıya uğrayarak vatanlarından sürülmüşlerdi. Bugüne kadar vatanına geri dönemeyen Türk topluluklarından biri de Ahıska Türkleridir. Gürcistan'ın yerli halkı olan Ahıskalılar, ülkenin güneyindeki Akhıska (Meshetia), Ahaltsike, Adigön, Aspindza ve kısmen Javaheti (Ahılkelek bölgesi)'nin üç bölgesinde asırlar boyu varlıklarını sürdürmüşlerdi. 1944 yılında, Sovyetler tarafından tarihi anavatanlarından Orta Asya Cumhuriyetlerine sürgün edilmişler, ancak orada da huzur bulamamışlardı. 1989 yılında Ahıska sakinleri Özbekistan SSC'in Fergana bölgesinde "Fergana Olayları" olarak bilinen kitlesel çatışmalar sonucunda, toplu bir faciaya maruz bırakıldılar. Bu olaylar sırasında Ahıska Türkleri büyük zararlar gördüler. Dünya kamuoyu ilk kez Ahıska Türklerini "Turki Meshetintsi" olarak bu kanlı olaydan sonra tanıdı. Rus basınında "Fergana Olayları" diye geçen bu elim olayın ardından, Rus hükümeti Fergana ve yakın bölgelerden Ahıska Türklerini organize bir şekilde SSCB'nin farklı cumhuriyetlerine gönderdi. Özbekistan'ın neredeyse tüm bölgelerinde yaşayan Türk nüfusu diğer Sovyet cumhuriyetlerine göç etmeye mecbur kaldılar. Fergana olaylarına daha yakından bakıldığında, bilinen "çatışma" kavramının çok ötesinde olduğunu görmekteyiz. Bu nedenle, çalışmamızda Ahıskalılar başına gelen bu acı olayı, Rus basını ışığında araştırmaya ve değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Ahıska, Ahıska Türkleri, Fergana, Sürgün, Sovyet Rusya, Özbekistan

Abstract

During the Soviet era, many communities, especially Turkish origins, were exiled from their homeland under political pressure. One of these Turkish communities that cannot return to their homeland until today is the Meskhetian Turks. Meskhetians, the indigenous people of Georgia, have lived in the three regions of Akhıska (Meshetia), Ahaltsike, Adigon, Aspindza and partially Javaheti (Ahılkelek region) in the south of the country. In 1944, they were exiled by the Soviets from their historical homeland to the Central Asian Republics, but they could not find peace there. In 1989, the inhabitants of Ahıska were subjected to a mass catastrophe as a result of mass clashes known as the "Ferghana Events" in the Ferghana region of the Uzbek SSR. During these events, the Meskhetian Turks suffered great damage. For the first time, the world public opinion recognized the Ahıska Turks as "Meskhetians" after this bloody incident. After this deplorable incident in the Russian press, Russian government sent the Meskhetian Turks from Ferghana and nearby regions to the different republics of the USSR. The Turkish populations living in almost all regions of Uzbekistan were forced to migrate to other Soviet republics. When we focus on the Ferghana events, we see that it is far beyond the known concept of conflict. Therefore, in this paper, we will try to investigate and evaluate this suffering event that happened to the Mesketians in the light of the Russian press.

Keywords: Ahıska, Meskhetian Turks, Ferghana, Deportation, Soviet Russia, Uzbekistan

*Dr. Öğ. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi ABD, Denizli: kdevrisheva@pau.edu.tr, (orcid.org/0000-0001-6474-8788).

Giriş

Makalenin yazıldığı 2018 yılı itibarıyla, Ahıska Türklerinin sürgünlerinin 74. yılında, geçmişe baktığımızda, onların bu zaman zarfında 3 kez daha sürgüne¹ uğradıkları görülmektedir. İlki, 1944 yılında Stalin liderliğindeki SSCB, Ahıska bölgesinde asırlarca 212 köyde yaşayan Ahıska Türklerini², “sınır güvenliğini tehdit etmekle” suçlayarak, anavatan topraklarından sürgün etmişlerdir³. Sovyetler Cumhuriyetlerine getirilip dağıtılan Ahıskalıların bir kısmı Özbekistan’a gönderilmişti. Burada, Fergana, Sirderya, Semerkant ve Margelan gibi bölgelere dağıtılmışlardı. 1956 yılına kadar sıkı rejimde yaşayan Türkler sürgün edildikleri yerlerden hiç kıpırdamamışlardı. Stalin’in vefatı ile Türkler için durum az da olsa değişmişti. Zaman geçtikçe, Ahıskalılar Özbekistan’ı ikinci vatan olarak görmüş ve benimsemişlerdi. Ayrıca, Özbek kardeşleri ile yıllarca barış ve huzur içinde yan yana yaşamışlardı.

1944 yılı sürgününden sonra başlarına gelen ikinci acı olay 1989 yılında Özbekistan’da Fergana bölgesinde yaşanmıştı. Bölgede Özbek ve Ahıska Türkleri arasında meydana gelen etnik trajediden tam 30 yıl geçmiştir. 1989 yılından günümüze dek, Özbekistan’da Fergana bölgesinde Ahıska Türklerinin yaşadıkları “Fergana Olayları” dünya kamuoyunda, birçok eser, makale yazılmış ve çeşitli fikirler öne sürülmüştür⁴. Ancak, birçok Türk, Rus ve yabancı basın mensupları bu konuda hemfikirli. Fergana olayları ile ilgili onlara sunulan ve ortaya atılan farklı versiyonlar, durumu açığa kavuşturmak için ikna edici değildi⁵. Gerçekleşen olaylara yüzeysel baktığımızda bile, açıkça yalnızca şunu görmekteyiz ki, bu vaka ve çatışmalarda mağdur olan tek taraf vardı, o da Ahıska Türkleriydi. Saldırganlar hakkında ise net bir şey söylenmemişti. O kişiler kimlerdi, amaçları neydi, Ahıskalılardan ne istemişlerdi ve kimin tarafından yönetilmişlerdi.

Fergana bölgesindeki olayları ışığa kavuşturmak ve sağlıklı bilgiye ulaşmak için Özbekistan ve Rusya Milli Arşivlerine başvuru yapsak da, aradan uzun zamanın geçmesi ile Sovyet Birliği dağıldıktan sonra, devlet kurumların birçoğunda bazı belge ve doküman üzerine getirilen gizlilik uygulaması buna mani olmaktadır. Bu sebeple, bu olayda yer alanların ve gözlemcilerin görüşlerine dayanarak olaylar hakkındaki bazı gerçekleri ortaya koymaya çalışacağız. Şimdiye kadar, Ahıska Türklerinin sürgünü ve Fergana’da yaşadıkları hakkında daha çok Türk basını tarafından bilgi verilmiştir. Ayrıca sayısı fazla olmasa da,

1 “Deportatsiya” terimi, Latince “deportatio” – “sürgün”, “sınır dışı etme”, “kovulma” anlamına gelmektedir. Süreli, bazen de bilimsel yayınlarda, bu terim Ruslar tarafından ortaya çıkarılmış diye bilinmektedir. Bu konuda hemfikir olmak zordur, çünkü Orta Çağlarda bile, İngiltere’den Çingeneler, Fransa’dan Araplar ve Yahudiler sürgün edilmişti. 1924 yılında Yunanistan ve Bulgaristan’dan Türkler sınır dışı edilmişti. 1942 yılında, Amerika Birleşik Devletlerinin 32. başkanı F. Roosevelt, Japon asıllı 120 bin kişiyi batı eyaletlerinden diğer eyaletlere göndermiş ve özel korumalı kamplara yerleştirmişti. Ancak, tarihin gerçeği şu ki, SSCB’nin liderleri, önceki deneyimlere dayanarak “yaratıcı bir şekilde” sürgün terimini, devlet ulusal politikasının rütbesine yükseltmişlerdi. XX. yüzyılın 1930-50 yılları boyunca, 1 milyon 8 binden fazla insanı siyasi, sosyal ve etnik suç yükleyerek sürgün etmişlerdi. Bunların 100 bini de Ahıska Türküyü. Bkz. *Yuriy Gulbinskiy, Naçalnyy Period Velikoy Oteçestvennoy Voyny i Deportatsiya Rossiyskih Nemtsev: Vzglyad i Otseñki Çerez 70 let, Materialy 3-ey Mejduanrodnoy Nauçno-Praktičeskoj Konferentsii, Saratov, 26-28 Avgust-2011, Moskva, 2011, s. 461.*

2 Eduard Paneş, Leonid Yermolov, “Türki Meshetintsi (İstorikoEtnograficeskiy Analiz Problemi)”, *Sovetskaya Etnografiya*, № 1, Moskva, 1990, s. 16.

3 Aleksandr Osipov, “Dvijeniye Meshetintsev za Repatriatsiyu (1956-1988)”, *Etnograficeskoye Obozreniye*, № 5, 1998, s. 95; *Aleksandr Yakovlev, Stalinskiye Deportatsii. 1928-1953, (Rossiya. XX. vek. Dokumenti)*, İzd. “Materik”, Moskva, 2005, s. 525-526.

4 Viktoriya Simonenko, *Meshetinskiye Turki: İstoriceskaya Sudba i Problemi Kulturnoy Adaptatsii*, Krasnodar, 2002, s. 13.

5 Orkhan Faigov, *Ahıskalı Türklerin Türk Basınında Sunum Biçimi 1944 Ahıska Sürgünü, 1989 Fergana Faciası, 2004 Krosnodar Göçü ve 2010 Kırgızistan Çatışması Örnek Olayları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Erzurum), 2015, s. 57-60.

bazı Rus bilim adamları da bu konu ile ilgilenmekte ve bazı çalışmalar yapmaktadırlar. Bu çalışmalardan yola çıkarak, Ahıska Türklerinin başına gelen ve “Fergana Olayları” adıyla bilinen bu vakanın aslında basit bir mahalle kavgası değil, büyük bir etnik çatışma olduğunu görmekteyiz. Olaylara karışan insanların başına gelenler ile bunlara vermiş oldukları tepkilerin neler olduğunu anlatmaya çalışacağız.

1. AHISKA YURDU VE AHISKA’NIN ANLAMI

Meskhet/Meshetya, Güney Gürcistan’da (Ahalsikhe (Ahıska) ülkesi diye de bilinen, Tiflis’in 150 km. batısında, Türkiye’nin Kuzey Doğusunda, Ardahan İlimizle sınır olan dağlık bir bölgedir. Bu bölge Kuzeyde Borjoma, Güneyde Çıldır düzlüğüne, Doğuda Borçalı’ya, Batıda Acar topraklarına dayanır. Ahıska, Adigön, Aspinza, Ahılkelek ve Bogdanovka gibi önemli yerleşim birimleri ile 220’den fazla köyün merkezi olan Ahıska şehrinin yüz ölçümü 6260 km² büyüklüğündedir. Bu topraklar tarıma ve hayvancılığa çok elverişlidir. Bu bölge, Gürcistan’da; “Meskhet Dahavacheti” olarak anılmaktadır. Orada yaşamış Türklere de “Meskhet Türkleri” denilir. Ancak doğrusu, “Ahıska Türkleri”dir⁶.

Ahıska kelimesinin anlamı ile ilgili birçok fikir bulunmaktadır. Bunlardan biri Ak Kale anlamına gelen “Ak – Sıka” sözüdür. Oğuzların tarihi yurdu olan Ahıska’nın 481 yılına ait kaynaklarda “Akesga” olarak geçtiği görülmektedir. Gürcüce bu bölgenin adının manasına dikkat ettiğimizde “Akhaltsikhe” kelimesi ile karşılık bulunduğu anlaşılmaktadır. “Akhali” Gürcüce yeni, “Tsikhe” ise kale anlamında kullanılmaktadır⁷.

Bununla beraber, Ahıska kelimesi, Gürcüce; “Yeni-Kale” anlamına gelen Ahal-Tsihe’nin Türkçe ve Farsça şeklidir. Ayrıca, Ahıska, Dede Korkut kitabındaki “Ak-Sıka” kelimesiyle ilişkili olup “Ak-Kala” manasına gelmektedir. Ahıska kelimesini Ahıska bölgesinin dört tarafında bulunan kavimler, kendi dillerinde şöyle söylerler. Bu meyanda, Ahıska, Akhır-Kıska, Akhal-Kelek, Ak-Sıka gibi kelimeler kullanılır. Bugün Gürcüler, “Yeni-Kale” manasına gelen “Akhaltsikhe” diye bunun kendi dillerinden olduğunu iddia ederler⁸. Ancak, bölge hakkında bilgi veren birçok kaynak, “Ahıska” adının doğrudan “Ak-şehir” manasına geldiğini belirtmektedir.

2. AHISKA TÜRKLERİNİN TARİHİ

Anadolu’da Kür ve Aras ırmakları ile Hazar Denizi’ne akan kesiminde bulunan Çıldır-Ahıska Eyaleti, M.Ö. 680 yıllarında Saka (İskit) boylarının yerleşmesinden beri en eski Türklük bölgesidir⁹. Milattan sonra X. yüzyılına kadarki dönemlerde ise bölgede, Hazar, Urartu ve Arap hâkimiyeti görülmüştür. X. yüzyıldan sonraki bin yıllık dönemi birkaç tarihi döneme ayrılabilir. Bunların ilki, eski yerlilere ilaveten güneyden Oğuz ve Kuzeyden gelen Kıpçak Türklerinin bölgede iskân dönemidir. Sultan Alp Arslan’ın 1068 seferiyle alınan Ahıska Bölgesi, onun ölümünden sonra Bizans’ın yardımlarıyla Gürcistan’a geçmişti. Modern tarihlerde yer alan bilgilere göre, onun oğlu Selçuklu Sultanı Melikşah zamanında buralar yeniden Türklerin hâkimiyetine girmiş, Ahıska, Ardahan, Oltu, Artvin, Batum’a kadar olan bu geniş arazi Müslüman Oğuz Türklerinin iskânına geçmiştir.

Zamanla ülkede nüfuz sahibi olan Kıpçaklar ordu, maliye ve devlet yönetiminde birinci derecede söz sahibi olmuşlardı. Aynı dönem Kıpçaklar arasında öne çıkan ünlü ailelerden biri Atabeklerdi. Zamanla daha da güçlenerek, 1268 yılında Ahıska’da bir Atabek Hükümeti

6 İbrahim Agara, İnsanlık Dramı, İzmir, 2004, s.3.

7 Orkhan Faigov, a.g.t., 2015, s. 37.

8 Fahrettin Kırzioğlu, *Dede-Korkut Oğuznameleri*, 1. Kitap, İstanbul, 1952, s. 64-65.

9 Feridun Ababay, *Çıldır Tarihi*, Ankara, 1987, s. 14-65.

kurulmuş ve bu dönemde ciddi nüfuz sahibi olmuşlardı. 1453 yılında İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesi ile 1462'de bölgeye Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan gelerek Atabeklere destek vermişti. 1578 yılında ise, Lala Mustafa Paşa Şark Seferine çıkararak Safevileri yenmiş, Posof, Vale, Ahıska, Azgur, Tümük ve Ahılkeleğ'i ele geçirmişti. Yeni fethedilen yerlerde yeni eyaletler kuruldu. Safevilere karşı kazanılan zafer yerinin adıyla burada kurulan eyalete Çıldır Eyaleti adı verildi. Bu eyaletin merkezi de Ahıska şehri oldu. 1595 yılında bölgenin tahriri yapıldı ve defteri hazırlandı¹⁰.

Çıldır Eyaleti'nin merkezi Ahıska şehri canlandı, bir ilim ve ticaret merkezi haline geldi. Ahıska medreselerinde yetişen bilginlerin Erzurum'a ve İstanbul'a gittiğini, buralardan yetişen birçok ünlü bilgin, asker ve devlet adamının olduğunu biliyoruz. Ne yazık ki, Ahıska'nın Osmanlı Dönemi 250 sene sürmüştür. Deli Petro'dan beri dünyanın köprüsü Kafkasya ile buranın üzerinden Akdeniz'e ulaşmayı gözüne kestirmiş olan Rus siyaseti, 1828 yılında vukua gelen Osmanlı-Rus harbi sonrası bu memleketi Osmanlı'dan koparmıştır¹¹. Rumeli ve Kafkas cephelerinde yapılan savaşların en kanlısı herhalde 1828 harbidir. Rus askeri kaynaklarının da tanıklık ettiği gibi, Ahıska halkı bu savaşta, yediden yetmişe yurdunu savunmuş ve destani kahramanlıklar göstermiştir. 1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşması¹² ile Ahıska bölgesi tahliye edilerek Ruslara bırakılmıştı¹³.

Rus İmparatorluğuna geçen bu bölgeye yeni idare sistemi getirilmişti. Ahıska bir kaza halinde Tiflis vilayetine bağlandı. Çarlık döneminde bölgede etnik temizleme yapıldı diyebiliriz. 1828 Harbi ile bölgeye Ermeniler getirilip yerleştirildi. Böylece Ahıska merkezi ve çevresi neredeyse tamamen Ermeniler ile dolmuştu. Günden güne bölgede artan Ermeni nüfusu, buradan Türk ahalinin göçünü hızlandırdı. 1917 yılına kadar Ahıska'da bulunan kaliteli insan zümresi Anadolu'ya göç etmiş, geride hali yerinde olmayan ve göçü göze alamayan çaresizler kalmıştı. Eğitimi yalnızca medreselerde alan Türklerin, durumu zamanla daha da vahim olmuştu. 1917 yılında Kafkaslarda 90 yıllık Çarlık rejimi sona erir, bölgede Bolşevik devri başlamıştı. 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması imzalanmış, 1878'de Osmanlı'dan koparılmış olan Kars, Ardahan ve Batum iade edilmişti¹⁴. Bu iller ve Ahıska yeniden vatanlarına katmıştı. Bu antlaşma Ahıskalılar için büyük sevinç sebebi olmuş ancak sevinçleri çok fazla sürmemişti. 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'yle Türk ordusu Sarıkamış hududuna çekilir ve günümüze dek o topraklar önce Rus sonra ise Gürcistan sınırı içerisinde kalacaktır. Bu gelişmeler Türk ahalsini çok etkilemiş, bölgede onlara karşı zulüm ve şiddet artmıştı. Ayrıca 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması ile Batum merkezi Acara ve Ahıska bölgesi Gürcistan'a terk edilmişti. Aynı yılın 13 Ekim ayında imzalanan Kars Antlaşması'nda bu sınırlar teyit edildi¹⁵.

Çarlık Rusya'sının yerine gelen Bolşevikler Sovyetler Birliğini kurmuşlardı. Bolşeviklerin gelmesi ile Ahıska Türklerinin üzerindeki baskı ve zulüm azalmamış, daha da artmıştı. 1828 yılından itibaren, yüz seneye yakın bu bölge sürekli savaflara tanık olmuştu. Türk ahalsinin yarısı bölgeyi terk edip Türkiye'ye göç etmiştir, geride kalanlar ise, yeni iktidara uyum sağlamaya çalışarak hayatına devam etmişlerdi. Ancak bölgedeki eski günlerin neşesi

10 Yunus Zeyrek, Dünden Bugüne Ahıska Türklüğü, Türk Federasyon Yayınları, Frankfurt, 1995, s. 32-50.

11 Yunus Zeyrek, *Ahıska Gül İdi Gitti*, Ankara, 2015, s. 13-14.

12 *Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii*, Sobraniye 2-e, T. 4, №3128, SPb, 183; Vitaliy Şeremetov, *Turtsiya i Andrianopolskiy Mir, İzdatelstvo "Nauka"*, 1975.

13 Asiyet Aşhamahova, *Yujnaya Gruziya pod Upravleniyem Rossiyskoy İmperii*, s. 2.

14 Ali Arslan, "I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Döneminde Ahıska-Ahılkelek (1914-1921)", *Kafkas Araştırmaları Dergisi*, N3, İstanbul, 1997, s. 99.

15 İbrahim Ağara, *a.g.e.*, 2004, s. 11-24.

ve huzurundan eser bile kalmamıştı. Maddi olarak sıkıntı içindeki Türklerin malları alınıp Sovyetlerin kurdukları *kolhozlara* devredilmişti. 1930 senesinde Bolşevik iktidarına gelen yeni lider Stalin bölgenin durumunu beter hale sokmuştu. İleri gelenler ve az çok okuma yazmayı bilen, durumu kavrayan birçok Türk aydını kurşuna dizilir, kimi de Sibiryaya sürgüne gönderilir. Şanslı olanlar aileleri beraber gizlice sınırı geçerek Türkiye'ye sığınır¹⁶.

1941 yılında başlayan II. Dünya Savaşı ile evvel hiçbir şekilde orduya alınmayan Ahıska Türklerinin, bu sefer silah tutabilen tüm erkeklerini Alman cephesine göndermişlerdi¹⁷. Geride kalan gelin, kız, çocuk ve yaşlıların eline kazma kürek verilerek Borcom-Ahıska arasında demiryolu hattı yapılması için göndermişlerdi. Oysa bu demiryolu hattının bitimi ile bölgenin halkı buraya gelen trenlerle sürgün damgasını alarak uzun ve dönüşü olmayan bir yolculuğa çıkacaklardı. Sovyet Partisinin Birinci sekreteri Josef Stalin ve İç İşleri bakanı Lavrentiy Beriya ikisi de Gürcü'yüdü. Bölgeyi Ahıskalılardan temizlemek planını Lavrentiy Beriya hazırlamış, Stalin ise bu planı onaylamıştı. 31 Temmuz 1944 tarihinde Stalin'in imzaladığı kararla Ahıska ve çevresi, yani 220 köy ve bölgede yaşayan tüm Türkler buradan sürülecekti¹⁸. Hazırlıklar için yalnızca birkaç saat verilmişti. Türklerle beraber Acaralı Laz ve Hemşinler de bölgeden sürgün edilmişti¹⁹.

Sürgün gerçekleştirdikten sonra İçişleri Komiseri Lavrentiy Beriyanın Stalin'e verdiği raporunda, bölgede uygulanan sürgün planı başarı ile tamamlandığını beyan etmekteydi. Sürgün edilen Ahıskalılar ise, arkalarında ev barklarını, mal mülklerini ve en önemlisi dedelerinin onlara emanet ettiği toprakları bırakmışlardı. Özellikle kış mevsimine yakın dönemde planlanmış sürgün esnasında, soğuk hayvan vagonlarında insanıyet dışı şartlarda, yarı aç şekilde gerçekleşen bu ölümcül yolculukta, 80 bin Ahıska Türkü içinden 20 bine yakını hayatını kaybetmişti. Ölenler arasında ilk sırada, çocuk, hamile ve yaşlı insanlar yer almıştı. Rus askerleri vagonları dolaşarak, donmuş bedenleri toplayıp dışarı atıyorlardı. Bu nedenle vefat edenin yakınları naaşlarını gizleyip, nadiren duran trenden indirip, dinlerine uygun bir şekilde gömmüşlerdi.

Bir aya yakın süren bu zor yolculuk üç hafta sonra bitmişti. Ahıskalılar daha evvel bilmedikleri Orta Asya'ya getirilmişti. Burada, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'a önceden belirlenmiş köylere dağınık bir şekilde yerleştirildiler²⁰. Geldikleri yeni topraklarda büyük zorluklarla karşılaşan Ahıskalılar, açlık, soğuk ve belirsizlik içinde yeni şartlara ayak uydurmak zorunda kalmışlardı. Yerli halkın dilini bilmeden, büyük aileleri küçücük topraktan yapılmış eski evlerde dağınık ve perişan bir halde hayata tutunmayı başarmışlardı. Ahıska Türkleri sürgün oldukları zaman, Almanlara karşı cephede savaşan 40 bin Türkün yarısı geri dönmedi. Dönenler ise evlerinde yabancıları görüp, Orta Asya'ya ailelerini aramak için yola çıkmışlardı. Ancak birçoğu ailesine kavuşamadı, zor yollarda kaybolup tarihe karıştılar²¹.

1953 yılında Sovyetlerin lideri Stalin vefat eder ve ülke az da olsa rahata kavuşur. 31 Ekim 1956 tarihinde Komünist Partisi Kongresinde, Yüksek Sovyetlerin kararı ile Ahıskalılar sıkı rejim kontrolünden kurtulur. Ülke sınırları içerisinde göç etme ve dolaşma serbestliği getirilerek, birbirini kaybeden aileler yıllar sonra bir araya gelir. Ayrıca, Stalin döneminde

16 Rasim Bayraktar, *Ahıska-Çıldır Beylerbeyliği*, Yaşayan Kitaplar, İstanbul, 2000, s. 60-93.

17 Aleksey Bezugolny, Nikolay Bugay, Krinko Yevgeniy, *Gortsı Severnogo Kavkaza v Velikoy Oteçestvennoy Voyne 1941-1945. Problemi İstorii, İstoriografii i İstoçnikovedeniya*, İzd. Tsentpoligraf, 2012, s. 15-19; Nikolay Bugay, *L. Beriya-İ. Stalinu "Soglassno Vaşemu Ukazaniyu"*, Moskva, 1994, s. 14.

18 Svetlana Akkiyeva, *Turki Meshetintsi v KBR: Demografıçeskiye i Etnokulturnoye Razvitiye*, Nalçik, 2016, s. 17.

19 Pavel Polyan, "Nasistvenniye Migratsii i Geografiya Naseleniya", *Mir Rossii*, № 4, 1999, s. 107.

20 Asif Hacılı, Aydın Polatoğu, *Ahıska Türk Folkloru*, AKMB Yayınları, Ankara, 2001, s. VII.

21 Cengiz Badalov, *Bütün Yönleriyle Ahıska Türkleri*, Çimkent, 2004, s. 26.

Kuzey Kafkasya'dan sürgün edilen halklarına vatana dönme izni verilir, fakat Ahıska Türklerine yurtlarına dönüş hakkı verilmemişti²². Yalnızca iki yıl boyunca atalarının yurdunda dönmelerine müsaade olunması için birçok başvuruda bulundular. Gürcü KGB'sinin başı olan Alexei İnauri, toplu dilekçeye: *buna müsaade olunmayacağı* cevabını verdi. Yani Kırım Tatarları gibi onların da yurtlarına dönmelerine müsaade olunmuyordu²³.

2.AHISKA TÜRKLERİNİN ÖZBEKİSTAN-FERGANA BÖLGESİNDEKİ HAYATI

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Ahıska Türklerinin anayurdu, Gürcistan'ın Türkiye'ye mücavir sınır bölgesidir. 1944'te Stalin, Türkiye'ye saldırı hazırlığına başladığında, Kırım Türkleri, Volga Almanları, İnguşlar, Balkarlar, Karaçaylar ve Kalmuklar gibi Ahıska Türklerini de, 1944 Kasım-Aralık aylarında orta Asya'ya sürmüştür. Onlar, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine dağınık bir şekilde yerleştirilmiştir. Özbekistan Cumhuriyeti'ne sürülen Ahıska Türklerinin sayısı 50 bindi. 1989 yılında ülkede yapılan nüfus sayısına göre bu sayı 106 bine ulaşmıştı²⁴. Ahıska Türkleri, Fergana, Kokand, Margilan, Kuvasay ve Taşlak gibi bölgelerde yaşamaktaydılar. Fergana vilayetinde ise 16 binden fazla Ahıska Türkü iskân etmekteydi. Burada Ahıskalılar fabrika ve inşaatlarda işçi olarak, ilçelerde ve köylerde tarımcılık, sebze meyvecilik ve pamuk tarlalarında yoğunluk olarak çalışmışlardı. Ahıskalılarla komşuluk eden ve onları yakından tanıyanlar, Türklerin ne kadar çok çalışkan ve dürüst olduklarını teyit etmektedir.

Bunun dışında, Ahıska Türkleri arasında yükseköğrenim alan kişilerin sayısı çok azdı. Çünkü bölgede 1956 yılına kadar insanlar sıkı rejiminden dolayı, komşu köylere bile özel izin almadan gidemiyorlardı²⁵. Bu nedenle onların çoğu köy hayatı yaşamaktaydı. Büyüklere saygı tamdı, ayrıca yaşlılar oğulları, gelin ve torunları ile bir arada yaşamışlardı. Bu durum halen dünyanın 9 ülkesinde yaşayan Ahıska Türkleri için geçerlidir. Özbekistan'da uzun süre yaşayan Türkler, Özbekçe ve Rus dillerini konusunda uzmanlaşmıştır. Ayrıca Özbek ve diğer halklardan mutfaklarında çeşitli yemekler yapılmıştır.

Böylece bölgenin iklim ve kültürel şartlarına zamanla uyum sağlayan Türkler, geldikleri andan itibaren alın teriyle hayatlarını kazanmaya çalışmışlardı. Sürgün edildikleri bölge onlar için yavaş yavaş yeni vatan oluyordu. Çocuklarını okula gönderiyor, eğitimini tamamlıyor, çalışmaya başlıyor ve yeni hayatlar kuruyorlardı. Yalnızca, bunların yanında, Ahıskalıların hakları sürekli taraflarına yapılan hak ihlali: idari önlemler (sıkı rejim, çeşitli kısıtlamalar), asimilasyon (pasaportlarında "milliyet" yazan sırada, Gürcü veya Azeri yazmaları), Sovyetler Birliği Komünist Partisi Üyesi kabul süresinde çeşitli gecikmeler vs. halkın ulusal öz bilinci üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştı. Bu nedenle Ahıskalıların toplumda herhangi bir konuma ulaşmak için, diğer milletlere nazaran daha da fazla çalışmak ve emek vermeleri gerekiyordu. Sonuç olarak, çok çalışıp iyi bahçeli evlere, araba, hayvanlara, sahip olmuşlardı. Ambarlarında daima un, pirinç ve şeker gibi erzakları hiç eksik olmazdı. Fergana olaylarında bu durumu kullanıp, yerli halkı kıskırtmışlar, Ahıska Türklerini, Özbekleri soyup soğana çeviren, bu nedenle çabuk zenginleşen hırsızlar olarak göstermeye çalışmışlardı²⁶. Oysa Ahıska Türklerinin çoğu köylülerdi. Özbekistan iklim şartlarında yetişen tüm meyve sebzeleri ekip mahsullerini de girişken oldukları

22 Viktor Aksenyev, "Etniçeskiye Konfliktı", *Konfliktologiya*, Sankt-Peterburg, 2014, s. 304-321.

23 Nikolay Bugay, "Problemi Vozvraşeniya "Planovih Pereselentsev" v Rayoni Prejnego Projivaniya do 1940-h gg.", *Vestnik Kalmitaskogo İnstituta Gumanitarnih İssledovaniy RAN*, V. 4, 2015, s. 50-52.

24 Dalhat Ediyev, *Demografiçeskiye Poteri Deportirovannih Narodov SSSR*, Stavropol, 2003. s. 265.

25 Arif Yunusov, *Meshetinskiye Turki: Dvajdi Departirovanniy Narod*, Baku, 2000, s. 12.

26 Venaliy Amelin, *Konflikt Çerez Prizmu Mestnih Soobşestv: Nauçno-Publitsistiçeskiye Oçerki*, İzd. "OGAU", Orenburg, 2010, s. 12-16.

için piyasada satıp, geçinmişlerdi. Böylece büyük ailelerinin rahatça yaşayabilmelerini sağlamışlardı, bu da yerli halkın kendilerini kıskanmasına neden olmuştu.

3. 1989-FERGANA OLAYLARI

1985 yılında SSCB’de iktidarın başına Gorbaçov’un gelmişti. Gorbaçov, Sovyet toplumunda derin gelişme sürecinden kaynaklanan acil bir değişimin gerektiğine inanıyordu. Bu değişimin başlamasındaki gecikme yakın gelecekte ülkede zor bir durum yaratacağı. Bu da ciddi sosyal, ekonomik ve politik bir buhrana yol açacaktı. Dolayısıyla bir kısım geniş çaplı reform yapılması gerekmektedir²⁷. İkinciye perestrojka Gorbaçov reformlarıyla ülkeye yeni bir güç ve dinamizm vermek isterken, aksine Sovyet sisteminin gerek içerideki gerekse de dünya kuvvet dengesindeki bütün “zaafırları” açığa vurdu ve iktidarının dördüncü yılı tamamlandığında SSCB içerisinde ihtilaller ve şiddetli etnik çekişmeler başladı. Bu etnik çatışmalardan biri de Özbekistan’ın Fergana vilayetinde yaşanmıştır²⁸.

Fergana faciası ile ilgili olarak ilk önce nedenlerin ortaya koyulması gereksinimi duyulmaktadır. İlk olarak şunu belirtmek gerekir ki, Ahıska Türkleri SSCB döneminin tamamında Türklüklerini koruyan ve bunu isimlerinde bile gösteren bir topluluk olarak tarihe geçmiştir. 1960’larda başlayan vatanlarına geri dönüş mücadelesi, 1970’lerin ortalarında artık resmîyete dökülmeye başlanmıştır. BM’ye ve Moskova’daki Türkiye Büyükelçiliği’ne yapılan müracaatlar ve mektuplar Sovyet yönetimini tedirgin etmekteydi. Artık 1989 yılının başında bu mücadeleler doruk noktasına ulaşmıştı. Moskova ve Gürcistan SSC bu mesele ile ilgili acilen çözüm zorunluluğunu hissetmişler. Hatta 1988’de Sovyet medyasında bu konu ile ilgili bazı programlar yapılmış, bu mesele Ahıska Türklerinin kendi vatanlarına dönmesi üzerinde durulması ile bitmişti. Böylece Ahıska Türklerinin vatana dönüşü yolunda yeni arayışlar başlamış ve bu yönde gelişmeler önü açılmıştı. Bu durum karşısında ise Ahıska Türklerinin geri dönüşü karşıtı olan Sovyet yönetimi zor durumda kalmıştı. Lakin Sovyet yönetiminin uluslararası düzeylerdeki imzaladığı anlaşmalar sürgün olunmuş halkın geri dönmesi yolunda adımlar atılmasını gerektiriyordu. Bu nedenle de yeniden yapılanmaya doğru geniş bir adım atan SSCB Komünist Partisi bu durumda kaçış yolu da bulunmamaktaydı²⁹.

Esasen, Özbekistan’da 45 sene yaşayan Ahıskalılar, anavatan topraklarına ve Türkiye’ye dönme mücadelesinden hiçbir zaman vazgeçmemişlerdi. 1956 yılında, sürgün olan halklara uygulanan sıkı rejimin ortadan kaldırılmasıyla, birçok Ahıska ailesi Gürcistan’a dönmek için bölgeye gidip yerleşmeye çalışmışlardı, ancak göç edenleri tutuklayıp geri çevirmişlerdi. Zamanın geçmesi ile ve Gürcistan’da liderin değişmesiyle ülkeye getirilecek yenilik siyaseti konuşulmaya başlandı, Ahıskalılar için ise anavatan topraklarına dönmek için yeni umut doğuyordu. 8 Aralık 1987’de Gürcistan Bakanlar Kurulu, 600 sayılı kararla, Ahıska Türklerinin anavatan topraklarına taşınmasını kabul etti. 1988 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesinin gözetiminde Ahıskalıların sorunu üzerine bir komisyon kuruldu. 1987-1988 yılında ise, Türklerin evvel de başvurdukları “dilekçe”

27 İbrahim Hasanoğlu, “Ahıska Türkleri: Bitmeyen Bir Göç Hikâyesi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16 (1), 2016, s. 7-8.

28 Adil Adnan Öztürk, Necat Çetin, “Fergane (Özbekistan) ve Posof’tan İzmir Torbalı’ya Uzanan Ahıskalı Bazı Ailelerin Göç Hikâyesi”, *Tarih ve Günce, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, 1/ 2, Kış-2018, s. 191; *Aleksandr Osipov, Çto Takoye Etničeskaya Diskriminatsiya i Çto Mojno s Ney Sdelat? Nauçnoye İzdaniye-Tsentr “Sova”, Moskva, 2012, s. 49.*

29 Orkhan Faigov, *a.g.t.*, 2015, s. 59-60.

kampanyası yeniden canlanmıştı. Merkezi kuruluşlarda sürekli toplantılar düzenlendi³⁰. Tüm bürokrasi ve gereken işlemler yoluna girmiş gözüküyordu.

Ancak Rusya, Türklerin Ahıska'ya geri dönmelerine karşıydı. Rejimin çökmekte olduğu 1980'li yılların sonuna gelirken, Sovyetler Birliği'ni oluşturan Cumhuriyetler bağımsız bir Devlet olmak istiyorlardı. İlk bağımsızlık kazanan Cumhuriyetlerinden birisi de Gürcistan'dı. Ahıskalıların, Ahıska Topraklarına yerleşmesine sıcak bakmayan Moskova, onların meselesini Gürcistan'a baskı yapmak için alet olarak kullanmaya başladı. Moskova'nın ve KGB'nin bu ince hesapları Ermenilerin de işine yaradı. Bu sıralarda Özbekistan'da çoğu Fergana bölgesinde iskân eden Ahıska Türkleri arasında anavatana dönme faaliyetleri güçlenmiştir³¹.

Bununla beraber, 1986-1989 yıllarında Özbekistan'daki pamuk yetiştirmedeki yolsuzluklar hakkında soruşturma yapmak için Moskova'dan gelen Ermeni asıllı savcı Gidilyan-İvanov, binlerce Özbek asıllı insanı tutuklayıp ceza evine göndermiştir. Bu gelişmeler üzerine Özbekistan'da azınlıklara, özellikle Rus ve Ermenilere karşı ayaklanma başladı. Tabii ki, KGB durumu kontrol ediyordu ve gelişmelerden haberdardı. 9 Nisan 1989'da Tiflis ayaklanmasında Gürcü Milleti Rus ordusuna karşı isyan etti ve çatışmalar çıktı. Kızılıordu, Sivil topluma karşı silah kullandı onlarca insan öldürüldü. Bu olayları örtbas etmek için Sovyetler Birliği'nin son Cumhurbaşkanı Gorbaçov Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov ve KGB ile bir senaryo yazdılar ve uygulamaya başladılar.

- 1) Gürcistan Devletini zor durumda bırakmak için Ahıska Türklerini kullanmak,
- 2) Özbekistan'daki pamuk tarımındaki yapılan yolsuzlukları ortadan kaldırmak,
- 3) Özbekistan'daki azınlıklara karşı isyancı olan ve devleti suçlayan "BİRLİK" oluşumunu yok etmek,
- 4) Özbeklerin Rus düşmanlığını Ahıska Türkleri üzerine yönlendirmek, böylelikle iki Türk toplumunu birbirine düşman etmek³².

Yazılan senaryo 1989 yılının bahar aylarına uygulanmaya başlamıştır. Rus devletinin emri altında faaliyet gösteren KGB, kısa süre zarfında Ahıska Türkleri ile Özbeklerin arasını bozmuş, senelerce kardeşçe yaşayan iki halkı birbirine düşürmeyi başarmıştı. İki toplum senelerce dostluk ve barış içinde yaşadıkları için, iki tarafa da gelen tehditler onları hayretler içinde bırakmıştı. Ahıska Türklerinin, seneler sonra, bunca emek vererek kavuştukları huzurları elden alınmıştı. Türklere tehditler savruluyor, işlerinden kovuluyorlardı. Özbek halkının mallarına el koyup çaldıkları da iddia ediliyordu³³. Ahıskalıların çok çalışıp iyi evlerde ve iyi şartlarda yaşamalarından dolayı böyle bir durum onlara karşı kullanılmıştı. Bir anda bölgede seilmeyen, hoş görülmeyen düşman bir toplum halini almışlardı. Türklerin yoğun olduğu yerlerde, onların yapmadıkları suçları içeren tablolar ve "Türklere Ölüm" pankartları asılmaya başlanmıştı. Özbek toplumu bu ısrarla yayılan kötü haberlere inanmıyordu, ancak KGB'nin planı istedikleri gibi işliyordu. Bölgede cahil insanlara Ahıskalıların bu kötülükleri yaptıklarını ikna etmeye devam etmişlerdi. Bunlar yetmiyormuş gibi, Ahıska Türklerine, Özbekistan'ı terk etmeleri için süre veriliyordu³⁴.

30 Aleksandr Osipov, *a.g.e.*, 1998, s. 104.

31 Aslan Kıyas, *Ahıska Türkleri*, Ankara, 1995, s. 14.

32 İbrahim Ağara, *a.g.e.*, 2004, s. 29-30.

33 Amelin Venaliy, *a.g.e.*, 2010, s. 18.

34 İsmail Rafatov, *Meshetiya i Meshi*, İzdatelstvo "İlim", Bişkek, 1996, s. 23.

Bölgede ilk gerginlik, Fergana bölgesinin kuzey batısında yer alan Kuvasay şehrinde başlamıştı. Mayısın 23-24'ünde Özbek ve Türk gençleri arasında ilk çatışma ortaya çıkmıştı. Sonuç olarak, 1 kişi öldü, 53 kişi yaralandı ve 32 kişi hastaneye kaldırılmıştı. Olaylar üzerine bölgede soruşturma açılmıştı. Durum kontrol altına alınmış gibi görünse de, bu yalnızca başlangıçtı³⁵. 1989 senesinin 3-4 Haziran günlerinden itibaren bölgede 14-20 yaşındaki gençlere uyuşturucu ve bol miktarda alkol verilerek, Ahıskalıların evlerine kırmızı işaret konuldu. Çok sayıda milliyetçi, bıçak, balta ve metal çubuklarla donatılarak Türklerin yaşadıkları evlere yöndüler. 3 bine yakın kişi karşılıklarına çıkan her şeyi talan ederek Türklerin evlerini ateşe vermeye başlamıştır. Bu evlerin yakılmasını emredildi, karşılık verenlerin öldürülmesi istendi. Bundan sonra Türklerin yaşadıkları tüm sokaklara ayrılan insanlar oraya yöndüler. Fergana'dan gelen polis ve savcının konuşmalarına kimse aldırmadı, talan ve yağma devam etmişti³⁶.

Bölgede olaylara tanık olan gazeteciler Max Lurye ve Pyotr Studenikin, durumu şöyle izah etmişlerdi: "Yağma devam etti. Türklerin evleri önce soyuldu, insanlarla alay edildi ve sonra yanan meşaleler ve yangın çıkaran şişeler pencerelere atıldı. Camiden yağma eden insanlara seslenen molla tehdit edilip, susturuldu. Aklını yitirmiş kalabalığın sokaklarda yarattığı korkunç olaylar devam ederken, bazı görevliler Türklerin ailelerini ilçe komitesi binasına nakletmeye çalışmışlardı"³⁷.

Fergana olayları böylelikle başlamış oldu ve çok hızlı şekilde Margila, Taşlak ve Kuvasay şehirlerinde tam ayaklanma halini almıştır. Köy köy gezen insanlar, Ahıska Türklerinin Özbek halkına işkence yaptıklarını söyleyip, durumu daha da kötü hale getirmişlerdi. İki hafta süren kaosun bilançosu, yüzlerce ölü ve yaralıdan ibaret değildir. Ahıska Türkleri, Sovyet Güvenlik Kuvvetleri tarafından kurulan kamplara yerleştirilmiş, büyük bir kısmı da komşu ülke Kazakistan'a, Türkmenistan'a ve Azerbaycan'a kaçmıştır³⁸.

Rus basınına göre, Rus yönetimi Fergana'daki olaylara oldukça hızlı hâkim olup, insanlar zarar görmesin diye önce Taşkent'e nakledip, sonra ise Rusya'nın çeşitli bölgelerine uçaklarla göndermişlerdi. Böylece, toplam 16.282 kişinin hayatta kalmasını sağlamışlardı³⁹. Oysa İçişleri Bakanlığı (MVD) bölgedeki huzursuzluğu durdurmak için nedense 4 Haziran'ın saat 20:00'ü bekleyerek öyle devreye girmişler ve 5 Haziran'ın sabahında Rus askerlerin sayısı 5 binden 6 bine kadar çıkmıştı. Ancak Rus İçişleri'nin bu olaylara üç günlük gecikmeyle müdahale etmesinin nedeni gizli kalmış ve seneler geçmesine rağmen bu konuda halen mantıklı bir açıklama yapılmamıştır. Binden fazla evin yakılması, 300'den fazla günahsız insanın ölümü, binlerce kadına, çocuğa ve yaşlıya yapılan işkenceler ile sonuçlanan bu dehşet verici olaylar Fergana bölgesindeki 20 bin, Özbekistan'da 100 bine yakın insanın 45 senelik birikimini yok etmişti. Alın teri ile kuruş kuruş biriktirip yaptıkları evler yakıldı yağmalandı. Mal, mülk, bağ, bahçe, her şeylerini kaybettiler⁴⁰.

Ahıska Türkleri, canlarını kurtarmak, kendilerine bir yuva bir ev edinmek için Özbekistan'ı terk etmek zorunda kaldılar. Merkezi Moskova'da olan basın ve haber kaynakları Rus askerlerini Ahıska Türkeri'nin kurtarıcısı olarak gösterdiler. Onlara göre, Kızılordu olmasaydı, Ahıskalıların tamamı öldürülecekti. Böylelikle KGB tereyağından kıl çeker gibi işin içinden sıyrılmış oldu. Askeri uçaklar ile Rusya'nın Kursk, Belgorod, Tula,

35 Aleksandr Osipov, *a.g.e.*, 2014, s. 89-90.

36 Ardayev, B., *Fergana: Povtoreniye Proydennogo*, BBC, Moskva, 2005.

37 Leonid Lurye, Mihail Studenikin, *Zapah Gari i Gorya, Fergana, Trevojnoy İyun 1989-go*, Moskva, 1990, s.4-5.

38 Amelin Venaliy, *a.g.e.*, s. 17.

39 Leonid Lurye, Mihail Studenikin, *a.g.e.*, 1990, s. 5.

40 İbrahim Agara, *a.g.e.*, 2004, s. 30-32.

Smolensk vilayetlerine 70-80 Rus ailesi içine 3-5 Türk ailesi yerleştirildi. Rusya Devleti'nin özellikle bu beş vilayeti seçmesi, önceden hazırlamıştı. Yerli halkın: "Siz geçen sene gelecektiniz, neden böyle geç kaldınız", demeleri, senaryonun eskiden yazıldığını ortaya koymaktadır. Olayları KGB'nin çok uzun süredir hazırladığı ve başarı ile sonuçlandığı görülmektedir. Son olarak Ocak 1990'da Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te Ahıska Türklerine yapılan toplantıda: "Biz sizlere güvence veremiyoruz, Özbekistan'ı terk edin", denmesi⁴¹, Özbek Devletinin de bu senaryo içinde yer aldığını açıkça göstermektedir.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin basına açıkladığı rapora göre; Fergana'daki olaylar sonucunda 103 kişi ölmüş, 1011 kişi yaralanmış, 757 konut ve 27 devlet binası yakılmış ve yağmalanmıştır⁴². Bu açıklama ve olaylar, Ahıska Türkleri ile beraber, çeşitli milletlerden temsilcilerin de göçünü tetiklemişti. Fergana olaylarından hemen sonra birkaç gün içerisinde bölgeyi 21 bine yakın kişi terk etmişti. Bunların arasında 16.282 Ahıska Türkü, 1268 Kırım Tatarı, 833 Rus, 310 Tacik, 113 Yahudi, 98 Kırgız, 80 Ermeni, 79 Azerbaycanlı ve 2 bine yakın kişi diğer milletlerdendi⁴³. Yalnızca bu sayılar, ilçe göç dairesindeki kayıtlara göre elde edilmişti, aslında, göç eden insan sayısı üç kat daha fazlaydı.

Fergana olayları neticesinde hem Rus iktidarı hem Özbekistan Cumhuriyeti birtakım kazançlar elde etmişti. Kayıtlara göre, Fergana'da nüfusun yoğun olduğu bölgede 20 bin insanın buradan göç etmesiyle, boş bırakılan evlere ve iş yerlerine, bu zamana dek ev ve toprak sorunu olan yerli Özbek halkın yerleşmesiyle devletin milleti ile barışması sağlandı⁴⁴. Ülkede pamuk tarımında yapılan yolsuzluklar bu olaylar ortaya çıkınca herkes tarafından bir anda unutulup kapatıldı. Ayrıca, daha evvel kurulan milliyetçi "BİRLİK" Partisi, bu bahaneyle kapatıldı, yetkili parti üyeleri ise tutuklanıp ceza evlerine gönderildi. Görüldüğü gibi, Özbekistan durumu kendi lehine döndürmeye başarmıştı. Ahıska Türklerinin düşüncesine göre, Rusya'nın da, bu olaylardaki çıkar payı küçümsenmez. Asıl, Özbekistan'daki az sayıda olan Rusların Özbekler tarafından yaptırılacak mecburi göçleri durdurulmuştu. Rusya'nın çeşitli bölgelerinde, terkedilmiş köylerine, Ahıska Türklerini insan gücü olarak kullanarak, tarıma yararlı topraklarda tarım ve hayvancılık yapmalarını sağlayıp, ucuz mahsul yetiştirip, büyük şehirlerde yaşayan Rus halkının geçimini sağlamışlardı⁴⁵. Bununla beraber, diline dinine düşkün olan Ahıska Türklerini Ruslar içine yerleştirip asimile edip, Türk sorununu ortadan kaldırmak istemişlerdi. Söz ettiğimiz olayda kaybeden yalnızca Ahıska Türkleri oldu.

Rus basını bu zamana dek, bu olayları hep farklı yorumlamaya çalışmıştır. Çeşitli hipotezler yürütülmüş, eserler yazılmış, programlar yapılmıştır. Halkın ikinci kez sürgün edilmesi, bu haksızlığa karşı seslerinin daha da yüksek çıkarmalarına neden olmuştur. 1991 yılında "VATAN" cemiyeti, Fergana olayları ile ilgili "Ahıska Türklerine Temyiz" adlı bir açıklama yapmıştı: "Halkımız Sovyetler için yalnızca yeni toprakları işlemek için

41 Aleksandr Osipov, *Ferganskaya Dolina Etniçnost, Etniçkiye Protsessi, Etniçeskiye Konflikt, "Nauka", Moskva, 2014, s. 71-78.*

42 TSK Kompartii Uzbekistana "O Targiçeskih Sobitıyah v Ferganskoy Oblasti i Otvestvennosti Partiynih, Sovetskikh i Pravohranitelnih Organov", *İzvestiya TSK KPSS, N10, 1989, s. 95.*

43 Amelin Venaliy, a.g.e., 2010, s. 19-21; 1989 yılı Fergana olaylarından sonra, genç bir grup Ermeni ve Azeri Yahudilerinin yaşadıkları mahalleyi talan etmiş, ölü vakası görülmemiştir. 1990 yılı Şubat ayında, Duşanbe Ermeni ve Rus halkı saldırıya uğramışlardı. 1990 yılı 30 Kasım'da, Namagan şehrinde kalabalık bir grup tarafından 5 asker öldürülmüştü. Bu etnik çatışmalar, Fergana olayların bir uzantısı ve etkisi olarak kabul edilmiştir. Bkz: Olga Brusina, Aleksandr Osipov, "Mejnatsionalniye Otnoşeniya: Vzglyad na Problemi Uzbekistana", *Etnografiçeskoye Oformleniye, № 1, 1993, s. 19.*

44 Myalo Gonçarov, "Zarevo Fergani", *Novoye Vremya, N37, 8 Sentyabrya, 1989, s. 31.*

45 İbrahim Ağara, a.g.e., 2004, s. 33.

bir köledir. 1944'te Stalin halkımızdan her şeyini alarak, Orta Asya'ya getirip pamuk ve pirinç tarlalarında çalışmaya zorladı. Şimdiki hükümet ise, aynı şekilde, fakat bu sefer kanlı bir senaryo ile halkımızı Rus Federasyonu'nun terk edilmiş topraklarını geliştirmek için sürgün etti". Aynı sene 3 Haziran'da Gence'de (Azerbaycan) Fergana olaylarının ikinci yıldönümünde gerçekleşen mitingin kararında: "Merkezi yetkililerin zımnî onayı ile Özbekistan devleti bürokratik aparatı daha evvel hazırlanmış şiddeti gerçekleştirdi, bu da halkımızın kanlı bir trajedisine dönüştü... Bugün, ikinci zorlu göçün kimin tarafından yapıldığı bir sır değildir. Bunlar, bazı devlet yetkilileridir, onlar bu sefer kanlı bir şekilde, 45 sene boyunca halkımızın anavatan topraklarına dönmelerini engelleyen birileridir"⁴⁶.

Genel olarak, Fergana olayları, Ahıska Türklerinin vatana dönüş hareketine yeni nitelik eklemiştir. Yaşanan etnik çatışmanın sonucunda, Ahıskalılarda bu sorunun kökten çözülmesi konusunda daha sert tepkiler yaratmıştı. Sovyetler de Yüksek Sovyetler Birliği'nin özel komisyonunu "Ahıska Türklerinin anavatanına dönme isteklerini yerine getirme olasılığını araştırmak için" oluşturmuşlardır. Komisyon: "Fergana olaylarında Ahıska Türklerinin yaşanan maddî, manevî kayıplarını ve diğer yardımları Özbekistan hükümeti tarafından karşılanmalı" kararını alsa da, söz edilen hükümetin bu yönde kesin adımlar atılmamıştı⁴⁷. Yalnızca, Özbek hükümetinin yakılmış Ahıska Türklerinin evleri için ayrılan az bir bütçe, tazminat olarak kabul edilemezdi, çünkü Ahıskalılar ülkeyi terk etmeye devam etmiştir.

3. AHISKA TÜRKLERİNİN FERGANA OLAYLARINDAN SONRAKİ DURUMLARI

Fergana olaylarının, Özbekistan dışındaki Orta Asya cumhuriyetlerinde de, örneğin Kazakistan'da ve Kırgızistan'da yaşayan Ahıska Türklerine de yansıdığı, Ahıska Türklerinin bazı bölgelerde, yaşadıkları ülkelerin titüler halklarının tehdit ve baskılarına maruz kaldıkları, hatta tarlalarda saklandıkları ve can kayıplarının olduğu bir gerçektir⁴⁸. Bu olaylar binlerce insanı etkilemiş, 100 bine yakın Ahıska Türkü yeni bir göç yaşamıştı⁴⁹. Rusya'nın "kurtarma" veya "yardım" operasyonu neticesinde, birçok Ahıska Türkü, Rusya'nın çeşitli bölgelerine, gönderilmişti. Ağırlıklı olarak da Kursk, Orel, Smolensk, Tula ve Belgorod gibi yerlere yerleştirmişlerdi. Yalnızca, kısa zaman içerisinde farklı nedenlerden dolayı yeni yerlere alışamayan Ahıskalıların bir kısmı Krasnodar ve Rostov bölgelerine göç etmiştir⁵⁰. Bunun dışında, Fergana olaylarından sonra Özbekistan'da kalmak istemeyen Ahıskalılar Çeçenistan, İnguşetya, Kabardey-Balkar ve Karaçay-Çerkes Cumhuriyetlerine göç etmişlerdi. Ancak Türklerin bu bölgelere göç ettikleri yıllarda, Kuzey Kafkasya'da ve özellikle 1994-1999 yılında Çeçen-Rus savaşlarının etkisinde kalan Ahıskalılar yeni hayat kurdukları bu bölgelerden de ayrılmak zorunda kalmışlardır⁵¹.

Kuzey Kafkasya'ya yerleşen Ahıska Türkleri çok çeşitli sorunlarla karşılaşmış olsalar da araştırmacıların dikkatini çeken ve dünya gündemine taşınan en önemli sorun ve ayrımcılıklar Krasnodar bölgesinde yaşanmıştır. Fergana Olayları sonrasında Rusya'ya göçün Sovyet döneminde gerçekleşmiş olması Ahıska Türklerine oturma izninin (Rus. propiska) otomatik olarak verilmesini gerektirirken, Kuzey Kafkasya'daki birçok bölgenin tersine Krasnodar bölgesinde yaşamakta olan Ahıska Türklerine oturma izni verilmemiş

46 Aleksand Osipov, *a.g.e.*, 2004, s. 50.

47 Eduard Paneş, Leonid Yermolov, "Meshetinskiye Turki", *Voprosı İstorii*, № 9-10, 1991, s. 212-217.

48 Aşşegül Aydingün, "Ahıska Türkleri: Küresel Dinamikler Işığında Göç, Kimlik ve Ulusötesicilik", Erzincan Üniversitesi Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu (11-13 Mayıs 2017) Erzincan Bildirileri, Cilt. 1, 2017, s. 35

49 Aleksandr Osipov, *a.g.m.*, 1998, s. 106.

50 Svetlana Akkiyeva, *a.g.e.*, 1996, s. 20.

51 Viktor Dyatlov, Sergey Ryazantsev, *Stabilnost i Konflikt v Rossiyskom Prigraniçye, Etnopolitiçeskiye protsessı v Sibiri i na Kavkaze v Seredine 2000-h godov*, Moskva, 2005, s. 78; Viktoriya Simonenko, *Meshetinskiye Turki: İstoriceskaya Sudba i Problemi Kulturnoy Adaptasii, Krasnodar*, 2002, s. 27.

ve böylece her türlü vatandaşlık hakkından mahrum bırakılmışlardır. Başka bir deyişle, bölgedeki varlıkları hukuken tanınmamış ve bunun bir sonucu olarak da çalışma izni almaları, evliliklerin ve doğan çocukların resmî olarak kayıt edilmesi mümkün olamamıştır. Ayrıca, bölgede yapılan mülakatlarda, Ahıska Türkleri, yerel makamlar ve polis tarafından çeşitli baskılara maruz kaldıklarını, pazarlarda tezgâh açanların rahatsız edildiklerini ve hak etmedikleri cezalara çarptırıldıklarını ifade etmişlerdir⁵².

Bu bağlamda dile getirilmesi gereken önemli bir başka konu da, Kuzey Kafkasya'daki Ahıska Türklerinin önemli bir kısmının Ahıska'ya yakın olmak için bölgeye geldikleri ve bölgedeki çatışmalar ve Krasnodar'da *propiska* alamamaları nedeniyle birçok kez Kuzey Kafkasya'nın farklı yerlerine göç etmek zorunda kaldıklarıdır⁵³. Görüldüğü gibi Rus devleti kucak açmış gibi görüldüğü halde, birkaç ay sonra Ahıskalıların, Rusya'yı şiddetle terk etmeleri isteniyordu. Rusya'dan sonra Azerbaycan'a yerleşen Ahıskalıların birçoğu, Ermenilere karşı savaşa gönderildiler⁵⁴. Bütün bu olanlardan sonra, Rusya Ahıska Türklerini kamuoyuna Meshet Türkleri olarak tanıttı. Şanlı bir geçmişe sahip olan, 1826'da Rus ordusuna karşı üstünlük elde eden⁵⁵ bu insanların artık ne yapacaklarını nereye gideceklerini her kuruma ve her devletin gerekli makamında dile getirmişlerdi. Sovyetler Birliği Bakanlar Konseyi Başkanı Nikolay Rijkov, Ahıska Türklerinin iki ay içerisinde vatanlarına dönmelerini sağlayacağına söz vermişti. Ancak, bu sözler yerine getirilmemiştir.

4. AMERİKA'DA AHISKA TÜRKLERİ

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Özbekistan'dan Krasnodar'a nakledilen Ahıska Türklerinin ilk üç bin kişisine kimlik ve resmi oturma hakkı verilirken; geri kalan büyük kısmına bu hak tanınmamıştır. Bu sebeple Ahıska Türklerinin kahir ekseriyeti Krasnodar'da geçen 15 sene süresince çocuklarına düzenli bir eğitim imkânı sunamamış, emlak satın alamamış, oy kullanamamış, kazandığı hiçbir malın gerçek maliki olamamış, nihayet adeta "kaçak ve kanunsuz" bir hayat yaşamışlardır. Bu durumun onların hayatını ne derece çekilmez kılacağı takdir edilecektir. Uzun zaman Türkiye'den bir çözüm beklenmiş, 1992 yılında yasal bir düzenleme yapılmış, fakat bu düzenleme hayata istenen ölçüde geçirilememiştir. Ahıska Türkleri son çare olarak durumlarını Amerika'nın Rusya'daki makamlarına iletmışler ve Amerika, Krasnodar'dan 25 bin kadar Ahıskalıyı mülteci statüsünde kabul edeceğini beyan etmiştir. 2005 yılında başlayan programa ancak 12 bin 500 kadar Ahıska Türkü iştirak edebilmiştir. Zira geriye kalan kısmın pasaport çıkarmak için gerekli harcı yatıramadığı bilinmektedir. Bununla beraber, Amerika'ya gidişe kendi içlerinden de muhalefet çıkmıştır. Dolayısıyla maddi imkânı görece olarak yerinde olanlar ve Amerika'ya gitmek isteyenler bu programa başvurmuşlardır. Amerika'ya göç eden yaklaşık 12.500 Ahıskalı Türk nüfus, ortalama 100- 200 hanelik gruplar halinde ülkenin 26 eyaletinde 60 kadar şehre iskân edilmişlerdir. Amerika'daki Ahıskalı nüfus bir mülteci programı kapsamında gelişigüzel dağıtıldığı ve henüz yerleşme aşamasında bulunduğu için son derece hareketli bir nüfustur⁵⁶.

52 Ayşegül Aydıngün, İsmail Aydıngün, Ahıska Türkleri Ulusötesi Bir Topluluk-Ulusötesi Aileler, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi. 21(1), Ankara, 2014, s. 105-120.

53 Ayşegül Aydıngün, a.g.m., 35-36; Viktor Dyatlov, Sergey Ryazantsev, a.g.e., 104-111; Vladimir Karastalev, Reşeniye Problemi: Bezgrajdanstva sredi Grajdani Bivşego SSSR (Na Primere Programmi Pereseleniy Turok-Meshetintsev iz Rossiyskoy Federatsii v ŞŞA (2004-2008), (Neopublikovannaya Kvalifikatsionnaya Rabota Magistra), Sankt-Peterburg, 2008, s. 14-32; Aleksandr Osipov, "Konstruirovaniye Etničeskogo Konflikta i Rasistkiy Diskurs", *Opublikovanno: Rassizm v Yazıke Sotsialnıy Nauk*, İzdatelstvo "Aleteya", SPb, 2002, s. 1.

54 Cengiz Badalov, a.g.e., 2004, s. 29.

55 Rasim Bayraktar, a.g.e., 2000, s. 46-50.

56 Yavuz M. Alptekin, "Abd-Colorado'da Yaşayan Ahıskalı Türk Topluluğunda Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hayat", Sosyoloji Konferansları, No: 47, 2013, s. 4-10.

Yaklaşık 200 yıldır sürgün ve yer değiştirme politikalarından ötürü hayatta kalma mücadelesi veren Ahıska Türklerinin Amerika'da görece arzu ettikleri bir ortam içerisinde buldukları görülmektedir. Ancak kültürün yaşamın her boyutuyla ilişkisi nedeniyle sürgünün izleri hafızalarda taşınmakta ve kendisini kimlikle ilintili formlar içerisinde sıklıkla hissetmektedir. Sürgün bilinci ve gelecekle ilgili kaygılar mevcudiyetini korurken bu durum vatandaşlık hakkı ve yerleşme imkânlarının elde edilmesiyle biraz yumuşamış görünmektedir. Temel sorunsal ise içe dönük sosyal yapıların oluşma tehdididir ve orta yaş kuşağı ve üzerinin dış gruplarla ilişkisi yok denecek kadar azdır⁵⁷.

Görüldüğü gibi, tüm bu olaylar, zorunlu sürgün ve göçler, Ahıska Türklerini çok etkilemiş ve dış dünya ile bağlantı kurmalarını zorlaştırmıştır. Yaşadıkları etnik çatışma ve gördükleri şiddetten kaçarak kendilerini yeni etik-kültürel ortamda bulmuşlardır. Yalnızca Azerbaycan'a giden kısım, kendine yakın olan bir kültürle karşılaşmışlardır. Bunun dışında, eski SSCB cumhuriyetlerine ve diğer ülkelere yerleşen Türkler, karmaşık siyasi süreçlerde yer almışlardır.

Birçok Gürcü bilim adamı ve siyasetçisi Ahıska Türklerine halen Meskhet Türkleri demektedir ve onları Müslümanlığı kabul eden Gürcüler olarak kabul etmektedir. Gürcistan devleti ise, anavatan topraklarına dönmek isteyen Ahıska Türklerine, Gürcü soyadlarını aldıkları takdirde, kabul edeceklerini beyan etmişlerdir⁵⁸. Tarihe bakılırsa, ta 1956 yılından bu yana dönemin Sovyet ve Gürcistan devleti, topraklarından haksız yere sürgün edilen Ahıska Türklerinin Ahıska'ya yerleştirilmesine olumlu bakmamış ve çeşitli bahanelerle Ahıskalıların taleplerini reddetmişti. Sovyetler birliği dağıldıktan sonra Gürcistan devletinde büyük değişiklikler yapıldı. 1999'da, Gürcistan Avrupa Konseyine Üye olunurken, Avrupa Konseyine kabulünden itibaren iki yıl içinde Sovyet rejimi tarafından zorla göç ettirilen Ahıska Türklerinin vatanlarına iadeleri, Avrupa Konseyine girişinden itibaren üç yıl içinde vatana iade ve entegrasyon sürecini başlatmaya ve 12 yıl içinde göçü tamamlamaya söz vermiştir⁵⁹. Avrupa Konseyi, AGİT ve BM Mülteciler Yüksek Komiserliği uzmanlarınca Gürcistan'da hazırlanan ortak raporda Gürcistan'ın bu konudaki çabaları yetersiz bulunmuştur⁶⁰. Söz konusu konseyde 19 sene geçmesine rağmen hiçbir ilerleme ve çalışma kaydedilmedi.

Sonuç

1989 yılında meydana gelen Fergana olayları, yarattığı şiddetin boyutları ile Rusya'da o zamana dek görülmemiş en ağır etnik çatışmaydı. Fergana olaylarından sonra 100 bine yakın Ahıska Türkü bölgeyi terk etti. Ancak bunların yalnızca 16 bini Sovyet hükümetinin kontrolü altında gerçekleşti. Gerçek şu ki 70 bine yakın Ahıska Türkü, olayların etkisinde kalarak, bölgeden kendi isteği ile ayrıldı. Muhtelif bölgelere yerleşen Ahıskalılar, bir süre sonra farklı nedenlerden ötürü göç ettikleri bölgelerden başka yerlere yöneldiler. Bu noktada Ahıskalıların, iskânına dair çalışmaların da 1990 yılından sonra yapıldığı gerçeği ile karşılaşmaktayız. Ancak, SSCB gibi büyük ve dört tarafı kontrol etme gücüne sahip olan bir devletin, çok sayıda masum insanın hayatına mal olan, böylesine elim bir olayın basit bir

57 İbrahim Hasanoglu, "25. Yıldönümü Münasebetiyle: Ahıska Türklerinin Fergana Faciası", *Bizim Ahıska*, Bahar sayısı, 2014, s. 12.

58 Marian Tuhaşvili, Bejentsyi Vinuzhdnenno Peremeshennie Litsa Gruzii, Poyasnitelnaya Zapiska 13/104, 13/104, EUI, RSCAS, 2013, s. 3; Voytseh Guretskiy, "Djavahetskiy Vopros", Kavkazskiy Regionalniye İssledovaniya, T. 3, № 1, 1997.

59 İbrahim Agara, a.g.e., 2004, s. 37.

60 Akif Kütükçü, "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Ahıska Türklerinin Anavatanlarına Dönüş Sorunu", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 2015, Sayı: 13, s. 277.

pazar kavgasından ortaya çıkmasına seyirci kalmış olması, inandırıcılıktan uzaktır. Fergana olaylarının arka planında yatan Sovyet planlarının ne olduğu konusunda kesin bir kanıt sahip olamasak da, bildiğimiz tek şey bu olaylar neticesinde 100 bine yakın insanın göç etmek zorunda kaldığıdır. Üstelik de bir önceki sürgünün yaralarını sarmaya, yeni yeni alıştıkları ikinci vatanlarına adapte olmaya çalıştıkları bir sırada, Ahıskalıların birçoğu bu ikinci facia nedeniyle evlerini, topraklarını ve bazıları da hayatını kaybettiler. 1989 yılından bu güne dek, halen sürgünde yaşayan, kendilerini bir türlü toparlayamayan, çocukları için endişe ederek hayat mücadelesi veren binlerce Ahıskalı aileyi göz ardı edemeyiz. Fergana’da gerçekleşen bu insanlık dışı olayları unutturmak veya onların hafızlarından silmek asla mümkün değildir. Ahıskalılar, gittikleri her yeni ülkede, daima o psikoloji ile yaşamak zorunda kalacaklardır. Hatta bu olayların etkisi Kazakistan, Kırgızistan ve diğer ülkelerde yaşayan Ahıskalıların hafızalarında da derin izler bırakmıştır. Ahıskalılar her ne kadar bu olayın peşini bırakmış gibi görünseler de, aslında istedikleri tek şey, Gürcistan ve Özbekistan’da kendilerine bu zulmü reva gören sorumluların bir gün cezalandırıldıklarını görmektir.

KAYNAKÇA

- AGARA, İbrahim, İnsanlık Dramı, İzmir, 2004
- AKKİYEVA, Svetlana, Turki Meshetintısı v KBR: Demografiçeskoye i Etnokulturnoye Razvitiye, Nalçik, 2016.
- AKSENYEV, Viktor, “Etniçeskiye Konfliktı”, Konfliktologiya, Sankt-Peterburg, 2014, s. 304-321.
- ALPTEKİN, M. Yavuz, “Abd-Colorado’da Yaşayan Ahıskalı Türk Topluluğunda Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hayat”, Sosyoloji Konferansları, No: 47, (2013-1), s. 1-29.
- AMELİN, Venaliy, Konfliktı Çerez Prizmu Mestnih Soobşestv: Nauçno-Publitsistiçeskiye Oçerki, İzd. “OGAU”, Orenburg, 2010.
- ARSLAN, Ali, “I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Döneminde Ahıska-Ahılkelek (1914-1921)”, Kafkas Araştırmaları Dergisi, N3, İstanbul, 1997, s. 98-110.
- ARDAYEV, B., Fergana: Povtoreniye Proydennogo, BBC, Moskva, 2005.
- AŞHAMAHOVA, Asiyet, Yujnaya Gruzıya pod Upravleniyem Rossiyskoy İmperii, s. 1-5.
- AYDINGÜN, Ayşegül, AYDINGÜN, İsmail, Ahıska Türkleri Ulusötesi Bir Topluluk-Ulusötesi Aileler, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi, Ankara, 2014, s. 105-120.
- AYDINGÜN, Ayşegül, “Ahıska Türkleri: Küresel Dinamikler Işığında Göç, Kimlik ve Ulusötesicilik”, Erzincan Üniversitesi Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu (11-13 Mayıs 2017) Erzincan Bildirileri, Cilt. 1, 2017, s. 33-40.
- AKKİYEVA, Svetlana, Turki Meshetintısı v KBR: Demografiçeskoye i Etnokulturnoye Razvitiye, Nalçik, 2016.
- BADALOV, Cengiz, Bütün Yönleriyle Ahıska Türkleri, İszdatelstvo “Ğasır-Ş”, Çimkent, 2004.
- BAYRAKTAR, Rasim, Ahıska-Çıldır Beylerbeyliği, Yaşayan Kitaplar, İstanbul, 2000.
- BEZUGOLNIY, Aleksey, BUGAY, Nikolay, YEVGENİY Krinko, Gortısı Severnogo Kavkaza v Velikoy Oteçestvennoy Voyne 1941-1945. Problemi İstorii, İstoriografii i İstoçnikovedeniya, İzd. Tsentpoligraf, 2012.
- BRUSİNA, Olga, OSİPOV, Aleksandr, “Mejnatsionalniye Otnoşeniya: Vzglyad na Problemi Uzbekistana”, Etnografiçeskoye Oformleniye, № 1, 1993, s. 15-27.
- BUGAY, Nikolay, L. Beriya-İ. Stalın “Soglassno vaşemu Ukazaniyu”, Moskva, 1994.

- BUGAY, Nikolay, "Problemi Vozvraşeniya "Planovih Pereselentsev" v Rayonu Prejnego Projivaniya do 1940-h gg.", Vestnik Kalmitskogo İnstituta Gumanitarnih İssledovaniy RAN, V. 4, 2015, s. 43-53.
- DYATLOV, Viktor, RYAZANTSEV, Sergey, Stabilnost i Konflikt v Rossiyskom Prigraniçye, Etnopolitiçeskiye protsessi v Sibiri i na Kavkaze v Seredine 2000-h godov, Moskva, 2005.
- EDİYEV, Dalhat, Demografiçeskiye Poteri Deportirovannih Narodov SSSR, Stavropol, 2003.
- FAİGOV, Orkhan, Ahıskalı Türklerin Türk Basınında Sunum Biçimi 1944 Ahıska Sürgünü, 1989 Fergana Faciası, 2004 Krosnodar Göçü ve 2010 Kırgızistan Çatışması Örnek Olayları, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2015.
- GONÇAROV, Myalo, "Zarevo Ferganı", Novoye Vremya, , N37, 8 Sentyabrya, 1989, s. 31-34.
- GULBİNSKİY, Yuriy, Naçalnıy Period Velikoy Oteçestvennoy Voyni i Deportatsiya Rossiyskih Nemtsev: Vzglyadi i Otsenki Çerez 70 let, Materialı 3-ey Mejduanrodnoy Nauçno-Praktiçeskoj Konferentsii, Saratov, 26-28 Avgust 2011, Moskva, 2011.
- GURETSKİY, Voytseh, "Djavahetskiy Vopros", Kavkazskiye Regionalniye İssledovaniya, Tom. 3, № 1, 1997, C:\Users\Pau\Desktop\Fergana Kaynakça\25. Voytseh\Кавказские Региональные Исследования - Том 3, No 1, 1997.html
- HACILI, Asif, POLATOĞU Aydın, Ahıska Türk Folkloru, AKMB Yayınları, Ankara, 2001.
- HASANOĞLU, İbrahim, "Ahıska Türkleri: Bitmeyen Bir Göç Hikâyesi", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 16 (1), 2016, s. 1-20.
- KARASTALEV, Vladimir, Reşeniye Problemi Bezgrajdanstva sredi Grajdan Bıvşego SSSR (Na Primere Programmi Pereseleniy Turok-Meshetintsev iz Rossiyskoj Federatsii vc SŞA (2004-2008), (Neopublikovannaya Kvalifikatsionnaya Rabota Magistra), Sankt-Peterburg, 2008.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, Dede-Korkut Oğuznameleri, 1. Kitap, İstanbul, 1952.
- KIYAS, Aslan, Ahıska Türkleri, Ankara, 1995.
- KÜTÜKÇÜ, Akif, "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Ahıska Türklerinin Anavatanlarına Dönüş Sorunu", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 2015, Sayı: 13, s. 272-284.
- LURYE, Leonid, STUDENİKİN, Mihail, Zapah Gari i Gorya, Fergana, Trevojnoy İyun 1989-go, Moskva, 1990.
- OSİPOV, Aleksandr, "Dvijiye Meshetintsev za Repatriatsiyu (1956-1988)", Etnografiçeskoye Obozreniye, № 5, 1998, s. 95-107.
- OSİPOV, Aleksandr, "Konstruirovaniye Etniçeskogo konflikta i Rasistkiy Diskurs", Opublikovanno: Rassizm v Yazike Sotsialnih Nauk, İzd. "Aleteya", SPb, 2002, s. 1-11.
- OSİPOV, Aleksandr, Çto Takoye Etniçeskaya Diskriminatsiya i chto Mojno s ney Sdelat? Nauçnoye İzdaniye-Tsentr "Sova", Moskva, 2012.
- OSİPOV, Aleksandr, Ferganskaya Dolina Etniçnost, Etniçkiye Protsessi, Etniçeskiye Konflikti, "Nauka", Moskva, 2014.
- ÖZTÜRK, Adnan, ÇETİN, Necat, "Fergane (Özbekistan) ve Posof'tan İzmir Torbalı'ya Uzanan Ahıskalı Bazı Ailelerin Göç Hikâyesi", Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi, 1/ 2, Kış-2018, s. 187-200.
- PANEŞ, Eduard, YERMOLOV, Leonid, "Turki Meshetintsi (İstorikoEtnografiçeskiy Analiz Problemi)", Sovetskaya Etnografiya, № 1, Moskva, 1990, s. 16-25.

PANEŞ, Eduard, YERMOLOV, Leonid, "Meshetinskiye Turki", Voprosi İstorii, № 9-10, 1991, s. 212-217.

Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii, Sobraniye 2-e, T. 4, №3128, SPb, 1830.

POLYAN, Pavel, "Nasistvenniye Migratsii i Geografiya Naseleniya", Mir Rossii, № 4, 1999, s. 102-113.

RAFATOV, İsmail, Meshetiya i Meshi, İzdatelstvo "İlim", Bişkek, 1996.

SİMONENKO, Viktoriya, Meshetinskiye Turki: İstoriçeskaya Sudba i Problemi Kulturnoy Adaptasii, Krasnodar, 2002.

ŞEREMET OV, Vitaliy, Turtsiya i Andrianopolskiy Mir, İzdatelstvo "Nauka", 1975.

TSK Kompartii Uzbekistana "O Targiçeskih Sobitiyah v Ferganskoy Oblasti i Otvestvennosti Partiynih, Sovetskih i Pravohranitelnih Organov", İzvestiya TSK KPSS, N10, 1989.

TUHAŞVİLİ, Mirian, Bejentsı i Vinujdenno Peremeşennie Litsa v Gruzii, Poyasnitelnaya Zapiska 13/104, EUI, RSCAS, 2013, s. 1-5.

YAKOVLEV, Aleksandr, Stalinskiye Deportatsii. 1928-1953, (Rossiya. XX. vek. Dokumenti), İzd. Materik, Moskva, 2005.

ZEYREK, Yunus, Ahıska Gül İdi Gitti, Ankara, 2015.

YUNUSOV, Arif, Meshetinskiye Turki: D vajdı Departirovanniy Narod, Baku, 2000.

EKLER

Ek I: Ahıska Türklerinin Fergana bölgesindeki yakılmış evleri.

<http://rusplt.ru/society/nikolay-ryjkov-i-ferganskije-pogromyi-1989-goda-12256.html>

Ek II: 1989 yıl, Ahıska Türkleri Fergana olaylarının kurbanlarını toprağa verirken.

http://www.ajansahıska.com/haber/ferganadan-feryatlar_h412.html

Ek:III: 1989 yılı, Özbekistan'daki Ahıska Türkleri. Fergana bölgesinin askeri alanında Rusya'ya gönderilmeyi beklerken.

<https://www.gzt.com/mecra/noktasiz-hikaye-ahıska-surgunu-3463632>

Ek: IV: 1989 yılı, Özbekistan'daki Ahıska Türkleri. Fergana bölgesinin askeri alanı.

<https://www.gzt.com/mecra/noktasiz-hikaye-ahıska-surgunu-3463632>

ÖZEL BÖLÜM: TARİHÇİYE VEFA**NECAT ÇETİN ANISINA**

Necat Çetin İncircik Çeşmesi Önünde (Torbalı)

Necat Çetin, 1963'te İzmir Torbalı Ormanköy'de doğdu. Torbalı Lisesi'ni bitirdi. 1986'da Ege Üniversitesi, Tarih Bölümünden mezun oldu. Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsünde yüksek lisansını tamamladı. Uzman Tarih öğretmeni olarak çeşitli şehirlerde öğretmenlik ve yöneticilik görevlerinde bulundu.

Osmanlı nüfus tarihi, kültür ve halk edebiyatı alanında derleme ve araştırmaları vardır. Birçok ulusal ve uluslararası kongre ve sempozyumlarda bildiri ve tebliğ sundu. Çalışmaları gazetelerde, dergilerde, internet sitelerinde ve kitaplarda yayımlandı. Nüfus defterleri ve mübadele konuları ağırlıklı çalışma alanıydı. Ayrıca tüm yaşamını Anadolu Yörük kültürünün araştırılmasına, derlenmesine adanmış bir tarihçiydi. Bu alanda büyük emekleri geçmiştir. Çevresinde Türk tarihinin ve kültürünün araştırılmasına gönül vermiş, Atatürkçü, örnek bir öğretmen olarak tanınmıştır. Bilgisini ve özel arşivini cömertçe paylaşmıştır.

12 Nisan 2018'de aramızdan ayrılan değerli araştırmacı yazar Necat Çetin'i saygıyla anıyoruz. Tüm sevenlerinin başı sağ olsun.

MURSALLILI İSMAİL EFE VE DESTANI*

MURSALLILI İSMAİL EFE AND THE EPIC

Necat ÇETİN**

Öz

Mursallılı İsmail Efe 1883 yılında Ödemiş ilçesinde doğmuştur. Bölge Yunan işgaline uğrayınca Kuva-yı Milliye'ye katılmıştır. Anzavur ve Bolu, Hendek, Düzce bölgesinde ayaklanmaların bastırılmasında aktif görev almıştır. Birliğin adı "Balkan Akıncı Kolları" adını alır. Savaş dönemi bitince köyüne döner. Çiftçilikle uğraşır. 1928 yılında Topal Celil'in suikast girişiminde yaralanır. Bu olay gezici destancılar tarafından destanlaştırılır. Destan sarı gazete kağıdına basılıdır. 32X48 Cm. boyutundadır. Destanın en alt kısmında " Bilgi Matbaacılık Anonim Şirketi İzmir" ibaresi vardır. Destanın içerisinde yazarının "Urlalı Mustafa Fevzi" Olduğu anlaşılmaktadır. Destan toplam 27 beyitten oluşmaktadır. Destanın sağ tarafında "Koşma düşersin düşün ki beşersin" ortasında İsmail Efenin efe kıyafeti ve mavzeri ile bir fotoğrafı sol tarafta ise " Cani cezasız kalmaz Arslan jandarma hiç yılmaz" ibaresi bulunmaktadır. İsmail Efe 1942 yılında eceyle ölmüştür.

Anahtar Kelimeler: *İsmail Efe, Ödemiş, Destan, Mursallı*

Abstract

Mursallılı İsmail Efe was born in Ödemiş in 1883. He attended to Kuva-yı Milliye after the area had been occupied by Greece. He actively took charge in suppressing the rebellion in the region of Anzavur and Bolu, Hendek, Düzce. The union of him took the name of "Balkan Akıncı Kolları". In the end of war, he returned to his village and was engaged in farming. He was injured by someone called Topal Celil in the attempt against life in 1928. This event was made epic by scops. The epic was printed to yellow newsprint whose size is 32x48 cm. There is expression of "Bilgi Matbaacılık Anonim Şirketi İzmir" under the page. It is inferred from the epic that its writer is Urlalı Mustafa Fevzi. The epic consists of 27 couplets. There is the expression of "Koşma düşersin düşün ki beşersin" in the right of the page, photograph of İsmail Efe in the middle, the expression of "Cani cezasız kalmaz Arslan jandarma hiç yılmaz" in the left of the page. He died of natural causes in 1942.

Keywords: *İsmail Efe, Ödemiş, Epic, Mursallı*

MURSALLI İSMAİL EFE VE TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI

Türk İstiklâl Harbi'nin Kuva-yı Milliyeci efelerinden olan İsmail Efe aslen Ödemişli'dir. Kaymakçılı Molla Mehmet Efendi ile Mursallı'dan Koca Mustafa'nın kızı Şerife Hanımın evliliğinden 1880'de İsmail Efe dünyaya gelmiştir. Ödemiş'te yetmişmiş, sıbyan mektebine giderek okuma yazma öğrenmiştir. 1901'de Nalbant Ömeroğullarından Hamide Hanım ile evlenmiştir. Bu evlilikten 1902'de Alim Mehmet ve 1906'da Hüseyin adlarındaki iki oğlu dünyaya gelmiştir. Annesinin Ödemiş'in Mursallı Köyünden olması sebebiyle, halk ona lâkap olarak "Mursallı" demeye başlamıştır¹.

*Editör notu: Merhum Necat Çetin'in vefatından önce gönderdiği bu makalenin hakem süreci tamamlanmamış ve hakemlerin düzeltme istekleri de yerine getirilememiştir. Ancak tarafımızdan yalnızca bazı anlatım bozuklukları giderilmiş, bununla birlikte Osmanlıca belgenin aslı elimizde bulunmadığı için gönderilen metin üzerinden çeviri yanlışları düzeltilmesi yoluna gidilmemiştir. Necat Çetin, makalede "Mursallılı İsmail Efe" başlığını kullanmasına rağmen, metin içinde pek çok kez "Mursallı İsmail Efe" olarak yazmıştır. Yazar, halkın bu şekilde kullandığını belirttiği için, olduğu gibi bırakmayı tercih ettik.

** Uzm. Öğretmen, araştırmacı.

¹ Ali Aksakal, <http://www.haberhurriyeti.com/odemis-mursalli-ismail-efe-79063.html>

İsmail Efe I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılında Aydın'da askere alınmış, acemilik eğitimini tamamladıktan sonra Ödemiş Askerlik Şubesi'nde göreve başlamış ve bir süre şubede çalıştıktan sonra sivil jandarma görevine atanmıştır. Ödemiş'te tütün ticareti ile uğraşan yerli Rumlardan Çolak Andon ile Angelaki'nin, Türk kadınlarının namusuna musallat oldukları öğrenmiştir. Bundan duyduğu üzüntü ile önce onlarla bu konuyu konuşmuş ve uyarmıştır. Ancak daha sonra Mursallı İsmail, tasalluta devam eden bu iki Rum'u öldürmüş ve Mursallı dağlarına kaçmıştır. "Zaptiye Subayı Edip Bey, İsmail'i bulmuş ve teslim olmayı ikna etmiş, İzmir'de yargılanarak mahkûm olmuş ama 1918 yılında ilan edilen aften yararlanarak hapisneden çıkarak Mursallı köyüne dönmüştür. İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edilmesi ve İzmir'in de Yunanlılar tarafından işgal edilmesi haberi üzerine, halkı direniş hareketine hazırlamak için örgütlenmesi sağlamak amacıyla Ödemiş'e gelen Galip Hoca (Mahmut Celal Bayar) ve Edip Bey, Mursallı İsmail'in evine gelirler ve Ödemiş Kuvayı Milliyesi'nin kurulması için çalışmaya başlarlar. Bir süre sonra Ödemiş'te olduklarının Yunan işgal komutalığı tarafından belirlenmesi ve takibat başlatılması üzerine, Mursallı İsmail Efe onları Karhat'daki Gökçen Hüseyin Efe'nin yanına götürür ve orada direniş çalışmalarını örgütleme devam ederler. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine, Mursallı İsmail Efe de kendi müfrezesini oluşturmaya başlamıştır. Jandarma mülazımı İbrahim Bey'in yardımıyla Ödemiş'ten 200 civarında tüfek temin etmiştir. Ödemişli Kuvayı Milliyeciler Hacı İlyas (İlkkurşun) Cephesindeki mücadeleden sonra geri çekilmeye başlayınca; Mursallı İsmail Efe, kardeşi Ali Efe, oğulları Alim ve Hüseyin Efeleri de yanına alarak, diğer kızanlarıyla birlikte Bozdağ Halkapınar Yaylası'na çıkmıştır. Yaylada ki ulu çınara Türk Bayrağı asarak halkı düşman işgaline karşı direnişe çağırma başlamıştır. Zaman zaman birliğinin sayısı 1000 kişiye ulaşmıştır ve Yunan'a karşı vur-kaç taktikleriyle Bozdağlarda iyi bir direniş sergileyen Mursallı İsmail Efe, Yunanlıların büyük bir saldırıya geçmeleri üzerine Salihli Üçtepeliler civarına geçmiştir. Anzavur İsyanı'nın bastırılmasına katılmış ve birliği "Balkan Akıncı Kolları" adını almıştır. Mursallı İsmail Efe ve kızanları bir ara Bursa'ya kadar gitmiş ve İsmail Efe, Mustafa Kemal Paşa ile de görüşmüştür. Bursa'dan Bilecik'e, oradan da Bolu İsyanının bastırılması için görev verilmiştir. Düzce'de bir süre kaldıktan sonra da Adapazarı'na geçmiş ve Hendek'te Sakarya ırmağı kıyılarında cephe oluşturarak mücadeleye devam etmiştir. Bilecik tarafında, 13 Yunan Erzak Kamyonunu ele geçirme başarısı gösterince terfi ettirilmiş ve 3.Kolordu Komutanlığı'na Fahri Süvari Alay Komutanı unvanıyla dahil olmuştur. Sakarya Savaşı'na katılmış ve daha sonra Büyük Taarruz'daki birliklerimiz arasında yer alarak Afyon'a gelmiştir. Oradan yine Bursa civarına geçmiş ve savaş bitince de 150 kişilik akıncı birliği ile köyüne dönmüştür. Silahlarını teslim ederek çiftçilikle uğraşmaya başlamış ve Soyadı Kanunu kabul edildikten sonra "Efe" soyadını alan Mursallı İsmail 1942'de 59 yaşında vefat etmiştir².

İsmail Efe her ne kadar "Mursallılı" lakabıyla anılsa da babası aslında Ödemiş Kaymakçılı'dır. Annesi Mursallı köyündendir. Ama İsmail Efenin kaydı eski adı "Yazı", bugünkü adı "İnönü" olan mahalledendir³.

2 Ali Aksakal, <http://www.haberhurriyeti.com/odemis-mursalli-ismail-efe-79063.html>. Bazı araştırmalarda efenin doğum yılı 1880 ve ölümü ise 1943 yazılıdır. Ancak nüfus kayıtlarına göre 1883 doğumlu olup 1942'de vefat etmiştir. Vefat ettiğinde 59 yaşındadır. (Editör notu: Necat Çetin'in kaynak olarak verdiği Ali Aksakal'ın gazete yazısında da 1943'de 63 yaşında vefat ettiğ belirtilmiştir.)

3 Yazı (İnönü)Mahallesi nüfus esas defteri cilt 2 hane105 sayfa 120. (Defterin nerede hangi arşivde olduğu belirtilmemiştir (e.n.)

Oturarlardan sağdan dördüncü kişi İsmail Efe

(Editör notu: soldan sağa: Jandarma Yüzbaşı Edip Bey (Sarı Efe), Mahmut Celal (Bayar) Bey, Refik Şevket (İnce) Bey, Mursallılı İsmail Efe).

TÜRKİYE'DE DESTANCIlik

Gezici destancılık; başlangıçta yalnız İstanbul'a özgü bir iş iken zamanla diğer şehirlerde de yayılmış, daha sonra bazı Anadolu şehirlerinde görülmeye devam etmiştir.

"19. yy'da İstanbul'da her alanda görülen yenileşme atılımları, toplumdaki haberleşme isteğini de kamçılıyordu. Gazetelerin bir haberleşme ve bilgilenme aracı olarak 19. yy'ın ikinci yarısında yaygınlık kazanması, öteden beri söyledikleri destanlarla buna benzer bir görev yapmakta olan aşık-ları destan türüne daha fazla ağırlık vermeye yöneltti.

İstanbul'da gezici gazete satıcılarının öncülüğünü yapmış olan destancılar, yanık sesli, başıboş ve biraz da gösterişli gençler arasından çıkardı. İstanbul'da ilk gazeteler sucu, tütüncü dükkânlarıyla bazı kıraathanelerde satılırken destancılar kollarına aldıkları, tek yaprak üzerine basılmış bir deste destanı kalabalık yerlerde yüksek sesle tanıtıp, yanık okuyarak başlarına biriken meraklılara satarlardı.

Bu dönemi yaşayanlardan yazar Sermet Muhtar Alus, bir destan satıcısı delikanlıyı tanıtırken giyim kuşamını şöyle tasvir eder: Başta kalıpsız bir fes vardır, kaküller perişan ve perçemler afilidir. Omuzdan düğmeli yelek, ucu belden aşağı sarkık, bacadta yarım Fransız pantolon, genellikle çıplak ayaklarda yumurta ökçeli terlik yemeni karışımı bir ayakkabı bulunur. Destancı, bakışları baygın, gözleri mahmur, sakalı tıraşsız olmalı; yayık ağız ve çatlak sesle, bazen makamlı okuyanları da görülmekle birlikte, bağırmalıydı.

Kolunda beyaz, sarı, pembe, yeşil gazete ya da helvacı kâğıdına basılmış destan yaprakları ile Galata Köprüsü'nün üstünde ya da iki başındaki meydancılarda, Yeni Caminin arkasında, Mahmutpaşa Yokuşu'nda, Kapalıçarşı'nın içinde ya da kapı önlerinde, Bitpazarında ve Balık pazarı, Galata, Tophane, Beyoğlu gibi külhanbeylerinin, ayaktakımının uğrak yeri olan meyhanesi bol semtlerde destancı-lara rastlamak mümkündür. Özellikle toplumun her kesiminden insanların ilgi duyacağı yeni bir olay olmuşsa destancı âşık-ların

herkesten önce haber alıp bunları destan haline getirmeleri uzun sürmezdi. Halk arasında acısı unutulmayan olaylar için de güncelliği uzun süre devam eden destanlar yazıldığı olmuştur.

19. yy'da Destancılık destan yazan ve bastıran destancı Aşıkların yönetimindeydi. Bir tür gazete yayımcısı gibi çalışan tanınmış destancılar vardı. Destanlarına numara verenler, destan yaprağının altında dağıtım adresi belirtip mührünü basarak mühürsüz nüshaların sahte olduğunu duyuranlar da vardı. Destancı Aşık destanlarını kendisi de bastırıp satabileceği gibi gezici destancılara toptan satarak bir tür üreticilik de yaparlardı. Destanlar genellikle yaprak halinde basıldığı gibi 4, 8, 16 sayfalık risaleler halinde basıldıkları da olurdu.

Destanlar özen gösterilip toplanmadığı ve ceplerde, kuşak aralarında saklanıp yıpratıldığı, güncelliği geçtikten sonra bir köşede unutulduğu için günümüze çok azı ulaşabilmiştir. Elde bulunan destanların incelenmesiyle bu işi meslek haline getirmiş destancı âşıklardan bazılarının adlarını tespit etmek mümkün olmaktadır. Bunlar arasında güncel olayları çok iyi izleyerek 19. yy'ın sonlarından 20. yy'ın ilk çeyreğine kadar uzun bir süre destancılık yapmış olan Eyüplü Mustafa Şükrü eserleriyle ön plana çıkmaktadır. Bunun dışında önemli destancı âşıklardan Mehmed Kemâli, Mehmed Safvet, Vasıf Hiç, Âşık Razî, Destancı Behçet, Fitnat gibi isimler belirlenmektedir.

Destancılık artık günümüz İstanbul'unda unutulmuştur. Ancak 1980'li yılların sonuna kadar zaman zaman Trabzon, Samsun, Bolu, Adapazarı gibi şehirlerde bastırdıkları destanları, boyunlarına astıkları teyplerden etraflarına biriken meraklılara dinleterek satan son destancılara Yeni Cami arkası, Beyazıt Meydanı gibi yerlerde arada sırada rastlanırdı. Son yıllarda bunlar da görülmez olmuştur.

İstanbul'da destancılık Ermeni aşıklar tarafından da sürdürülmüştür. Özellikle Nâmi, Bidari(, Lisânî gibi aşıkların Arap ya da Ermeni harfleriyle yaprak ya da risale halinde basılmış destanları, bu şairlerin de İstanbul hayatının güncellik taşıyan her yönüyle ilgilendiklerini göstermektedir.

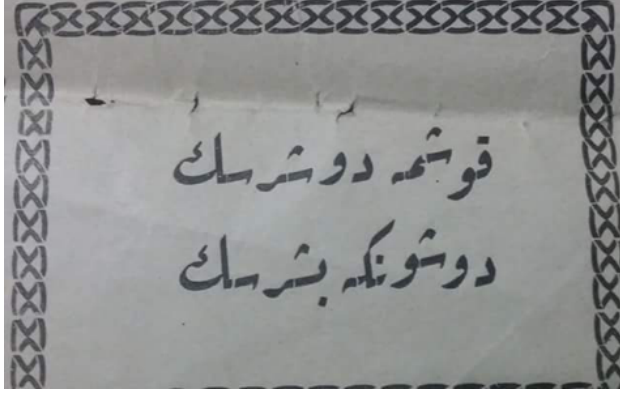
Destancılık 19. yy'ın son çeyreğinde şarkı, türkü ve kanto sözü satıcılığı gibi yeni bir mesleğin doğmasına da yol açmıştır. Yeni çıkan ya da çok beğenilen şarkıları tek yaprak üzerine ya da risale halinde bastıran şarkı sözü satıcıları son yıllara kadar varlıklarını korumuşlardır⁴

ÖDEMiŞLİ İSMAIL EFE DESTANI

Destan Ali Rıza Dedebaş'ın Ödemiş'te bulunan evinde kendisi tarafından bulunmuştur⁵. Sarı gazete kağıdına basılıdır. 32x48 cm. boyutundadır. Muhtemelen Ali Rıza Dedebaş'ın babası veya dedesinden kalmış olmalıdır. Destanın en alt kısmında " Bilgi Matbaacılık Anonim Şirketi İzmir" ibaresi vardır. Bu destanın İzmir'de basıldığını göstermektedir. Destanın içersinde yazarının "Urlalı Mustafa Fevzi" Olduğu anlaşılmaktadır. Destan toplam 27 kıtadan oluşmaktadır. Destanın sağ tarafında "Koşma düşersin düşün ki beşersin" ortasında İsmail Efe'nin efe kıyafeti ve mavzeri ile bir fotoğrafı sol tarafta ise "Cani cezasız kalmaz Arslan jandarma hiç yılmaz" ibaresi bulunmaktadır. Destanın ilk kıtası ortada tek, hemen altında ise 2. Ve 3. kıtası ondan sonraki kıtalar yani 4. kıtadan itibaren 3 sütun halinde verilmiştir. Her sütunda 8 kıta bulunmaktadır. Destanda anlatılan olay 1928'de bayramın üçüncü günü olmuştur. Emmi bahçesi mevkiinde Topal Celil adlı bir kişi tarafından suikasta uğramış ve yaralanmıştır.

4 <http://www.kulturelbellek.com/destan-anlatma-gelenegi/> (Erişim tarihi:25/01/2017) (gezici destancılar- Sabri Koz) (Sabri Koz'dan uzun bir alıntı yapılmıştır. e.n.)

5 Destanı tarafıma ulaştıran ve yayınlanmasına izin veren sayın Ali Rıza Dedebaş'a teşekkür ederim.

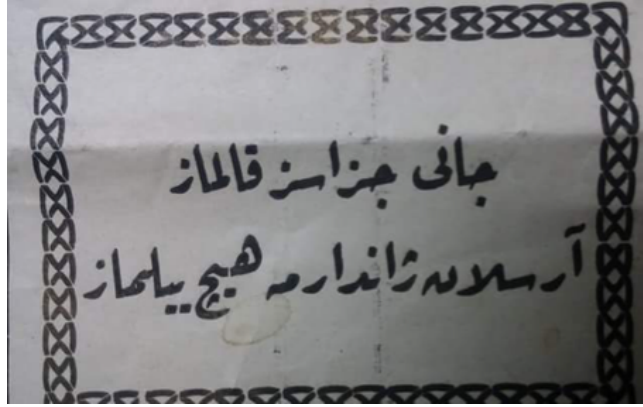

“Koşma düşersin düşün ki beşersin” sağ taraf

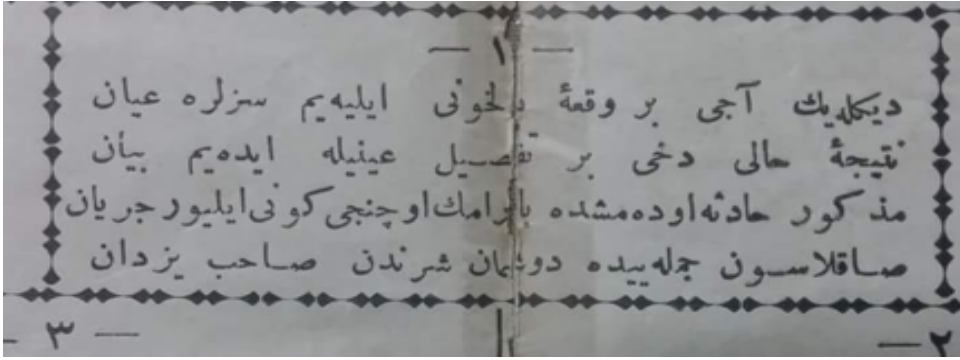

Mursallılı İsmail Efe (resmin alındığı kaynak belirtilmemiştir. e.n.)

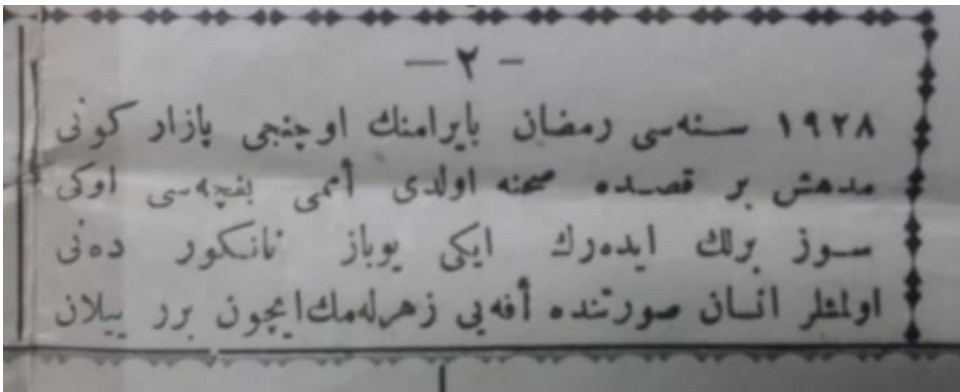

“Cani cezasız kalmaz Arslan jandarma hiç yılmaz” Sol taraf

Birinci kıta: Dinleyen acı bir vaka-yı dilhuni eyleyeyim sizlere ayan /netice-i halı dahi ber-tafsıl aynıle edeyim beyan /Mezkur hadise Ödemiş'te bayramın üçüncü günü eyliyor cereyan / Saklasın cümleyi de düşman şerrinden sahib-i yezdan

İkinci beyit: 1928 senesi Ramazan Bayramının üçüncü pazar günü / müthiş bir kasta sahne oldu Emmi Bahçesi önü / söz birlik ederek iki yobaz nankör deni / olmuşlar insan suretinde efeyi zehirlemek için birer yılan.

قوشم دوشمك
دوشونك بوشمك

جانى جىزاس قالماز
آرسودنه ژاندارمه هيچ يىلماز

آفدنك دسـتانى

آفدهمشلى اسماعيل

دوشونك آجى برونقا، دوشونك ايديم سزله جان
تهيمه سال دوشى برونقا، دوشونك ايديم سزله جان
سزله جان برونقا، دوشونك ايديم سزله جان
سزله جان برونقا، دوشونك ايديم سزله جان

۱۹۲۸ سنسى دشمن بولسك اونچى بولور كوي
ممش بر قشقه صه اولدى آجى قشقى آجى
سوز يوكه ايدورك آجى بولور كوي
اولور انسان سوزونه آجى بولور كوي

اسماي آفدهمشله بولسك، دوشونك ايديم سزله جان
آفدهمشله بولسك، دوشونك ايديم سزله جان
آفدهمشله بولسك، دوشونك ايديم سزله جان
آفدهمشله بولسك، دوشونك ايديم سزله جان

۴- آه برسوه قشقه دوشونك بولور كوي سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان	۱۲- كندى خلاص سندن ايكون آهنگه قشقه بولور كوي اسماي خانكوزلر ايل دوشونك بولور كوي صاف قشقه آه لانا لانا بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان قشقه بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان	۱۳- آهنگه آجى كندى ديه بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان چونكه بو وشته راننى اولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان	۱۴- دوشونك ايديم سزله جان، دوشونك ايديم سزله جان اسماي خانكوزلر ايل دوشونك بولور كوي اسماي خانكوزلر ايل دوشونك بولور كوي اسماي خانكوزلر ايل دوشونك بولور كوي
۵- جورده آه قشقه بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان	۱۵- جورده آه قشقه بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان	۱۶- جورده آه قشقه بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان	۱۷- جورده آه قشقه بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان
۶- وه اولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان	۱۸- جورده آه قشقه بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان	۱۹- جورده آه قشقه بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان	۲۰- جورده آه قشقه بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان
۷- آه بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان	۲۱- جورده آه قشقه بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان	۲۲- جورده آه قشقه بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان	۲۳- جورده آه قشقه بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان
۸- بو اولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان	۲۴- جورده آه قشقه بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان	۲۵- جورده آه قشقه بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان	۲۶- جورده آه قشقه بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان
۹- آه بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان	۲۷- جورده آه قشقه بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان	۲۸- جورده آه قشقه بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان	۲۹- جورده آه قشقه بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان
۱۰- حاده اولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان	۳۰- جورده آه قشقه بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان	۳۱- جورده آه قشقه بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان	۳۲- جورده آه قشقه بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان بولور كوي، دوشونك ايديم سزله جان

بيلگى مطبعه سنجى آتورم ايرىكى - ايرىكى

Canı cezasız kalmaz Arslan jandarma hiç yılmaz

Koşma düşersin düşün ki beşersin

1 - Dinleyen acı bir vaka-yı dilhuni eyleyeyim sizlere ayan, Netice-i hali ber-tafsil ayniyile edeyim beyan, Mezkur hadise Ödemişte bayramın üçüncü günü eyilior cereyan, Saklasın cümleyi de düşman şerrinden sahib-i yezdan

2 - 1928 senesi Ramazan Bayramının üçüncü pazar günü, Müthiş bir kasta sahne oldu. Emmi Bahçesi önü, Söz birlik ederek iki yobaz nankör deni, Olmuşlar insan suretinde efeyi zehirlemek için birer yılan

3 - İsmail Efe, Sadullah Bey ile birlikte çiftliğinden Ödemiş'e gelirken akşam ezanı idi, değil idi o kadar pek erken , Emmi bahçesi önünden araba içinde konuşarak geçerken patlamış derakıb? birçok silahlar sür'atle hemen.

4 - Efe bir suikasta maruz kaldığını derhal anlamış Sadullah Beyi dahi unutmayıp bir hendeğe saklamış kendisi de tabancasını boşaltarak arabadan atlamış, lakin firar ederek derhal kaybolmuş Topal Celil Mervan

5 - Cesur efe koşup yetişmek istemiş ise de hayati yaralanmıştı. Ayaklarından aksi gibi ne yapsın fakat olsa idi alçaklarda bir az olsun insaniyet hilkat-ı reva? görmezler idi. Muhterem efeye bu vahşeti hiç bir zaman

6- Vaka üzerine efe arabacıya şehre çek emrine vermiş kurşunlar arabayı birçok yerlerinden dahi delmiş. Aksi tesadüf bir kaç kurşun ayaklarına gelmiş. Kapladı o dakika Ödemiş havalisini bir kara duman.

7 - Efe yazıhanesine getirilerek derhal yatırıldı. ---- doktorlar gelerek yaraları sarıldı. Cesur efe müteessir olmayın diye evlatlarına darıldı. Olmuştu o dakika yazıhanesinin önü bir mahşer'ül-meydan.

8 - Bu acıklı vaka derhal yayıldı. Ödemiş havalisine mecruh efe istirahat için götürüldü hanesine ertesi gün sür'at katarıyla? İzmir memleket hastanesine yatırılarak aranıldı. Efenin derdine hakiki bir derman.

9 - Efe yazıhanesine giderken bir sal üzerinde, o muhterem vücut taşınıyordu yüzlerce el üzerinde, hiç eser-i telaş gözükmüyordu efenin gözlerinde Efenin kardeşi arslan Kara Ali meys olmuştu pek yaman

10 - Hadise üzerine efenin oğulları Alim Hüseyin silaha sarıldı. Kara Ali ile birlikte yüzlerce jandarma ahali takibe yayıldı. Birçok nineler ihtiyarlar ağlamaktan bitti bayıldı. Bakınız ne acıklı vaka gösteriyor o hain fiilin devran?

11 - Cesur efe ağır yaralarına nazaran hiç bozmadı kendisini. Bakınız ne hilkattir katletmek istiyor hem efendisini. muavenet ederek birçok felaketten kurtarmış efe kendisini. yokmuş gaddar Topal Celil de zerrece merhamet iman

12 - Kendi halas-ı menfaati için efenin katline yürümüş, İhtimal hainlerin gözlerini ecel dumanı bürümüş, Saf kalpli efe zaten halet-i rüyasında görürmüş, Fakat bilinmez kazanın anı yarın mı bugün mü belki de hemen.

13 - Efenin ayağı kesildi diye yazınca gazete alem dedi eyvah cani cezasız kalmaz emin olunuz bu aciz söze billah. Çünkü bu vahşete razı olmaz hemde hazret-i Allah buldular hainlerin cezalarını geçmeden hatta pek çok zaman.

14 - Derdestleri için şiddetli emir vermiş vali paşa jandarma kumandanımız (*****) buyurmuştur. Kur'an-ı Kerim azm-i zişanımız hainlerin derhal kahr edileceğine esasen var idi imanımız. Zira adil cumhuriyetimizin arslan jandarma teşkilatı pek yaman.

15 - Cesur Jandarmamız hainlerin bırakmamış hiç arkası. Mel'unlar ---- istisal edildi geçmeden ikinci haftasını. Boğazlarına geçirdiler bin lanetle nefret yaftasını. Teşhir edilerek aleme silindi üzerlerinden mübarek din-i iman.

16 Caniler Dereköyü semtinde bir kavleye meğerse eylemişler ihtifa-ı müsademe başlamışlar. Bulamayınca dertlerine bir şifa arslan jandarmalarımız vazifelerini eylemişler hakkıyla ifa fakat şehid olmuştur kahraman Durmuş Çavuş gibi bir nev-civan

17 - Ayrıca iki neferimiz dahi bu uğurda öldüler mecruh kalktı dünya yüzünden iki mel'un vücut mekruh olmaz olsun böyle insan böyle hilkat böyle ruh gösterme artık acıklı vaka bizlere ey devran-ı zaman.

18 - Kahraman Durmuş çavuş yapmıştı hem vazifesini altınla yazacaklar elbet taşına şanlı künyesini aziz ruhuna meydan kaldı Ödemiş hemde muhterem efesini yoldaşı olsun kahraman Durmuş Çavuşun sure-i Kur'an.

19 - Mukadder Nihat Necati Beyler hücum için vermişler kıta bir emir sanki o dakika açılmış idi aynı bir harb-i kebir kahraman jandarmalarımız o anda kesilmişler ateşten bir demir canilerin maktul düşmesiyle hitam bulmuş bu acıklı imtihan

20 - Şakilerin üzerinde mevcut imiş bir hayali bu meballeri hatta cephaneye dolu imiş hainlerin yedek torbaları temizlendi. Alçaklardan Ödemişin gülistan şirin ovaları yad edilsin bu acıklı hadise hatra geldiği zaman.

21 - Ateşin jandarmalarımız Ödemişe pek şerefli döndüler. Kaffe-i hulki? sevinçle pek istikbalde gördüler. Binlerce din-i İslam şehidin tabutuna yüz sürdüler. Olsun Durmuş Çavuş'un gayr-ı ruhuna fatihalarımız nümayan

22 - Çok geçmeden efemiz eyler inşaallah iade-i afiyet kalmadı yanlarına. Gördüler cezalarını alçaklar nihayet efenin kalbinde türlü olduğu için her zaman safiyyet düştü. Bu zalim pismaya hiç ümit etmediği bir zaman.

23 - Ödemiş'in sevgili cesur hem de maruf bir siması hakkın ve Türkün aziz makbul merhametli bir binası? afiyet-i ihsan eder efeye bedbahtların senası kıldı Ödemiş halkını bu vaka pek perişan pek püryan?

24 - Efenin vuku-u hali müteessir etti. Bütün kalbleri olan işle geçen ömür mümkün değil gelmez aslah geri. Hainlerin mahşere kadar teşhir edilseler vardır hem yeri. Zira bu mel'unlar pek nankörmüş çok gaddarmış çok yaman.

25 - Alçak Topal Celil yaptığına eylemiştir elbet yüz kere nedamet kahpeliktir yapılan bu suikast değildir zinhar bir şecaat ağır yaralarına nazaran efe göstermemiştir inkar edilmez metanet çünkü şahit eder kendisinin Sadullah Beyle bütün cihan

26 - Canilerin şiddetli takibine olunmuş idi o dakika ibtidar muhterem Ödemiş o havalisine kalmak üzere ebedi bir yadigar hadise-i delhun? bir tafsil yarılarak yapıldı aynı bir destan

27 - Arzu-yu eshab ve ruy-u muvaffakat üzere tahrir ettim hemen daha ilave edecek idim müsait değil idi şuun-u zaman olduğu için vu vaka Ödemiş havalisinin pek müthiş pek yaman onun için yazdı bu destanı Urlalı Mustafa Fevzi -i divan

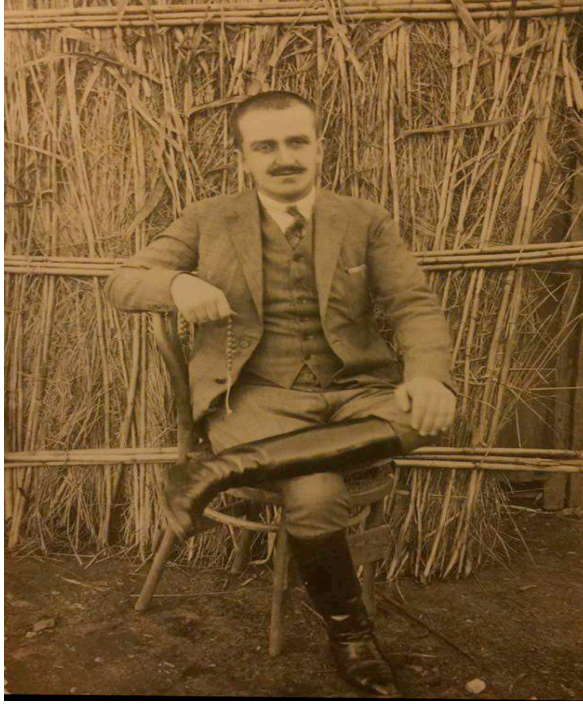
Mursalılı İsmail Efe ve Destanı

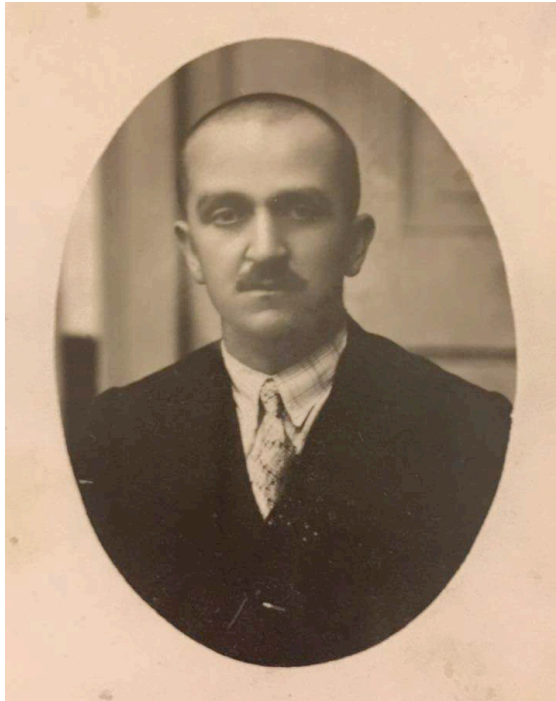
İsmail Efe'nin oğlu Alim Efe (Hüseyin Efe arşivi)

Alim Efe (Hüseyin Efe arşivi)

Alim Efe (Hüseyin Efe arşivi)

Alim Efe (Hüseyin Efe arşivi)

Mursallılı İsmail Efe ve Destanı

İsmail Efe (Hayrettin Efe arşivi)

Ödemiş Zungurlu mezarlığında aile kabristanlığı

Kaynakça

Ödemiş İlçe Nüfus Müdürlüğü Arşivi (Yazı/İnönü Mahallesi nüfus esas defteri

<http://www.haberhurriyeti.com/odemis-mursalli-ismail-efe-79063.html>

<http://www.kulturelbellek.com/destan-anlatma-gelenegi/> (Erişim tarihi:25/01/2017)

Hüseyin Efe arşivi

Hayrettin Efe arşivi

Necat Çetin arşivi

Ali Rıza Dedebaş arşivi

BELGİ
Pamukkale Üniversitesi
Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
YAZIM KURALLARI

Belgi, Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından yayımlanan yakın dönem Osmanlı Tarihi, Atatürk ve Cumhuriyet dönemini içeren özgün, bilimsel makalelere yer verir. Uluslararası hakemli bir dergi olan Belgi, kış ve yaz olmak üzere yılda iki defa yayımlanır.

Yayımlanacak yazılarda bilimsel araştırma ölçütlerine uyma, alana bir yenilik getirme ve başka yerde yayımlanmamış olma şartı istenir. Yayımlanmamış olmak şartıyla daha önce bilimsel toplantılarda sunulmuş olan bildiriler de kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Belgi'ye gönderilen yazılar, yayın kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. İlgelere uygun bulunanlar, iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise üçüncü bir hakem belirlenir. Yazarlar, hakemlerin önerilerini dikkate alırlar; fakat katılmadıkları hususlara itiraz etme hakkına sahiptirler.

Yayımlanmasına karar verilen yazılar sayfa düzenlemesi yapıldıktan sonra pdf formatıyla yazarlara gönderilir. Yazar son okumayı yapar ve gerekli düzeltmeleri çıktı üzerinde göstererek dergiye geri gönderir.

Hakem raporları beş yıl süreyle saklanır.

Yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yazıların telifi, PAÜ. Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi'ne devredilmiş kabul edilir. Bu devir, internet ortamında yayımlanmayı da kapsar.

Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.

Yayın Dili

Belgi'nin dili Türkçedir. Ancak başka dillerde yazılmış makalelere de yer verilebilir.

Yazım Kuralları ve Sayfa Düzeni

Yazılar A4 boyutunda (29.7x21 cm) kâğıda, MS Word veya MS Word uyumlu programlarla yazılmalıdır. Yazı karakteri olarak Calibri kullanılmalıdır. Yazılar 10 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2,5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 20 sayfayı geçmemelidir.

Yazarın adı, soyadı büyük olmak üzere koyu, adresler ise normal harflerle yazılmalı; yazarın görev yaptığı kurum, haberleşme ve e-posta adresi belirtilmelidir.

En fazla 150 sözcükten oluşan, 8 puntuyla yazılmış Türkçe ve İngilizce özetler, özetlerin altında genelden özele doğru en az 4, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

Başlıklar kalın harflerle yazılmalıdır. Uzun yazılarda ara başlıkların kullanılması okuyucu açısından yararlıdır. Ana başlıkların, A.,B., C., ara başlıklar, 1., 2., 3., şeklinde numaralandırılması tavsiye edilir. Ana başlıkların tümü (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) BÜYÜK İNCE HARFLERLE veya daha büyük puntoyla Kalın Küçük Harflerle yazılmalıdır. Ara ve alt başlıkların ise sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır.

Metin içindeki vurgulanması gereken ifadeler, eğik harflerle gösterilir, kalın karakter kullanılmaz.

Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilir. Alıntılar 5 satırdan fazla olduğunda, paragraf girişinden bir cm içeriden başlatılmalı ve bir punto küçük yazılmalıdır.

Yazımda, TDK Yazım Kılavuzu esas alınır.

Kaynak Gösterimi

Dipnot ve kaynakların yazımı konusunda, yöntem bakımından kendi içinde tutarlı olması, dergi ve kitap adlarının eğik/ince, makale başlıklarının ise “tırnak” içinde, düz olarak yazılması ve sonda “Kaynaklar”ın verilmesi gerekir.

İnternet adreslerinde, parantez içinde erişim tarihi belirtilir.

Kaynaklar metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekilde yazılmalı; eserin yayınevi ve makalelerin sayfa aralıkları belirtilmelidir. Atıf yapılmayan çalışmalara Kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.

Cunbur, Müjgân (1987), “Atatürk ve Milli Birlik”, Erdem, C.3, S. 7, s. 1-11.

Ergin, Muharrem (1991), Dede Korkut Kitabı II, 2. bs. Ankara: TDK Yay.

Öztuna, Yılmaz (2000), Türk Müsîkîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi, Ankara: AKM Yay.

Dört ve daha fazla yazarlı yayınlar: Deny, Jean vd. (1959), Philologiae Turcicae Fundamenta I, Wiesbaden: Steiner Verlag.